

JALOLIDDIN RUMIY

MA'HAVIY MASNAVIY

KULLIYOT

BIRINCHI JILD
BIRINCHI KITOB

(TARJIMA SHARHI BILAN)

«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA KONSEKNI
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT-1999

ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙ

МА‘НАВИЙ МАСНАВИЙ

КУМЛИЁТ

БИРИНЧИ ЖИЛД
БИРИНЧИ КИТОБ

(ТАРЖИМА ШАРҲИ БИЛАН)

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ-1999

86.38

Р 88

Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлигининг
«Гулистон» журналы кутубхонаси

Таржимон — Аскар МАҲКАМ

Шарҳ муаллифлари — Обиддин ПОШШО, Карим ЗАМОНИЙ,
Аскар МАҲКАМ

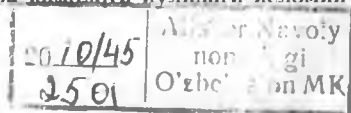
Масъул муҳаррир — Тилаб МАҲМУДОВ, фалсафа
фанлари доктори, профессор

Румий, Жалолиддин.

Маънавий Маснавий: Куллийёт. Ж. 1. К. 1 / (Таржима шарҳи билан; /Таржимон А. Маҳкам; Масъул муҳаррир Т. Маҳмудов/. — Т.: Шарк, 1999. — 368 б.

Башариятнинг тўрт мукаддас китоби машҳур: Забур, Таврот, Инжил ва азимуш шаън Куръон. Булар илоҳий китоблар — инсониятга олам ва уқбодан хабар бергувчи ваҳийлар. Аммо одамзоднинг хоссатан ўзига тааллуқли китоблари бордирки, уларнинг энг мўътабари Мавлоно Жалолиддин Румийнинг «Маънавий Маснавий» куллийетидир.

Бу асар инсон камолоти йўлидаги исломий маънавият дурдоналаридан бири.

86.38

© «Шарк» нашриёт-матбаа
концерни Бош таҳририяти,
1999

РУМИЙНИ АНГЛАШ ИШТИЁҚИ

Алишер Навоийнинг «Насойимул мухаббат» асарида келтирилади-ким, Жалолиддин Румий ўз замондоши Мавлоно Садриддин Қазвинийни хушламас эди. Бир куни суҳбат асносида гап исломдаги мазҳаблар ҳақида борганда, Румий Қазвинийга қараб: «Мен етмиш уч мазҳаб билан бирдирман», дейди.

Мавлоно Садриддин шогирдларидан бирига «Сен катта бир издиҳом ичида Румийдан мазкур гапни айтганминдигизми, деб сўра. Агар иқрор бўлса, оғзингдан келганча сўк ва ранжида қил», деб буюрди. Шогирд пайтини топиб, ҳалиги саволни берганда, Румий: «Ҳа, айтганман», дея тан олади. Шунда у қабих сўзлар айтиб, Румийни ҳақорат қила бошлайди. Аммо Жалолиддин Румий ҳеч бир жаҳли чиқмай, табассум қилиб: «Мен сенинг айтганларинг билан ҳам бирдирман», дейди. Мавлоно Садриддиннинг шогирди ўзи уялиб мажлисни тарк этади.

Ушбу ҳикоя нимага ишора этади? Нега Жалолиддин Румий ўзини етмиш уч мазҳаб билан биргача деб эълон қилган ва нима сабабдан бу Мавлоно Садриддин Қазвинийга ёқмаган?

Бу саволларга жавоб беришдан олдин, қисқача бўлса-да, ўқувчиларга етмиш уч мазҳаб нималиги ҳақида маълумот беришимиз лозим. Етмиш уч мазҳаб — бу исломдаги сиёсий, ижтимоий ва мафкуравий курашларни ифодалаб келган ҳар хил оқимлар, гуруҳ ва фирқалардир. Аввало, шуни ҳам қайд этмоқ жоизки, бу ибора баъзи манбаларда «етмиш икки мазҳаб» шаклида ҳам учрайди. Сабаби, етмиш учинчи мазҳаб исломнинг асосий анъанавий йўли ҳисобланган сунна ва жамоа мазҳабидир, қолган етмиш икки мазҳаб ана шу сунна ва жамоадан ажралиб чиққан, деб қаралади.

Энди етмиш икки мазҳабнинг ўзига келсак, уларни дастлаб олти гуруҳга ажратадилар. Чунончи: рофизия (ўз қавмини, сафини тарк этганлар), хорижия (ажралиб чиққанлар), жабария (тақдир азал ҳукмини қатъий деб билувчилар), қадария (инсоннинг эрки ўзида деб билувчилар), жахимия (Жаҳм бин Саффон тарафдорлари — барча масалаларни дўзах ва жаннатга боғлаб тушунтирувчилар), муржия (Худо бандасини ноумид қилмайди дегувчилар).

Мазкур олти гуруҳнинг ҳар бири яна ўн икки фирқага ажраларди. Масалан, рофизия оқими фирқалари: алавия (ҳазрат Али ҳам

пайғамбар эди дегувчилар), абадия (Али пайғамбарликка шерик дегувчилар), шиа (кимки Алини барча саҳобалардан афзал деб билмаса, кофирдир дегувчилар), исҳокия (пайғамбарлик тамом бўлган эмас дегувчилар), зайдия (имомликка фақат Али авлоди муносиб дейдиганлар), аббосия (Аббос ибн Абумуталлибдан бошқа имомни тан олмайдиганлар), имомия (ғойибдан келувчи имом ер юзида доим бор дегувчилар), норисия (кимки ўзини бошқалардан афзал ҳисобласа кофирдир дейдиганлар), мутаносихия (жон чиққандан кейин яна бошқа вужудга кириши мумкин деб ишонувчилар), лоъиния (саҳобалардан Талха, Зубайр ва биби Оишани лаънатловчилар), рожиъия (Али яна дунёга келади дегувчилар), муртазия (мусулмон подшоси билан жанг қилиш раво дейдиганлар).

Албатта, барча мазҳаблар ҳақида бу мақолада батафсил тўхташнинг иложи йўқ. Фақат шуни айтмоқчимизки, рофизия ва хорижия фирқалари шиачилик ақидаларига асосланса, яъни ҳазрат Али ва унинг авлодини улурлашнинг мақсад қилиб олса, қадария ва жабария фирқалари сунна оқимиға тааллуқли бўлиб, илми каломнинг назарий сҳоластик ақидалари атрофида баҳс қилганлар. Муржия, жаҳимия фирқалари ҳам шиа ва ҳам сунна мазҳабиға тортадиган маслаклардан иборат. Буларнинг баъзилари фикҳ масалаларида, баъзилари намоз, ибодат тартиблари, баъзилари иймон мазмуни устида тортишадилар. Аммо улар орасида ислом дини аҳком ва ақидаларини инкор этадиганлари ҳам бор. Чунончи, муътазила мазҳабиға кўра, ёмонлик илоҳий тақдирдан эмас, балки инсонларнинг ўзидандир; фосиқ кишининг имомлиги ҳаром; иймон эса бандасининг тажрибаси (ўзлаштиргани)дан ҳосил бўлади, олдиндан белгиланмайди; Қуръон яратилгандир, ваҳий эмас; меърож Қуддус шаҳригачадир ва бу фақат рухға тегишли, жисмға эмас; қиёматда гуноҳсавобнинг ҳисоб китоби, тарози йўқ, авлиёларнинг қаромати ёлгон, қиёматда Ҳақ таолони кўриш мумкин эмас, жаннат аҳли ҳам ухлайдилар, овқатланадилар ва вафот этадилар... Сирожия аҳли фикрича, ўлиб кетган одамларнинг сўзи ҳужжат бўлолмайди, уларни инкор этиш мумкин (демак, пайғамбар ҳадисларини ҳам).

Муҳқомия оқими бўйича эса, Худойи таолонинг бандаларига ҳеч бир ҳукми йўқ. Худо оламни ва одамни яратган, аммо одам барча фаолиятда ихтиёр ўзида. Лафзия аҳли дейдиларки, Қуръон иш Каломидир, илоҳий сўз эмас, бироқ Қуръоннинг маъноси илоҳийдир. Риёзия бўйича, иймон суннат ҳолос, яъни эзгу сўз, эзгу амал, эзгу ниятдир.

Шундай қилиб, етмиш икки мазҳаб бўлса, етмиш икки хил қараш мавжуд. Улар орасида, юқорида кўрганимиздай, анъанавий сунний мазҳаби ақидаларига мутлақо тўғри келмайдиган қарашлар кўзға ташланади. Бу мазҳаблар ҳар бири ўзиникини маъқуллаб, ўзини «чин мусулмон» деб ўйлар, бошқа мазҳаб тарафдорларини эса кофир, душман ҳисобларди. Натижада бу мазҳаблар фақат назарий-мафкуравий майдонларда олишиб қолмай, балки қаттол урушларни ҳам вужудга келтирдилар, орада юз минглаб одамлар қирилиб кетарди. Энди юқоридаги ривоятимизға қайтадиган бўлсак, маълум бўладики, Мавлоно Садриддин Қазвиний сунний мазҳабининг ашаддий ҳимоячиси бўлганлиги сабабли бошқа мазҳабларни ёқтирмаган ва шу боис Румийнинг «Мен етмиш уч мазҳаб билан бирдирман» деган сўзини куфр деб ҳисоблаган. Аммо Жалолиддин Румий назарида ундай эмас. Румий учун бу мазҳабларнинг ўзаро баҳсу мунозаралари ҳали балоғатға етмаган одамларнинг дину диёнат, ислом ва иймоннинг моҳиятиға етмай, зоҳирий нарсалар, атама-

лар устида маънисиз ва мақсадсиз тортишувлари бўлиб туюлган. Нега? Чунки бирор мазҳабда ҳам Худонинг Ўзи, Унинг биру борлиги инкор этилган эмас. Мазҳаблар Холик ҳақида эмас, балки махлуқот, яъни яратилган нарсалар, одамлар Ўзи ўйлаб топган расм-русмлар, қоида-қонунлар, ақидалар ҳақида баҳс-мунозара қиладилар. Тасаввуф аҳли эса Ҳақ таъолонинг Ўзи, Унинг зоти ва жавҳари, яъни моҳиятлар моҳиятига етишиш учун интилганлари сабабли бу расм-русмлар, қоидаларга эътибор қилмасдилар. Улар шариатни қаттиқ ҳурмат қилганлар. Бироқ шариат шариат учун эмас, балки шариат ҳақиқат учун восита деб қаралган. Шундай бўлгандан кейин восита турлича бўлиши мумкин, мақсад эса битта — Ҳаққа етишмоқ, деб уқтирилади Жалолиддин Румий асарларида. Мана шу маънода Румий, мен барча мазҳаблар билан бирдирман, деган. Бугина эмас, Жалолиддин Румий фикрича, дунё динлари моҳиятан бирдир. Чунки уларнинг ҳаммасида ҳам тавҳид ғояси бор. Парвардигори оламга сиғиниш, Ундан мадад олиш, У сари интилиш мавжуд. Румийнинг «Ичиндаги ичиндадир» («Фийҳи ма фийҳи») асарида келтирилади: «Бир кун бир йиғинда ваъз ўқиларди. Мусулмонун кофир — ҳамма йиғлар, турли аҳволга тушарди. Биров: «Кофирлар нега йиғлашади, устига устак, тилни билишмайди. Мусулмонларнинг ҳам мингдан бири аранг тушунган ваъздан улар нимани англаяптики, бу қадар йиғлаб сикташади?» — деб сўради. Мавлоно буюрдики: «Сўзнинг ўзини тушунишга ҳожат йўқ. Улар моҳиятини, мақсадни англашмоқда. Улар ҳам Оллоҳнинг бирлигини эътироф этишади. Унинг Яратгувчи, Раззоқ, ҳамма нарсани ўз тасарруфида тутувчи эканини, ниҳоят ҳамма Унга қайтажанини, афву жазо ундан бўлажанини англашади».

Жалолиддин Румий буни яна соддароқ қилиб тушунтириш учун мисол келтиради: кўрмайсанми, Каъбага Шимолу Шарқ, Жануб ва Ғарбдан, Ироқу Ажам, Хинду Ямандан одамлар йўлга чиқади. Уларнинг йўллари ҳар хил, аммо мақсадлари бир. Йўлда ихтилофлар, тортишувлар бўлади, аммо Каъбага етгач, баҳслар тўхтайти, ихтилофлар барҳам топади. «Йўлда бир-бирларига: «Кофирсан, фалонсан-пистонсан», деганлар Каъбага келишлари билан мақсадлари бир эканини англайдилар», дейди Румий. Келишмовчиликлар маънода эмас, шаклда, сўздадир. Маънога етишганлар орасида низо йўқ. Румий таъкидлайдики, Худони чин дилдан севиш, Ундан умидвор бўлиш, Унга суяниш ҳар бир инсон қалби тубида балқиган муқаддас бир ҳисдир. Худони ҳамма ҳам мутлақ Қудрат ва абдий-азалий зот деб билади. Бу маъно инсон қалбида шундай ўрнашганки, унинг на инкор, на тасдиқ кўриниши бор. Унинг исми ҳам, ифодаси ҳам йўқ. Аммо маъно сўзга айланиши, шаклга кириши билан куфр ёки иймон, инкор ё тасдиқ пайдо бўлиб, муҳокама-лар, ихтилофлар бошланади. Зеро, Парвардигор — Буюк бир ғоя, мавҳумият. У бирор шаклга, суратга сиғмайди, гарчи жами шакллар, суратлар Ундан бўлса ҳам. Фарқлар шаклларда ифодаланади, шу боис махлуқият дунёси, яъни бизнинг ўзимиз ва бизни ўраб кўриниб турган моддий дунё беҳисоб шакллар, ўзгаришлар, алмашинишлардан иборат. Парвардигор оламида бу хусусият йўқ. Парвардигор дийдорига ошиқ инсонлар ҳам қайси дин, мазҳаб ва миллат ёки ирққа мансуб бўлишидан қатъи назар, қалбан бир маслакдаги одамлардирлар.

Шу учун Румий дейди:

*Ҳар валиву ҳар набиро маслакест,
Лек, то Ҳақ мераванд жумла якест.*

(Хар бир валий ёки набийнинг ўз маслаги бор, аммо Ҳақ олдига борганда ҳаммаси бир бўлади).

Шундай қилиб, буюк сўфий шоир динлар ва мазҳабларни бир-биридан фаркланадиган, аммо бир манзилга олиб борадиган йўллар деб билади: «Йўллар хилма-хил бўлса ҳам, лекин мақсад бирдир», деб қайд этади у. Одамларнинг бир-бирини тушунмаслиги, биринчидан, маънога эмас, балки номлар, атамалар, ташқи кўринишларга қараб ҳукм қилишда, иккинчидан, Худони севиш ва Унга беғараз, нафсу тамаъдан холи ҳолда иймон келтирмасдан, балки манфаат юзасидан муносабатда бўлиш, аниқроғи, Худони ўзининг ғаразли ниятларини амалга ошириш учун рўқач қилиш, мададгор деб ҳисоблашдан келиб чиқади.

Моҳиятти тушунмасдан сўздаги фарқга қараб ўзаро ихтилоф қилишни Румий мана бу ривоят билан тушунтирган: Тўрт миллатдан тўрт киши — турк, форс, араб ва юнонлик йўлга бирга кетаётганларида уларга биров бир дирҳам пул беради. Тўртовлон бир-бирининг тилини тушунмагани сабабли пулга нима сотиб олиш кераклиги устида жанжаллашиб қоладилар: форс «ангур» (узум) оламиз деса, араб «ман ангур емайман, инаб (узум) истайман» дейди. Турк «узум» оламиз деб туриб олса, юнонлик «йўқ, истофил (узум) емоқчиман» деб мушт ўқталади. Натижада улар бир-бирини тушунмай, ёқалашиб кетадилар. Шу пайт «юз тилни биладиган сирлар соҳиби» бир одам йўлиқиб, уларнинг низо-сига қулоқ солиб, пулни қўлларидан олиб, бозордан узум сотиб олиб берганида, тўрталаси ҳам бир нарсани хоҳлаганини кўриб ҳайрон қолишади, истаклари амалга ошиб, ярашиб кетадилар.

Румий ушбу ривоят билан нафақат номлар, ифодаларнинг хилма-хилиги маъно-моҳиятини яшириб, одамларни адаштиришини англатиш баробаридан муҳим бир ғоя — Худонинг моҳиятини англашда инсоннинг ҳушёрлиги, ақлий ва маърифий камолотига асосий эътиборни қаратади. Одам қанчалик нодон бўлса, у шунча хурофотга, сўзлар сеҳрига, шаклларга маҳлиё бўлади, расм-русумга, ақидаларга берилувчан бўлади. Ва, аксинча, одамнинг маърифати, билими ошган сари, у Илоҳ илмига, ғайбга яқинлашиб боради, мазҳабпарастлик, ақидапарастликдан юқори кўтарилаверади, ҳақиқат ошиғи бўлиб, Ҳақ сари таппинаверади. Мазҳабпарастлик инсонни кичрайтиради, маънавий дунёсини торайтириб, муайян бир схоластик тушунчалар кишанига солиб қўяди. Шунинг учун сўфийлар ўзларини мазҳабларга, шариат чорчўбасига боғлиқ қилиб қўймаганлар. Сўфийлар зоҳирни эмас, ботинни ростлаш, қалбнинг, руҳнинг шарафланиши, камолоти учун курашардилар. Жалолиддин Румийнинг таъбири билан айтганда: «Инсоннинг ичи хуррият оламидир». Ҳа, инсон қалбан хурдир. Оллоҳга бўлган муҳаббат, ҳаётга бўлган муҳаббат ҳам хурликдан пайдо бўлган шавқдир. Бу шавқ куйдирувчи ишққа айланиб, инсоннинг ўзини ҳам оламларни ўз ичига сиғдирувчи буюк бир хилкатга айлантиради. Яъни Оллоҳга қарин этади. Бу ишқ, боя айтганимиздай, ҳар қандай дунёвий ва ухравий манфаатпарастликдан, ғаразлардан холи, покдир. Бунда тоат-ибодатдан, аҳкомларни бажаришдан кўра, самимият, ёниқ ҳарорат билан жонфидолик қилиш ҳисси устун.

Шу ўринда Румийдан яна бир ривоятни нақл этмоқчимиз. «Маънавий Маснавий»да келтириладики, Мусо пайғамбар бир яйловдан ўтаётганида бир чўпонга дуч келади. Чўпон Худого нола қилиб дер эди: «Эй Художон, Сен қаердасан, кел, сочларингни тарайин, чориларингни тикайин, наки ўз жоним, балки қўйларим, фарзандларим ҳам сенга фидо

бўлсин. Каердасан, бориб дастёринг бўлсам, сут-қаймоғим билан қорнингни тўйдирайин, бошинг оғриса, бошингни силайин, юз-қўлингдан ўпайин, оёқларингни укалайин...»

Мусо буни эшитиб чўпонни қойийди: «Эй аҳмоқ, кофир бўлдинг, Худонинг чориғи ҳам, тўни ҳам йўқ, у емайди, ичмайди, Уни ўзингга ўхшатма. У гўё қуёш, сен бир чивин...» Чўпон Мусонинг бу гапидан қаттиқ хафа бўлади ва жимиб қолади.

Шунда Парвардигори оламдан Мусога ваҳий келади: «Эй Мусо, нима қилдинг, бандамизни биздан айирдинг, қўй, айтсин, сен бандаларнинг дилини Парвардигорга улаш учун юборилгансан, ажратиб ташлаш учун эмас. Биз ҳар одамга, ҳар бир элга ўз даражасида, ўз тилида муҳаббат изҳор этишга имкон бердик. Хиндларни хинд тилида, синдларни синд истилоҳида сўзлатдик».

Бу ривоятда ҳам Румий ташки белгилар, сўзлар шаклига эътибор қилмаслик, балки сўзнинг маъносига, самимийлигига эътибор бериш лозимлигини таъкидлайди. Чўпоннинг сўзлари жуда тўпори, содда. Чўпон Худони ўзига ўхшатиб тасаввур этади. Аммо унинг сўзлари, муҳаббати сохта эмас, тамаъ-ғаразга асосланмаган. У бор-будини Худо йўлида сарфлашга тайёр. Албатта, юракдан айтилган гаплар қандай тилда бўлмасин айтувчининг садоқатини ифодалайди.

*Мо бурунро нангарему қолро,
Мо дарунро бингарему қолро.*

(Биз ташки тузилишга ва сўзга қарамаймиз, биз ичкарига ва ҳолга боқамиз), дейди Худованд Мусога қараб. Бу Қуръондаги оятнинг шеърӣ таржимаси экани кўриниб турибди.

Зеро, инсон қалби Оллоҳнинг уйи, бу уй қанча тоза, саришта бўлса, Оллоҳ нури, Оллоҳ илму хикмати унда шунча акс этади. Кўнгил — бу жавҳар, сўз эса — араз (ҳодиса) дейди Румий. Агар киши фикрини сўз билан ифодаласа ҳам, лекин бу сўз кўнгилдан чиқдими ёки йўқми — муҳими шу! Сўз — қурол, мақсад эса — кўнгил. Кўнгил ўртанмаса, эҳтиросларга тўлишмаса, сўзда таъсир бўлмайди:

*Чанд аз ин алфозу измору мажоз,
Сўз хоҳам, сўз, бо он сўз соз!*

(Қачонгача бу сўзлар, киноя ва мажозларни келтирасан, олов ис- тайман, олов, олов билан қизитгин).

Олов — Оллоҳнинг ишқи, олов — маъно, олов — Ҳақ ишқида ёнган кўнгил дарди. Демак, Моҳиятга ишқ олиб боради. Шу боис Жаллолидин Румийнинг «Маънавий Маснавий» асарини инсон тафаккури- ни оловлантириб, илоҳий моҳиятини англаш сари олиб борадиган Ишқ- нинг тафсири деса бўлади.

*Тинглагил, най не ҳикоят айлағай,
Айрилиқлардан шикоят айлағай*

дея бошланади бу муаззам фалсафӣ дoston. Най — Аслидан ажралган рух тимсоли, ошиқ қалб рамзи. У Аслига қараб тинимсиз равишда интилади, нола-изтироблар билан ўзлигини ва ўз Роббини англаб бора- ди. Румий бу маънони оламжаҳон ҳикоят ва масаллар келтириб, Қуръон оятлари ва ҳадислардан фойдаланиб тушунтириб беради. Унинг ўт-

кир мушоҳадалари «Ичиндаги ичиндадир» асарида ҳам ёркин намоён бўлган. Бу асарда ҳам ташқи ва ички оламлар қиёси, мақсад, ғояни, ҳақиқатларни шарҳлаш асосий ўринни эгаллаган. Одамлар кўп ҳолларда кўзга кўринган ташқи белгилар, сурат-шакллarga қараб ҳукм чиқардилар, дейди мутафаккир. Сийрат ва мохиятни англашга ожизлик қилдилар, шунда улар одатлар, маросимлар, ақидаларга ёпишиб оладилар; мазҳаббозлик, тарафкашлик билан шуғулланадилар. Ҳолбуки, Илоҳ таалабгори булардан юқорига кўтарилиши лозим. Дарвешлар, сўфийлар ана шундай одамлардирлар. Мохиятни идрок этмай тавҳид сирини, иймон нурини эгаллаш, илм-маърифат қозониш мумкин эмас. Илоҳ ҳақидаги тасаввурлар ҳам бир хил. Бу тасаввурларнинг ҳақиқати тўпланса, балки Оллоҳ маърифатига яқинлашиш иложи топилар? Румий куйидаги масални келтиради: тўртта кўзи ожизга филнинг қанақа эканлигини англатмоқчи бўлибдилар. Филни улар олдига олиб келибдилар. Улардан бири филнинг хартумини ушлаб, ҳа, илонга ўхшар экан дебди. Икинчиси оёқларини пайпаслаб, фил бинонинг устунига ўхшаш экан дебди. Учинчиси қорнини ушлаб, қопга ўхшар экан дебди, тўртинчиси филнинг кулоқларига қўл текизиб, супрага ўхшар экан дебди.

Демак, уларнинг бирортасида ҳам фил ҳақида тўлиқ тасаввур йўқ. Шу каби одамларда ҳам алоҳида-алоҳида олинганда Худо ҳақида тўлиқ тасаввур йўқ. Фақат қалб кўзи билан идрок этадиганлар бу Мохиятга яқинлашиб борадилар. Суратга ишқибоз зоҳирбинлар эса бундан маҳрумдирлар. Румий келтирган мана бу масал ҳам шу ўринда ибратли:

Бир тулки шердан қутулиш учун унга қараб: ўрмонда сендан ҳам зўр бир жонвор пайдо бўлибди, у сенга ҳужум қилиб емоқчи, дебди. Шернинг қаҳри келиб, қани ўша махлуқ, деб сўрабди. Тулки шерни қудуқ бошига олиб бориб сувга қарагин кўрасан, дебди. Шер сувга қараган экан, ўз аксини кўрибди ва ҳали сенми мени ейдиган дея ўзини қудуққа ташлабди ва ҳалок бўлибди. Румийнинг хулосаси: суратпарастлик, ҳовлиқмалик, манманлик тақлидчиликни юзага келтиради. Манманлик эса охир-оқибатда инсонни ҳалокатга олиб боради.

Шундай қилиб, инсон руҳи Оллоҳдан ажралиб, «Оллоҳга қайтар экан» (Қуръон ояти), у албатта юксалиб, ирфон нуридан баҳраманд бўлиб бориши лозим. Бўлмаса, мохиятлар мохияти, жамики ҳақиқатлар ҳақиқати — Ҳақ таъолони англамай, ходисалар, аразлар, суратлар ичида ўралашиб қолади. Албатта, Румий сурат ва ходисалар оламини инкор этувчи эмас. У тажаллиёт фалсафасининг мутафаккири сифатида Оллоҳ нурининг бутун мавжудот бўйлаб тарқалиши ҳар бир нафислик оҳанглар, ҳаракатларда бу нур зухур этишини ғазалларида тараннум этган. Аммо у ходиса ва сурат билан чекланишга қарши. Киши оламнинг ўзини, ходисаларини идрок этиш билан чегараланмасдан, ходисадан мохиятга қараб бориши даркор. Шунда у шариат босқичидан ҳақиқат мартабасига кўтарилади. Камолот сари интилганлар йўлда тўхтаб қолиши мумкин эмас. Ана шу маънода Жалолиддин Румий барча динлар ва мазҳабларни ҳам ўзимга сиғдираман ва яна барчасидан ўзиб кетаман, дейди.

Бу ўринда шуни ҳам қайд этмоқчимизки, Румий барча мазҳаблар ёки динларни бирлаштиришни мақсад қилган эмас ёхуд улар ўрнига янги умумжаҳоний дин тақлиф қилгани ҳам йўқ. (Маълумки, XX аср бошида Эронда Баҳоулло деган киши ўзини пайғамбар деб, баҳоия динини дунёнинг ягона дини деб эълон қилган эди. Бу дин тарафдорлари ҳозир ҳам бор. Аммо улар тасаввуфни ҳам, Румийни ҳам хуш кўр-

майдилар). Жалолиддин Румий ўзининг барча қарашларида ислом фалсафаси, Куръон ғояларига таянади. Муҳаммад пайғамбарнинг ҳадисларидан кўплаб мисоллар келтиради. Умуман олганда, чуқур ўйлаган одам Румий таълимоти исломнинг ўзагидан келиб чиқишини яхши англаб етади. Нега? Чунки ислом дини нисбатан янги дин бўлганлиги сабабли олдинги динларнинг ирфоний жиҳатини мустаҳкамлади, зотан, ислом бутпарастликка қарши курашиб шаклланган дин. Бутпарастлик эса суратпарастлик, зоҳирбинликдир. Шунинг учун исломда тавҳид биринчи ўринда туради: Худо мутлақ ва ягона яратувчи зот эканлиги чуқур исботланади. Исломда, шунингдек, суратга эмас, маънога, ғояга эътибор қилиш етакчи фикрдир. Тасаввуф айнан ана шунга суянади ва исломий иймонни, тавҳидни яна ҳам ривожлантиради. Шу боис Румийнинг фикрларини исломий тавҳиднинг янада чуқурлашуви, ирфоний мазмун касб этиши деб билишнинг лозим.

Шу ерда Румийнинг яна бир фикрини ўқувчиларга етказмоқчиман. Румий дейдики, Оллоҳнинг яратган оламлари чексиз бўлганидай, унинг илми ҳам чексиздир ва Куръони карим Оллоҳ илмининг ҳаммаси эмас. Куръон бу илмнинг бир қисми — Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга араб тилида юборилган илм. Оллоҳ илми олдинги пайғамбарларга бошқа тилларда ҳам юборилган эди, демак, кейин ҳам бу илм кашф этилиши мумкин.

Шундай бўлгач, динларни бирлаштириш мумкинми? Йўқ, мумкин эмас дейди Румий. «Ичиндаги ичиндадир» китобида у ёзади: «Сиз қандай қилиб динни бир қиласиз? Бу фақат қиёматда мумкин. Бу ер дунёдир ва шунинг учун ҳам диннинг бир бўлиши мумкин эмас. Чунки бу ерда уларнинг турли-туман истаги ва тилаги бордир. Дин дунёда бирлашолмайди, фақат қиёматда бир бўлади. Қиёматда уларнинг ҳаммаси бирлашади, бир кулоқ, бир тил ҳолига келади».

Ха, дунё касрат (кўплик) олами. Касрат эса хилма-хиллик, хилма-хил қарашлар, тушунчалар, истак ва хоҳишлар демакдир. Дин ана шунга мос равишда кўпдир. Қиёматда улар бирлашади, чунки ҳамма ягона Парвардигор ҳузурда бўлади, истаклар Оллоҳ истагига келиб уланади. Оллоҳ — ваҳдат. Ваҳдат эса касратни бирлаштиради.

Демак, динларнинг, мазҳаблар, таълимотлар, қарашларнинг турли-туман бўлиши қонуният, табиий ҳол. Унда булар орасидаги жанжал ва тортишувлар ҳам қонуниятми?

Жалолиддин Румий буни очиқ айтмаган. Аммо «дин дунёда бирлашмайди», деган фикрнинг ўзи улар орасидаги фарқлар, демакки, «менинг диним ҳақ», «менинг мазҳабим тўғри» деган тортишувлар сақланаверади, деган маънони ҳам англатади. Зеро, бу тортишувлар замирида дунёвий манфаат ётади. Дикқат қилинса, Румий «дин дунёда бирлашмайди» дейиш билан дин, гарчи Худога эътиқодни талаб қилса-да, охират ҳақида сўзласа-да, аммо у дунёвий ходисадир. Дунёга эмас, балки Оллоҳга боғланиш, Ҳаққа етишиш учун риёзатларни роҳат деб улуғ муҳаббат билан интилиш фақат тасаввуф таълимотига хос. Ана шу жиҳати билан тасаввуф аҳли, айниқса, Румий, Ибн Арабий, Жомий, Машраб каби улуғ орифлар барча динлар ва мазҳаблардан юқори турганлар, мазҳаблараро тортишувларни маънисиз ва беҳуда нарса деб қараб, одамларни буни англашга ва бирлашишга чақирганлар. Тасаввуф гуманизмининг умумжаҳонийлиги ва ўлмаслиги ҳам шундадир.

Бу мақолада биз «Маънавий Маснавий»нинг биргина жиҳатини гапирдик, холос. Румий буюк мутафаккир инсон сифатида дунё зиддият-

лари, зиддиятларнинг ўзаро вобасталиги («қарама-қаршиликлар бирлиги»), дунёда миллиард шаклу шамойилда мавжуд бўлган ашёларнинг ўзаро алоқаси, бир-бирига ўтиш — эврилишлари, модда алмашишнинг заррадан коинот қадар амал қилиши, ҳаёт ва ўлим сабаблари (ҳаёт — зиддиятлар «келишуви», «ярашиши», ўлим — зиддиятлар «жанги»), жисм ва рух, одам ва Илоҳ ҳақида ёзади, буларни ажабтовур ўткир мантиқ билан таҳлил ва тадқиқ этади. «Маснавий»да бир неча юз ҳикоят ва ривоятлар келтирилган. Қуръони каримнинг юзлаб ояти тилга олиниб, тафсир этилган. 690 ҳадисга румиёна шарҳ берилган. Кўз олдимизда ҳам Қалом илмининг улур билимдони, ҳам тасаввуф таълимотини сарбаланд чўққига олиб чиққан ориф инсон ва ҳам муқтадир даҳо шоир гавдаланади. Оддий латифалар, ҳикоятлардан Румий фавқуллода фалсафий-сўфиёна маънолар чиқаради, теран тафаккури доирадан доирага, даражадан даражага кўтарилиб боради. «Қуръоннинг уч қабат ботиний маъноси бор», деб қайд этади у ва ана шу маъноларни изчил бизга тушунтиради.

Бутун «Маснавий» бошдан охиригача икки муҳим ғоянинг талқинига бағишланган десам хато қилмайман. Бу ғояларнинг бари — тақлидчилик, зоҳирбинлиқнинг жаҳолатдан эканлигини исботлаш бўлса, иккинчиси — илоҳий маънолар, Ҳақ ҳақиқатига эришган чин сўфийларни улурғлашдир.

Асарнинг бошдан бошлаб, найга мурожаат қилган шоир, найнинг ботиний олами, ноласи, асроридан кўплар беҳабар эканлигини таъкидлайди. Ва мана шу беҳабарлиқнинг ўнлаб қўринишларини, салбий оқибатларини тамсил, ҳикоялар шарҳи билан очиб беради.

Най — руҳи Илоҳдан ажралган ва ўша аслига қараб шиддат билан интилаётган ошиқ орифдир. Бутун «Маснавий» шу ошиқ ориф қалбининг тафсиридир. Бу қалб — Шамс Табризийнинг, Шайх Ҳусомуддиннинг, улур Жалолиддин Румийнинг қалбидир, уларнинг пок руҳлари таратган нурдир.

Бу ориф қалби — қасрат дунёсини обдон ўрганиб, ваҳдат оламига парвоз этади, шу олам шавқида илоҳий ҳикматларни тизиб ташлайди.

Шу боис Румий асарларини англаш, ундан баҳра олиш кишига ҳузур бағишлайди, бу асарлар маънавиятнинг қони, маънолар хазинасидир.

Жалолиддин Румийнинг номи ҳар ҳолда Ўзбекистонда бегона эмас. Бу ном кўпларга таниш. Бунда Жамол Камол таржима қилган Радий Фишининг китоби муайян рол ўйнади. Шу каби Ж. Жабборов шоирнинг бир даста ғазалларини таржима қилиб нашр эттирди.

Истеъдодли шоиримиз Асқар Маҳкам «Маънавий Маснавий» таржимасига қўл урибди. Бунга унинг ҳаққи бор. Чунки Асқар Маҳкам ўзи сўфиёна шеърлар ёзиб юрган, қалбида Румий ғоялари жўш урган одам.

Асқар Маҳкам ишининг фазилати ва фойдали томони шундаки, у фақат Румий байтларини таржима қилиш билан чегараланмаган. Балки туркиялик атоқли маснавийшунос олим Мавлоно Обиддин Пошшо шарҳини ҳам ўзбек тилига табдил этиб келтирибди.

Бошқача айтганда, Асқар Маҳкамнинг ишини ижодий ва тадқиқотий иш деса бўлади. Умуман, бу ўринда қадимги шорихлик анъанаси сақланган, яъни: аввал оригинал байт келтирилади, кейин унинг назмий таржимаси, сўнгра лисоний-насрий таржимаси берилади ва шундан кейин байт шарҳланади.

Мавлоно Обиддин шарҳи ўзигача бўлган бир неча мўътабар шарҳ-

ларга суяниб ёзилгани, хийла чуқурлиги билан қимматли. Албатта, бу шарҳ ҳам Румий маъноларини тўлиқ қамраб олади, дея олмаймиз. Ҳар қандай шарҳ, ҳар қандай талқин ва таржима буюк аслиятни англашга кўмак берувчи бир воситадир. Жумладан, тақдим этилаётган шарҳ ҳақида ҳам шуни айта оламиз.

Ушбу китоб «Маснавий» биринчи дафтарининг (ҳаммаси олти дафтар) бир қисмини ўз ичига олади. Демак, тақдим қилинаётган китоб Румий ижоди билан дастлабки танишувдир. Таржимон сидқи дилдан меҳнат қилган, менимча, шарҳнинг бир қанча ўринларини тўлдириб, қўшиб таржима қилган. Натижада бугунги ўзбек китобхонига тухфа бўладиган бир қимматли асар вужудга келган.

Агар «Маснавий»нинг барчаси шу зайлда шарҳ билан бирга таржима қилиб нашр этилса, бу, шубҳасиз, маданий-маънавий ҳаётимизда бир воқеа бўлади. Асқар Маҳкам эса миннатдор китобхонларнинг дуосини олади.

Нажмиддин КОМИЛОВ,
филология фанлари доктори, профессор.

ПОКИЗА «МАСНАВИЙ»-ГА БИР НАЗАР

Машхур шоир ва ориф Жалолиддин Мухаммад Румийнинг теран андишалари таровиши бўлган «Маснавий» китоби инсоний ҳақиқат ва маорифнинг пургавҳар дарёсидир. Жалолиддин уларни ўзининг пок қалби ва оловли фикрлари ҳамоҳанглигида кашф этмиш. Мавлавий ушбу асарда бир мусобиҳ мутакаллим, аммо тамсилий қиёслар ва шоирона ташбиҳлар воситасида Қуръон ва шариат аҳли ақидаларини исбот этади, тавҳид ҳақиқати, руҳ воқиёти, ҳашр ва нашр, жабр ва ихтиёр ҳудудларини шариат нуқтаи назаридан таҳлил қилади. Шариат маъзини «ишқ» деб, мазҳабни олий васила, илоҳий мулоқотнинг энг тўғри йўли деб билади.

«Маснавий»нинг бирор-бир ўрнида динга нисбатан эътиборсизлик ёхуд уни авомнинг қарашлари билан чеклаш ҳолатларига дуч келмаймиз. Ҳарчанд баъзи тафсир ва таъвиллар диний нуқтаи назардан ғоят шахсий, ёхуд айримларга номақбул бўлиши мумкин, аммо бу ҳол «Маснавий»нинг азамат ва шавкатига заррача путур етказмайди, шунингдек, бу буюк асар исломий фарҳангнинг ёрқин ва ғоят қадрли мероси бўлиб қолади.

Жалолиддин Румий бу бебаҳо асарида юзлаб зарурий масалалар силсиласи, жумладан, умумий маърифат, илоҳият ва инсон мавжудиятининг хилма-хил қирралари ҳусусида баҳс юритади. Шоирнинг бундан мақсади пок руҳга илоҳий сайр, Оллоҳ висолига етмоқ йўлларини кўрсатишдир. Дарвоқе, «Маснавий» китоби энг олий гўзаллик ва ирфон манбаи бўлмиш инсонлар жамоаси манфаати йўлида эзгу ишлар билан шуғулланишга ташвиқ этади.

*Мард гарқа тер ичинда жон узар,
Илкани ҳар бир гиёҳ, ўтга чўзар.*

*Ёр суйғай бул каби мардларни чўх,
Ғайрати беҳуда бўлсин, бок йўқ.*

*Айламиш амр, эй ўғил, Раҳмонимиз,
Ҳар кунинг Улдир, ки Улдир шонимиз.*

*Саъй қил, йўл бўлса-да то қайғача,
Фориғ ўлма, бир дам охир дамгача.*

Мавлавийда Шамс Табризий билан мулоқот туфайли содир бўлган руҳий инқилобнинг кўплаб сабаблари бор, бироқ Шамс Табризий ёлғиз Жалолиддин билан суҳбатда бўлмай, балки жуда кўплаб кишилар билан мулоқот қилган. Аммо илоҳий-руҳий истеъдоди ва туғма азалий тайёргарлиги бўлган Жалолиддин буюк бир жанбуш ва талотумни бошдан кечирди.

Мавлоно ҳали Шамс Табризийга ошиқ бўлмасдан бурун ўзининг покиза замирида юз кўрсатган маънавий-руҳоний жавоҳирлар, нурлар ва тилсимларнинг ошиғи эди. Шамсга дуч келгандан сўнг ўз ботинида ўзи ошиқ бўлган ҳодисаларнинг тирик мужассамини топди ва унга ошиқ-шайдо бўлиб қолди. Мавлононинг Шамс билан робитаси муҳлис муриднинг ўз муроди билан робитасидир. Маълумдирки, маънавий жозибалар ва ботиний истеъдодлар қанчалик мўл бўлса, ишқ ва муҳаббат ришталари, ризо ва таслимият мезони шу қадар мустаҳкам бўлади.

Мавлононинг бу қадар юксак ҳаяжон ва ишқининг боиси теран маънавий ва руҳий ҳақойиқ, буюк шоирона истеъдод эдиким, бу охиروқибат Шамс Табризий девонига айланди ва «Маснавий» китобида ҳам бу ёндиргувчи ишқ нурининг алангаси пориллади.

Мавлавий ўз шеъриятида акс этирган урфоний, илмий ва руҳий қиёфа қатъий ва фавқулудда мумтоз чехралардандир. Унинг инсон ҳақойиқи ва олий ҳақиқатга нисбатан нигоҳи кенгликлари бесаранжом уммондир. Бу ҳақиқатлар баёни шу қадар қисқаки, унинг ўзи бу ҳақда ёзади.

*Лаб, десам дарё лаби деб англамиз,
Ло, десам Оллоҳ гами деб англамиз.*

«Маснавий» китоби Қуръон маорифига, диннинг тамсилий тафсирига элтгувчи йўл қарвони. Бу бутун мусулмон олами маданиятига таважжуҳ. Зеро, Мавлоно андишалари Ислом биноси ва усуллари асосига қурилган. Бу муҳташам Ислом фарҳанги ягона Ислом умматининг ҳамдиллиги ва якдиллиги йўлида қўйилган қадамдир.

**Муртазо БИҲИШТИЙ,
румийшунос (Эрон).**

ТАРЖИМОНДАН

*Ул Фарийдундир маъно дунёсига,
«Маснавий» бурҳондир асли зотиға.
Мен не дей олижаноб васфида, бас,
Бор китоби, лек пайғамбар эмас.*

Абдурахмон Жомий

«Муллоий Рум» дейди ул зотни сохибиршод Шамс Табризий ва отининг жиловидан тутади: «Ким буюк — Муҳаммадми, Бистомий?..» Муҳаммад (Ул зоти муборакка Оллоҳ саломлари бўлсин) Ҳақнинг пайғомчиси, яъни пайғамбари, оламларга раҳмат қилиб юборилган расули. Бистомий — қул...

Оятлар... оятлар...

Шамс Табризий беҳуд бўлиб, Румо хокига беланади...

Болалигимизда овози арслонлар наърасига ўхшаш бир паҳлавий ҳофиз ул зотнинг ажабтовур қўшиғини куйларди, биз гоҳ арслон наърасига, гоҳ ғалати сўзлар силсиласига кулоқ тутардик. «Ман омадам, боз омадам, ҳозо жунун, ал-ошиқийн...»

Кейин Аҳмад Зоҳир ул зотни ёдимизга солди:

*«Ман масту ту девона,
Моро ки барад хона...»*

Мустағрик шоир Лойикдан сўрашди:

— Не дардинг бор?

Сархуш шоир деди:

— Мавлавийнинг ракси самоъсини бир кўрсам эди...

Кейин қаердадир ўқидим:

*«Маснави маънавий» Мавлавий,
Ҳаст Қуръон дар забони паҳлавий...»*

Азимушшаън Қуръон — Уммул китоб. Оллоҳ таъолонинг баёноти. Дунё ва одамнинг сўнгги достони.

«Маснавий» — паҳлавий тилидаги Қуръон.

Нима бу? Ширкми? Куфрми? Исёнми?

Биз билмасдик.

Билолмадик.

Билолмасмиз.

Қўп ўтмади, туркийзабон Ҳофиз дод солиб айқирди:

*Кўнгил ичра нечук олам, нечук султон, билмассен,
Таним саргайди, пойим устувор чандон, билмассен.
Мунаввар бир қуёшмен, дур тўла тўлқинли уммонмен,
Замин теграмдадир, дилда яшар осмон, билмассен.
Жаҳон бўстонида бир боларидек учганим учган,
Асалдек сўзларим, лекин сенга пинҳон, билмассен.
Каломдин ҳам муборақдир улар. Мен ошиён қурдим.
Қабутарларга дерманки, келинг, эй жон, билмассен!
Ақл безона сенга, йўқ эмиш фаҳми фаросат ҳам.
Билармен, деб дам урма, урганинг ёлгон, билмассен!..*

(Жамол Камол таржимаси)

Ҳамма кийлу қолга, баҳсу талошга, алданиш ва адашишларга икки қутб, икки пири комил, икки зоти мубарро Жомий ва Навоий (Оллох жумласидан рози бўлсин) нукта қўйди.

«Нафахотул унс...».

«Насойимул мухаббат».

Аввал калом пирдан. Абдурахмон Жомий:

«Нафахотул унс мин ҳазаротул қудс»:

«Мавлоно Жалолиддин Мухаммад ал-Балхий ар-Румий.

Мавлононинг валодати (таваллуди) Балхда содир бўлди. Рабеъул аввалнинг олтиси, арбаъ ва ситамиа (604/1207). Мавлоно Баҳоуддин ёзма далолат айламишларки, Жалолиддин Мухаммад олти яшар чоғида Балх шаҳрида бир неча гўдак билан томиғизда сайр қиларди. Бир гўдак бошқа бирига дедик, кел, бу томдан наригисига сакрайлик. Жалолиддин Мухаммад деди: «Бу навъ ҳаракат ит, мушук ва бошқа жониворлардан қолгандир. Хайф бўлсинким, одам боласи бу ишлар билан машғул бўлса. Агар сизнинг жонингизда қувват бўлса, келинглар, осмонга сакрайлик». Ва ўша чоғ гўдаклар назаридан ғойиб бўлди. Гўдаклар қўрқувдан йиғлаб, фарёд солдилар. Лаҳза ўтмай ранги ўчиб, ўзлари мутағайир ҳолда болалар ҳузурида пайдо бўлди.

Деди:

— Сизлар билан суҳбатлашаётган чоғимда қўрдимки, яшил либос кийган жамоат мени сизларнинг сафингиздан олдилар-да, осмонларни сайр эттирдилар ва мулки малакутнинг ажойиботларини кўрсатдилар. Қачонки сизнинг фарёду фигонингиз эшитилди, бу ерга қайтариб келтиришди.

Дерларки, ўша ёшда (яъни олти ёшли чоғларида) ҳар уч-тўрт кунда бир марта ифтор қилардилар. Маккаи муаззамага борур чоғда Нишопурда Шайх Фаридиддин Мухаммад Атторнинг (қоддаса сирруху) суҳбатларига мушарраф бўлганлар. Шайх Жалолиддин Мухаммадга ўзларининг «Асрорнома» китобларини тақдим этди. Бу китобни мудом ўзларида асрар эканлар.

Мавлавий дер эдилар: «Мен ошиқлар назарида манзур бўлган жисм эмасман, балки каломим туфайли муридлар ботинидан кўтарилгувчи завқ ва ҳушлиқдирман. Оллох, Оллох. Агар ул дамни топсанг

ва ул завқни тотиб кўрсанг, ғанимат тут, шукрлар қилгилки, ул менман».

Хамма ёқни қонга белаб ташлаган ёвуз асрнинг сўнгги мутасаввуф шоири ҳазрат Муҳаммад Иқбол «Жовиднома» достонида малакут оламига пири Румий билан сайр қилади.

Мавлавий дейди:

*«Шарқ Ҳақни топди, дунёдан кечиб,
Ғарб дунё топди, Оллоҳдан кечиб...»*

Мавлоно Жалолиддин Румий ижоди қонли Ўктабр исёнига довур муслмон халқимиз учун бағоят қадрли ва дастрас эди. «Тўқсон саккиз фоииз халқи бесавод» бўлган юртимизнинг ҳар бир хонадонида «Маснавийи шариф» бор эди. Мадрасаларда дарслик сифатида ўқитиларди. Оллоҳга ҳамдлар ва шукрлар бўлсинким, бугун яна Мавлоно ҳазратларига қайтиш рўй берди.

Биз ғоят оғир ва машаққатли йўлнинг хануз ибтидосидамиз.

Бу — «Маснавий» йўли — Одамдан Оллоҳга ва Оллоҳдан Одамга; Фанодан Бақога ва Бақодан Фанога; Дунёдан Уқбога ва Уқбодан Дунёга; Сонёдан Маснуъга ва Маснуъдан Сонёга; Моликдан Мамлукка ва Мамлукдан Моликка; Шоҳиддан Машхудга ва Машхуддан Шоҳидга томон бўлган йўл. Бу нур йўли — Иймон йўли.

«Маснавий» тугал 26840 байт, 53860 сатрдан иборат мухташам қаср. Биз бу буюк қасрнинг ҳали-хануз остонасида турибмиз.

Қўлингиздаги китоб бу тенгсиз уммондан қатра, йиллар давомида «Гулистон» журналида босилган бобларнинг мўъжаз бир гулдастаси. Биз уни ҳарқалай бир мажмуа ҳолатида сиз билан баҳам кўришга ошиқдик. Банда хатосиз бўлмайди. Табиийки, китоб ҳам саҳв ва ғалатлардан холи деёлмаймиз. Мутолаа чоғида кўнглингиз тўлмаган нуқталар, фикр ва хулосалар ҳақида ўз мулоҳазаларингизни дариф тутмассиз деган умидимиз бор.

Меҳрибон ва раҳми Оллоҳ номи билан!

Маснавий

МАВЛОНО ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙНИНГ «МАСНАВИЙ» КИТОБИГА ЁЗГАН СЎЗИ

Бу «Маснавий» китобидир. Бу китоб дин усуллари усулининг усули, Ҳақ таъолога ва Ҳақиқатга етишиш сирларининг кашшофи.

Бу буюк фикх, Оллоҳ таъоло динининг очик-ошкор далили, бурхони ва такво китобидир. У мисоли бир чироғдондирки, ундаги порлоқ чирок («Нур» сурасининг 35-оятига ишора)нинг партави ва шуъласи бомдодлар нуридан нурлироқдир. Бу китоб кўнгиллар боғи, ундаги дарахтлар ҳикмат ва маърифат булоқларидан баҳра олади. Унда шундай булоқлар бордирки, бу йўл ва маромнинг шогирдлари уни Салсабил деб атаганлар. БаланDMA-ком асҳоблар ва каромат соҳиблари наздида бу кўнгил боғи энг гўзал, энг баракотли манзилдир. Яхшилар ундан таомланадилар, ўз чанқокларини қондирадилар, ҳаво ва ҳаваснинг бандидан озод бўлганлар ундан шодмон ва баҳравардир. Бу китоб Миср сарзаминидаги Нил дарёси баайни Ҳақ ҳукмига бўйинсунганлар ва сабрни пеша қилганлар учун шароб; фиръавнийлар ва кофирлар учун ҳасрат ва надоматдир. Чунончи, Ҳақ таъоло буюрмишдир: «Кўпларни йўлдан оздиради ва кўпларни ҳақ йўлга бошлайди» («Бақара» сураси, 26-оятнинг бир жузъи). Бу китоб руҳий беморлар учун шифо, ғуссаларни кеткизгувчи, розлар ҳамрози, сирлар кашшофи, Қуръоний ҳақиқатларни очгувчи, ризқ-рўзларини, инчунин, маънавий ризқни ҳам кенгайтирувчи, ахлоқни ҳар турли кабоҳат ва палидликдан асрагувчидир. Бу китоб китобат қилгувчи фаришталар ва олий мартабали хат битгувчи малакларнинг қўли билан ёзилган («Абаса» сураси, 15-оят). Улар (китоб фаришталар) тубан кимсаларнинг унинг (китобнинг) асрор ва ҳақиқатларига ёвуқ келмагига изн бермайди. Гуноҳ ва ёзуғдан пок зотларгина унга эш бўла оладилар («Воқиа» сураси, 79-оят). На бурунги ва на бўлғуси китоблар уни ботил қила олмайди («Фуссилат» сураси, 42-оят). Ҳақ таъоло бу китобни ҳар балою

офатдан ўзи асрагай. Удир асрагувчиларнинг яхшиси. Удир меҳрибонлардан меҳрлироқ («Юсуф» сураси, 64-оят). Юқорида биз санаб ўтган китоб лақаблари — сифатларидан ташқари Ҳақ таъолонинг ўзи ҳам уни сифатламишдир. Бироқ биз мазкур оз миқдордаги сифатлар билан кифояландик. Зеро, оз кўпга, катра уммонга, ҳовуч хирмонга далолат қилади.

Шундай дер бу нотавон банда, Ҳақ таъоло раҳматига муҳтож Муҳаммад ўғли Муҳаммад Хусайн ўғли Балхий. Ҳақ таъоло бу «Маснавий» китобини ўз даргоҳида мақбул айласин. Эзгу толиблар муборак ва мазмунли нукталардан, равшан сўзлардан, айтилмаган калом садафларидан баҳраманд бўлсин деган максадда ушбу шеърӣ «Маснавий» китобини яратмоққа ҳаракат қилдик. Бу китобнинг қисқа ва маъноли иборатлари бор. Мен уни (китобни) ўз сарварим, руҳу жонимнинг бугуни ва эртаси учун захира бўлмиш «ғордаги ёр»имнинг истаги билан туздим. Удир орифларнинг устози, ҳидоят топганларнинг пешвоси, фарёд чеккувчиларнинг омонатини сақлагувчи, яралганлар ичида Худонинг омонати ва бошқа халқ қилинган зотлар орасида танланган банда, Ҳақ таъоло амрларини адо этган пайғамбарлар, пинҳон авлиёлар ва сўфийлар ахлидандир. (Кўплаб «Маснавий» шорихлари ушбу охирги жумлани мубҳам демишлар. — *Тарж.*). Арш хазинасининг қалити, ер ганжларини омонат асрагувчи, макорим фазилатлар соҳиби, Ҳақ ва дин қиличи Ҳасан ибн Муҳаммад ибн Ҳасан, туркнинг Ахий вилоятидан, замон Боязиди, даврон Жўнайди, Ҳақлардан бино бўлмиш Ҳақ. Худо ундан ва улардан хушнуд бўлғай. Асли ва уруғи Урумийадан, шундай буюк шайхга қариндошдирки, демиш: «Тунни шундай ҳолатда ўтқардим, бир содда курд эдим, бондод маҳали фазилатли арабга айландим». (Сўз асли оми бўлган курд Саййид Абул Вафой ҳақида бормокда. Бу зот руҳоний жазава воситасида илоҳий илмга эришди). Худо унинг арвоҳи, ундан ўтганларнинг арвоҳини пок тутсин. У эзгу хулқли аждод ва авлодлар соҳибидир. Хусомуддиннинг буюк қардоши бордирки, қуёш унинг ёруғлиги ва азаматидан уялади, унинг шундай ҳасаби бордирки, юлдузларнинг равшан нурлари унинг шуълалари олдида ўз таъсиридан жудо бўладилар. Бу буюклар ва муҳташамларнинг даргоҳи устувор бўлсин. Зеро, улар муштоқлар қибласи, шайдоилар қаъбаси ва яхшиларнинг зиёратгоҳидир. Оллоҳ, токи юлдузлар ёнгунга довр, токи қуёш порлагунга қадар уларни асра! Токи улар Раббоний хирадмандлар, руҳоний зотлар, осмоний арш соҳибларига паноҳ бўлғайдирлар! Улар шундай хирадмандлар тоифасидандирким, ҳарчанд Ҳақ асроридан огоҳ бўлсалар-да, лабларига хомушлик муҳрини босганлар, гарчанд ерликлар назаридан ғойиб ва мажҳул бўлсалар-да, осмонийлар ҳузурида ҳозир ва маъруфдирлар. Улар жандапўш шохлардир, қабилаларнинг ашрафлари, фазоиллар асҳоби ва далоийл нуридирлар.

Ижобат айла, эй оламлар Парвардигори!

Бу дуо Оллоҳ даргоҳида рад бўлмагай. Зеро, унинг фойдаси ҳаммага етгуси. Оламлар Парвардигорига ҳамдлар бўлсин. Халқ қилинган зотларнинг энг афзали Муҳаммадга, унинг покиза хонадони ва дўстларига Оллоҳнинг раҳмати ёғилсин.

МАСНАВИЙ

*Бишнава аз най чун ҳикоят мекунад,
Аз жудойиҳо шикоят мекунад.*

ТАРЖИМА

*Тинглагил, най не ҳикоят айлагай,
Айрилиқлардан шикоят айлагай.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тингла, най қандай ҳикоятларни сўзлайди: у фироқдан, ғурбатдан шикоят қилаётир.

ШАРХ

«Най» истилоҳидан муддао, яъни зоти шариф Мавлоно Жалолиддин Румий кўзлаган мақсад ориф ва оқиллик мартабасига ноил бўлган инсонни комилдир. Бу комил инсоннинг оғзидан ҳаммиша ошиқона, лаззатбахш ва сермаъно сўзлар зухур этади.

Байтнинг куйи — иккинчи: «Айрилиқлардан шикоят айлагай» мисрасининг мазмуни куйидагича: ориф ёхуд комил инсон руҳоний дунёдан (яъни асл ватанидан, унинг мангу ва барқарор руҳи ҳали бу фоний оламга инмаган чоғдаги маконидан) жудо бўлгандан сўнг, азиятлар ва ёзуғлар тўла заминга тушганидан аччиқ шикоят қилади. Бу шикоят — норозилик, маҳзунликнинг бирдан-бир сабаби асл оламидан айрилишидир. «Най» — комил инсон бу мақомда ўз дарди ёхуд ўткинчи дунё дарди учун фиғону фарёд чекаётгани йўқ. Буюк «Маснавий»нинг илк байти бўлган ушбу сатрларда Мавлоно ҳазратлари арабча «самъ»га тааллуқли бўлган «тингла» амри воситасида най садосига диққатни қаратмоқда. Бунинг боиси инсоннинг эшитиш аъзоси унинг бошқа аъзоларига нисбатан баланд мақомда эканига ишоратдир. «Самъ»дан сўнг одам вужудидаги энг муътабар аъзо кўз. Инсон кўз воситасида баъзи «моддиёти маҳдуда» (майда моддий унсурлар)ни кўради. «Самъ» эса маънавиёт ва маъкулотга тааллуқли кўплаб ҳукм ва ҳикматни тинглайди. Шон ва шавкат соҳиби бўлган пайғамбарлар икки жаҳон офиятининг боиси бўлган «иродати Раббоний»ни (Оллоҳ ҳукмлари) ер юзига ёйган маҳалларида, асосан, одамларга ваъз ва насихатлар қилишар, умуман, уларнинг ҳамма жидду

жахдлари илоҳий қонунларни башар фарзандининг қулоқларига етказмоқдан иборат эди. Одам вужудида бениҳоя улуғ ўрин тутган кўз аксар ҳолларда, масалан, офтоб нури ёхуд кучли шамъ ёруғлиги таъсирига дош беролмайди, яъни бетоб ва маътал бўлади. «Самъ» — «эшитиш қувваси» эса қуёш, ой, шамъ каби суварий мунаввараларга (суратда ёруғ бўлган, зоҳиран равшан бўлган жисмлар) муҳтож бўлмайди. Доимо ақл нури ва қуввати билан ҳар бир нарсадан кўплаб нарсаларни тинглайди, маълумотлар жамъ этади ва инсон қадрини зиёда айлайди. Алалхусус, азимуш шаън Қуръоннинг оёт ва баййинотида (муътабар Қуръоннинг оятлар ва ҳукмларида) «самъ» (тинглаш аъзоси) ҳамда «басар» (кўз) ёнма-ён зикр этилади. Бу икки калом келгани замон, албатта, «самъ» олдинда, «басар» эса кейинда бўлади. (Дарҳақиқат, «асмаул ҳусна» иборасига тааллуқли Оллоҳ таъолонинг тўқсон тўққиз исм ва сифатидан бўлган «самийъ» ва «басийр» («эшитгувчи» ва «кўргувчи») илоҳий истилоҳлари муқаддас Қуръоннинг аксарият оятларида кетма-кет тилга олинади). Оллоҳ таъоло пайғамбарларнинг барчасига ўз ҳукмларини эшиттирмоқдан ўзга йўл билан нозил этмади. Яъни ҳар бир пайғамбарнинг ер юзидаги баъсати (яратилиши) аини «самъ» воситасида юз кўрсатди. Аммо, афсуски, башар фарзанди ўртасида эшитишдан маҳрум «иллати уммия»га (карлик) гирифтор бўлганлар бор. Мазкур байтда орифнинг, комил инсоннинг найга нисбатан ташбиҳ бўлинишида жуда кўп муносабатлар мавжуд. Улардан баъзиларини эслатиб қўйиш ўринлидир: биринчидан, най одатда қамишдан ясалади. Қамиш кесилмасидан бурун доимо нашъу намода ҳаёт кечиради. Кесилгандан сўнг қуриydi. Комил инсоннинг руҳи ҳам арвоҳ оламида (руҳлар дунёсида) бениҳоят маънавий лаззатлар ичида яшайди. Ғаддор ва қуп-қуруқ бўлган дунёга келгач, аини зилол сувдек руҳлар оламидан жудо бўлади, гўё сувсизликдан қурий бошлайди. Иккинчидан, найдан ошиқона, лаззатбахш садолар таралади: ориф инсондан ҳам ошиқона ва орифона сўзлар зуҳур этади. Учинчидан, най ноласи тингловчи ишқини зиёда айлайди. Орифнинг ҳам калимот, ҳикмат ва оёти тингловчи ишқини ошириб, қалбини адам ва изтиробдан озод этади. Тўртинчидан, найнинг овози ва садосидан кўп ҳолларда ажиб бир ҳикоя, бир буюк ишқ можароси хис қилинади. Ориф сўзидан ҳам аксар чоғларда ҳақиқий ошиқларнинг олий аҳволлари ва олами лоҳутнинг асрори улувиеси (руҳоният оламининг илоҳий сирлари) тингланади. Бешинчидан, найнинг санъати зоҳирий жисмида эмас, балки унинг ичидадир. Орифнинг камолоти ҳам ботиндир. Олтинчидан, найнинг қомати тўғридир. Орифнинг ҳам ҳолати тўғри ва хулқи каримдир. Еттинчидан, най қамишликдан кесилгач, ўз оламидан жудо бўлди, яъни ғарибдир. Арвоҳ оламидан айрилган ориф ҳам дунёда ғарибдир. Саккизинчи, найнинг ичи ҳар нарсадан холи, бўм-бўш, ёлғиз найчининг ишқига тўлгандир. Ориф ҳам ҳар нечук ғиллу ғашликдан бегона, қалби эса Раббоний ишқ билан безангандир. Тўққизинчи, най кесилгандан сўнг, ўз-ўзича ошиқона садо чиқара олмайди; уста

бир найчининг дамига (нафасига) эхтиёжи бор. Ориф ҳам улуғвор бир силсилага ворис бўлгани сабабидан бир файзбахш зотга дамсоздир. (Бу ўринда тарийқат мактабларининг асосчилари бўлган улуғ шайхлар силсиласига ишорат қилинади. Маълумки, ҳар нечук тарийқат мактаби ўз пешвосига эга. Биз уларни «нақшбандия», «кубравия», «кодирия», «чиштия», «яссавия», «сухравардия» каби ўнлаб истилоҳлар билан атаймиз. Бу мактабларнинг оламга машҳур пешволарини жамъ этган «силсилаи шариф», яъни «улуғ силсила» мавжуд. Тасаввуфга доир кўплаб адабиётларда такрор-такрор эслатилган бу силсилани тўлиқ ҳолда бу ерда келтиролмаймиз. Шунини алоҳида қайд этиш жоизки, ҳамма силсилалар охир-окибат ҳазрат пайғамбар Муҳаммад алайҳиссалоту вассаломга ёҳуд чаҳорёрларга бориб хотима топади. Бу анъана ҳозир ҳам давом этаётир. Кўплаб мусулмон мамлакатлари, алаҳхусус, Марказий Осиёнинг мусулмоннишин минтақаларида сўфийликнинг неча юз йиллик тажрибасига эга бўлган мактаблари бугун ҳам ўз муқаддас анъаналарини саклаб келаётир. Бу мактабларнинг неча юз муридлари ва пири комиллари бор. Биз бу ҳақда ўрни билан ҳикоя қиламиз. — *Тарж.*)

«Маснавийи шариф»да ҳикмат ва руҳониятдан баҳс юритилди. Юқорида зикр этилган байтнинг шарҳида бу нуқтага етарли эътибор қаратилди. Зеро, эътиқод масаласига диққат билан назар ташланса, инсонларнинг аксари уч тоифага бўлинишига гувоҳ бўламиз. Биринчи тоифа инсонлар дунёдаги жамийки ҳодисотнинг холиқи, сонъи (яратувчиси), ҳофиз (асрагувчиси), жаноб Вожибул вужуди борлигига, руҳнинг мавжудияти ва бақосига, «баъдал мавт» — ўлимдан сўнг инсонлар учун жазо ва ёҳуд мукофот муқаррар эканлигига иймонлари комилдир. Бу гуруҳга мансуб кишилар Оллоҳ таъолога ибодат келтирадилар, машруъ бўлган амр ва амалларни адо этадилар, билоҳира ўзларини абадий саодатга ноил айлайдилар. Иккинчи гуруҳга мансуб инсонлар мункирлардир. Улар инсон руҳонияти мавжудлигини инкор этишади, одам ёлғиз жисмдан иборат махлук, вафотидан сўнг баданининг таркиби буткул ҳал бўлиб, батамом фанога юз тутди, деб даъво қилишади. Руҳоният, охират ва улухиятни рад этувчи бу тоифа ўзлари каби адашган кимсаларни улуғ зарарга ва ўнгарилмаз гумроҳликка томон етаклайдилар. Кавну макон, олам интизомининг оддий сабабияти хусусида савол қилинса, улар табиатга ружуъ этишади. Жаҳолатда чексиз бўлган бу тоифа ила баҳсга киришмоқ беҳуда ишдир. Кейинги гуруҳ намоёндалари шубҳа хайли ҳисобланади. Уларнинг шубҳаси шу қадар зиддиятлики, маълум бир нуқтада кесишмоқнинг имкони йўқ. Чунончи, уларнинг шубҳали даъволари қуйидаги зайлдадир: «Мавжудотни Оллоҳ таъоло яратганми? Эҳтимол, ўз-ўзича, балки табиат воситасида вужудга келгандир? Инсонда руҳ деб аталган нарса ҳақиқатдан мавжудми? Эҳтимол, бадан интизоми ва инсонга хос файз, зако ҳамда ҳиссиёт унинг бош мияси туфайлидир. Илоҳий қудрат ва руҳ, охират ва бақо, руҳоний жазо ва мукофот

борми? Балки рухоният мавжуд эмасдир, инсон вафот этгач, вужуд интизоми бузилиб, ажзои бадани ҳал бўлиб, маънавий шахсияти қолмас?» Шубҳа қавми шу қабилдаги қатъиян тасдиқ ёхуд мутлақо инкорга мос келмайдиган даъволар билан яшайдилар. Буткул шубҳа остида қолган қавмнинг фикри саҳиҳ бўлар деган умидда ҳақиқат исботига тааллуқли баъзи тафсилот билан баҳсга киришмоқни жоиз кўрдик. Араб, юнон, румо ва Оврупо-нинг энг буюк файласуфлари жаноби Ҳақнинг вужудини, олам интизоми учун зарур ва даркор бўлган Раббоний низомни, инсонда руҳ мавжудиятини, «баъдал мавт» — ўлимдан сўнгги ҳаётнинг боқийлигини исботлаш заминиди ғоятда аниқ фикр ва мулоҳазалар баён этмишки, бу нуқтада уларнинг жами ҳақида мулоҳаза юритмоқ хийла душвор кўринади. Алалхусус, ўқувчи мавзу доирасидан чекиниб, асл моҳиятни англамоғи оғир бўлади. Шу боисдан уч машҳур ҳақимнинг яратгувчи ва яратилмиш ҳақидаги андишалари баёни билан чекланамиз. Ибтидода қуёш ва унинг мунтазам ҳаракатига диққат қилайлик: қуёш ғайри идрок бир жисм экан, ҳар йил, ҳар ой, ҳар кунда мавсумларга кўра муайян бўлган вақт ва мавқеда кўринади. Кеча асносида адади миллионлардан зиёд бўлган юлдузларга назар ташлайлик: ҳайъат аҳлининг (юлдузлар илми билан шуғулланувчи мунажжимлар) эътироф этишича, ёлғиз Ер шаридан кўринадиган миллионларча юлдузларнинг ҳар бири камоли интизом билан буюк бир вазифани ижро этар; ҳаракат жараёнида бири бирига зиён етказмас, мутеъ хизматкорлар каби муайян ва мунтазам замон ҳамда сувратда ҳаракат этиб, аввалан-нихоя ҳарорат бахш этарлар. Уларнинг жараёни шу қадар мунтазамки, масалан, юз, юз эллик йилдан сўнг бир юлдузнинг осмон кенгликларида янги бир нуқтада пайдо бўлиши нужум аҳли учун саҳвсиз (хатосиз) маълум бўлади.

Бу маъкул ва мунтазам ҳаракатни ижро этган самовий унсурларнинг вужуди курраи арзимиз (Ер шари) каби комилан жамодотдан (жонсиз олам), ақл-идрокдан махрум зарротдан (зарралар) мураккаб бўлган жисмлардир. Бу жисмлар фавқуллода мунтазам ҳаракатни қаердан олдилар? Бу буюк интизом холиқларининг (Оллоҳ) амри эмасмикин? Эҳтимол, нодон мункирнинг фикри каби табиат воситасида ёхуд тасодиф туфайли ҳосил бўлдимиз? Чуқур фикр билан тушунилулки, оламда кузатилган бу хайратбахш интизом учун «тасодиф» ва «табиат» лафзлари маъносиз: диққатсизлик ёхуд телбаларча истеъмол қилинган икки сўздир. Чунки, Ер шари ва барча самовий жисмлар жумла кимёгарлар ва ҳукамонинг фикрий иттифокига кўра асл зотида (яъни таркибида) фаҳм ва ҳаракат бўлган зарралардан таркиб топган жисмлардирки, оқил ва идрокдан бегона бўлганлари боис вужудларининг мояси — зарралар каби таъсирсиз ҳаракат этмоққа ғайри муқтадирдирлар (яъни қодир эмаслар). Тупроқ, тош ва соир жамодот кўзларимиз ўнгида. Таъсир этилмагунча ҳаракат этмаслар. Инсоннинг бадани бу қадар мукаммал таркиботдан экан, бўлак-бўлак қилинса, парчаланган қисм ҳаракат қилишга қодир бўлмайди. Аммо ҳаёт экан ҳаракат қилади. Фақат бу ҳаракат таъсир майдонида бўлган рух воситасидадир. Рухдан жудо гўзал моддиёт бўлган инсон бадани уйқудаги қабидир. Жонсиз зарраларнинг ҳаракатга лаёқатсиз экани баҳсли масала эмас, бинобарин, таркиби ҳаётсиз зарралардан иборат, рух ва орзудан махрум бўлган жамийки жисм бир таъсир бўлмагунча ҳаракат этмоғи қатъиян маҳол. Рух, ақл ва орзудан махрум бўлган миллионларча самовий жисмлар машҳур ва маълум бўлган ҳаракатларини, алаҳусус, интизомларини нечук билдилар? Улар ҳеч қандай таъсирсиз, ўз-ўзларича оқил ва қодир бўлиб қолишдимиз? «Бу ҳаракат тасодифан келди», «Бу интизом тасодифан бўлди», дейилса, инсоф қилинсинки, ушбу баҳсда «тасодиф» лафзини ёлғиз лисон (яъни тил) сўзлар, бироқ ақл ва виждон рад этар. Мункирлар бундай тасодифнинг замирида ёхуд самовий жисмларнинг мунтазам ҳаракатларига сабаб табиатда мавжуд бўлган умумий қонуният, «қувваи жозиба ва дофиъа ҳамда ҳарорат» (ернинг буюк тортишиш қонуни ва иссиқлик) каби ҳодисалардир, дейишади. «Умумий қонуният» таъбири мункирларнинг «тасодиф» лафзи каби маъносиз. Ҳақиқатда, жисмларда умумий қонуният бор, аммо қамоли ақл ва ҳикмат воситасида пайдо бўлган онгли қонунлар умумийдирки, бир Ҳокими Мутлакнинг, бир Солеъи Аъзамнинг мавжуд эканлигини ҳар нарсадан зиёда шаҳодат этишар, яъни тасдиқлашар. «Умумий қонуният»ни яратган ким? Масалан, қувваи жозиба, дофиъа ва ҳароратни ким тушуниб, ҳар жисмга зарур бўлган микдорда заррот ва қувватларини, сўнгра қурбларини, буюк бир интизомга ҳалал бермайдиган даражадаги суръатларини ким рўёбга чиқарган? Фалакларда мунаввар жисмларни таркиб этган мунаввар зарралар ва бошқа нурсиз жисмларни ташкил этган ғайри мунаввар зарраларни бир-биридан ким

жудо этиб, ким муайян тартибга солган? Бағоят хайратбахш бўлган бу буюк интизомни ким юзага чиқарди? Мункирлар қувваи жозиба, ҳарорат ва яна қўплаб соир мавод — мавжудотни ақлсиз ва тадбирсиз, дея тасдиқ этадилар. У ҳолда бу беақл ва бетадбир бўлган ажром ва мавод бу буюк интизомнинг истехсоли учун ҳар бирига зарур бўлган зарротни, ажралиш қувватини ва суръатни ўзаро нечук тақсим этадилар. Балки, ақл ва тил билан ўзаро келишиб олгандирлар, чунончи, «Курраи арзга (Ер шари) маълум миқдорда зарралар, оғирлик ва ҳарорат берамиз. Токи, йигирма тўрт соатда бир марта ва бир йилда муайян қарра айлансин. Қуёш ва бошқа жисмларга ҳам худди шу тартибда қувват берилсин-да чексиз замонлар оша ўз меҳварларида ҳамда меҳварларидан хорижда жозибалари атрофида мунтазам ҳаракат қилсинлар, бу буюк интизом ва иттифокни ҳис этсинлар». Худди шу каби телбаларча алжирашни тинглашни истамаган инкор қилувчи, яъни мункир, буларнинг барига табиат сабабчи, дейди ва ўзини беақлларча барбод этади.

Табиат нима демак? У анқо каби махлуқми? Табиатдан мақсад, жисмлар, яъни тош, тупроқ, денгиз, ҳаво, ҳарорат, қувваи жозиба, қувваи дофиъа, ҳодисот ва моддийётнинг алоҳида олинган ёхуд жамъ ҳолатдаги исмими? Агар табиат бу ҳодисот ва маводнинг исми бўлса, ёлғиз исмлар эмас, бус-бутун вужудлари билан ақлсиз ва идроксиздир. Ақлсиз ва идроксиз эса ҳеч вақт иттифок ёхуд интизомли бўлолмайди; умумий қонуният тугул хусусий билан ҳам амал қилолмайди. «Билар», «этар» деб даъво қилгувчилар беақл ва беидрок бўлган жамодотдан ҳам беақл ва беидрокдирлар. Номаскул, демак, ақлсиз бўлган модда ақлли, яъни маскул бир амалсиз ҳеч қачон мунтазам ва маскул бўлган нарсани вужудга келтиролмайди. Табиат мавжудотнинг ва унда бор бўлган нарсаларнинг оддий исмидир. Демак, бу бир қувваи ақлия (ақлли куч) ёхуд феълия (ақлли ҳаракат) эмас. Қўп замонлар бурун Парижда яратилган маориф луғатида «натур», яъни «табиат» лафзининг маъноси қуйидагича талкин этилади: «Табиат» лафзининг уч маъноси бор: бири — алоҳида жисмларни жамлагувчи исми; иккинчиси — ҳар бир жисмнинг ибтидода жараён этган аҳволи; учинчи — Оллоҳ таоло ҳазратларининг нарса ва жисмларга бахш айлаган интизомининг таърифи. Асҳоби маориф учун табиатнинг маъноси ушбудир. Мункирлар учун табиат лафзи йўқдан бор бўлган маъносиз бир ҳаёл. Ва саҳиҳ таъбир билан айтадиган бўлсак, «табиат» мункирларнинг анқосидир. Инсоф қилинсин, бир фармон, бир ирода, бир амри Раббоний бўлмагунча инсон каби маскул, афлок каби мунтазам макон вужудга кела билармиди? Бу азийм интизомда, бу азийм ҳаракатда, бу азийм қудрат ва муҳофазада, бу буюк ва олий мақсадда ҳар ким ва ҳар бир нарсага бениҳоя қудрат ва тадбир бахш этган Раббоний илми мушоҳада этамиз. Кимда-ким бу ҳақиқатни англамас экан, у инсон бўлмай жисм ва бадандангина иборат бир оғирлик, уларнинг инкор ва эътирозлари дунёда ўз-ўзларига қилган жазодир.

Улар охиратдан умидсиз, дунёда армон ва мухаббатлари кун сайин заифлик ва дардга гирифтор бўлган баданларига боғлиқ бир нукта. Умид ва мухаббатлари ҳар он маҳв ва паришон, ўзлари маъюс ва бедармон бўладилар. Мункирлар истаганлари қадар инкорда телбалик этишсин. Камоли қудрати Раббония оқиллар учун бир нури азийм, ҳазинаи раҳматдир. Миллионларча абнои башар қалб ҳиссиёти билан «Оллоҳ!», «Оллоҳ!» дея арзи убудият (бандалик арзи) килурлар. Бутпарастлар шундай бир холикни ҳис этадилар, фақат қалб маълумотлари ҳасби-ла ҳақиқий холикни ажрата олмайдилар. Маорифнинг оламгир нури тавассутида улар ҳам бир кун тарийқи мустақиймга (тўғри йўлга) дохил, абадий саодатга ноил бўладилар. Ёлғиз мункирлар учун тарийқи ҳидоят (ҳидоят йўли) ихоталангандир. Исботга муҳтож бўлмаган Раббоний қудрат юкорида шарҳ этилган интизом ва жисмлардан аён бўлди. Улуғ бир қалбий ҳиссиёт инсонларнинг жаноб Ҳаққа бўлган эътиқод ва мухаббатларидан далолатдир. Ҳақ бўлган Со-неъ — Яратувчини ҳайвонот олами ақл комилан иштирок этмаган бир ҳисси маъқул (инстинкт) ёрдамида танийди. Масалан, беш-олти ойлик бир товук ҳеч қачон шоҳин (лочин) ёхуд тўғон (қирғий) каби йиртқични кўрмаган. Инчунин, товук ҳайвон бўлгани боисидан ҳеч замонда шоҳиннинг йиртқич эканини эшитмаган. Бироқ кезиб юрган ҳолатида шоҳин ёхуд тўғоннинг ҳавода юганини кўргач, шу пайтга қадар ҳеч қасрда учратмаган бу йиртқич қушнинг душманлигини ҳис эта олади. Ўзини муҳофаза этишга шайланиб, бошқа товукларни огоҳ қилмоқ учун жон ҳолатда фарёд чекади. Ҳайвонотнинг муҳофазаси учун ваъз қилинган (яъни шай этилган) ва турли ҳолатларда гувоҳ бўлинган ботиний маъқул ҳисси (инстинкт) сонёи кулл (яъни ҳар бир нарсанинг яратувчиси — Арҳамар Роҳимийн (марҳаматлиларнинг марҳаматлиси)дан ўзга қандай қувват бунча махлуқотнинг қалбларига ваъз ва эҳсон эта билур эди? Ҳайвонот илми билан машғул бўлган мункирлар (инкор этувчилар) эътироф этарларки, табаддулот ва тағйирот (эволюцион ўзгариш) рўй берса-да, аввалда бир тухум (яъни асос) бўлмагунга қадар Ер шарида ҳеч бир соҳиби руҳнинг вужудга келиши мумкин эмас эди. Ва мумкин эмасдир. Уларнинг бу эътирофи руҳ соҳибларини халқ этган (яъни яратган) ва ҳақиқатда Холиқи кулл бўлган Оллоҳ таъоло ҳазратларини тан олишларини тақозо этади. Бироқ улар эътироф этмайдилар. Боқинг, мункирлар ҳамоқат гўристонига зехнларини нечук дафн этарлар ва дерлар: Ҳақиқатда, Ер қуррасида тухумсиз руҳ соҳиби вужудга келмайди, аммо, эҳтимолки, вақти-вақти билан ажроми самовия, яъни юлдузлардан тухумлар тушмиш-да ҳайвонот вужуди пайдо бўлгандир!!! Юлдузлардан Ер қуррасига тухум тушмиш, қабилдаги шоёни ханда, яъни қулгили бир ҳамоқат бўлурми? Юлдузларга тухум қасрдан келтирилди экан? Бу мункирлар Қуръони азиймуш шаънда буюрилган «Оллоҳ ҳузурида ҳайвонларнинг энг бирламчиси ақл ишлатмайдиган кўр ва қарларидир» — васфига лойиқдирлар.

Илохий! Рух соҳиби бўлган ҳар бир махлуққа Ер куррасида бундай теран ҳикмат ва кенг марҳаматлар билан неъматлар бахш этдинг, соҳиби ишқ бўлган ҳар қалбга муҳаббатлар иншо айладинг, инсон баданидаги хориқулудда кашфиётнинг — ақл, виждон, нутқ, самъ, кўз каби аъзолар мутлоқ вужудингга жисмоний ва маънавий шохиддирлар!

Жаноб Вожибул вужудни ақлан, ҳикматан фаҳм этган инсон ўз ҳолига назар ташласа, дарҳол англарки, жамодот ва соир ҳар навъ махлуқотдан олий бир сувратда халқ қилинди. Бу мукаммаллик инсоннинг ўз тадбири ва ҳунарими?

Табиийки, йўқ.

Айрича бир махсус эҳсони Раббоний бўлган инсон бу эҳсоннинг шукронасини қилмаса, бундан ҳам буюк куфрони неъмат бўлурми? Мункирлар ўз телбаликлари туфайли дерлар: инсон соир махлуқотдан ҳам оқил ва мукаррам халқ қилинган бўлса, не учун унинг аҳволида буюк интизомсизлик кўзга ташланади. Жумладан, инсонларда сарқит ва қатл, сархушлик ва каззоблик каби фаноликлар бор? Бунга жавоб бермоқ қулайдир. Унутмаслик жоизки, инсонларнинг суvari ва умумияти ва оламларнинг интизомига нисбатан жузъий бир интизомсизликлари шаръий тилда «иродаи жузъия» (яъни чекланган ирода, эрк) ихтиёр каби бир Раббоний неъматнинг кадр-кимматини зиёда ва аъло тарзда адо этмоқдан иборатдир. Бинобарин, хакикий ва куллий бир интизомни мукаммал этмоқ учундир. Инсон боласига илохий эҳсон сифатида берилган бу «ихтиёри жузъия» воситасида муътабар ва мақбул атвор билан Ҳақ ризосини топмоқ каби буюк бир неъматга ноил, ҳар жихатдан комёб ва комвар бўладилар.

МАСНАВИЙ

*К-аз найистон то маро буридаанд,
Аз нафийрам марду зан нолидаанд.*

ТАРЖИМАСИ

*Ким найистондан мени то кесдилар,
Ҳасратимдан мард-аёл дод этдилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Камиш ҳолатимдан мени кесганларидан буён фарёдимга дош беролмай эркагу аёл йиғлайдилар.

ШАРҲ

Камишлик ҳолатидан мақсад (яъни найнинг най бўлгунга қадар қамишзорда кўм-кўк нашъу намо қилганига ишора) мартабаи аҳадият ва олами руҳониятдир (ягоналик), Оллоҳнинг якка-

ягоналигига иймон келтирган орифнинг макоми ва рухоният дунёси).

Ориф зот дейди: Оллоҳ иродасининг қудратли амри ва тақозиси билан мени рухоний оламдан жудо этиб, бу дунёнинг ҳажр ва ғурбатига ошно айлаганларидан буён фиғону ҳасратимдан эркагу аёл нолон ва гирёндирлар. Бу шариф байт уч йўсинда шарҳ ва таъриф этилиши мумкин: биринчидан: комил зотнинг олами рухониятга доир баёноти (нуктасини) тинглашга мадори етгувчи, яъни тиник ақлли, теран қалбли киши йўқ. Ориф ҳар кимга ўз рухоний олами ҳақида гапира билмайди. Зеро, ҳайвонга Боғи Эрам ҳақида маълумот бериб бўлмаганидек, бутун рухониятини нафсга алмаштирган кимсага ҳам рух ва рухоний лаззат ҳақида сўйлаш бемаъниликдир. Рухий ҳажр ва жисмоний азият даштига кўчган ориф ўз «асл ватан»идан жудо бўлгани боисидан фиғон чекаётир. Иккинчидан, нафс ва шайтоннинг тазйиқоти, дунёнинг мушкул бўлган ҳолатлари боисидан инсонлар чекадиган ғаму ҳасратлар эркагу аёлни камоли диққатчиликдан нола чекишга, фарёд кўтаришга мажбур этади. Оқил зот кўп замонларда ижтимоий муносабатларнинг нечоғли мукамаллиги туфайли ғам-ғуссага гирифтор бўлади. Дунёни мукамал ва тўқис кўраман деган зотларнинг қанчаси синиб, кунфаякун бўладилар.

Учинчидан, бир заъиф чақалоқ лисони ҳол билан таъриф этарки, дунёга келган дақиқадан буён хасталик ва соир ғаму жафоларга гирифтор бўлганлиги сабабли ота-она бу ҳолга чидаёлмай кўз ёши тўкар, ўз жигаргўшаларининг бу ҳолига шафқат назари билан бокар.

МАСНАВИЙ

*Сийна хоҳам шарҳа-шарҳа аз фироқ,
То бигўям шарҳи дарди иштиёқ.*

ТАРЖИМА

*Сийна истармен фироқдан поралар,
Шавқ дардидан десам афсоналар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Фироқдан пора-пора бўлган бир сийна (кўнгил маъносида) истайман. Токи ул кўнгил соҳибига (аҳли дил) шавқ-иштиёқим дардини шарҳ айлайин.

ШАРҲ

Маънавий ошиқ дейди: Ҳақиқий дўст ликосини бу дунёда мушоҳада эта олувчи ва ёхуд олами рухонийнинг фироқида кўкси пора бўлган бир мард истайман. Токи иштиёқим дарди ҳис айлаган олам ва ўз аҳволимдан унга бир-бир сўйласам, фарёд этсам.

Маънавий ошиқ Вожибул вужуд бўлган оламлар Раббига нуроний ва рухоний ришталар воситасида боғланган зотдир. Нуроний ва рухоний ришталар ошиқнинг кўнглидаги маъсум ва покиза туйғулардир. Бу туйғуларни кўриб ёхуд ҳис қилиб бўлмайди. Зеро, аини шу дардли иштиёққа мубтало кишиларгина бу ҳолни мушоҳада эта оладилар. Акс ҳолда, сўйланган дард ғайри оқил сомеъга оғирлик қилади. Маънавий ошиқнинг маънавий ишқи маънавият, билхосса, Раббоний маънавият соҳибларига хосдир.

МАСНАВИЙ

*Ҳар касе ки дур монд аз асли хеш,
Боз жўяд рўзгори васли хеш.*

ТАРЖИМА

*Кимсаким тарк айлади ўз аслини,
Қайта излар рўзгорин васлини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар кишики ўзининг асладан узоқ қолса, ўша ўтган рўзгорининг (тириклик) васлини тақрор истайди.

ШАРҲ

Башар фарзандининг асли рухоният оламидир. Дунё эса имтихон саҳнаси, инсон муваққатан (вақтинча) қоладиган бир маҳбас — зиндондир. Маҳбас ва завола маҳали бўлган бу дунёда бир кимсанинг ўз шаҳру ватанидан айро қолиб, ҳижрон ва ғурбатга гирифтор бўлгач, ўз киндик қони тўкилган тупроқни нечоғли орзу этиши баёнга муҳтож эмас. Шундай экан, Оллоҳнинг орифи асл ватани бўлмиш рухоният оламини батарийқи авло орзу этиши аёндир. Фақат дунёда вақтинчалик қолмоқ учун амр этилганидан, ваъда қилинган ажал келгунга қадар заруратан яшар. Ориф кўнгли гирифтор бўлган жафодан, қилинажак сабру ризодан комрон бўлади. Инсон бу фано гузаргоҳида то ҳаёт экан, ибодат ила машғул бўлмоққа мажбурдир.

МАСНАВИЙ

*Ман ба ҳар жамъияте нолон шудам,
Жуфти хушҳолону бадҳолон шудам.*

ТАРЖИМА

*Мен бу инсон қавмин оҳу зориман,
Ҳоли хуш ҳам ҳоли баднинг ёриман.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Мен ҳар бир жамият ичида зор-нолон бўлдим. Холлари хуш бўлганлар ва ахволлари ёмон бўлган кимсаларга-да жуфт бўлдим, уларга ҳамроҳлик қилдим.

ШАРХ

Юқорида зикр бўлдиким, ориф ва оқил бўлган зот фироқдан сийнаси пора-пора бўлган бир ошиқни истайди. Токи камоли иштиёкига доир бўлган ахволидан огоҳ этсин: «Тингловчи гумон қилмасинки, мен ёлғиз орифи биллаҳ бўлган зот билан ҳамсуҳбат бўламан ва ўзга инсонлар жамиятини буткул тарк этаман. Йук, мен барчани севаман. Бирок, ёлғиз Ориф ва ошиқ бўлган зотга дақиқ ахволи руҳониятимни баён ва ийрод этаман. Башар авлоди Оллоҳ таъоло томонидан ғоят қарамли ва иззат-эътиборли мақомда яратилгандир. Шоёни марҳамат, муҳаббат ва саодатдир. Шу боисдан мен барчасига маънан дўстман ва яхшилик умидида ҳар кимнинг истеъдодига мувофиқ ҳақиқатни баён этаман».

МАСНАВИЙ

*Ҳар касе аз занни худ шуд ёри ман,
Аз даруни ман нажуст асрори ман.*

ТАРЖИМА

*Шубҳадан ким бўлди менга ёрлар,
Ич-ичимдан изламас асрорлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар ким ўз шубҳа-гумони боисидан менга дўст бўлди, ботиний сир-асроримни кидирмади.

ШАРХ

Мен инсонларга насиҳат қилгудек бўлсам, улар: «Насиҳатни англадик ва сўйлагувчи орифга дўст тутиндик», дейишади. Баъзи инсонлар қолан (сўз) ва фикран сўйлашади. Аммо ҳақойиқ ва асроримни изламайдилар. Сўзларимда яширин бўлган маънолар ҳақиқатини англамоқ учун феълан қодир эмаслар. Ботиний асроримни англай билмак учун ишқи Раббоний ва файзи Самадоний тақозо этилади. Раббоний ишққа ноил бўлмоқ хилқатан олий қалб эгаси этиб яратилмоқ демақдир. Шунинг баробарида дунёда машруъ бўлган кўплаб инсоний вазифаларни имкони етгунга қадар ижро этмоғи лозим. Олий хилқат бўлган зот садақот, намоз, уруж

ва ҳамийда ахлоқ баробарида машруъ бўлган синф ва санъат аҳли бўлса, унинг ривожу равнақиға тадбир қилмоғи зарур. Ўзини ёлғиз ибодатга асир айлаб, кўплаб дунёвий вазифаларни тарк этган ва унутган инсон хатога йўл қўйган бўлади, аксинча, дунёнинг иши экан, деб ибодатни зоеъ этган нодон истиқболини абтол ва паришон этади. Одам рух ва бадандан яралган жихатидан рух саодати учун аҳволи рухония билан, ҳам интизоми дунё учун умури дунёвия билан машғул бўлиб, абадий саодат касб этади.

МАСНАВИЙ

*Сирри ман аз нолаи ман дур нест,
Лек чашму ғўшро он нур нест.*

ТАРЖИМА

*Сиррим оҳу болишимдан дур эмас,
Бу қулоқ, бу кўзда лек ул нур эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Менинг сирим менинг фиғону фарёдимдан узоқ эмас, фақат сиримни англагувчи кўз ва қулоқларда ул нур йўқдир.

ШАРХ

Ориф дейди: Менинг сирим ва ҳақиқатимга боис саломат инсониятдир. Аҳвол ва ноламдан узоқ бўлмаган, каломим ҳақиқатини англаган баком ва ноили маром бўлур. Лекин баъзи инсонларнинг кўз ва қулоқларида ишқ нури ёхуд заковат нури бўлмагунча биззарура ҳақиқатдан узоқ бўлишади. Заковат нури ва ишқ анвориға соҳиб бўлмаганлар истиқомат тарийқиға солиқ, адл ва ҳақиқатга молик бўлсалар, марҳамати Раббонияға ноил ва гулшансаройи саодатга восил бўладилар.

МАСНАВИЙ

*Тан зи жону жон зи тан мастур нест,
Лек касро дийди жон дастур нест.*

ТАРЖИМА

*Тан ва жон ҳам жону тан мастур эмас,
Кимсаға жон кўрмаги дастур эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бадан жондан ва жон бадандан пинҳон эмас. Лекин жонни кўрмак учун кимсаға рухсат берилмаган. Инсоннинг бадани зо-

хир бўлгани каби руҳ осори бўлган ақл, зако, муҳаббат, нутқ, сафо ва неча-неча фуйузоти жаҳоноро ҳам ошкорадир. Фақат айнан руҳни кўрмак мумкин эмас. Зеро, руҳ жисм ва моддадан иборат бўлмай, бир Раббоний амрдир. Масалан, қуёшни ҳар кун кўрамиз. Унинг вужудидан асло шубҳамиз йўқ бўлса-да, таркиботини билмаймиз. Таркиботини билмаганимиз боисидан вужудини инкор этсак, бундан буюк кўрлик бўларми?

МАСНАВИЙ

*Оташ аст ин бонги ною, нест бод,
Ҳар, ки ин оташ надорад нест бод.*

ТАРЖИМА

*Най садоси оташедур, бод эмас,
Кимда оташ йўқ — у одамзод эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Най садоси авлиёуллоҳнинг иссиқ ва оловли каломидир. У одам боласининг ҳаво ва ҳаваси эмас. Кимда-ким бу оловдан баҳрасиздир адами (йўклиги) вужудидан (борлигидан) афзал.

ШАРХ

«Маснавий»нинг дастлабки ўн саккиз байти бевосита «най» билан боғлиқлиги учун бу жузъга «Найнома» деб ном берганлар. Ривоятларнинг шаҳодат беришича, ҳазрат Мавлононинг энг суюкли шогирди Ҳусомуддин Чалабий ирфон ва тасаввуф усулини ўзида мужассам этган бир манзума яратмоқни ҳазрат Мавлонодан ўтинганлар. Ҳусомуддин Чалабий бу манзума Санойининг «Илоҳийнома» ва Фаридуддин Атторнинг «Мантикут тайр» дostonлари усулида бўлмагани алоҳида таъкидлаганлар.

Комил муриднинг бу таклифини эшитган ҳазрат Мавлоно ўша заҳоти дастор қатларига санчиб қўйилган қоғозни қўлга оладилар-да, «Эй Чалабий, сизнинг қўнглингизга келган ўй менинг қўнглимдан аллақачон кечган эди. Мана, кулоқ тутинг!...» дейдилар ва ҳануз зоҳирий дунёга кўчмаган олти буюк жилднинг тўқис ва мукамал мазмунини ўзига сингдирган машҳур ўн саккиз байтни ўқиб берадилар.

Мавлоно Абдурахмон Жомий ўзларининг «Нафаҳотул унс» асарларида бу оламшумул воқеани қуйидаги зайлда баён қиладилар: «Қачонки шайх Салоҳиддин Ҳақ раҳматига қовушди, хулафалик хизмати Ҳусомуддин Чалабийнинг зиммасига юкланди,

«Маснавий»нинг сабаби назм бўлмоғи қуйидаги ҳолатда рўй берди. Хусомуддин Чалабий Мавлоно асҳоблари Ҳаким Санойининг «Илоҳийнома» ва Шайх Фаридуддин Атторнинг «Мантикут тайр» ва «Мусибатнома» китобларига ортиқ майл кўргузганларини сезиб қолгач, ҳазратга юқорида қайд қилинган асарлар услубида бир манзума яратсалар, дўст-ёрларга ёдгорлик бўлиб қоларди, деб мурожаат қилади. Ҳазрат Мавлоно ўша заҳоти дасторидан бир қоғозни олиб Хусомуддин Чалабийга берди. Унда «Маснавий» ибтидосидан ўн саккиз байт ёзилган эди».

Асрлар оша бугунги кунда ҳам башарият ақлини ҳайратга солиб келаётган руҳоният ва тафаккурнинг безавол обидаси «Маснавий» ана шу тариқа ибтидо топди.

Башарият ўзининг бир жигаргўшаси, қандайдир бир сўфий, пўстакнишин, бир ҳакир ва хоксор банда Жалолиддин Румий унинг бор очувсиз саволларига жавоб ҳозирлаганини ва бу жавоб олти мукамал жилд, йигирма олти минг саккиз юз қирқ байтнинг замирига пинҳон этганини билмади.

Кимдир таҳлика билан «пахлавий тилида Куръон яратилди», деса, бир фарзона зот, «Мавлоно ҳақиқатда пайғамбар бўлмаган, бироқ китоби бор», дея бутун оламга ошкор қилди.

Башарият ғафлатда қолди. Йўқса, унинг адиблари бир калом сўз айтмоққа ор қилган бўларди...

Ўша ўн саккиз байт. Дастор қатидаги байт аслида «Маснавий» эди. Алломалар қолган олти жилдни шу байтларнинг шарҳи эди, дейдилар. Бу санокли байтларнинг нечоғли буюк аҳамиятга молик эканлигини бир неча урфон ақобирлари ва сўфия улўғлари ёлғиз шу ўн саккиз байтгагина шарҳ битганларидан ҳам англаса бўлади.

Урфоннинг икки буюк шахсияти Яъқуб Чархий ва Абдурахмон Жомий «Най рисоласи»ни таълиф этдилар. Шаҳодат беришларича, Яъқуб Чархийнинг «Най рисоласи» Хоразмийнинг «Жавохирул асрор»идан сўнг «Маснавий»нинг энг қадимги шарҳи ҳисобланади. Бироқ ҳазрат Абдурахмон Жомий икки байтгагина шарҳ битганлар. Бу шарҳ ҳам Ибн Арабийнинг урфоний ва завий қарашлари таҳлилида истифода этилган.

Бу зоти киромлардан сўнг шорихларнинг буюк авлоди «Маснавий» асрорлари қулфини очмоққа киришганлар.

Юқорида эслатиб ўтганимиздек, най нолалари жудодик, фироқ ва ҳижрон айёмидан ҳикоят қилади. Яъни инсоннинг жудодик ва ҳижрон достонини ҳазин ва андуҳгин оҳангда сўйлайди.

Шубҳасиз айтиш мумкинки, Мавлононинг найга мурожаат этмагидан мақсади комил инсон — яъни валийи восил бўлган зот руҳидир.

Най тамсилининг инсон вужуди рамзи экани, сўфия адабиётида Мавлонога қадар ҳам ишланганлиги ҳақида маълумотлар бор. Чунончи, Шайх Аҳмад Ғаззолий «Рисолаи таворих» китобининг бир ўрнида найга ишора қилиб, уни инсон зотининг рамзи дейди.

«Маснавий» шорихларининг қарийб ҳаммаси най рамзини комил инсон деб талқин қилганлар.

Мавлоно Абдурахмон Жомий ёзади: «Най ўзидан ва халқдан фоний, Ҳақ ила боқий комил восиллар, мукаммал комиллардир... Най ўзидан буткул жудо ва ҳақиқатда унинг ноласи ўзиники эмас, сохибига тааллуқлидир». Мавлоно Яъқуб Чархий найни «орифларнинг муборак нафаслари»дан иборат, деб таърифлайди. Рональд Алан Никлсон «Маснавий тафсири» китобида ёзади: «Бу ўринда найдан мурод ё ҳазрат Мавлононинг ўзидан, ёхуд Хусоуддин Чалабийдан киноя». Най — илоҳий оҳанг билан лиммо-лим, оҳанг воситасида уни ташқарига сочади. Бу тоза истиора «Девони Шамс» ва «Маснавий»да кенг қўламда истеъмол қилинади. Аксарият шорихлар най тимсолини таъвил қилганларида, ўз ақидаларида ғоят узоқ кетиб қолганлар. Чунончи, улар «най» образини «калам», ёхуд «Муҳаммадий ҳақиқат»нинг рамзи деганлар. Мавлоно Абдурахмон Жомий ва Валий Муҳаммад Акбарободий бу нуқтаи назарларни ҳақиқатдан йироқ санаганлар.

«Маснавий» шорихларидан Исмоил Анқаравий най тимсолини қуйидагича таърифлаганлар: «Най комил инсонга зотан ушбу жиҳати билан ўхшашдир. Найнинг ичи турли ғилу ғашлиқдан тоза. Комил инсонлар ҳам шунингдек турли-туман ғашлиқдан мосуво. Уларнинг ботини илоҳий нағмалар ва Раббоний нафасга лиммо-лим.

Найга нисбат берилгувчи ҳар нечук илҳом ва оҳанг найнинг ўзига тегишли эмас. Демакки, авлиёларга нисбат берилгувчи тамомий камолот ва калимот, осор ва асрор аслида Буюк Оллоҳга хосдир. Санаб ўтилганидек, хислатлар эса бир восита, белги ёхуд бир асбобдир, холос».

Хулоса шуки, най ўз аслидан жудо бўлган инсон ҳақиқатининг буюклиги ва равшанлигининг рамзи. Най гўё одамий руҳни батамом зухур этгувчи ойна. Ушбу нуқтада «комил инсон» истилоҳига алоҳида шарҳ бермасак бўлмайди: Комил инсон хусусидаги баҳс хийла мураккаб урфоний масалалардан бўлиб, буюк мутасаввуф Муҳйиддин ибн Арабийнинг урфоний ва тасаввуфий қарашлари асосида пайдо бўлди ва ривожланди. Шундан сўнг, бу тушунча урфон ва тасаввуф аҳли орасида кенг қулоч ёйди. Буюк ислом уламолари Азизиддин Насафий ва Абдулкарим Жийли ушбу унвон остида китоб таълиф этдилар ва «комил инсон» тушунчасини ривожлантирдилар.

Ибн Арабий «Фусусул ҳикам» китобида инсонни «борлиқнинг йиғиндиси» деб билади. Борлиқ, орифлар истилоҳида тирклик олами. Инсон бутун борлиқнинг хулосаси ва асоси. Инсон, ҳақиқатда, олам руҳи ва олам унинг жасади. Яъни инсонсиз олам жонсиз вужуд. Шундай қилиб, инсон бутун борлиқдан олинган мукаммал андоза. Азизиддин Насафий ёзади: «Билгил, олами кабирда (буюк олам) ҳар неки мавжуддир олами сағир (кичик олам)да ҳам ўша нарса борлигини исбот этади. Олами сағир олами кабирнинг нусхаси эканлиги ҳақидаги сўз ростдир».

Шабистарий ёзади:

*Бирор йўл ё ўзинг кавну макон бўл,
Жаҳон тарк қил, ўзинг ўзда жаҳон бўл.*

IX аср орифларидан Лоҳижий ҳам инсон муаммосига ўзига хос услубда ёндошади: «Билгилки, инсон жамий руҳоний ва жисмоний ҳодисаларнинг мумтозидир». Ибн Арабий ёзади: «Ва хува лил Ҳаққи биманзилати инсанил айни мин ал айнил лазий якуну бихинназар». (Ҳазрат Ҳақ таъолога нисбатан инсон кўз қорачуғининг кўзга нисбати кабидир. Кўрмоқ у (яъни қорачуғ) орқали ҳосил бўлади).

Комил инсоннинг асосий белгилари ҳақида бундай ёзадилар: «Комил инсонда тўрт хусусият комил даражада бўлади: яхши сўз, яхши феъл, яхши ахлоқ ва маориф. Демак, комил инсон ботинан ва зоҳиран амал ҳамда қобилияти камолоти билан Ҳақнинг мазҳари бўлиши керак.

Оллоҳ субҳонаҳу ва таъоло инсонни халқ қилмоқдан илоҳий қудрати ва азаматини ошқора зоҳир қилди. Фақат инсонгина Оллоҳнинг чексиз қудрати ҳақида шаҳодат бермоғи мумкин. Тўғри, оламдаги жамийки мавжудот Оллоҳ зоти ва сифотини ўз хол тили орқали баён эта билади. Аммо шарафлироқ мақом фақат Инсон — Инсонни комилгагина хос.

Буюк Қуръон буюради: «Ва из қола Роббука лил малоикати инний жайлун фил арзи халийфатан». (Ед эт, Парвардигоринг ул дам фаришталарга деди: «Мен ер юзида ўзимнинг халифамни (инсонни) яратгумдир». «Бақара» сураси, 29-оят). Тангри таъоло «халифалик» мақомини манзур этган инсонда чексиз-чегарасиз илоҳий асрор бор. Бу асрор бани башар ҳаёти давомида тадрижан кашф этилаётир. Ҳали бу асрорлар яна очилгусидир. Аммо, бу қадар олий онг билан зийнатланган инсон ўз Эгасини унутиб қўяёзгани ҳам сир эмас. Бу «хотираси чаток» халифа баъзан самимий ва холис огоҳлантиришни ҳам гоҳлик билан қабул қилмайди. Бироқ, бу худбинлик ва манманликнинг умри ғоят қисқа. Охират дарвозасидан ўзга дарвоза йўқ. Ҳаммамиз унинг очилишига интиқмиз.

Энди бевосита ушбу байтнинг шарҳига киришайлик:

*Най садоси оташедур, бод эмас,
Кимда оташ йўқ — у одамзод эмас.*

Юқорида айтганимиздек, най садоси авлиёуллоҳнинг оташин ва оловли каломидир. У одам боласининг ҳаво ва ҳаваси эмас. Кимда-ким бу оловдан баҳрасиздир адами (йўқлиги) вужудидан (борлигидан) афзал.

Бу ўринда «Най садоси» «самоъ»га ишора. Бироқ, аслида, ҳар икки мисрада ҳам қўлланилган «нест бод» («нест бод» иборасининг биринчи маъноси — «бод эмас» ёки «ел, шамол эмас». Иккинчи

маъноси «йўқолсин», ёки «йўқ бўлсин»). Бинобарин, бу форс тилига хос хусусият бўлиб, худди шу шаклда туркийга ўгиришнинг иложи йўқ. Баъзи дўстларимизнинг таржима хусусидаги ўринли-ўринсиз таъналарига жавобан шуни айтишим мумкинки, ҳақиқатда бу юксак санъат асари, бу форсий тил мўъжизасини ўзбек тилига аслига монанд қилиб шеър йўлида таржима қилиш мумкин эмас. Агар мумкин бўлганда, каминадан минг чандон муқтадирроқ пирларимиз бунинг уддасидан чиққан бўлардилар. «Маснавий шариф»ни бевосита усмонли турк тилидан таржима қилаётган дўстларимиз эса, мазкур «таржима»ларини «Маснавий» деб аташлари шарт эмас, қолаверса, уни ҳазрат Мавлонога нисбат беришлари ҳам нораво. Зеро, аруз шеър тизимига мансуб «Маснавий»ни бу биродарларимиз бармоқ вазнига солганлар ва, яна ҳам ажабланарлиси, турк тилидан ўгирмоқдалар. — *Тарж.*).

МАСНАВИЙ

*Оташи Ишқ аст к-андар най фитод,
Жўшиши Ишқ аст к-андар май фитод.*

ТАРЖИМА

*Ишқ оловидур тушибдур най аро,
Ишқ хурушидир тушибдур май аро.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Най оташин ва дилларга ўт солгувчи нолага тушар экан, унинг бу ҳазин навосига боис Ишқ оловидир. Май — боданинг ҳам жўшу хуруши Ишқ олови туфайлидир.

ШАРХ

Ушбу улур байтда «Ишқ» — бу буюк руҳоний иксир, бу олий субҳоний каломга алоҳида урғу берилмоқда.

Кўплаб шорихлар ушбу байт муносабати билан «Ишқ» маъносини таъвил этганлар. Чунончи, луғатда «ишқ» сўзи, «ёпишмоқ, чирмашмоқ» маъноларини англатади. Шу сабабдан дарахт ва бошқа нарсаларга чирмашиб ўсувчи печак гиёҳини араблар «ашақа» дейдилар. Бироқ муомала ёхуд истилоҳда «ишқ» бу муҳаббатда ҳаддан ошиш демакдир. Мулла Ҳусайн Кошифий ўзининг «Лаби лубоби Маснавий» (31-сах.) асарида Ишқни бу зайл тавсиф этганлар: «Ишқ дарёси ўзининг жозиба қудрати билан борлик (тириклик) қайдидан ўзиб, факр ва йўқликнинг чуқур денгизига қўшилади. Демишлар, ҳар неки бордир, унинг ё сувратан, ё маънан ўз қибласи бордир...

Пинҳон ва риёсиз Ишқ қиблалар балиғи — наҳангидир. Қачонки, ошиқ юзини бошқа бир томонга бурар экан, Ишқ унинг

жони гирибонига чанг уриб, йўклик йўлига тортиб кетади ва нигоҳини гораг этади, номус ва ғурурини «Норуллаҳил мувқада-туллатий таттолиъу ғалал афидати» (У) Оллохнинг ёқиб қўйилган бир оловидирки, (Ўз алангаси билан баданларни тешиб ўтиб, юракларга қадар егур!) шуғласи билан куйдириб юборади. Мушоходага қуйилгучи жамийки нурлар, иситма пайдо қилгучи бу асрор Ишқнинг асаридир».

Азизиддин Насафий «Комил инсон» китобида (279-саҳ.) ёзади: «Ишқ солиқларнинг Буроки, йўловчилар маркабидир. Ақл эллик йил муттасил тиклаганни Ишқ бир дамда култепага айлантиради ва ошиқни пок этади. Солиқ юз чилла билан тўйдиролмаган нигоҳини биргина назар билан кондиради». Исмоил Анқаравий Ўзининг «Буюк шарҳ»ида келтиради: «Ишқ деб, ғоятда шиддаткор муҳаббатни дейдиларким, у ошиқнинг кўз, жон, ботин ва қалбига дохил бўлиб, тамомий қудратини ўзига бўйинсундиради. Ошиқнинг қалб ва тилидан маъшукдан ўзга ҳамма нарсани куллиян мавҳ этади. Ҳазрат шайх Муҳйиддин Арабий «Футухоти Маккийя» китобида Ишқни бундай таърифлайди: «Ал-ишқу ифротун фил-муҳаббати», яъни, Ишқ муҳаббатда ҳаддан ошишдир». Акбарободий юқоридаги байт муносабати билан бундай дейди: «Бу байтдан кўзланган мақсад жамийки мавжудотда Ишқнинг зуҳур этишини баён айламоқдир». (Вали Муҳаммад Акбарободийнинг «Маснавий»га шарҳи», 1-жилд, 7-саҳ.).

«Ишқ — дейилади «Ишоралар ва танбихлар шарҳи» китобида — ҳақиқий ва мажозий навъларига бўлинади».

МАСНАВИЙ

*Най ҳарифи ҳар кӣ аз ёри бурийд,
Пардаҳояш пардаҳои мо дарийд.*

ТАРЖИМА

*Дўстидир най ким кечиб ёрондан,
Пардаси йиртди ва ўтди жондан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Комил инсон ва ҳақиқий муршид, бамисоли най илоҳий навосоз зотнинг ҳаққоний ёри ва мусохиби бор ташвишлардан ва жамийки дунёга тааллуқли машмашалардан юз бурган, уларга этак силккан кишидир.

ШАРҲ

Бежиз Шоҳ Машраб ёзмаган:

*Дунё ясаниб, жилва қилиб олдиما келди,
Боргил нари, деб кетига мен шатталаб ўтдим.*

Авлиёуллохнинг маънавий мақомоти бизнинг зулмоний ва нуроний хижобларимизни йиртиб юборди. Яъни ул зотларнинг мусоҳибатлари соясида толиблар ва турфа-туман одамлар ўзларининг ботиний хижобларидан халос бўладилар ва Ҳақ йўлини мушоҳада қиладилар. (Агар найни маълум ва машҳур соз, деб англайдиган бўлсак, у холда унинг пардалари бошқа маънони ҳам ифодалайди. Мусиқа илмида парда мухталиф маънога эга. Чунончи, қадимий мусиқада парда истилоҳи ифодалаган маъно бугунги мусиқадаги пардага мувофиқ эмас. Қадимий мусиқада пардани ўн икки тур мусиқага нисбатан қўллаганлар: хусайний, рохуйи, Хижоз, зангула, бусалийк, ушшоқ, сипохон, бузург ва бошқалар. Бугунги мусиқада парда истилоҳи чанг, рубоб, тор, сетор каби мусиқа асбоблари дастасидаги ноталарни белгиловчи нукталарга айтилади. Бинобарин, парданинг қадимий мусиқада англатган маъносига асосланиб, байтнинг иккинчи мисрасини қуйидагича тушуниш мумкин: най воситасида ижро этилгувчи оҳанг ва нағмалар одамзод жон ва руҳини уйғотади, унинг нафсоний хижобларини бартараф айлайди).

МАСНАВИЙ

*Ҳамчу най захрею тирёке кй дийд,
Ҳамчу най дамсозу муштоқе кй дийд.*

ТАРЖИМА

*Ким билур найдек заҳар, тарёкни,
Най каби дамсозу ҳам муштоқни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Най каби заҳарни ва тарёкни, най каби дамсоз ва муштоқни ким кўрган? (Тарёк — турли хил жисмлардан тайёрлангувчи ҳайвон заҳрига қарши ва оғир беморлар истеъмол қилгувчи дори).

ШАРХ

Тангри таъоло қаҳр ва лутф сифатлари билан таърифлангани каби, комил инсонга ҳам қаҳр ва лутф сифатлари хосдир. Комил инсон фиска аҳли, фуҷур арбобларига нисбатан заҳар бўлса, салоҳ ва маърифат аҳлига нисбатан тарёқдир. Албатта, якка бир шахсга нисбатан ҳам заҳар ёхуд тарёк бўлиши мумкин. Яъкуб Чархий дейди: «Уларнинг (авлиёларнинг) виждон ва эътиқоддан йўғрилган муборак нафаслари муридлар учун тарёк ва мункирлар учун заҳардир. Чунончи, Нил дарёсининг суви қибтийлар (Фиръавн аҳли) учун қон ва субтийлар (Мусо аҳли) учун сув бўлгани каби». («Рисолаи ноийя», 12-саҳ.)

МАСНАВИЙ

*Най ҳадиси роҳи пурхун мекунад,
Қиссаҳои ишқи Мажнун мекунад.*

ТАРЖИМА

*Най каломи қонли йўллар тигидан,
Қиссалар сўйлайди Мажнун ишқидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Най хатарли ва қонли йўллар ҳақида ҳикоя қилади. Бу йўллар саросар ишқ қурбонларининг қонига тўла. Най Мажнуннинг ишқий дostonларини ва унинг оврагарчиликларини сўйлаб беради.

ШАРХ

«Қонли йўл» таъбири «ихтиёрий ўлим»нинг рамзидир, яъни «Муту қобла ан тамуту» — ўлмасингиздан бурун ўлингиз, ҳадисига ишорадир. Ўлим икки навъдир. Биринчиси — ижборий ўлим. Бу аносирий ўлим бўлиб, ҳеч ким бундан мустасно эмас. Жисм ҳаёт билан тақдир қилинган соатда видолашади. Иккинчи — ихтиёрий ўлим. Бу авлиёуллоҳ ва Ҳақ мардларига хос ўлимдир. Бунда барча нафсий хою ҳавасларнинг оёғига тушов солинади ва бор дунёвий ҳодисаларга этак қоқилади, яъни тарк қилинади.

Исмоил Анқаравий дейди: «Ёр васлига етишмоқ ихтиёрий ўлим воситасида ҳосил бўлади. Шунингдек, муҳаббатнинг натижаси ўлим оқибатидир. Ҳарчанд бу йўл хатарли ва қонлидир, ушшоқ аҳли учун ғоят неъмат мўлдир. Зеро, ҳақиқий ҳаёт аносирий ўлим билан бошланади». («Буюк шарҳ», 1-жилд, 27-саҳ.).

Никлсон ушбу байтдан «Мажнун» тимсолини шарҳларкан, бундай дейди:

«Сўфиёна адабиётда «Мажнун» ўз нафсига барҳам берган, нафсини буткул тарк этган ёхуд ўлдирган деган маъноларни билдиради». («Тафсири Маснавий Маънавий», 1 — 2-саҳ.).

Бинобарин, мазкур байт мазмунидан келиб чиқадиган хулоса будир: Най (яъни ҳазрат Мавлоно) ошиқларнинг лоларанг қонига лиммо-лим йўллари ҳақида сўйларкан, ошиқ маъшук висолига етмоғи учун ўзини тарк айламоғи керак, — дейди ва барча давру замонларнинг мажнунлари, ошиқлари ҳақида мунглиғ-мунглиғ нолалар чекади.

МАСНАВИЙ

*Маҳрами ин ҳуш жуз беҳуш нест,
Мар забонро муштарий жуз ғуш нест.*

ТАРЖИМА

*Маҳрами бул ҳушнинг беҳушдир,
Ҳам забонга муштарий бир гӯшдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу ҳушнинг (ақли кулл) маҳрами ақли маошдан бегона (бе-хуш) кимсалардир.

ШАРҲ

Яъни ҳақиқат асрорини Ҳақдан бошқа тамомий нарсадан узилган, жамийки илинжни тарк этган, ёхуд Оллоҳдан бошқа нарсага беҳуш бўлган фано аҳилларигина дарк этадилар. Ноаҳиллар ва мункирлар бу асрор қошида кар ва гунгдирлар. Чунончи, тилнинг толиби ёлғиз кулоқ (гӯш)дир ва бошқа ҳеч бир узв тил василасида ҳосил бўлган алфозни тинглашга қодир эмас.

Авлиё ва маърифат аҳли ҳам кулоқ бамисоли Ҳақнинг калом ва забонигагина сомеъ. Улар Ҳақнинг калом ва забонидан ўзгани эшитмайдилар.

Валий Муҳаммад Акбарободий ёзади: «Яъни ҳуш маҳрами ғайри кимсаларнинг ишқидир. «Ҳам забонга муштарий бир гӯшдир» сатри биринчи мисранинг тамсили...». («Шарҳи Маснавийи Акбарободий», 1-жилд, 8-саҳ.).

МАСНАВИЙ

*Дар ғами мо рӯзҳо бегоҳ шуд,
Рӯзҳо бо сӯзҳо ҳамроҳ шуд.*

ТАРЖИМА

*Ҳуссамизда кунлар ўтди тун бўлиб,
Кунлар ўтди ўт билан уйғун бўлиб.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бизнинг ишқимизда кунлар ўтди ва тунга айланди. Ўтган бу кунлар бизнинг ҳасратимизда куйиб кетди.

ШАРҲ

Оллоҳ ошиқларига дунё аҳли ошиқ бўлди. Оллоҳ ошиқларига Оллоҳдан бошқа ҳеч ким керак эмас. Бу буюк Ишқ соҳибини шу қадар юксакка кўтарадики, баногоҳ бу Ишқ қуёши халойиқ кўзини қамаштириб, уни беҳуд айлайди. Халқу халойиқ ўз нас-

лидан яралган бундай мунаввар куёшга шайдо бўлади. Йўллар, чўллар, тоғу кўллар ошиб, Ошиқ хузурига йўл оладилар. Улар ҳамон «Ҳазрат султоним», деб Туркистонга, «Баҳоуддин балогардон», деб Бухорога, «Шайхи валийтарош», деб Хоразмга йўл солмоқдалар...

МАСНАВИЙ

*Рўзхо гар рафт гў: «Рав, бок нест,
Ту бимон, эй он, ки чун ту пок нест».*

ТАРЖИМА

*Кунлар ўтди, де: «Ўтавер, бок йўқ,
Сен фақат қол, эйки, Сендек пок йўқ».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу кунлар ва умрлар пайдар-пой ўтаркан, дегил: «Ўтавер, ҳеч хавотирим йўқ. Фақат, Сен, эй Холиқим, пок ва муназзаҳсан. Сен каби ҳеч бир зот пок ва беғубор эмас».

ШАРХ

Буюк имомлардан бири «Бизнинг Оллохдан бошқа ҳеч кимимиз йўқ», дейди. Бу имом фанофиллоҳ эди. Ақли ғолиб зотлар олами дунёда Оллохдан ўзга на дўст, на Ёр борлигини ҳис қила оладилар. Ақли мағлуб, зехнсиз ва идроксиз кимсалар бандадан муттако ясайдилар, бандадан ҳукмфармо яратадилар, бандадан хожа кашф қиладилар, бандадан ҳамма-ҳамма нарсани умид қиладилар. Банда ҳамма ерда ва ҳар қачон бандадир. Банда барибир нафсдан мағлуб. Чунончи, шахват ва очлик хуружини енга олмайди. Банда барибир заиф ва қудрати маҳдуд. Зеро, у бетоб бўлади, қудрат олдида тиз чўқади, ёхуд тиз чўктиради. Зотан, банда бандадир. Аксарият валийуллоҳлар бундан мустасно.

МАСНАВИЙ

*Ҳар кӣ, чуз моҳӣ зи обаш сер шуд,
Ҳар кӣ берӯзист, рӯзаш дер шуд.*

ТАРЖИМА

*Бир балиқдан ўзга сувга қонадир,
Кимки берӯз рӯз анга бегонадир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Фақат балиқ сувга тўймайди. Балиқдан бошқа нарса сувдан қониқиш ҳосил қилади. Ким Ишқ ва урфон сувидан бенасиб экан, унинг умри малолчилик, қайғу ва ҳасратга тўла бўлади. (Мавлоно ошиқ ва толибни мажозан балиққа қиёс этадилар).

ШАРҲ

Мавлоно Яъқуб Чархий ёзади: «Балиқдан ўзга ҳамма нарса сувдан қониқади, яъни сувга тўяди. Балиқ ҳеч қачон сувга тўймайди. Ошиқларни урфон обихаётига ташна балиқларга қиёс айла». («Рисолаи ноийя», 14-сах.).

МАСНАВИЙ

*Дар наёбад ҳоли пухта ҳеч хом,
Пас суҳан кўтоҳ бояд, вассалом.*

ТАРЖИМА

*Пухта ҳолин билмагайдир ҳеч хом,
Сўзни калта қилдик энди, вассалом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хом (яъни нокомил) шахс пухталар (комиллар) аҳволини англамайди. Зеро, уларнинг (комилларнинг) аҳволини алфоз ва каломотлар билан дарк қилиш мумкин эмас. Бас, аҳвол шундай экан, сўзни қисқа қилмоқ, нафасни ичга ютмоқ керак.

ШАРҲ

Бу нуктада маърифат ҳосил қилмоқнинг шарти ва ҳақиқатни тубдан англаб етмоқ ҳол муносабати эканига ишора қилинади. Зеро, ҳақиқий маърифат идрок қилувчининг идрок қилинган ҳодиса билан муштараклиги асосида ҳосил бўлади. Мавлоно Яъқуб Чархий ёзади: «Мушоҳада ва муъойина воситасида асл мақсадларига восил бўлган аҳлуллоҳ (Оллоҳ таъолонинг хос бандалари, валийлар)нинг ҳақиқий аҳволини тақлид аҳли ва нафси амморанинг асири бўлган шахслар англамаслар. Шунинг учун сўзни фақат ишорат ва киноят воситасидагина гапириш мумкин». («Рисолаи ноийя», 14-сах.).

МАСНАВИЙ

*Банд бигсал, бош озод, эй писар,
Чанд боши банди сийму банди зар.*

ТАРЖИМА

*Банд уз, озод бўлгил, эй ўгил,
Неча бўлгайсан зару зеварга қул.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй фарзанд, дунёнинг қайду бандини пора қил ва озод бўл.
Қачонгача сийму зар занжирида тутқун бўлурсен?

ШАРҲ

«Эй фарзанд» — бу хитоб солиқларга қаратилган. Дарвоқе, солиқлар шайх ёхуд пирнинг маънавий фарзанди ҳисобланади. Тарийқатда мурид ва пир ўртасида ғайбий бир робита бор. Чунончи, мурид пир жисмининг бир жузъига айланади. Бу фарзанд жисмининг бир парчаси эканига ўхшайди. Аммо тарийқатда бу оталик ва фарзандлик моҳиятан маънавийдир. Озодлик ва хуриятнинг маъноси шуки, банданинг қалби Ҳақдан ўзгани тан олмаслиги, бу дунёнинг жамийки ёлғон макрларидан, устамонлик билан қурилган устқурмаларидан халос бўлмоғи керак.

МАСНАВИЙ

*Гар бирезй баҳрро дар кўзае,
Чанд гунчад? Қисмати як рўзае.*

ТАРЖИМА

*Кўзага қўйсанг-да уммон сувини,
Қанча сизгай? Ризқнинг имконидир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Мисол учун дарё сувини кўзага қўйсанг, қанча сув жамъ бўлади? Табиийки, бир кунлик ризқу насибанг андозасича сув ола биласан, холос.

ШАРҲ

Бу байт инсон хирсу хавасининг бепоёнлигига аёвсиз бир ташбихдир. Нафснинг исёнкор хусусияти, унинг тизгинсизлиги, қудрат ва ваҳшонияти ҳақида ҳар қанча возеҳ фикрлар билдирилмаса-да, инсон тафаккури ва иродаси аксарият ҳолларда унинг олдида забундир. Нега? Нега ҳамма-ҳаммасига фаҳм-фаросати етиб турган одамзод нафснинг қаршисида ожизлигини намоиш этаверади? Бу жумбоқ одам фарзанди қаршисида бугун пайдо бўлган эмас ва унга жавоб ҳам янгилик бўлмайди. Табиийки,

бандасини яратган Холик унинг феъл-хўйини, заиф ва қудратли томонларини яхши билади. Модомики, бутун борликни унинг ўзи яратган экан, яширин нима ҳам бўлиши мумкин. Қуръони мажид буюради:

«...Эъламу аннамал ҳаятад дуня лаъибун ва лаҳвун ва зийнатун ва тафахуру байнакум ва такасурун фил амвали вал авлади. Камасали ғойсин аъжабал куффаро набатуху, сумма яҳийжу фатароҳу мусфаррон. Ва фил ахироту азобун шадийдун ва мағфиратун миналлоҳи ва ризванун. Ва мал ҳаятад дуня илла матаъул ғурур».

«...Билинглarki, бу ҳаётий дунё фақат (бир нафаслик) ўйин-кулги, зеб-зийнат, ўрталарингиздаги ўзаро мақтаниш ва мол-дунё ҳамда фарзандларни кўпайтиришдир, холос. (У) худди бир ёмғирга ўхшарки, унинг (ёғиши сабабли униб чиққан) ўт-ўлани кофирларни ҳайратга солиб (ақллари банд қилиб қўяр). Сўнгра у қурир, бас уни сарғайган холда кўрурсиз. Сўнгра у қурук чўп бўлиб қолур. (Ҳаётий дунёнинг ҳоли ҳам шундан ўзга эмасдир). Охиратда эса (ўша тўрт кунлик дунёга алданиб қолганлар учун) каттик азоб ва (иймон-этикод билан ўтганлар учун) Оллоҳ томонидан мағфират ва ризолик бордир. Ҳаётий дунё эса фақат алдагувчи матодир». («Ҳадид» сураси, 20-оят. Аълоуддин Мансур таржимаси).

МАСНАВИЙ

*Кўзаи чашми ҳарисон пур нашуд,
То садаф қоний нашуд, пурдур нашуд.*

ТАРЖИМА

*Ҳеч ҳарис кўз кўзаси тўлган эмас,
То садаф қонёғ эмас, пурдур эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳарис, очофат, қаноатсиз кимсаларнинг назари ҳеч қачон тўймайди. Инчунун, садаф ҳам қаноат ҳосил қилмагунча бағри дурга тўлмайди.

ШАРХ

Ҳарисларнинг назари ҳарчанд тор ва маҳдуд бўлмасин, бу ишқал кўзнинг тубсиз ибрики, яъни кўзаси тўлмайди. Бу тоифа зотлар ҳар қанча сийму зар, «ахлат»ини жамъ қилсалар-да, хотирлари паришон бўлаверади. Ҳарчанд «семирган» сайин бетоқат ва беҳаловат бўлаверадилар. Ичига кириб олган хирс жини уларнинг руҳини мутеъ ва тобеъ қилади. Атрофингиздаги боёнлар, сарватмандларга боқинг. Бу холга зумда иқроп бўласиз. Бойлик

бағали ошиб-тошиб кетган зотлар дарвозасининг ғичирлашидан тортиб итининг ғингшишигача алланечук ғайритабий бўлади. Яъни бу оддий ашё ва махлук ҳам ўзгаради. Уларнинг бола-чақа, хотин-халажларигача одамлик хуружидан чиқишади, демак, одамликни унутадилар.

Мавлоно ҳазратлари байтнинг иккинчи сатрида садафни мисол келтираяптилар. Садаф ичи ёмғир томчиларига тўлмагунча қоникмас экан. Демак, садаф ёмғир қатраларига тўлгандан сўнггина унинг ичи марваридга тўларкан. Салафлар «марварид доналари ёмғир томчиларидан ҳосил бўлади», демишлар. Чунончи, Хожа Носир ўзининг «Ийлахоний» китобида ёзади: «Найсон ёмғири ёға бошлагач, садаф оғзини очиб, ёмғир қатраларини юта бошлайди. Қачонки томчилар садаф ботинига кирадилар, вужудига қудрати азалий жо этган ҳосияти билан садаф томчиларни марваридга айлантиради».

Инсонни инсон қилгувчи, унинг Оллоҳга ёвуқ этгувчи ва охирада юксалтиргувчи ягона фазилат қаноатдир. Дарёни ҳавас қилганинг билан бир коса сув билан чанқоғинг қонса, эгнингдаги бир шапалоқ мато титилиб кетгунча, умри азизинг адо бўлса, нима қилдинг дунёни бузиб, умрингни тўзиб, кекирдагингни чўзиб, эй бандаи хок!..

МАСНАВИЙ

*Ҳар киро жома зи ишқе чок шуд,
Ў зи ҳирсу жумла айбе пок шуд.*

ТАРЖИМА

*Кимса эғни ишқдин гар чокдир,
Покдир у, ҳирсу айбдин покдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар кимнинг либоси ишқ туфайли пора-пора бўлган эса, демак, у жамийки ҳирсу ҳаводан, айбу нуқсондан покдир.

ШАРҲ

Кимсанингким худбинлик ва нафсоний либоси Ҳаққа бўлган ишқ шиддатидан чок-чок бўлган эса, у ҳар нечук ҳирсу ҳавасдан, журму хатодан покдир. Ишқ у хоҳ ҳақиқий, хоҳ мажозий бўлсин, ахлоқни табдил қилгувчи қудратга эга. Ҳали севмасдан бурун киши мумсик, молдўст, баддил ва қўрқоқ бўлиши мумкин. Қачонки, ишқ унинг вужудини истило қилди, унинг ботинида муҳрланган туйғулар қопқаси ланг очилди ва маъшук ҳузурига жонини кафтида тутганча йўл олди. У ҳар нечук хатарга кўкрак оча бошлади.

Бу — мажозий ишқ. Яъни илоҳий Ишқнинг суврати.

Ҳақиқий Ишқ хос зотлар ишқи. Банда мажозий ишқ мусибатларини торта-торта покланади. Кеча кўзига балодек кўринган ҳодисаларни севиб қолади.

Маъшуқанинг ўзи эмас, унинг эшигидаги ит ҳам қандайдир хислатли туюла боради. Маъшуқанинг қўшниси унга туришганидан зиёд.

Бу — ҳақиқий Ишқ суврати.

Аммо бу йўл ҳам ҳалокатли, хавф-хатарли. Бу йўлларда ҳам қоннинг, қиличнинг излари бор...

Бироқ ҳақиқий Ишқ-чи? Мажози — суврати шундай бўлса, асли нечук? Заҳарни эшитган билан билиб бўлмагани каби, ҳақиқий Ишқни қандай қилиб ҳис қилса бўлади?

Бу Ишқ, бу илоҳий, буюк ва мисоли йўқ ишқ Оллоҳнинг асл бандаларида бўлади. Бу банда энг аввало ўзининг бандалигини теран ҳис қилган ва қошида Оллоҳ, фақат Оллоҳ ва ёлғиз Оллоҳгина қойим ва муқим эканини ҳамиша ҳар сония идрок этиб турган зотдир. Бу банданинг қалби — ойинаи жаҳоннамо. Унда бу олам ўзининг бор гўзаллиги, одам эса буткул комиллиги ва жамийки нуқсонлари билан акс этиб туради. Бу банда ердан ҳеч қачон комил инсонни топа билмайди. Унинг заминда ҳақиқий Дўст, ҳақиқий Ёри йўқ. Кўксига дўст деб босгани, унга ханжар ботиришга тайёр. Ёр дегани арзимас дон-дун учун уни эшикдан чиқариб юборишга шай. Ён-веридагиларга фарқи йўқ. У ўладими-қоладими?.. Банда биргина Оллоҳдан бошқа ҳақиқий Дўстни ҳам, ҳақиқий Ёрни ҳам тополмайди. Сиз бу фикрларни англадингизми? Умрингизнинг тенг ярми уйқу, ярми ошу маош талошида, қолган бир чимдими нарда суриш ва ҳузурхоналарда айшу ишрат билан ўтган бўлса, Оллоҳни танимабсиз. Бу сўзларни эса англай олмадингиз. Аммо, ноумид — шайтон...

МАСНАВИЙ

*Шод бош, эй ишқи хуш савдои' мо,
Эй табиби жумла иллатҳои мо.*

ТАРЖИМА

*Шод бўл, эй ишқи хушсавдойимиз,
Жумла иллатлар табиби — жонимиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй, бизнинг хуш савдо ишқимиз, шод бўл. Ва эй, барча дарду иллатларимизнинг табиби, обод бўл.

¹ Инсон вужудидаги тўрт муҳим модданинг бири (сафро, савдо, балғам, қон). Улардан бирининг галаба қилиши, яъни зиёда бўлиши ҳаёл ва асабининг бузилишига олиб келади. Шу сабабдан молихулёни ҳам «савдо» демишлар.

ШАРХ

Никлсон ёзади: «Менинг назаримда, «савдо» бу ўринда «фикр» маъносига яқин». Бироқ, «савдо»нинг Мавлоно мақсадига муносиброқ маъноси бу Ишқ асорати бўлмиш шиддатли руҳий ҳаяжондир.

Агар руҳий ҳаяжон моддий ёхуд суварий ишқдан ҳосил бўлган эса, бу нохуш ва бад савдодир. Бироқ руҳий ҳаяжон ҳақиқий илоҳий ишқдан ҳосил бўлса, фойдали ва хуш савдодир.

МАСНАВИЙ

*Эй, давойи нахвату номуси мо,
Эй, ту Афлотуну Жолинуси мо.*

ТАРЖИМА

*Эй, давойи нахвату номусимиз.
Эй, сен Афлотуну Жолинусимиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ишқ, сен бизнинг худбинлик ва ору номусимизнинг давосисан. Эй ишқ, сен бизнинг Афлотун ва Жолинусимизсан.

ШАРХ

Мажозий ва ҳақиқий ишқ инсон руҳидаги жамийки иллатларни даволайди.

Ишқ, қандай бўлмасин, Оллоҳ неъматидир. Бу туйғу ҳақида ҳар қанча китоб ёзилиб, ҳар қанча таъриф ва тавсиф этилмасин, у банданинг кўнглида ўз-ўзича уруғ отиб, нашъу намо топаверади. Ҳар бир кўнгил бу туйғунинг Оллоҳ инояти билан яшайди. Бу — мажозий ишқ. Ҳақиқий Ишқнинг мазмун ва моҳияти ўзгача. Юқорида қисман таърифланди.

Иккинчи мисрада тилга олинган олимлар ҳақида.

Афлотун — машҳур юнон олими. Милоддан аввалги 427 йилда таваллуд топди. Қарийб саксон йил умр кўрди. Афлотун ишроқий ҳақимлар силсиласига мансуб бўлиб, ҳақиқатга восил бўлиш йўллариини нафсдан кечиш ва мукошифа деб билган. Бинобарин, у руҳий табиб тамсилига айланди.

Жолинус қадимги юнон табибларининг энг машҳури бўлиб, Бурғалиш шаҳрида таваллуд топди. У ғоятда машҳур сайёҳ, кўп шаҳарларни кезиб чиққан солиқ эди. Ҳали ўн етти ёшидаёқ тибб, фалсафа, риёзиёт фанларида комиллик даражасига етди. 24 ёшда бу илмда ижтиҳод мақомига эришди.

МАСНАВИЙ

*Жисми хок аз ишқ бар афлок шуд,
Кўҳ дар рақс омаду чолок шуд.*

ТАРЖИМА

*Хок жисм ишқдин ўлиб афлоклар,
Ишқдин рақс айлабон чўнг тоғлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жисм — тупрокдан. Бироқ илоҳий ишқ асари билан у осмонлар қадар кўтарилди. Ишқ туфайли тоғ ҳаракатга келди.

ШАРҲ

Биринчи мисра — ҳазрат Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг меъроҷлари ва ҳазрат Масиҳ алайҳиссаломнинг нуруний колбадлари (жисмлари) уружига ишора.

Иккинчи мисрада Қуръони каримнинг «Аъроф» сураси, 143-оятига ишора қилинмоқда.

МАСНАВИЙ

*Ишқ, жони Тур омад ошиқо,
Тур масту «хорро Мусо соиқо».*

ТАРЖИМА

*Тур жони ишқ туфайли ошиқо,
Тур масту «хорро Мусо соиқо».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тур тоғига ишқ ҳаёт ва жон бахш айлади. Ишқ асари эдиким, Тур тоғи бадмастлик килди ва Худованднинг танланган бандаси ҳазрат Мусо алайҳиссалом бу ишқнинг азамати ва жалолати туфайли беҳуш бўлиб йиқилди.

ШАРҲ

«Валамма жаа Муса ли мийқотина вакалламаҳу Роббуҳу, қола Робби ариний анзур илайка. Қола: лан тароний валакининзур илал жабали фаинистақорро маканаҳу, фасавфа тароний. Фаламма тажалла Роббуҳу лил жабали жаъалаҳу даккан ва хорро Муса соиқан. Фаллама афоқа қола субҳанака тубту илайка ва ана аввалул мўъминийн».

Маъноси: Қачонки Мусо (ваъдалашган) вақтимизда (Тур тоғига) келиб, Парвардигори унга (бевосита) сўзлагач, у: «Парвардигорим, менга (жамолингни) кўрсатгин. Сенга бир қарай», деди. (Оллоҳ) айтди: «Сен Мени (бу дунёда) ҳаргиз кўролмайсан. Аммо, мана бу тоққа бок. (Мен унга кўринурман) ўрнашган жойида тура олса, сен ҳам Мени кўражаксан».

Қачонки, Парвардигори у тоққа кўринган эди, уни майда-майда қилиб ташлади ва (бу ҳолни кўрган Мусо хушсиз ҳолда йиқилди. Ўзига келганидан сўнг эса деди: «Пок Парвардигоро (ноўрин савол сўрашдан), Ўзингга тавба қилдим. Энди мен (Сенинг нақадаҳ буюк зот эканингга) иймон келтирувчиларнинг аввали — пешқадамиман». («Аъроф» сураси, 143-оят. Аълоуддин Мансур таржимаси).

МАСНАВИЙ

*Бо лаби дамсози худ гар жуфтаме,
Ҳамчу най ман гуфтаниҳо гуфтаме.*

ТАРЖИМА

*Гар ўша дамсоз лабига ёрмен,
Най каби хушрозу хушгуфтормен.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар ўша дамсоз ёрим лабига етганимда эди, най мисоли ажиб қиссалар сўйлар эдим.

ШАРҲ

Юқоридаги байтлар шарҳида тупроқдан яралган жисмнинг Ишқ туфайли фалакларга парвоз қилганини, Тур тоғининг Ишқ туфайли майда-майда бўлганини кузатган эдик.

Ҳақ висолига етмокнинг машаққати ҳақида «Аъроф» сурасининг юқорида келтирилган 143-оятида ғоят таъсирли воқеа баён этилди.

Ҳақ висолига етиш қийин. Аммо Ҳақ бу билан ўз васлини ошиқларидан батамом маҳрум қилди, дейиш хато.

Ҳақ ўз гирифторларини суяди, садокатли ошиқларини кўкларга кўтаради. Ҳақ шайдоси бу буюк муҳаббат туфайли ер билан яксон бўлади, ҳар зарра тупроқ, ҳар сарик япроқ, ҳар бир гиёҳ унга Ёрнинг нишонаси бўлиб туюлади. Ошиқ ана шу ашёлар жисмига сингиб кетгудек бўлади. У ҳамма нарсага ўзини фано қилиш йўли билан бақога томон, яъни ҳақиқий Ёр сари ёвуқ келаберади.

Одим ба одим, қарич ба қарич Ёрга томон уруж қилади.

Ошиқ учун бирдан-бир тўсиқ девор — бу унинг жисми. Жисм риёзатларга дош бера олмайди. Қаттиқ совуққа чидамсиз бўлганидек, қаттиқ иссиққа ҳам дош беролмайди. Жисм ошиқнинг душмани. Вужуд ошиқнинг қотили. Тана ошиқни жами нарсадан махрум этади. Дам-бадам ариллаб очлигини, лаҳза сайин чанқаб, ўт олиб кетаётганини эслатаверади. Тана — исёнкор. Ухлайман, дейди наъра тортиб. Айш қиламан, дейди бўзлаб, рух ва вужуд тимсолидаги нафс ўзаро олиша-олиша соҳибнинг ҳаётини барбод қиладилар. Ҳарчанд охир-оқибат Рух қолиб келсада, вужуд уни бир умр мисли кўрилмаган балойи бадларга гирифтор қилади.

Атрофингизга бокинг. Бир замон жуда диёнатли, камтар ва адолатпеша бўлган зотлар фурсат ўтиб, нафсдан мағлуб бўлишгач, батамом ўзгарадилар. Энди уларни сиз эмас, ўзлари ҳам танимайдилар...

Одам фожиаси шу нуқтадан бошланади. Шу нуқтада одам Яратганни ва ўзини йўқотиб қўяди...

МАСНАВИЙ

*Ҳар кӣ ў аз ҳамзабоне шуд жудо,
Безабон шуд, гарчи дорад сад наво.*

ТАРЖИМА

*Ҳамзабонидан бўлибдир ким жудо,
Безабондур, гар чалар юз бир наво.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ким ўз кўнглига якин бўлган ҳамзабонидан айрилса, агарчи юз навоси бўлса-да, безабон бўлиб қолаверади.

ШАРҲ

Орифлар одобидан бири самт (жимжитлик) ва сукутдир. Хомушлик ёки сукут икки хил бўлади. Бири авомнинг сукути. Яъни ҳақиқий солиқ босиб ўтиши лозим бўлган муқаррар руҳий масофани ўтамаган муриднинг сукути. Зеро, у ҳали пишиб етилмаган. Тил эса саркаш ҳайвондир. У боғлаб қўйилмаса, зарар етказди. Иккинчиси — хослар сукути. Бу комил орифларга хос бўлиб, ҳақиқий сир-асрорини дуч келган хангоматалабларга сўйлашлари раво эмасдир. Бу ўринда уларнинг хомушлиги афзал.

Мавлоно Яъқуб Чархий ёзадилар: «Тасаввуф аҳлида шундай суҳанлар бордирки, уни оддий тил билан баён қилиб бўлмайди. Орифлар ҳақиқат асрорини ўзлари англайдиган алфозда бир-бирларига етказадилар. Бошқалар буни ҳеч қачон англашолмайди. Чунончи, авомнинг адам ва фано, укр ва бақо, жамъ ва тафриқа, самоъ ва важд каби тасаввуф истилоҳларини тушунмоғи душвор».

Ибн Арабий «самт» (сукунат) асрори хусусида бундай дейдилар: «Мутлақ самт дуруст эмас. Зеро, банда Худонинг зикрини қилишга амр этилгандир. Хомушлик унинг зоҳирида бўлади, ботинида эмас». («Футухоти Маккийя» 21-саҳ.).

МАСНАВИЙ

*Чунки гул рафту гулистон даргузашт,
Нашнавий э-он пас зи булбул саргузашт.*

ТАРЖИМА

*Чунки гул ўтди, ўтиб бўстонлар,
Зор булбул сўйламас дostonлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қачон гул фасли ўтди ва гулистон айёми ҳам ўтиб кетди, энди булбулдан саргузашт тингламассан.

ШАРҲ

Мавлоно Яъқуб Чархий ёзадилар: «Булбул гул юзини кўргач, ўз навосини бошлайди. Аммо зимистон ва тиканзорда хомуш бўлади. Яъни илоҳий ҳукми аҳлуллоҳга айта билурсан. Аммо, жоҳиллар ва мункирлар наздида бу хусусда оғиз очолмайсан. Амиралмўъминин Али бин Абутолиб дедилар: «Кўнглимда илмим шу қадар кўпки, уни кимга айтмоқни билмайман...» («Рисолаи ноийя», 21-саҳ.).

Бу дунёда ҳамманинг ўз жуфти бор. Моддий жуфтларни ақл ҳис қилади, кўз кўради. Руҳоний жуфтларни англаш хийла душвор иш. Фолу қол, буржномаю мучал китобларини варақлаб, ўз руҳий жуфтларини қидириб юрган авом узокдаги мазору марқадни эмас, кўксидаги кўнглини таҳқиқ этса эди, ўзининг ботинига бандалик назари билан боқса эди, ҳаммаси жуда енгил ҳал бўларди. «Қуш тилини қуш билади», деб турганда ҳам қуш билан қирғий тилида «тиллашмоқчи» бўладилар, балиқни тошлоқда яшашга кўниктирамиз, деб аҳмоқона тажрибалар ўтказадилар, ниначидан ўргимчак, окқушдан ит яратмоқни «илм» қиладилар. Таассуфларки, борлиқ олами фасодга, руҳониятни ҳасадга қориб ташлаётган бу жамоа нечук нажот топа билур? Бузилган мезонни ислоҳ қилмоққа кимнинг қудрати етур?..

МАСНАВИЙ

*Жумла маъшук асту ошиқ пардае,
Зинда маъшук асту ошиқ мурдае.*

ТАРЖИМА

*Жумла маъшукдир ва ошиқ пардадир,
Зинда маъшукдир ва ошиқ мурдадир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу оламда неки бор — маъшук.

Ошиқ пардадан ўзга нарса эмас. Тирик — маъшукнинг ўзи.
Маъшуксиз ошиқ — рухсиз жисм.

ШАРҲ

Аксарият «Маснавий» шориҳлари бу байтни «Ваҳдатул вужуд» ғоясига нисбат берганлар.

Ушбу байт «Қуръони каримнинг «Қасас» сураси, 77-оятига, «Ар-Раҳмон» сурасининг 26—27-оятларига ишорадир: «Куллу шайъин ҳаликун илла важҳаху». (Худонинг зотидан ўзга ҳамма нарса ҳалок бўлгуси).

«Куллу ман алайҳа фанин ва ябқо важҳу Роббака зулжалали вал икром. (Ҳамма нарса фанога юз тутгувчи, Танҳо сенинг Парвардигоринг зоти боқийдир. Парвардигоринг азамат ва улуглик соҳибидир).

Орифлар наздида шахснинг борлиги — хижоб. Бу хижоб ошиқни Раббоний маъшукдан жудо қилади. Ориф Ҳаққа қовушган маҳалда ўзининг тафаккур ва вужудидан айрилиб, ваҳдат оламига фарқ бўлади.

МАСНАВИЙ

*Чун набошад ишқро парвои ў,
У чу мурге монд бе пар, вои ў.*

ТАРЖИМА

*Ишқ агар қилмас эса парво анга,
Бепару бол муредур у, вои анга!*

(Ушбу байт юқоридаги байтнинг мукаммал мазмуни, яъни ишқ ошиққа томон таважжуҳ қилмаса, у парсиз қуш кабидир).

МАСНАВИЙ

*Ман чи гуна ҳуш дорам пешу пас,
Чун набошад нури Ёрам, пешу пас.*

ТАРЖИМА

*Ёр нури бўлмаса сўл-соғда
Хуш қаёқда? Хушимиз қай ёқда?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар Ҳақ таъолонинг ботиний нури менинг орқа-олдимда, сўл-соғимда бўлмаса, бу жузъий ақл ва маҳдуд идроким воситасида қандай қилиб йўлимни топишим мумкин? Мавлоно ҳазратлари уш-бу байтда тамокий маънавий ва руҳоний идрокнинг сарчашмаси, Ҳақ таъоло асрорининг асоси деб, ботиний нурни биладилар.

Шунингдек, бу байт «Ҳадид» сурасининг 12-оятига ишора қилади: «Явма тарол мўминийна валмўъминоти ясъа нууруҳум байна айдиҳим ва би айманиҳим».

Маъноси: «Мўмин ва мўминаларнинг олдиларида ва ўнг томонларида нурлар (яъни, қилган яхши амаллари ва номаи аъмоллари йўлларини ёритиб) кетаётганини кўрадиган Кунни (эсланг)!...» (Аълоуддин Мансур таржимаси).

МАСНАВИЙ

*Ишқ хоҳад к-ин суҳан берун бувад,
Ойина ғаммоз¹ набуда чун бувад?*

ТАРЖИМА

*Истаюр ишқ ким бу сўз ошкор эса,
Не керак ойина ғаммоз бўлмаса?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ишқ маъно ва асрорнинг ошкор бўлишини истайди. Нечук ойина ўзида акс этган ашёни кўрсатмасин?

ШАРҲ

Агар илоҳий Ишқ одамзод жонида шуъла урса, унинг асари одам ҳаракатларида ва феъл-хўйида намоён бўлади. Бинобарин, айтиш мумкинки, Ишқ ойинага ўхшайди. Бу ойинада ошиқ аҳволи намоён бўлади.

МАСНАВИЙ

*Ойинаат донӣ чаро ғаммоз нест?
З-он ки, зангор аз руҳаш мумтоз нест.*

¹ Ғаммоз бу ўринда ошкор қилгувчи, кўрсатувчи.

ТАРЖИМА

*Ойинанг билгил нечун гаммоз эмас,
Чунки занг бор юзида, мумтоз эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Биласанми, нима учун қалб ва руҳинг ойинаси маънавий асрор ва ҳақиқатларни акс эттирмайди? Чунки сен унинг юзидан хою ҳавас зангларини тозаламагансан.

ШАРҲ

Агар дил соф ва шахс замири равшан бўлса, урфоний асрор ва Раббоний ҳақиқат унда акс этади. Агар кўнгилда занг бўлса, токи ушбу занг тозаланмагунча ҳеч вақо ҳосил бўлмайди.

«Қалб — Худонинг назаргоҳи», дейдилар. Худонинг назари тушадиган сахни тозаланг! Бу шиша ва темирларни ялаб-юлқаганингиз билан, унга бировнинг назари ё тушади, ё тушмайди. Худонинг назари тушадиган «бир парча эт»ни (ҳадис) соф қилинг! Эгнингиздаги бир парча матони ҳар кун тозаламоқдан чарчамайсиз! Худонинг назари тушадиган бирдан-бир жойни тоза тутинг! Бунча ўзингиз ва қасру равоқингизга оро берасиз!

Биродарлар, қалб Оллоҳ мулки. Уни йўқотиб қўйишингиз ҳеч гап эмас. Йўқотсангиз, одам қавмидан чиқасиз. Дунёда махлуқот қавми бисёр. Аммо одам қавми бир. Одамни йўқотиб қўйманг.

МАСНАВИЙ

*Бишнавед, эй дўстон, ин достон,
Худ ҳақиқат, нақди ҳоли мост он.*

ТАРЖИМА

*Тинглангиз, бу қиссани, эй дўст-ёр,
Бу — ҳақиқат, ҳолимиздан ошкор.*

ШАРҲ

Эй дўстлар, ушбу ҳикоятга кулоқ тутинг. Бу ҳикоят ҳолимизга ғоят муносибдир.

ПОДШОҲНИНГ КАНИЗАККА ОШИҚ БЎЛИШИ ВА УНИ СОТИБ ОЛИШИ ҲАҚИДА ҲИКОЯТ

ДОСТОН ХУЛОСАСИ

Бир подшоҳ ов қасдида-хизматкорлари билан шаҳар ташқарисига йўл олди. Йўл ярмида гўзал бир канизакка кўзи тушди. Шоҳ канизакка қаттиқ ошиқ бўлиб қолди ва катта мол-дунё эвазига уни сотиб олди. Кўп ўтмай канизак бетоб бўлди. Шоҳ чор атрофдан табибларни ҳузурига чорлади. Табибларнинг ҳар бири ўз билим ва зақоларига мағрур бўлиб, канизакни даволаш пайига тушдилар. Табиблар худбинлик ва ғурурлари оқибатида Оллоҳ иродасини унутиб қўйгандилар. Улар ҳарчанд уринмасинлар, беморнинг аҳволи тобора оғирлашди. Шоҳ жамийки табиий даво ва усуллардан толди ва ночор Худога тавба-тазарру билан дуо қилди.

Шоҳни уйқу элтди. У туш кўрди. Тушида бир пири муршид унга деди: «Ҳақиқий табиб ҳозик эртага сенинг ҳузурингга келди!...» Эртаси кун тунда Шоҳ ўша табибни топди ва канизакнинг олдига олиб келди. Доно табиб бемор канизакка разм солиб, сездик унинг дарди жисмоний иллат бўлмай, Ишқ касалидир. Канизак самарқандлик бир заргарга қаттиқ ошиқ эди. Шоҳ Самарқандга одам юборди. Заргарни Самарқанддан топиб келтирдилар. Шоҳ табиб ҳукмига кўра уни канизак ихтиёрига топширди. Канизак ва заргар роппа-роса олти ой саодат ва осойишталикда яшадилар. Олти ойдан сўнг табиб Оллоҳ таъоло ишорати билан заргарга заҳар берди. Заргар заҳар таъсирида ўз чирой ва жозибасидан маҳрум бўла бошлади. Шундай қилиб, заргар кун сайин канизак олдидаги эътиборини йўқота борди. Бу илоҳий дастур Иброҳим алайҳиссалом ўғли Исмоилни қурбон қилиш ҳақидаги дастурга ўхшайди...

Бу дастурнинг зоҳирий суврати. Унинг ботини билан «Маснавий»нинг давомида танишамиз.

ҲИКОЯТ МАНБАЛАРИ

Ушбу ҳикоятнинг манбалари «Фирдавсул ҳикма» ва «Чаҳор мақола» китобларидир. Охирги китобда ҳикоятдаги муолажа усули Абу Али ибн Синога нисбат берилади. Шоҳ Қобус Вашмгирнинг ишқ касалига чалинган қариндошларидан бирини Ибн Сино шу усулда даволайди.

Саййид Исмоил Журжоний ўзининг «Захираи Хоразмшоҳий» китобида ишқ касалининг муолажаси хусусида бундай ёзади: «Кимки ишқ дардига чалинган бўлса ва маъшуқининг номини пинҳон тутса, ушбу тартибда билиш мумкин. Беморнинг бош томирига бармоғингизни босасиз ва гумон қилинган кимсаларнинг номини, аҳволини, манзилини бир-бир санай бошлайсиз: ошиқ дардига сабаби бўлган кимсанинг номи тилга олинаши заҳоти беморнинг қон ҳаракатида ўзгариш сезилади».

Мавлоно бу ҳикоятни ўз мақсадларини баён этмакка восита сифатида қўллаганлар.

Ушбу ҳикоятда шоҳ — ақл ва руҳдир. Канизак — нафси аммора. Унинг заргарга майли — дунёвий лаззатга гирифторлик. Ғайбий табиб нафснинг дардини англайди ва уни шифолайди.

Ақлни шаҳват домидан қутқаради. Асл мақсадни эса байтлар шарҳида билиб оламиз.

МАСНАВИЙ

*Буд шоҳе дар замоне пеш аз ин,
Мулки дунё будашу ҳам мулки дин.*

ТАРЖИМА

*Подшоҳ ўтган эди бундан бурун,
Илкида ҳам мулки дунё, ҳамда дин.*

ШАРҲ

Қадим замонларда бир подшоҳ ўтган эди. Бу подшоҳ дунёни бошқариш билан бирга, динни ҳам маҳкам тутган. Яъни икки сарой саодатига ноил эди.

МАСНАВИЙ

*Иттифоқан, шоҳ рўзе шуд савор,
Бо ҳавоси хеш аз баҳри шикор.*

ТАРЖИМА

*Иттифоқо, бир кун отланди шоҳ,
Хосса аҳбоби билан ов қилса то.*

ШАРҲ

Кунларнинг бирида шоҳ ўзининг мумтоз аҳли, яъни хос хизматкорлари билан овга отланди.

МАСНАВИЙ

*Як канизак дид шаҳ бар шоҳроҳ,
Шуд гуломи он канизак жони шоҳ.*

ТАРЖИМА

*Бир канизак кўрди шаҳроҳ узра хон,
Жони қул бўлди ўшанга ногаҳон.*

Шохроҳ — катта йўл бўйлаб кетаётган шохнинг нигоҳи бир канизакка тушди ва ўша лаҳзада шох ўз жонидан жудо бўлди, яъни унинг жони ўша соҳибжамол канизакка қул бўлди.

МАСНАВИЙ

*Мурғи жонаш дар қафас чун метапид,
Дод молу он канизакро харид.*

ТАРЖИМА

*Жон қуши жон узди ул султоннинг,
Мол бериб, олди сотиб жононни.*

ШАРҲ

Шох жони тан қафасида қуш каби потирлай бошлади. Молдунё харж қилиб, канизакни сотиб олди. Бошқача қилиб айтганда, шох канизакка ошиқ бўлди, бинобарин, доролиги, яъни молдунёси туфайли уни ўзиники қилди.

МАСНАВИЙ

*Чун харид ўрову бархурдор шуд,
Он канизак аз қазо бемор шуд.*

ТАРЖИМА

*Шох сотиб олди уни, рўй берди васл,
Сўнг қазодан бўлди бемор ул гўзал.*

ШАРҲ

Шох канизакни сотиб олди ва унинг васлига муяссар бўлди. Иттифоқо, қазо ҳукми билан канизак оғир дардга чалинди.

МАСНАВИЙ

*Ин яке хар дошту полонаш набуд,
Ёфт полон, гург харро даррабуд.*

ТАРЖИМА

*Кимса эшаклик ва жабдуг йўқ эди,
Келди жабдуг, бўри эшакни еди.*

ШАРХ

Бир кимсанинг эшаги бор эди. Бироқ эгар-жабдуғи йўқ. Бечора эшак соҳиби минг машаққатлар билан эгар-жабдуғни қўлга киритгач, бўри эшакни еб кетди.

МАСНАВИЙ

*Кўза будаш, об меномад ба даст,
Обро чун ёфт, худ кўза шикаст.*

ТАРЖИМА

*Кўзаси бор эрди-ю, сув қайдадир,
Сув топилгач, кўза майда-майдадир.*

ШАРХ

Бир бечоранинг кўзаси бор эди-ю, сув йўқ эди. Сув топилган чоғда кўза синди.

Ушбу икки байт мазмуни замирида қуйидаги ҳикмат бор: одамзод бу дунёда ҳеч қачон ўз мақсадига тўғал-тўқис эриша олмайди. Ҳар бир лаззат ранжга қариндошдир. «Фотиҳул абёт» китобида келишича, эшак жисмоний ҳодиса бўлиб, яъни махлуқдир. Эгар-жабдуқ — дунё матоҳи. Бўри — касаллик ё ўлим.

МАСНАВИЙ

*Шоҳ табибон жамъ кард аз чаппу рост,
Гуфт: «Жони ҳар ду дар дасти шумост.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ табиб жамлаб деюрким: «Шоҳмиз,
Лек, сизнинг илқингизда жонимиз!..*

ШАРХ

Шоҳ тўрт томондан табибларни саройга чорлади ва деди: «Менинг жоним ва бу канизакнинг жони сизнинг қўлингизда». Ушбу байтда табиблардан мақсад Ҳақ йўлига иршод ва раҳнамолик қилишни даъво қилган кимсалардир.

МАСНАВИЙ

*Жони ман саҳл аст, жони жонам ўст,
Дарманду хастаам, дармонам ўст.*

ТАРЖИМА

*Менда жон йўқ, жоним у, жонимдур у,
Дардмандмен хаста, дармонимдур у.*

ШАРҲ

Шоҳ ҳакимларга деди: «Менинг жоним канизакнинг жони олдида ҳеч нарсa эмас. Ҳақиқатда, жонимнинг жони ўшадур. Мен бир дардманд ва хастаман. Ёлғиз дардимга дармон ҳам ўша.

МАСНАВИЙ

*Ҳар кӣ дармон кард, мар жони маро,
Бурд ганжу дурру маржони маро».*

ТАРЖИМА

*Кимса дармон бўлса жоним жонига,
Соҳиб ўлғай ганжу дур, маржонима».*

ШАРҲ

Агар сизлар менинг жоним дардига дармон бахш этсангиз, хазинадаги бойлик, дур ва маржонлар соҳиби бўласиз».

МАСНАВИЙ

*Жумла гуфтандаш, ки жон бозӣ кунем,
Фаҳм жуд орему анбозӣ кунем.*

ТАРЖИМА

*Дедиларким, жон бўлайлик жонига,
Фаҳм этайлик жам бўлиб дармонига.*

ШАРҲ

Ҳакимлар иттифок бўлиб дедилар: «Канизакнинг жонига дармон бўлишимиз учун жонимиз борича ҳаракат қиламиз».

МАСНАВИЙ

*Ҳар яке аз мо Масийҳи оламест,
Ҳар аламро дар кори мо марҳамест.*

ТАРЖИМА

*Биз бу оламда Масиҳро сонимиз,
Ҳар аламга бор даво-дармонимиз.*

ШАРҲ

Ҳакимлар шохга далда бердилар: «Ҳар биримиз бу олам Масихимиз. Қўлимизда ҳар қандай дарднинг давоси бор».

МАСНАВИЙ

*Гар Худо хоҳад нагуфтанад, аз батар,
Бас Худо бинмудшон ажзи башар.*

ТАРЖИМА

*Гар Худо хоҳлар эса, демай батар,
Айлади Ҳақ барчасин ожиз башар.*

ШАРҲ

Ўз иқтидорига маҳлиё бўлган ҳакимлар шохнинг кўнглини кўтариш учун ўзларини «Масих» дедилар. Улар «Худо хоҳласа, канизакнинг дардига даво топамиз», деб Оллоҳга суянмадилар, аксинча, ўзларининг қудратига инондилар.

МАСНАВИЙ

*Тарки истисноъ мар одам қасватист,
Не ҳамин гуфтан, ки ориз ҳолатест.*

ТАРЖИМА

*Тарки истисноъ¹ қилар ким тошдил,
Тошдил не, кўп тубан бир ҳолдир.*

ШАРҲ

Оллоҳ хоҳишига эътиборсизлик қалб ғафлатига далолат қилади. Мудом Оллоҳ хоҳишига аҳамият бермаган ҳолда яшаш инсон қалбини тақир айлайди. Ҳар лаҳза ёдда тургувчи бу таслимият тил билангина муяссар бўлмайди. Зеро, орифлар наздида зоҳирӣ аъмолдан кўра қалбий ҳол ва ният мўътабарроқдир.

МАСНАВИЙ

*Эй басо новарда истисноъ бигўфт,
Жони ў бо жони истисност жуфт.*

¹ *Истисноъ* — «Иншооллоҳ», яъни «Худо хоҳласа» демек.

ТАРЖИМА

*Эй, неча билмайди истисноъни,
Жони истисноъ била жуфт они.*

ШАРХ

Неча-неча одамлар «иншаоллоҳ» — «Худо хоҳласа» калимасини оғизга олмайдилар. Балки хаёлларига ҳам келтирмайдилар. Бироқ бу худбин ва жоҳил хаёлга келтирмагани билан «Иншаоллоҳ» ҳақиқатидан қочиб бўладими? Илоҳий иродадан чекинишнинг йўли борми? Жонинг ва қисматинг унинг кўлида турган бўлса, сен «иншаоллоҳ» демаганинг билан унинг хоҳиши доирасидан ўзиб кетолмайсан.

Ориф зот Оллоҳни шу қадар қаттиқ севадики, «фанофиллоҳ», яъни Худо учун ўзини батамом йўқ қилади. Ўз иродасини Оллоҳ иродаси йўлида ҳалок айлайди. Шу йўл билан «истисноъ» ҳақиқатига эришади. Худди шундай зотгина Оллоҳ бутун коинотнинг омили эканини ҳис этади. Демак, ориф Оллоҳга фақат тил ва лафз орқали таслим бўлмайди, балки қалб ва ботин билан мутаважжих бўлади.

Мавлоно «Фийҳи ма фийҳи» («Ичиндаги ичиндадир») китобида ёзадилар: «Ҳазрат Расул (с.а.в) буюрадилар: «Рубба талил Қуръани вал Қуръану яъъануху» (Таржимаси: «Қанчадан-қанча одамлар Қуръон уларни лаънатлаб турган ҳолатда Қуръон тиловат қиладилар»). Бу сўзлар Қуръоннинг маъносини англамасдан, энг ёмони, унга амал қилмасдан куруқдан-куруқ тиловат қилгувчилар хусусида.

МАСНАВИЙ

*Ҳар чи карданд аз иложу аз даво,
Гашт ранж афзуну ҳожат нораво.*

ТАРЖИМА

*Қилдилар ҳар не иложу ҳар даво,
Ранж ортди, бўлди ҳожат нораво.*

ШАРХ

Ҳакимлар ҳарчанд ҳаракат қилмасинлар, канизакнинг дарди кун сайин оғирлаша борди.

МАСНАВИЙ

*Он канизак аз мариз чун мўй шуд,
Чашми шах аз ашки хун чун жўй шуд.*

ТАРЖИМА

*Ул канизак дарддан соч толаси,
Шоҳ кўзи қон ёшидан дарё каби.*

ШАРҲ

Канизак дарднинг шиддатидан шу қадар оғир аҳволда эдики, вужуди «соч толаси»га айланаёзди. Шоҳнинг кўзлари эса ёшдан дарёга менгзарди.

МАСНАВИЙ

*Аз қазо, сиркангбин сафро намуд,
Равгани бодом хушкӣ мифузуд.*

ТАРЖИМА

*Ҳақ иши, саркангбин¹ сафро² бўлиб,
Ҳам бодом ёғи³ қуруқликка⁴ дўниб.*

ШАРҲ

Парвардигорнинг иродаси билан табибларнинг канизакка қилган жамийки даволари акс таъсир кўрсата бошлади.

МАСНАВИЙ

*Аз ҳалийла қабз шуд, итлоқ рафт,
Об оташро мадад шуд ҳамчу нафт.*

ТАРЖИМА

*Ҳам ҳалийла⁵ қабз⁶ этиб, итлоқ⁷ кетиб,
Сув оловга нафт каби таъсир этиб.*

ШАРҲ

Ҳалийла (изоҳга қаранг) ошқозонни мулойим ва равон қилишнинг ўрнига мизожнинг қуриб қолишига сабаб бўлди. Сув эса олов тафтини босиш ўрнига нафт (нефт) каби унинг янада гурос солиб ёнишига туртки берди.

¹ *Сиркангбин* — шакар ва сиркадан тайёрланган шарбат. Шакар ва асал ўрнида ҳам қўлланилади. Қадимги табиблар уни «сафро»ни йўқ қилувчи дори сифатида қўллаганлар.

² *Сафро* — гоҳ тиник қизил, гоҳ кўкимтир тусдаги модда бўлиб сафро халтасига йиғилади. Овқатни тез ҳазм қилдиради.

³ *Бодом ёғи* — ширин бодомдан олинадиган ёғ. Миждоздаги қуруқликни даф қилиш учун қўлланилади.

⁴ *Қуруқлик ёки «юбуст»* — мизожнинг қуриб қолиши. Қадимги табиблар бу касалликни бодом ёғи билан даволаганлар.

⁵ *Ҳалийла* — жуда улкан дарахт меваси. Япроқлари йирик ва нозик. Меваси шингил шаклида бўлиб, ранг-баранг. Ҳалийла тафтини қайтаради, ички мулойим, ошқозонни равон қилади.

⁶ *Қабз* — рўдаларининг сиқилиши, қуриб қолиши.

⁷ *Итлоқ* — ошқозоннинг равон бўлиши.

**ҲАКИМЛАРНИНГ КАНИЗАКНИ ДАВОЛАШДАН ОЖИЗ
ҚОЛИШЛАРИ, ПОДШОҲНИНГ ХУДОВАНД ДАРГОҲИГА
ЮЗ БУРИШИ ВА БИР ВАЛИЙҲУЛЛОҲНИ
ТУШ КЎРИШИ**

МАСНАВИЙ

*Шаҳ чу ажзи он ҳакиймонро бидийд,
По бараҳна жониби масжид давийд.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ ҳақимлар ажзини кўргач тамои,
Чопди оёғи яланг масжид томон.*

ШАРҲ

Шоҳ кўрдикӣ, худбин ва худсар ҳақимлар канизакни даволамоқдан ожиздирлар, оёқ яланг масжид даргоҳига югурди. (Исмоил Анқаравий бу хусусда дейди: «Оёқ яланг» иборасидан мақсад дунёни тарк этмоқ, охират, маҳв ва фано мартабасига эришмоқ. Устод Фурузонфар бу ҳақда шундай ёзади: «Оёқ яланг югурмоқ» изтироб шиддатидандир. Бу ҳолатда шахс ҳатто ковуш киймоққа ҳам фурсат тополмайди).

МАСНАВИЙ

*Рафт дар масжид, сўй меҳроб шуд,
Саждагоҳ аз ашки шоҳ пуроб шуд.*

ТАРЖИМА

*Борди масжид, юз буриб меҳробга,
Саждагоҳ ёшдан дўғиб ҳалқобга.*

ШАРҲ

Шоҳ оёқ яланг масжидга етиб келди ва меҳробга юз бурди. Саждагоҳ унинг кўз ёшларидан жикқа ҳўл бўлди.

МАСНАВИЙ

*Чун ба хеш омад зи ғарқоби фано,
Хуш забон бикшод дар мадҳу сано.*

ТАРЖИМА

*Чун фано¹ гарқобида² очди нигоҳ,
Хуш равон тил бирла келтирди сано.*

ШАРҲ

Қачонки, шох «фано гарқоби»дан ўзига келди, яъни маҳв мартабасидан (бехудлик ва беҳушлик) саҳв ҳолига (хушёрлик, ўзига келиш) қайтди. Ҳақ мадҳу саносига оғиз очди. («Фано гарқоби» ибораси ташбихдир. Фано хушёрликнинг акси ёхуд феъл (ҳаракат)нинг тескарисси. Чунончи, ғарийқ (яъни ғарқ бўлган одам ё ҳайвон) хушидан кетади ва ҳаракатдан тўхтайтиди. У энди тўлқиннинг мулки... Дуо хушёрликнинг асари бўлиб, банда унинг воситасида Ҳақ таъолога ёвуқ келади. Бехудлик ҳолатида бу ҳол рўй бермайди.

Мавлоно «Фийҳи ма фийҳи» («Ичиндаги ичиндадур») китобларида «истигроқ» ва «фано гарқоби» истилоҳларига шарҳ берадилар: «Истиғроқ ҳолатида у (яъни одам) бўлмайди. Унда жаҳд, феъл-ҳаракат тўхтайтиди. «Ғарқоб» ҳар нечук ҳаракат қилмасин, бу унинг феъли бўлмай, сувнинг феълидир. Сув бағрида оёқ-қўлларини ишлатиб турган ҳодисага «ғарқ бўлган» ёки «ғарийқ» деб бўлмайди. Ёхуд «Оҳ, чўкиб кетаяпман» деб бонг урганни «истигроқ» дейиш мумкин эмас».

Фанонинг сифати — башарият сифатининг инкори. Бу инкор Ҳақ таъоло иродасига боғлиқ.

МАСНАВИЙ

*К-эй камина, бахшашат мулки жаҳон,
Ман чй гўям? Чун ту медонй ниҳон.*

ТАРЖИМА

*Эй, жаҳон мулки Сенинг, борлиқ Сенинг,
Сен билурсан. Ваҳ, не ҳолим бор менинг?*

ШАРҲ

Эй, энг камтарин бахшишинг, яъни ато қилган ҳодисанг мулки жаҳон бўлган Худойи мутаъол, мен нима ҳам дейин? Ахир, Сен жамийки яширин ва ошкор нарсаларни бошдан-оёқ билурсан. Мен арзу ниёз қилмасам-да барчаси Сенга аёнدير.

¹ *Фано* — Оллоҳ сари сайрнинг ниҳояси. Зоҳирий борлиқни истило қилиш оқибатида шуурнинг йўқ бўлиши. Солиқнинг ўзига хос жамийки лавозиматлар баҳридан ўтиши ва шуурдан бегона бўлиши.

² *Ғарқоб* — ҳалокатли сув.

МАСНАВИЙ

*Эй, ҳамиша ҳожати моро паноҳ,
Бори дигар мо ғалат кардем роҳ.*

ТАРЖИМА

*Эй, ҳамиша ҳожатимизга паноҳ,
Ваҳ, яна йўлдан озиб, қилдик хато.*

ШАРҲ

Эй, ҳамиша ҳожатимизга паноҳ бўлган Парвардигор. Биз кайта йўлдан оздик, адашдик. Яъни сендан ҳожатларимизни раво қилишни сўраш, сенга илтижо ва тазарру қилишнинг ўрнига, ожиз ва худбин ҳақимлардан нажот истадик. «Маснавий» шориҳи Валий Муҳаммад Акбарободий ёзади: «Биринчи хато қанизакка ошиқ бўлиш эди, иккинчи хато ҳақимларга мурожаат қилиш».

МАСНАВИЙ

*Лек, гуфти гарчӣ медонам сират,
Зуд ҳам пайдо кунаш бар зоҳират.*

ТАРЖИМА

*Лек, дейсан, гар биларман сирларинг,
Сўйласин, майли, уни зоҳирларинг.*

ШАРҲ

Парвардигоро, гарчи барча яширин ва ошкор сирларингни биламан, деган бўлсанг-да, биз бандаларинг замиримиздаги ниятларимизни тил билан ошкор қилишимизни истайсан. Зеро, сўзлар такрори ва тил воситасида айтилган зикр қалбга таъсир қилади. «Удъуний астажиб лакум». (Мазмуни: «Менга дуо қилинг, қабул қиламан», «Мўъминин» сураси, 4-оят).

МАСНАВИЙ

*Чун баровард аз миёни жон хуруш,
Андар омад баҳри бахшойиш ба жўш.*

ТАРЖИМАСИ

*Жон билан чун подшоҳ қилди хуруш,
Урди раҳмат, мағфират дарёси жўш.*

ШАРҲ

Шоҳ жону дилдан Тангри таъоло даргоҳига зору нола қилди. Худованднинг раҳмат ва қарам дарёси ҷўш урди ва унинг дуосини қабул айлади.

МАСНАВИЙ

*Дар миёни ғиря хобаш даррабуд,
Дид дар хоб у, ки пийре рӯ намуд.*

ТАРЖИМА

*Ҳаётлар эрди уйқу элтиди ногоҳон,
Тушларига кирди бир пири замон.*

ШАРҲ

Подшоҳ зор-зор ғайлаб, ногоҳ уйқуга кетди. Рӯё олами, яъни тушда бир нуроний мӯйсафид унга юз кӯрсатди. (Орифлар ва ҳақимлар инсоннинг турли машғулотлардан холи бўлган чоғдаги руҳоний қувватининг ҳосиласи — туш ҳақида фикр юритарканлар, уни «кичик ўлим» ва ҳашри асғар (кичик маҳшар) дейдилар. Чунончи, уйғониш ҳам қиёматнинг намудор бўлиши ва буюк ҳашрдир. Инсон руҳи уйқу асносида вақтинча моддий жисмдан озод бўлади. Ўз-ўзидан унинг (руҳнинг) сафо ва азалий нуронияти ёришади. Шундан сўнг ғайб олами ё осмон фаришталари ёхуд муқарраб малоикалар билан мулоқоти бошланади. Худди шу ҳолатда мумкинлиги, «рӯёи содиқ» (рост туш) суратида унга илҳом этилган ҳақиқат ўнгида зинҳор ошкор ва намоён бўлмайди. Ёхуд ҳали рӯй бермаган воқеа кашф этилади, эҳтимол, бир қанча вақтдан сўнг ҳушёрликда содир бўлгувчи ҳодиса юз кӯрсатади.

Мухйиддин Арабий ёзади: «Туш шундай ҳолатдирки, бандани ҳиссиёт олами мушоҳадасидан барзаҳ (абадий дунё) олами мушоҳадасига боғлайди». («Футуҳоти Маккийя», 2-жилд, 183-саҳ.). Яна бир ривоятда келадирким, туш пайғамбарлиқнинг (нубувват) қирқ олти жузъидан биридир. Бир ривоятда эса етмиш жузъ дейилган. Лекин асосий мақсад миқдорда эмас.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Эй шаҳ! Мужда! Хожотат равост,
Гар ғарибе оядат фардо зи мост».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Эй шоҳ! Мужда! Хожотинг раво,
Бир ғариб келгайдир эрта, қариш ол!..»*

ШАРҲ

Шохнинг тушида зухур этган пир деди: «Эй шох, кутлур бўлсин! Сенинг хожатинг раво бўлди. Эрта қошингга биз томондан бир ғариб келади. Уни хушнудлик билан қарши ол. Зеро, у ҳақдир».

МАСНАВИЙ

*Чунки, ояд ў ҳақими ҳозиқ аст,
Содиқат дон, к-ў амину содиқаст.*

ТАРЖИМА

*Чунки келгай бир ҳақими ҳозиқ, у,
Ростгўй, билким, амину содиқ, у.*

ШАРҲ

Қошингга келувчи ғариб, мўъжизакор ҳаким ҳозикдир. У ростгўй, амин ва содиқдир.

МАСНАВИЙ

*Дар иложаш сеҳри мутлақро бубин,
Дар мизожаш қудрати Ҳақро бубин.*

ТАРЖИМА

*Мутлақ сеҳр¹ ошкор имконида,
Қудрати Ҳақ ҳам мизожу² жонида.*

ШАРҲ

Сен ўша табибга оддий нигоҳ билан бокма. Унинг амаллари ғоятда фавқулудда. Унинг мизожида Ҳақ қудрати намоён.

МАСНАВИЙ

*Чун расид он ваъдагоҳ ва рўз шуд,
Офтоб аз Шарқ ахтарсўз шуд.*

ТАРЖИМА

*Етти ваъда чоғи, тун ҳам ўтди,
Офтоб Шарқдан чиқиб, юз тутди.*

¹ *Мутлақ сеҳр* — фавқулудда ҳолат. Ҳеч қандай қайд ва шартсиз рўй берувчи ғайритабiiй ҳолат.

² *Мизож* — аслий унсурлар ва моддалар воситасида вужудда пайдо бўлгувчи кайфият.

ШАРҲ

Шундай қилиб, тун ҳам кечди. Ваъда махали ёвуқ келди. Шарқдан қуёш чиқиб, юлдузлар бир-бир кўздан йитдилар.

МАСНАВИЙ

*Буд андар манзара шах мунтазир,
То бубинад он чӣ бинмуданд сир.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ манзар узра бўлди мунтазир,
Кош, ошкор бўлса эрди тунги сир.*

ШАРҲ

Шоҳ сарой кўшида кеча тушида унга берилган мужда — бир ғариб зотнинг йўлига интиқлик билан кўз тутарди.

МАСНАВИЙ

*Дид шахсе фозиле, пурмояе,
Офтобе дар миёни сояе.*

ТАРЖИМА

*Кўрди бир шахс фозилу пурмоя' у,
Гўёи офтобу тўрт ён соя у.*

ШАРҲ

Бир донишманд зот соя қаъридаги офтобдек намоён бўлди.

МАСНАВИЙ

*Мерасид аз дур монанди ҳилол,
Нест буду ҳаст монанди хаёл.*

ТАРЖИМА

*Ташланарди кўзга худди бир ҳилол,
Гоҳ хувайдо, гоҳ ниҳон мисли хаёл.*

ШАРҲ

Ўша пир олисдан ҳилолдек нозик ва нурли бўлиб назарга ташланарди. Пинҳон, яъни унинг мартабаси одамлар назаридан

¹ Пурмоя — хирадманд, донишманд, фарзона.

яширин эди. Хаёлнинг хорижий вужуди йўқ. Яъни хаёлни зоҳиран қўриш мумкин эмас. Бироқ унинг ботиний вужуди бор. Зеро, хаёл таъсир ва ҳаракатга туртки беради.

МАСНАВИЙ

*Нестваиш бошад хаёл андар равон,
Ту жаҳоне бар хаёле бин, равон.*

ТАРЖИМА

*Аслида йўқдек бу жон ичра хаёл,
Бошқарар лек бу жаҳонни безавол.*

ШАРҲ

Хаёл аслида мавжуд эмасдек туюлади. Зеро, юқорида таъкидланганидек, хаёлнинг зоҳирий вужуди йўқ. Лекин бокки, оламни ҳаракатга келтиради. Яъни оламнинг ҳамма ерида хаёл тасарруф ва ҳокимият қудратига эга.

МАСНАВИЙ

*Бар хаёле сулҳашон ва жангашон,
В-аз хаёле фахришон ва нангашон.*

ТАРЖИМА

*Бил, хаёлдандир омонлик, жанглари,
Ҳам хаёлдандир фахр, ор-нанглари.*

ШАРҲ

Одамларнинг уруш ва талошлари, сулҳу омонликлари ҳам хаёл туфайли. Фахр ва ор-номуслари ҳам аслида хаёлдан. Хаёл воситасида сулҳ тузиб, бир-бирларига кучоқ очадилар, хаёл туфайли жанг оловини лангиллатадилар.

МАСНАВИЙ

*Он хаёлоте, ки доми авлиёст,
Акси маҳруёни бўстони Худост.*

ТАРЖИМА

*Ул хаёлким авлиёнинг домидир,
Гулшани Ҳақ ойюзин андомидир.*

ШАРҲ

Худонинг дўстлари — авлиёлар, каромат ва асрор аҳлига насиб қилган ҳаёл Худованд бўстони ойюзлиларининг акс — сувратидир. Юкорида одам ҳаёлининг фавкулудда қудрати ҳақида сўз юритдик. Демак, ҳаёлнинг қудрати шу қадарки, бутун дунё халқларининг омонликда ёхуд жанг ҳолатида бўлмоқлари ҳам ҳаёлга вобаста, одамларнинг руҳий ҳаракат ва сукунатлари ҳам ҳаёлдан бошланади. Шундай экан, у ҳолда Худо авлиёларининг аҳволи қандай? Улар ҳам олам аҳли каби ўз ҳаёлларига асирми? Мавлоно юкоридаги байт орқали авлиёларни ушбу қоидадан мустасно этади. Валий Мухаммад Акбарободий мазкур байтни шундай шарҳлайди: «Валийларнинг ҳаёли Ҳақ зоти маълумотининг чехрасидир. Бу тоифанинг ҳаёли айна ҳақиқат. Уларнинг ҳаёлида неки намудор бўлса, худди ўша ҳолатда ҳиссий сувратга айланади».

Аммо «ойюзли»лар иборасига шарҳ берган Никлсон бундай ёзади: «Бундан мурод Мутлақ жамолининг тажаллийсидир. Ҳақ мардлари, унинг дўстлари қалбида рўё ёхуд тасаввур шаклида акс этади».

Баъзи бир «Маснавий» шорихлари «Ҳақ гулшанининг ойюзлилари» иборасида ғайбий маъно бор, деганлар. У хоҳ қалбий аҳволот ёхуд кашф бўлсин, ёки каромат ва қурб бўлсин, барчаси Ҳақ фазлининг файзидир.

Исмоил Анқаравий ёзади: «Ойюзлилардан мурод буюк анбиёлардир. Улар Худонинг нуридан мунаввардирлар».

МАСНАВИЙ

*Он ҳаёле, ки шаҳ андар хоб дид,
Дар руҳи меҳмон ҳаме омад падид.*

ТАРЖИМА

*Ул ҳаёлким шоҳ кўриб уйқусида,
Келди меҳмондек анинг ўтрусига.*

ШАРҲ

Подшоҳ тушида кўрган ҳаёл, ғайбий меҳмон шаклида намоён бўлди.

МАСНАВИЙ

*Шаҳ ба жой ҳожибон то пеш рафт,
Пеш он меҳмони ғайби хеш рафт.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ чиқиб пешвоз дарбондан бурун,
Ғайб меҳмонин кутиб олмоқ учун.*

ШАРҲ

Шоҳ хаяжон ва хушхоллик шиддатидан ўз қўриқчиларидан ўзиб, ғайб меҳмонининг ҳузурига ошиқди.

МАСНАВИЙ

*Ҳар ду баҳре ошно омӯхта,
Ҳар ду жон бедӯхтан бардӯхта.*

ТАРЖИМА

*Икки дарё ошнодир, шубҳасиз,
Икки жонким боғламишлар риштасиз.*

ШАРҲ

Улар гўё бир ўзанга келиб қўшилган икки ирмоқ мисоли эдилар. Гўё зохирда бир-биридан жудо бўлсалар-да, маъно оламида бир-бирига пайванд этилган жондирлар.

МАСНАВИЙ

*Гуфт маъшуқам ту будастӣ, на он,
Лек, кор аз кор хезад дар жаҳон.*

ТАРЖИМА

*Деди: «Маъшуқам ўзинг, ул қиз эмас,
Лек, дунё ишлари бежиз эмас».*

ШАРҲ

Шоҳ одоб риояти билан ғайбдан келган меҳмонга деди: «Ҳақиқий маъшуқим ул канизак эмас, сен экансан. Лекин бу дунёда бир ишнинг рўёбга чиқиши учун бошқа бир иш сабаб бўлади».

Бу ўткинчи дунёда Худованд бир ишни турли баҳона ва сабаблар воситасида амалга оширади. Подшоҳнинг канизакка нисбатан майли унинг ранж ва роҳатсизлигига сабаб бўлди. Бироқ, айти холда мажозий ишқдан ҳақиқий ишққа томон йўл очилди. Яъни шу ишқ туфайли бир Худонинг дўстини топмоққа муяссар бўлди.

МАСНАВИЙ

*Эй, маро ту Мустафо, ман чун Умар,
Аз барои хизматат бандам камар.*

ТАРЖИМА

*Мен учун сен — Мустафо, менман — Умар,
Хизматингга боғладим белга камар.*

ШАРҲ

Эй муршид, сен мен учун гўё Мустафосан. Мен сен учун гўё химмат камарини боғлаган Умармен.

МАСНАВИЙ

*Аз Худо жўям тавфиқи адаб,
Беадаб маҳрум шуд аз лутфи Раб.*

ТАРЖИМА

*Иста Оллоҳдан тавфиқи адаб,
Беадабга лутф қилмас ҳеч Раб.*

ШАРҲ

Худо даргоҳидан одоб тавфиқини сўраймиз. Зеро, беадаб Оллоҳ лутфидан маҳрумдир. Одоб жамийки ҳамийда хулқларнинг ҳосиласи. Мухйиддин ибн Арабий дейди: «Адаб яхши хислатлар ва эзгуликларнинг мажмуидир. Бинобарин, одобли шахс макорим ахлоқнинг жамъидир».

Ибн Арабий давом этади: «Одоб аҳлуллоҳ (Оллоҳ дўстлари) истилоҳида тўрт қисмдан иборат: 1 — Шариат одоби. 2 — Хизмат одоби. 3 — Ҳақ одоби. 4 — Ҳақиқат одоби».

Мавлоно юқоридаги байтда шоҳнинг илоҳий ҳакимга нисбатан эҳтиромини халифа Умарнинг (р. а.) Муҳаммад Мустафога (с.а.в.) нисбатан чексиз эҳтиромига қиёс этади. Солиқнинг ўз муршидига ва атрофидагиларга ҳам беқиёс одоб ва эҳтиром кўрсатиши лозимлиги ҳақидаги тасаввуфий масала ойдинлашади.

МАСНАВИЙ

*Беадаб танҳо на худро дошт бад,
Балки оташ дар ҳама офоқ зад.*

ТАРЖИМА

*Беадаб бир ўзни солмас чоҳга,
Балки ўт қўйгай бутун офоққа.*

ШАРҲ

Беадаб танҳо ўзинигина балога гирифтор қилмайди, балки бутун оламни фитна олови билан ёкиб юборади.

МАСНАВИЙ

*Моида аз осмон дармерасид,
Бесудою бефӯрухту бехарид.*

ТАРЖИМА

*Осмондан инди дастурхонлари,
Тотдилар ҳеч оғримасдан жонлари.*

ШАРҲ

Илоҳий ризқ-рӯз ҳеч ранжсиз, олди-сотдисиз осмондан Мусо (а.с.) қавмига туширилди. «Бақара» сурасининг 57-оятида буюрилади: «Ва анзална алайкумул манна вас-салво». «Осмондан ширинлик ва беданалар ёғдирдик».

МАСНАВИЙ

*Дар миёни қавми Мусо чанд кас,
Беадаб гуфтанд: «Ку сирӯ адас?»*

ТАРЖИМА

*Беадаблар чиқди Мусо қавмидан:
«Бер, таомнинг бизга турли навъидан!...»*

ШАРҲ

Ҳазрат Мусо қавмидан шундай беадаблар хуруж қилдиларки, улар Оллоҳ ёзган дастурхонга қаноат қилмай заминий неъматларни сўрадилар. Улар Оллоҳнинг неъматларига ношукур бўлдилар ва мункирлик қила бошладилар. «Ва из қултума я Муса, лан насбира ʼала таʼомин воҳидин, фадъулана Раббака юҳриж-лана мимма тунбитул арзу мин бақлиҳа ва қиссаиҳа ва фумиҳа ва адасиҳа ва басалиҳа». («Эсланг: «Эй Мусо, бир хил таомга ҳеч қаноат қила олмаяпмиз. Парвардигорингга дуо қил, бизга ерда униб-ўсадиган сабзавотлардан, бодринг, саримсоқ, мош, пиёзга ўхшаган ўсимликлардан чиқариб берсин», деганингиз...») (Аълоуддин Мансур таржимаси).

МАСНАВИЙ

*Мунқатиъ шуд нону хони осмон,
Монд ранжи заръу бему досмон.*

ТАРЖИМА

*Битди осмон нони, дастурхони ҳам,
Қолди белнинг ранжию, меҳнат, алам.*

ШАРҲ

Осмоннинг нон ва дастурхони узилди. Яъни тўрт-беш беадаб-нинг баднафслиги, меъёрни бузганлиги боисидан Оллоҳ ўз неъматлари чашмасини бани Исроилдан тўсди. Осмондан ҳеч нарса ато қилинмади. Бу ёғига ранжу алам, меҳнат, машаққат қолди.

МАСНАВИЙ

*Боз Ийсо чун шафоат кард, Ҳақ
Хон фиристоду ганимат бар табақ.*

ТАРЖИМА

*Сўнг шафоат қилди Ийсо, кўкда Ҳақ
Тузди дастурхон, иниб келди табақ.*

ШАРҲ

Иккинчи дафъа ҳазрат Ийсо алайҳиссалом шафоат қилди. Оллоҳ марҳамати билан кўкдан ноз-неъмат тўла дастурхон ва табақлар иниб тушди.

МАСНАВИЙ

*Боз ғустохон адаб бигзоштанд,
Чун гадоён заллаҳо бардоштанд.*

ТАРЖИМА

*Боз густохлар адабни қўйдилар,
Не ажабки, оч гадога дўндилар.*

ШАРҲ

Яна бепарво густохлар одоб доирасини буздилар. Гадолар каби дастурхонда қолган неъматларга чанг солдилар. Бурунда сўфийларда ҳам шундай одат бўлган экан.

МАСНАВИЙ

*Лоба карда Ийсо ийшонро, ки ин,
Доим аст ва кам нагардад аз замин.*

ТАРЖИМА

*Илтижо қилди пайғамбар аҳлига
Ким туганмас бу таом, йўқ таҳлика.*

ШАРҲ

Ийсо алайҳиссалом ўз қавмига осмондан индирилаётган бу дастурхон тўла ноз-неъматлар тугаб қолмаслигини, бинобарин, зиёда харис бўлмасликларини илтижо қилди.

МАСНАВИЙ

*Бадгумонӣ кардану ҳирсоварӣ,
Куфр бошад пеши хони меҳтарӣ.*

ТАРЖИМА

*Бадгумонлик қилдилар, ҳирсу ҳаво,
Куфрдир пир нонига бул иддао.*

ШАРҲ

Бир буюк зот ёзган дастурхон тепасида харислик ва бадгумонлик билан ношоён амаллар қилмоқ куфрдан баттардир.

МАСНАВИЙ

*З он гадорӯени нодида зи оз,
Он дари раҳмат бир ийшон шуд фароз.*

ТАРЖИМА

*Бул гадолар дастидан раҳматнишон
Қоңқалар қарс-қарс ёпилди бегумон.*

ШАРҲ

Харис, очофат, жоҳил кимсаларнинг бу зайл ҳаракатлари туфайли раҳмат эшиклари така-так ёпилди. Ношукурчиликнинг оқибати мана шу!

МАСНАВИЙ

*Абр барнояд пайи манъи закот,
В-аз зино афтад вабо андар жиҳот.*

ТАРЖИМА

*Гар закот манъ бўлса, юзмайдир булут,
Ҳам зинодан қолди офат ичра юрт.*

ШАРХ

Одамлар закот нималигини унутсалар, ўз бисотларидан ниёзмандлар учун ҳисса чиқармасалар, ўша юрт устида булутлар юзмас, раҳмат ёмғирлари ёғмас экан. Зино сабабли дунёда вабо касаллиги тарқалади. Ушбу ҳадисга ишора қилинмоқда: «Маҳабаса қовмун заката илла ҳабасаллоҳу анҳумул қотро». «Қай бир қавм закотдан қўл узмаса (тарк қилмаса), Оллоҳ ўша қавмдан раҳмат ёмғирини манъ этмайди».

МАСНАВИЙ

*Ҳар чи бар ту ояд аз зулмоту ғам,
Он зи бебоқӣ ва ғустохист ҳам.*

ТАРЖИМА

*Ҳар не зулмат, ғусса солса сенга дом,
Бул сенинг ғустохлигингдандир тамом.*

ШАРХ

Бошингга неки мусибат, ғам-ғусса тушадиган бўлса, шубҳасиз, улар сенинг ғустохлигинг ва бепарволигинг оқибатидир. «Нисо» сурасининг 78-оятида буюрилади: «Ва ма асобака мин саййиа-тин фа мин нафсика». «Ҳар қандай кўргилик бошингга ўзинг туфайли келади».

МАСНАВИЙ

*Ҳар кӣ бебоқӣ кунад дар роҳи дӯст,
Раҳзани мардон шуд ӯ, номард ӯст.*

ТАРЖИМА

*Кимки дӯстин йўлида бедард у,
Мардни шилган ўғридир, номард у.*

ШАРХ

Кимда-ким дӯст йўлида ғустохлик қилар экан, илоҳий мардларни тунаган номард қароқчи ҳисобидадир. Яъни ҳам гумроҳдир ва ҳам гумроҳ этгувчидир.

МАСНАВИЙ

*Аз адаб пурнур гаштаст ин фалак,
В-аз адаб маъсуму пок омад малак.*

ТАРЖИМА

*Ҳам адабдан нурга тўлди бу фалак,
Ул сабаб маъсум ва пок бўлди малак.*

ШАРҲ

Бу фалак адаб туфайли нурга тўлди. Яъни қачонки бу айлангувчи олам бино бўлди, унинг меҳвару мадори одоб доирасидан заррача тажовуз қилган эмас, Оллоҳ амрини бир лаҳза тарк қилгани йўқ. Масалан, қуёш одам табиатига кириб, хоҳлаган пайтида отиб, кўнгли тусаган пайтида ботиб кетаверса эди, унда томошани кўринг эди.

МАСНАВИЙ

*Буд зи ғўстохй, кусуфи офтоб,
Шуд Азозиле зи журъат радди боб.*

ТАРЖИМА

*Офтобни тутди ғустохлик — кусуф,
Рад этилди ҳаддидан шайтон ўтиб.*

ШАРҲ

Биринчи мисрани икки хил маънода шарҳлаш мумкин.

Биринчидан, одамларнинг айбу гуноҳи, ғустохлиги ва битмас-туганмас маъсиятлари қуёшга ҳам ўз таъсирини ўтказди. Қабоҳат қуёш юзига ҳижоб бўлди. Бу илоҳий танбиҳ бўлиб, одамлар қуёш тутилган бир неча соат давомида тавба қилмоққа шошиладилар.

Иккинчидан, қуёш тўртинчи осмонда якка-ёлғиз бўлгани учун кибрга кетди. Шу боисдан Оллоҳ мағрур қуёшга танбиҳ бўлсин учун бир неча соат давомида унинг нурларини кетказди. Ҳожи Мулла Ҳодий Сабзаворий бундай дейди: «Ғустохлик аслида ойдан содир бўлди. У қуёшнинг олдини тўсди ва кусуф рўй берди».

Иккинчи мисранинг мазмуни барчага ойдек равшан. Иблис Одам алайҳиссалом қошида ғустохлик, худбинлик ва такаббурлик қилди. Оқибатда жаннат юзи унга ҳаром қилинди.

ШОҲНИНГ ТУШДА БАШОРАТ БЕРИЛГАН ИЛОҲИЙ ТАБИБ БИЛАН МУЛОҚОТИ

МАСНАВИЙ

*Даст бикшуду каноронаш гирифт,
Ҳамчу ишқ андар дилу жонаш гирифт.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ қучоқ очди, табибим, кел дебон,
Жону дилни ишқинг ўртабдир ёмон.*

ШАРҲ

Шоҳ илоҳий табиб ҳузурига қучоқ очиб борди ва уни бағрига олди. Бу жону дилга қаттиқ ўрнашган ишқ мисоли эди. Шоҳ бир кўришдаёқ табибга эътиқод қўйди.

МАСНАВИЙ

*Дасту пешониш бўсидан гирифт,
Аз мақому роҳ пурсидан гирифт.*

ТАРЖИМА

*Қўлларидан, манглайдан ўпди шоҳ,
Ҳам мақому йўлидан қилди савол.*

ШАРҲ

Шоҳ илоҳий табибнинг қўллари ва пешонасидан ўпиб, ўз меҳру муҳаббатини изҳор этди. Ғайбий меҳмоннинг қандай равиш ва мақомда экани, йўл ва сулуки, ҳол-аҳволдан саволлар қилди.

МАСНАВИЙ

*Пурсу пурсон мекашидаш то ба садр,
Гуфт: «Ганж ёфтам охир бо сабр».*

ТАРЖИМА

*Ҳол сўраб шоҳ они элтди садрига,
«Ганж топдим», — таҳсин айтар сабрига.*

ШАРХ

Шоҳ йўл-йўлакай табибдан ҳол-аҳвол сўраркан, ниҳоят сабр-тахаммул оқибатида ганж — хазина топдим, дерди. Шодлик ва ҳаяжонининг чегараси йўқ эди. Шоҳ табибни садр мажлисига бошлаб борди.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Эй, ҳадяи Ҳаққу дафъи хараж,
Маънии «Ас-собру мифтоҳул фараж».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Эй, Ҳақ ҳадяси, дафъи хараж,
Маъни бу: «Ас-собру мифтоҳул фараж».*

ШАРХ

Шоҳ илоҳий табибга хитобан деди: «Эй, Худойимнинг менга юборган армуғони, ҳар нечук танглик, зулм ва зуғумни дафъ айлагувчи зот. Мен ушбунинг маънисига егдим. Ҳақиқатан, «Сабру таҳаммул кушойишларнинг калити» экан.

МАСНАВИЙ

*Эй, лиқои ту жавоби ҳар суол,
Мушкул аз ту ҳал шавад беқийлу қол.*

ТАРЖИМА

*Эй, юзинг минг бир саволга Ҳақ жавоб,
Ҳар не мушкул ҳал қилурсан беитоб.*

ШАРХ

Эй илоҳий ҳаким, сенинг дийдоринг ҳар нечук саволга ошкора жавобдир. Ҳар нечук мушкулот сен туфайли қийлу қолсиз ҳал бўлади. «Лиқо» сўзи тилимизда дийдор маъносини англатади. Сўфийлар шайх лиқои, яъни дийдорга бениҳоят катта эътибор қаратадилар. Зеро, улар қалбларидаги яширин фикрларни шайх билиб туришига ишонадилар.

МАСНАВИЙ

*Таржумони ҳар чи моро дар дил аст,
Дастгирӣ, ҳар ки пояиш дар гил аст.*

ТАРЖИМА

*Қалбимизда неки бор тилмочи сен,
Ким оёғи лойдадир, қўлловчи сен.*

ШАРХ

Эй, пинҳон сирларни билгувчи, неки дилимизда яшириндир, билурсен. Кимнинг жонин оёғи моддиёт ботқоғига ботиб қолган эса, қўллагувчисен.

МАСНАВИЙ

*Марҳабо, ё мужтабо, ё муртазо,
Ин тағоб жаал қазо, зоқал фазо.*

ТАРЖИМА

Хуш келдинг, эй кенг бағирлик, эй танланган зот. Агар сен ғойиб бўлсанг, қазо ёвуқ келгай ва фазо танг бўлгай.

МАСНАВИЙ

*Анта мавлал қовми ман ла яштаҳий,
Қод родая калла лаън лам янтаҳий.*

ТАРЖИМА

Сенсан (сулуклар) қавмининг сурури. Кимда-ким сени истамаса, қидирмаса ва бу ишидан воз кечмаса, ҳақиқатда тубан кетади ёхуд ҳалок бўлади.

ШОҲНИНГ ТАБИБНИ БЕМОР ҲУЗУРИГА ЭЛТТАНИ ХУСУСИДА

МАСНАВИЙ

*Чун гузашт он мажлису хони карам,
Дасти ӯ бигрифту бурд андар ҳарам.*

ТАРЖИМА

*Ўтди мажлис, ўтди дастурхон, карам,
Сўнг олиб илкин они элтди ҳарам.*

ШАРҲ

Шоҳ ва илоҳий ҳакимнинг иссиқ дийдорлашуви тугагач, шоҳ унинг илкидан тутиб, ўз ҳарамига бошлади. Мавлоно ушбу байт орқали танбиҳ беради: мурид ўз пирини маҳрами роз этмоғи лозим. Абадий саодат, қурб ва илоҳий ҳолга етмоқнинг йўли шу.

МАСНАВИЙ

*Қиссаи ранжуру ранжурӣ бихонд,
Пас аз он дар пеши ранжураш нишонд.*

ТАРЖИМА

*Сўйлади шоҳ ул париваш ҳолидан,
Бўлди воқиф ҳам табиб аҳволидан.*

ШАРҲ

Шоҳ канизакнинг беморлик можаросини сўйлаб, табибни унинг қошига олиб келди.

МАСНАВИЙ

*Рангу рӯву набзу қорура бидийд,
Ҳам аломоташ, ҳам асбобаш шунийд.*

ТАРЖИМА

*Кўрди рангу рӯю тутди набзини',
Тинглади асбоб², аломат¹ — барини.*

ШАРҲ

Табиб бемор канизакнинг аҳволидан огоҳ бўлиш мақсадида юқоридаги усулда уни текширди ва гувоҳларнинг сўзларига қулоқ осди.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Ҳар дору, ки ийшон кардаанд,
Он аморат нест, вайрон кардаанд».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Неки анга дармон қилдилар,
Филҳақиқат, они вайрон қилдилар».*

¹ Қўлнинг бош бармоқ томонидаги уриб тургувчи томири. Табиблар бу томирни тутиб, бемор аҳволини биллиб оладилар.

² Касалликнинг зоҳирӣй белгилари.

³ Беморликнинг бадандаги асоратлари.

ШАРҲ.

Илоҳий вакил деди: «Бу худбин ва худнамо табиблар беморга хар қанча дори-дармон қилганлари билан, уни соғайтириш ўрнига, аксинча аҳволини оғирлаштирдилар».

МАСНАВИЙ

*Беҳабар буданд аз ҳоли дарун,
«Астаъийзуллоҳа мимма яфтарун».*

ТАРЖИМА

*Билмас эрдилар ичинда ҳол нечун,
«Астаъийзуллоҳа мимма яфтарун».*

ШАРҲ

Мағрур ҳакимлар канизакнинг ботиний аҳволидан беҳабар эдилар. «Бундай такаббур ва жоҳиллар дастидан Худодан паноҳ сўрайман».

МАСНАВИЙ

*Дийд ранжу кашф шуд бар вай нуҳуфт,
Лек, пинҳон карду бар султон нагуфт.*

ТАРЖИМА

*Кўрди ҳолин, кашф бўлди барча сир,
Лек, пинҳон тутди шоҳдан барибир.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким канизак аҳволини мушоҳада қилди ва иллатнинг тагига етди. Бироқ бу ҳолни шоҳдан мутлақо сир тутди. Зеро, авлиёуллоҳ бирор кимсанинг ботиний сирини Оллоҳнинг изнисиз ҳеч кимга фош қилолмайди. Сир соҳибининг ўзига ҳам ошкор этмайди.

МАСНАВИЙ

*Ранжаш аз савдо ва аз саффо набуд,
Бўйи ҳар ҳезум падида ояда зи дуд.*

ТАРЖИМА

*Ранжи савдодан ва сафродан эмас,
Ҳар ўтининг бўйи дуд ичра абас.*

ШАРҲ

Бемор канизакнинг дарди сафро ёхуд савдонинг зиёд бўлишидан эмас. Сафро ва савдодан бўлмаса, унда иллат қаёқда? Хар бир ўтиннинг хиди унинг тутунида яширинган бўлади. Яъни хар бир нарсада мавжуд аломатлар унинг зотига далолат қилади. Ишқ дардига дучор бўлган инсон маъшуқ хажрида шодлик барқ урган чехрасидан жудо бўлади. Яъни, шоир айтганидек, «Хазон яфроғи янглиғ гул юзинг хажрида сарғардим...»

МАСНАВИЙ

*Дийд аз зорийи к ў зори дил аст,
Тан хушаст ва ў гирифтори дил аст.*

ТАРЖИМА

*Кўрди зорин ким бу зор дил зоридир,
Тан саломат, бу фақат дил коридир.*

ШАРҲ

Илоҳий табиб канизакнинг аҳволини кўздан кечиргач, билдики, унинг касали жисмоний бўлмай, қалб хасталигидир. Яъни канизакнинг жисмида ҳеч қандай иллат йўқ. Неки бўлса, унинг кўнглида пинҳон.

МАСНАВИЙ

*Ошиқи пайдост аз зори дил,
Нест бемори чу бемори дил.*

ТАРЖИМА

*Ишқ пайдодир кўнгилнинг зоридан,
Йўқ беморлик кўнгил беморидай.*

ШАРХ

Канизакнинг дил зоридан унинг ошиқлиги зоҳир эди. Оламда ҳеч бир беморлик кўнгил хасталигидек кучли эмас.

МАСНАВИЙ

*Иллати ошиқ зи иллатҳо жудост,
Ишқ устурлоби асрори Худост.*

ТАРЖИМА

*Айридир аҳволи ишқ беморининг,
Ишқ устурлоби¹ Ҳақ асрорининг.*

ШАРХ

Ишқ касаллиги барча жисмоний касалликлардан фарқ қилади. Ишқ Оллоҳ зоти офтоби, унинг исм ва сифатлари юлдузларини кўрсатгувчи устурлоб кабидир. Маънавий осмон мунажжимлари ҳисобланмиш орифлар ишқ устурлоби воситасида Оллоҳ асрори, ботиний илмлар, юлдузлар аҳволини ўрганадилар ва шу восита билан Ҳақиқатга эришадилар.

МАСНАВИЙ

*Ошиқи гар з-ин сару гар з-он сар аст,
Оқибат моро бадон сар раҳбараст.*

ТАРЖИМА

*Ишқ хоҳ ул бош, хоҳ бул бошдир,
Оқибат ҳар бош учун йўлбошчидир.*

ШАРХ

Ишқ хоҳ мажозий, хоҳ ҳақиқий бўлсин, охир-оқибат одамни камолот манзилига элтади.

¹ Устурлоб — осмон жисмлари ҳаракатини ўрганувчи нуҷумий асбоб.

МАСНАВИЙ

*Ҳар чи гуям ишқро шарҳу баён,
Чун ба ишқ оям, хижил бошам аз он.*

ТАРЖИМА

*Неча қилдим ишқни шарҳу баён,
Ишққа дуч келгач бўлибмен нотавон.*

ШАРҲ

Ишқ ҳақида ҳар қанча шарҳу баён берганим билан, унга дучор бўлгач, ўзимнинг нақадар ожиз ва нотавонлигимни ҳис қиламан. Зеро, ишқ Ҳақнинг сифатидир. Бу сифат шу қадар поёнсизки, шарҳлашнинг имкони йўқ. Ақлу тил ожиз. Ушбу байтда ҳар икки маънодаги ишққа ишорат қилинмоқда.

МАСНАВИЙ

*Гарчи тафсири забон равшангарасти,
Лек, ишқи безабон равшантарасти.*

ТАРЖИМА

*Гарчи тилнинг тафсири ёруғ эрур,
Тилсиз ишқ андин вале ортуқ эрур.*

ШАРҲ

Маълумки, бир маъно ёхуд моҳият тил воситасида тафсир қилинади. Ҳар нечук маъно тил воситасида ошкор этилса-да, аммо, ишқ ҳеч қандай тафсир ва баёнга сифмайди. Ишқ келгач ҳамма сир-асрор ўз-ўзидан очилади. Ишқ ўзи ҳақида ўзи сўзлайди. Бирор-бир тил ишқни унинг ўзидек тафсир ва баён қилиш қудратига молик эмас.

МАСНАВИЙ

*Чун қалам андар навиштан меши тофт,
Чун ба ишқ омад қалам барҳуд шикофт.*

ТАРЖИМА

*Ул қаламким моҳир эрди ончунон,
Ишққа етгач лол бўлди бегумон.*

ШАРҲ

Қалам ҳар нечук мавзунӣ шиддат ва суръат билан ёзарди. Қачонки ишқ мавзусига дуч келди, ночор бўлди.

МАСНАВИЙ

*Ақл дар шарҳаш чу ҳар дар гил бихуфт,
Шарҳи ишқу ошиқӣ ҳам ишқ гуфт.*

ТАРЖИМА

*Ақл ишқнинг шарҳида эшшак сиёқ,
Ишқу ошиқ шарҳида ишқ яхшироқ.*

ШАРҲ

Ақлу тафаккур ишқ ва ошиқликни шарҳлаш кудратига эга эмас. Ушбу бобда у тупроққа беланиб ётган эшакка ўхшайди. Ишқ ва ошиқликнинг шарҳига ёлғиз ишқнинг ўзигина кодир.

МАСНАВИЙ

*Офтоб омад далили офтоб,
Ғар далил бояд, аз вай рӯ матоб.*

ТАРЖИМА

*Офтобга офтоб бўлғай далил,
Ғар далил даркор — ундан кечмагил.*

ШАРҲ

Офтобнинг мавжудлигига далил офтобнинг ўзидир. Унинг мавжудлиги хусусида далил лозим бўлса, офтобдан юз бурма.

МАСНАВИЙ

*Аз вай ар соя нишони медиҳад,
Шамс ҳар дам нури жонӣ медиҳад.*

ТАРЖИМА

*Ғарчи соя офтобдандир нишон,
Шамсдир у — нур жони, нуржон.*

ШАРҲ

Ғарчи соя офтобнинг мавжудлигига далолат қилса ҳам, ғойиб бўлғач соя йитади. Хуллас, офтобнинг жонларга ҳузур ва шавқ

бағишловчи нурлари унинг борлигига буюк бурхондир. Ушбу байтда зимнан нур ва соя муқояса қилинмоқда.

Офтоб — ҳақиқат. Биз унга томон интилоғимиз керак. Сояда қолиб кетмоқ умрнинг заволи. Жоҳиллик ва зулмат.

МАСНАВИЙ

*Соя хоб орад туро ҳамчун самар,
Чун барояд шамс «инишаққул қамар».*

ТАРЖИМА

*Соя — эртак, уйқу элтгай беасар,
Офтоб чиққач, бўлур «шаққул қамар».*

ШАРҲ

Тунги эртак ва афсоналар уйқуга элтгани каби ақлнинг сояси ҳам сени ҳақиқатдан узоқлаштиради ва ғафлат уйқусига чўмасан. Қачонки, оламларни чароғон этгувчи Ҳақиқат офтоби чарақлаб бош кўтарса, ақл махтоби ўз тароватини йўқотади, унинг нурларидан шуқуҳ кетади. «Қамар» сурасининг 1-оятда келади: «Иқтаробатис саату ван-шаққол қомар». («Ўша лаҳза ёвуқ келди ва ой парчаланди»).

МАСНАВИЙ

*Худ ғарибе дар жаҳон чун шамс нест,
Шамси жон боқист, ўро амс нест.*

ТАРЖИМА

*Офтоб янглиғ ғариб дунёда йўқ,
Жон қуёши бардавом, рўёда йўқ.*

ШАРҲ

Оламда қуёшдек хайратга сазовор жисм йўқ. Жон қуёши ҳам шундай. Унинг бугуни, эрта-индини мавжуд эмас. У бирдек боқий, бардавом. Инсон руҳи бу моддий оламда ғариб. Зеро, у асл ватанидан жудо бўлган. Инчунин, жон ёхуд руҳни ҳамма ҳам англайвермайди. Шунинг учун у мужаррад — ёлғиз. Макони ғайб оламидир.

МАСНАВИЙ

*Шамс дар хориж агарчи ҳаст фард,
Метавон ҳам мисли ӯ тасвир кард.*

ТАРЖИМА

*Офтоб хорижда гар танҳо эрур,
Лек ҳаёлда офтоб пайдо эрур.*

ШАРҲ

Офтоб оламда агарчи танҳо ва назари йўқдир. Барибир, сиз уни офтобдек тасаввур қила оласиз.

МАСНАВИЙ

*Шамси жон к-ӯ хориж омад аз асир,
Набвадаш дар зеҳну дар хориж назир.*

ТАРЖИМА

*Жон қуёши хориж ул афлокдан,
Ҳамда хориждир зеҳн-идрокдан.*

ШАРҲ

Жон қуёши, ҳақиқат офтоби моддиёт олаmidан ташқарида. Отам ақл-идроки тасаввур этолмайдиган манзил-маконда. Унинг ўхшаши йўқ.

МАСНАВИЙ

*Дар тасаввур зоти ўро гунж кӯ?
То дарояд дар тасаввур мисли ў.*

ТАРЖИМА

*Ҳеч тасаввур сигдиrolмас зотини,
То тасаввур қилсалар зарротини.*

ШАРҲ

Ҳақиқат қуёши инсон тафаккурига сиғадими? Унинг бир заррасининг ҳам сиғиши даргумон...

МАСНАВИЙ

*Чун ҳадиси рӯй Шамсиддин расид,
Шамси чорум осмон сар даркашид.*

ТАРЖИМА

*Очди Шамсиддин юзидан парда то,
Тортди тўртинчи фалак шамси қаро.*

ШАРҲ

Сўз Шамсиддин Табризий ҳазратларига етгач, тўртинчи осмон куёши хижил тортди ва уятдан уфқ ортига яширинди. (Бу ўринда офтоб Мавлоно ҳазратларининг ҳаёлини ошуфта айлаб, муршиди Шамс Табризий томон етаклайди).

МАСНАВИЙ

*Вожиб ояд чунки омад номи ў,
Шарҳи рамзе ғўфтан аз инъоми ў.*

ТАРЖИМА

*Вожиб ўлди, чунки номин эсладик,
Неъматидан рамз шарҳин айлайик.*

ШАРҲ

Шамс Табризийнинг номи тилга олинди. Бинобарин, унинг инъомларидан бир шингил сўйлаб ўтмоғимиз лозим бўлади.

МАСНАВИЙ

*Ин нафас жон доманам бартофтаст,
Бўйи пироҳани Юсуф ёфтаст.*

ТАРЖИМА

*Бул нафас жон доманим тутди ёмон,
Қилди Юсуф кўйлагин бўйи гумон.*

ШАРҲ

Бу дам жони жонимга пайванд Ҳусомуддин менинг асроримни билмак истайди. У гўё Юсуф алайҳиссаломни кўйлаги ҳидидан пайқаган Яъқуб алайҳиссаломга менгзайди.

МАСНАВИЙ

*Аз барои ҳаққи суҳбат солҳо,
Боз ғў ҳоле аз он хушҳолҳо.*

ТАРЖИМА

*Неча йиллик суҳбатимиз ҳурмати,
Кел, у хушҳол ҳолидин бир сўйлагил.*

ШАРҲ

Ушбу байт юқоридаги байтнинг жавоби. Мазкур байтда Хусомуддин ҳазрат Мавлонодан нима ҳақда сўрамоқчи эди? Хусомуддин — ҳазрат Мавлононинг садоқатли халифларидан бири — зоти шарифдан ўтиняпти: «Узоқ йиллар сиз билан кечган хуш дамлар, кўнгилли суҳбатлар ҳаққи-ҳурмати ўша хушҳоллар (яъни Шамс Табризий) ҳолидан бизга бир нелар сўйланг!...»

МАСНАВИЙ

*То замин у осмон хандон шавад,
Ақлу руҳу дийда сад чандон шавад.*

ТАРЖИМА

*Шод ўлсин токи осмон у замин,
Ақлу руҳу дийда ҳам бул муждадин.*

ШАРҲ

Токи Шамс Табризий ҳақидаги ҳикоятдан замин у осмон шодмон, ақл, руҳ ва нигоҳларимиз унинг ҳақидаги муждадан бахтиёр ва масрур бўлсин.

МАСНАВИЙ

*Ла тукаллифний фаинний филфана,
Куллат афҳамий фа ла уҳсий сана.*

ТАРЖИМА

Ҳазрат Мавлоно дейди: «Мен фано ҳолатидаман. Мени такаллуф (сўзламоққа) ва захматга ундама. Зотан, ақл-идроким ҳам фано ҳолатида бўлиб, ҳамду сано айтмоққа қодир эмасман».

ШАРҲ

Сано айтмоқ хушёр кишиларнинг амали. Масту мустағрик ҳолдаги киши, яъни фано ҳолатидаги шахснинг ақл-шуури ўзига тобеъ эмас. Руҳ эса ундан мустасно.

Мавлоно ўз руҳий аҳволидан огоҳ этаркан, Ҳақ ишқида фонийлигидан ҳам хабар бермоқда. Бу — валийларга хос ҳолат.

МАСНАВИЙ

*Куллу шайбин қолаҳу гайрул муфийқ,
Ин такаллаф ав такаллаф ла ялийқ.*

ТАРЖИМА

Инсон хушсизлик ҳолатида нимани сўйламасин, уни ҳушёр ҳолатида эслолмайди ва идрок этолмайди. Демак, бу ҳолда сўзламоқ, нимагадир ружу қилмоқ, ненидир ният ва иддао қилмоқ лозим эмас.

МАСНАВИЙ

*Ман чи гўям, як рагам ҳушёр нест,
Шарҳи он ёре, ки ўро ёр нест.*

ТАРЖИМА

*Мен не дердим, томирим ҳушёр эмас,
Ёрким, ул ёра ҳеч ким ёр эмас.*

ШАРҲ

Ақалли биргина томирим ҳам ҳушёр бўлмаган ҳолда ул ёр ҳақида нечук сўйлай? Ёримнинг бу оламда ҳеч ўхшаши йўқ. Унинг на муносиб дўсти, на ёри бор. У — ягона.

МАСНАВИЙ

*Шарҳи ин ҳижрон ва ин хуни жигар,
Ин замон бигзор то вақти дигар.*

ТАРЖИМА

*Бул жигар қонин ва ҳижрон шарҳини
Қўй, кейин сўзлаб берурман барини.*

ШАРҲ

Эй Ҳусомуддин Чалабий!

Жигарларни қонга қорган аламли ҳижрон шарҳини бу замон мендан сўрма. Мен залворли фурқат қиссасини сўйламоққа ожизман. Лекин бошимдан кечаётган бу хушсизлик, ғайриихтиёрий ҳолат хотима топса, мен ул ягона, ёрсиз ёр ҳақида сенга сўйлаб бераман.

МАСНАВИЙ

*Қола атъимний фаинний жайиъун,
Ваътажил фалуқоту сайфун қотибун.*

ТАРЖИМА

Хусомуддин Чалабий Мавлонога деди: «Менга таом бергил, мен очман (ул Ёрнинг ботиний ҳақиқати таомидан менга насиба бер, мен ул ҳақиқатга очман). Бунинг учун шитоб қилгилки, вақт ва замон кескир қиличдир, тез ўтгувчидир. (Вақт бу ўринда орифлар тушунчаси орқали ифодаланмоқда. Яъни, шундай вақт-ки, бу лаҳзада инсон илоҳий имтиҳон майдонида бўлади).

МАСНАВИЙ

*«Сўфий — ибнул вақт» бошад, эй Рафийқ,
Нест «фардо» гуфтан аз шарти тарийқ».*

ТАРЖИМА

*«Сўфий — ибнул вақт» эрур, эй Ошно,
«Эрта» деб айтмоқ тарийқатда хато.*

ШАРҲ

Хусомуддин Чалабий деди: «Эй биродар, сўфий вақтнинг фарзандидир. Яъни у ҳар лаҳза билан тирик. У бир нафасни ҳам беҳуда сарфламайди. «Эрта», «индин» демоқ тарийқат сулукиннинг шартига хилоф. Бу маънавий манзил ва мароҳилни босиб ўтиш мумкин эмас. Орада бўшлиқ ёхуд вақт йўқ. Айни дам — бор. Эрта — эртадур.

МАСНАВИЙ

*Ту магар худ марди сўфий нестӣ?
Ҳастро аз нася хезад нестӣ.*

ТАРЖИМА

*Сўфисан, сен марджим, олам билар,
Насядан бор йўқ бўлар, бор йўқ бўлар.*

ШАРҲ

Сен, (эй Мавлоно) ахир, мард, сўфий эмасмисан? Нега «бу вақтни қўйиб тур, бошқа бир замонда сўйлаб бераман», дейсан? Зотан, бор нарса вақтида берилмас экан, у албатта йўқ бўлади.

МАСНАВИЙ

*Гуфтамаш: «Пўшида хуштар сирри ёр,
Худ ту дар зимни ҳикоят гўш дор.*

ТАРЖИМА

*Дедим: «Хушдир бўлса пинҳон ёр сирӣ,
Сен ҳикоят зимнида тингла бунӣ.*

ШАРҲ

Мен Ҳусомуддин Чалабийга дедим: «Ёрлар сирининг пинҳон бўлмаги яхшидир. Токи номаҳрамларнинг назари унга тушмасин. Сен эса, ҳикоят қатига яшринган ёр сирларини хушёрлик қулоғи билан эшит, англа». (Сирни пинҳон сақлаш урфоний авлиёларнинг шарти. Кимки ўзини таниса, у хомушликни ихтиёр қилади).

МАСНАВИЙ

*Хуштар он бошад, ки сирри дилбарон,
Гуфта ояд дар ҳадиси дигарон».*

ТАРЖИМА

*Хушдир улким, ёрлар асроридан
Бўлсанг огоҳ ўзгалар гуфторидан».*

ШАРҲ

Илоҳий ҳарам маҳбубаларининг асрорини ўзгалардан эшитган маъкулроқ. Зеро, номаҳрамлар ва бегоналар уларнинг ёрлик сир-синаатидан воқиф бўлмасинлар. Ҳақиқий тасаввуф айтмоқ эмас, топмоқдир. Кимларки сўйламишдир тасаввуф Ҳақиқати эмас, унинг одоби ҳақида сўйламишлар».

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Мақшуфу бараҳна, беғулул,
Бозгў дафъам мадеҳ, эй булфузул».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Сўйла ошқора, бениқоб,
Қилма инкор, соҳиби фазл, эй жаноб».*

ШАРҲ

Ҳусомуддин деди: «Эй фазилат соҳиби, ёр сирини яширмасдан ошкор баён айла».

МАСНАВИЙ

*Парда бардору бараҳна гў, ки ман
Менахусбам бо санам бо пераҳан.*

ТАРЖИМА

*Парда торт, урён гапир, рад айлама,
Мен санам бирла либосда ухламам.*

ШАРҲ

Ёр сири юзидан пардани кўтар. Урён ва ошкора сўйла. Мен хижобда бўлган Ҳақиқат маҳбубаси билан ётмайман. Мен ошкора Ҳақиқатни истайман.

МАСНАВИЙ

*Гуфтам: «Ар урён шавад ў дар аён,
Не ту монӣ, не канорат, не миён».*

ТАРЖИМА

*Дедим: «Урён бўлса у ёхуд аён,
На қолурсан сен, на қолгай тўрт томон».*

ШАРҲ

Ҳусомуддинга дедим: «Агар ул Ҳақиқий маҳбубимнинг Зоти ошкор намоён бўлса ва ўз Зоти билан тажаллий қилса, на сен қолурсан, на сенинг атроф-тегранг ва на ўртадагилар қолади. Буткул маҳв ва фано бўласан. Ҳақ таъоло парда ортидадир. Аҳли башар унга тоб берсин учун ўзини намоён қилмайди».

Мавлоно ушбу ҳолатни шарҳларкан, шундай дейди: «Ҳақ таъоло бу никобларни жумла жоннинг омонлиги учун яратди. Ҳақ ўз жамолини никобсиз намоён этса, биз унга тоб беролмаймиз ва баҳра ололмаймиз. Бу никоб ва пардалар воситасида мадад ва манфаат оламиз. Офтобга боқил. Унинг нурлари таъсирида, унамиз, кўрамиз, яхшини ёмондан, окни қорадан ажратамиз, унинг тафтида роҳатланамиз. Дарахтларга назар солгин. Хом, туруш мевалар қуёш нуридан баҳра олиб, ширин шарбатга тўлади, пишиб етилади. Олтин, қумуш, лаъл ва ёқут каби маъданлар унинг таъсирида намоён бўлади. Шу қадар буюк манфаат бахш этувчи офтоб масофадан туриб таъсир кўрсатади. Ёвуқроқ келса, ҳеч қандай манфаат ҳосил бўлмайди. Балки тамомий жаҳон, инсоният куйиб кулга айланади. Ҳақ таъоло тоққа хижоб ортидан тажаллий этади, натижада тоғ дарахтзор, гулзор ва сабззорга мубаддал бўлади. Хижобсиз юз кўрсатса, тоғ зеру забар бўлиб, зарраларга айланади». («Фийҳи ма фийҳи», 35—36-сах.)

МАСНАВИЙ

*Орзу меҳоҳ, лек андоза хоҳ,
Барнатобад кӯхро як барги коҳ.*

ТАРЖИМА

*Орзу қил, лек бил андозасин,
Тоғ гумон этма сомоннинг парчасин.*

ШАРҲ

Эй Ҳусомуддин, орзу-матлаб яхши, бироқ унинг ҳам андаза-сини унутма. Яъни истеъдоднинг талабига мувофиқ умид қил. Сомон парчасида тоғнинг сабр-тоқати не қилсин.

МАСНАВИЙ

*Офтобе к аз вай ин олам фурухт,
Андаке гар пеш ояд, жумла сӯхт.*

ТАРЖИМА

*Офтобким ушбу олам шамъидур,
Зарра ёвуқ келса, бас, мотамдурур.*

ШАРҲ

Маълумки, офтоб бутун оламларга нур, иссиқлик, ҳаёт ва ҳарорат бахш этади. Бироқ ана шу ҳаётбахш офтоб арзимас даражада яқинроқ келса ҳам борлиқ оламни кул-кукунга айлан-тиради. Худди шунингдек, Ҳақиқат куёши ҳам ақл-идроқ, тафаккур ва ҳиссиётнинг тоқатидан ошиғроқ тарзда намоён бўлса, ёхуд таъсир кўрсатса, башарият фожиага гирифтор бўлади. Жумладан, бугун инсониятнинг бир гуруҳи Оллоҳ белгилаб берган ҳад-сарҳадни бузиб, у рози бўлмаган ақлий ва моддий амалларни бажармоқда. Натижалари кўз ўнгимизда. Оллоҳнинг кўрсатмаси-дан тажовуз этган ҳолда мақсадга эришиб бўлмайди. Эришилган натижанинг оқибати ғоят кўнгилсиздир. Ҳамма нарсанда тоқат мезонини тутмоқ жоиз.

МАСНАВИЙ

*Фитнаву ошубу хунрезӣ мажӯ,
Беш аз ин аз Шамси Табрезӣ мағӯ.*

ТАРЖИМА

*Фитна, хунрезлик ва исён истама,
Шамс Табризӣдан ортиқ сўзлама.*

ШАРҲ

Эй Ҳусомуддин, Хақиқат Шамси (қуёши) ҳақида бундан зиёд билмоқни истама. Фитна, исён ва хунрезлик рӯй беради. Ҳазир бўл!

МАСНАВИЙ

*Ин надорад охир, аз оғоз гӯ,
Рӯ тамоми ин ҳикоят бозгӯ.*

ТАРЖИМА

*Охири йўқдир унинг, бошдан гапир,
Бул ҳикоятни тўкиб сол бирма-бир.*

ШАРҲ

Шамс асрорининг баён ва шарҳи поёнсиз. Бинобарин, ҳикояни бошдан бошла. Ва канизак қисматиға юз бур.

ВАЛИЙНИНГ ШОҲДАН ИЗН СЌРАШИ ВА БЕМОР КАНИЗАК БИЛАН ХИЛВАТДА ҚОЛИШИ

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Эй шаҳ, хилвате кун хонаро,
Дур кун ҳам хеш ва ҳам бегонаро.*

ТАРЖИМА

*Деди: «Эй шоҳ, хилват айла хонани,
Ҳайда бундан ўзни, ҳам бегонани.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким деди: «Эй шоҳ! Хонани мутлақо холи қил. Мен ва канизақдан бошқа маҳрам ва номаҳрамлардан ҳеч ким бу ерда қолмасин».

МАСНАВИЙ

*Кас надорад гӯш дар даҳлизҳо,
То бипурсам з-ин канизак чизҳо.*

ТАРЖИМА

*Осмасин ҳеч ким қулоқ даҳлизда,
То сўрай ул-булни мен каниздан.*

ШАРҲ

Ҳеч ким, ҳатто эшик ортида — даҳлизда турганлар ҳам бизнинг канизак билан суҳбатимизни эшитмасликлари лозим.

МАСНАВИЙ

*Хона холи монд ва як даййор на,
Жуз табибу жузъ ҳамон бемор на.*

ТАРЖИМА

*Хона холи қолди, бир даййор йўқ,
Бир табибу бир каниз — агёр йўқ.*

ШАРҲ

Хонани зумда бўшатдилар. У ерда на бир номахрам, на бир даййор (хона соҳиби) қолди. Хилватда — табиб ва бемор.

МАСНАВИЙ

*Нарм-нармак гуфт: «Шаҳри ту кужост?
Ки иложи аҳли ҳар шаҳре жудост.*

ТАРЖИМА

*Сўрди аста-аста: «Айт, шаҳринг қаён?
Ҳар шаҳарнинг аҳли ҳар хилдир аён.*

ШАРҲ

Илоҳий Ҳаким ғоят самимий ва мулойимлик билан канизакка деди: «Ўз она шаҳринг ҳақида сўйлаб бер. Зеро, ҳар бир шаҳар аҳлининг феъл ва табиати турлича». Бир шаҳарнинг экватор чизиги ва кутбларга нисбатан мавқеи, паст-баландлиги, дарё ва тоғлардан олис-яқинлиги, тупроғи, ҳавоси ва бошқа жиҳатларига катта эътибор берганлар.

МАСНАВИЙ

*В-он дар он шаҳр аз қаробат кистат?
Хеши ва пайвастагӣ бо чистат?»*

ТАРЖИМА

*Ул шаҳарда борми қондошинг сенинг?
Ақрабо ҳам хеш, жондошинг сенинг?»*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким деди: «Эй канизак, ўша шаҳарда қариндош-уруғинг, дўст-ҳабибинг, ёр-биродаринг борми?

МАСНАВИЙ

*Даст бар набзаш ниҳоду як ба як,
Боз мепурсид аз жаври фалак.*

ТАРЖИМА

*Томирин тутди канизнинг, сўнг табиб
Сўрди: «Айтиб бер менга ҳолинг, ғариб».*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким канизакнинг қон томирига бармоғини қўйди ва: «Борини ошкора менга айтиб бер», — деди. Табибнинг канизак қўл томирини тутган ҳолатда саволлар беришдан муддаоси ҳикоя жараёнида қай ҳолатда томир урушида ўзгариш содир бўлишини билиб олиш эди.

МАСНАВИЙ

*Чун касеро хор дар пояш жаҳад,
Пойи худро дар сари зону ниҳад.*

ТАРЖИМА

*Ботса хор товонига ғар кимсанинг,
Елкасига ортгай они тиззанинг.*

ШАРҲ

Маълумки, оёқ товонига нишми, тиканми — нима ботмасин, уни олиб ташлаш учун оёқ дарҳол тиз устига қўйилади.

МАСНАВИЙ

*В-аз сари сўзан ҳаме чўяд сараш,
В-ар наёбад мекунад бо лаб тараш.*

ТАРЖИМА

*Ахтарар игна учи-ла ўрнини,
Топмаса лаб бирла ҳўл қилгай уни.*

ШАРҲ

Оёғига тикан кирган кимса игна учи билан уни қидира бошлайди. Агар тополмаса, ниш ботган ўринни ҳўллайди.

МАСНАВИЙ

*Хор дар по шуд чунин душворёб,
Хор дар дил чун бувад? Во, деҳ ҷавоб?*

ТАРЖИМА

*Бир тикан ботса оёққа шунчалар,
Не бўлар, айт, қалбга ботса у агар?*

ШАРҲ

Товонга ботган биргина тиканни топмоқ шу қадар душвор эса, юракка санчилган тиканнинг аҳволи қандай бўларкан? Уни топиб бўлармикан?

МАСНАВИЙ

*Хори дилро гар бидидӣ ҳар ҳасе,
Даст кай будӣ ғамонро ҳар касе.*

ТАРЖИМА

*Қалбга ботган хорни кўрса ҳар хашак,
Кимда ғам бор? Ғам ўзи кимга керак?*

ШАРҲ

Юракка санчилган тиканни ҳар қандай одам англаёлмайди. Қалбга ботган нишга ҳар касу нокаснинг назари тушавермайди. Агар, ҳақиқатда, бу ботин тигларини ҳамма кўра олса эди, дунёда ғам-ғусса қолармиди? Бу руҳоний ханжарларни валийлардан ўзга ҳеч ким кўра билмайди. Хулоса, ҳамма ҳам одамларнинг ботиний табиби бўла олмайди.

МАСНАВИЙ

*Кас ба зери думми ҳар хоре ниҳад.
Ҳар надонад дафъи он, бармежаҳад.*

ТАРЖИМА

*Кимса эшишак ортига санҷса тикан,
Они олмак келмас эшишак илкидан.*

ШАРҲ

Масалан, кимдир эшак думининг остига тикан санчиб қўйса, бечора жонвор уни суғуриб ташлай оладими? Табиийки, йўқ. Эшак у ёқдан бу ёққа шаталоқ отиб, чопмоқдан бошқа нима ҳам қила оларди.

МАСНАВИЙ

*Баржаҳад в он хор маҳкамтар занад,
Оқиле бояд, ки хоре барканд.*

ТАРЖИМА

*Чопгай эшшак, ул тикан қаттиқ ботар,
Шубҳасиз, бир ақли бор тортиб олар.*

ШАРҲ

Табиийки, жисмига тикан ботган жонвор овриққа чидаёлмай у ёқдан бу ёққа чопади, ирғишлайди. Натижада, тикан унинг танасига чуқурроқ сингиб боради. Албатта, бир оқил одам тиканни суғуриб олмаса, эшак уни минг йилда ҳам суғуролмайди.

МАСНАВИЙ

*Хар зи баҳри дафъи хор аз сўзу дард,
Жуфта меандохт сад жо захм кард.*

ТАРЖИМА

*Ул тиканнинг захмидан эшшак чунон
Шатта отгай жисмин айлаб жиққа қон.*

ШАРҲ

Эшак тиканнинг зарбидан ўзини ҳар ёнга отади, уради. Оқибатда бир тикан захми қолиб, юз ерини моматалоқ айлайди.

МАСНАВИЙ

*Он ҳакими хорчин устод буд,
Даст мезад жо ба жо меозмуд.*

ТАРЖИМА

*Ул ҳаким устод эди ҳар бобда,
Қўл билан дардин уқиб бетобдан.*

ШАРҲ

Рухий дардни чуқур англагучи илоҳий ҳаким канизакнинг қўлидан тутган кўйи касаллик сабабларини қидирарди.

МАСНАВИЙ

*Э-он канизак бар тарийқи достон,
Боз мепурсид ҳоли дўстон.*

ТАРЖИМА

*Ул канизакдан гўзал достон каби
Сўрди кимдир жонга пайванд дўстлари.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким бемор канизак билан қиссагўйлик қилган каби унинг яқин дўстлари ҳақида сўрай бошлади.

МАСНАВИЙ

*Бо ҳаким ў қиссаҳо мегуфт фош,
Аз мақому хожагону шахри тош.*

ТАРЖИМА

*Фош айлаб сирларин сўйларди лол,
Ҳам мақому хожасин соҳибжамол.*

ШАРҲ

Канизак она шахри, ҳамшаҳарлари ва кўнглига яқин киши-лар ҳақида ҳакимга ҳикоя қила бошлади.

МАСНАВИЙ

*Сўй қисса гўфтанаиш медошт гўш,
Сўй набзу жустанаиш медошт ҳуш.*

ТАРЖИМА

*Қиссасин тингларди диққат бирла у,
Ҳамда томир зарбин айлаб жустужў.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким бир томондан канизак ҳикояларига кулоқ тутар эди, ўз навбатида бутун эътибори унинг томир ҳаракати меъёрига қаратилганди.

МАСНАВИЙ

*Токи набз аз номи, ки гардад жаҳон,
Ў бувад мақсуди жонаш дар жаҳон.*

ТАРЖИМА

*Набзи кимнинг исмидан бот урса гар,
Ул эрур мақсуди жони мухтасар.*

ШАРХ

Илоҳий ҳаким канизакнинг набзи (томири) қайси исм талаффузидан сўнг шиддатлироқ урушини мушоҳада эта бошлади. Муайян бир ном талаффуз қилинганидан сўнг, томир зарбининг меъёри шиддатли тус олса, демак, ўша исм соҳиби канизак жонининг мақсуди экани маълум бўлади.

МАСНАВИЙ

*Дўстони шаҳри ўро баршумурд,
Баъд аз он шаҳри дигарро ном бурд.*

ТАРЖИМА

*Шаҳрининг дўст-ёрларидан сўйлади,
Неча ёру, не диёрдан бўйлади.*

ШАРХ

Илоҳий ҳаким канизак яшаган шаҳарга кўнгил қўйган кимсалар ҳақида саволлар берар, ундан сўнг яна бошқа шаҳру диёрлар хусусида суҳбатни давом эттирарди.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Чун берун шудӣ аз шаҳри хеш,
Дар кадомин шаҳр будасти ту пеш?»*

ТАРЖИМА

*Деди: «Тарк этгач диёрингни бутун,
Қай шаҳарда кўпроқ ўлдинг, не учун?»*

ШАРХ

Илоҳий ҳаким канизакка деди: «Эй канизак, ўз она шаҳринини тарк этганингдан сўнг, қай бир шаҳарда узоқ вақт туриб колдинг?»

МАСНАВИЙ

*Номи шаҳре гуфти ва э-он ҳам даргузашт,
Рангу рӯ ва набзи ӯ дигар нагашт.*

ТАРЖИМА

*Бир шаҳарни эслади, сўнг як баяк
Бошқасин, қиз эрса парвойи палак.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким бир шаҳарнинг номини тилга олгач, яна бошқа шаҳарларни санашда давом этди. Канизакнинг на ранг-рўйида, на томир зарбида ҳеч қандай ўзгариш сезилмасди.

МАСНАВИЙ

*Хўжагону шаҳрҳоро як-баяк
Боз гуфти аз жою аз нону намак.*

ТАРЖИМА

*Хўжалар ҳам шаҳарларни бирма-бир,
Сўйлади, нон-туз, мамолик, қир-адир.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким бемор канизак боши устида шаҳарлар, уларнинг аҳолиси, нон-тузи ҳақида сўзлар эди.

МАСНАВИЙ

*Шаҳр-шаҳр, хона-хона қисса кард,
На рағаш жунбид-у, на рух гашт зард.*

ТАРЖИМА

*Шаҳарлардан, хоналардан сўйлади,
Томири қилт этмади, дам урмади.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким кўрдикӣ, бу иш билан мурод ҳосил бўлмайди. Энди у ҳар бир шаҳарни, ундаги хонадонларни алоҳида санай бошлади. Бироқ бу тадбир ҳам самарасиз чиқди. Канизакнинг на томири қилт этди, на ранг-рўйи учди?

МАСНАВИЙ

*Набзи у бар ҳоли худ буд бегазанд,
То бипурсид аз Самарқанди чу қанд.*

ТАРЖИМА

*Токи қанддек Самарқанд ёд бўлмади,
Қизнинг аҳволи тамом ўзгармади.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким канизакнинг ширин ва дардли хотиралари қаттиқ боғланган Самарқанд шаҳри эсланмагунча унинг томирида ҳеч қандай ўзгаришни пайкамади.

МАСНАВИЙ

*Набз жасбу рӯй сурху зард шуд,
К-аз Самарқанди заргар фард шуд.*

ТАРЖИМА

*Томири жазб бўлди, юзлар аргувон,
Ул Самарқанд заргари эсланган он.*

ШАРҲ

Қачонки илоҳий ҳаким Самарқанд шаҳрини ва у ерда сокин бўлган заргарни тилга олди, канизакнинг аҳволи тағйир топди. Томир зарблари шиддатли тусга кирди, юзлари қизариб кетди.

МАСНАВИЙ

*Чун зи ранжур он ҳакийм ин роз ёфт,
Асли он дарду балоро боз ёфт.*

ТАРЖИМА

*Ранж бирла топди у бу розни,
Неча дарду не балога хосни.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким канизак дарди юзидан пардани кўтаргач, билдики бу дарду бало, ранжу хасталикларнинг асосий сабабчиси ИШҚ экан.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Гўй ў кадом андар гузар,
У «Сарипул» гуфт ва кўй «Фотфар».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Айтгил, қай маҳаллотдан бўлар?»
У «Сарипул»¹, деди ҳамда «Фотфар»².*

ШАРХ

Илоҳий ҳаким канизакдан сўрди: «Заргарнинг манзили қайси гузар ва қай маҳаллада эканини айтгил?!» Канизак: «Сарипул гузари, Фотфар маҳалласи», деб жавоб берди.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Донийам, ки ранжат чист зуд,
Дар халосат сеҳрҳо хоҳам намуд.*

ТАРЖИМА

*Деди: «Билдим бот ранжинг недурур,
Сеҳр қилгуҷким бу ранжлар йўқ бўлур.*

ШАРХ

Илоҳий ҳаким деди: «Беморлигинг ва ранжларинг сабабини англадим. Энди зудлик билан бу касалликдан қутқариш пайига тушиб, сеҳрлар кўрсатаман ва сени халос этаман. (Ҳар қандай ботиний ва жисмоний ҳаким беморга ташхис қўйгач, унинг кўнглини кўтаради, тезлик билан оёққа туриб кетишини умид қилади. Шу тариқа беморга далда беради, уни ўз иродасига ишонтиради, юпатади).

МАСНАВИЙ

*Шод бош ва фориғу эмин, ки ман,
Он кунам бо ту ки борон бо чаман.*

ТАРЖИМА

*Шод бўлгил, мен қилай бир корни,
Ким қилур ёмғир чаман, гулзорни.*

^{1,2} Самарқанддаги обод маҳалла ва гузарнинг номи.

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким деди: Шодмон, осуда ва роҳатда бўл. Ёмғир сувлари чаманзор учун нечук асар қилса, менинг давою дармоним ҳам сенга шундай асар қилади.

МАСНАВИЙ

*Ман ғами ту меҳурам, ту ғам махӯр.
Бар ту ман мушфиқтарам аз сад падар.*

ТАРЖИМА

*Мен чекай ғам, асло ғам чекма, қизим,
Юз отодан меҳрибонроқман ўзим.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким деди: Мен сенинг ғамингдаман. Сен ҳаргиз ғам чекма. Юз отадан ҳам меҳрибонроқдурман.

МАСНАВИЙ

*Ҳону ҳон ин розро бо кас мағу,
Гарчи аз ту шах қунад бас жустужу.*

ТАРЖИМА

*Сўйлама бу розни ҳеч зотга,
Сурса айтма, майлига, шахзодга.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким деди: Хушёр бўл, бу сирни зинҳор-базинҳор бировга ошкор қила кўрма. Агарчи шохнинг ўзи суриштирса-да, сўйлама.

МАСНАВИЙ

*Гўрхони рози ту чун дил шавад,
Он муродат зудтар ҳосил шавад.*

ТАРЖИМА

*Сирларинг мозори гар кўнгил эрур,
Не муродинг бор, бот ҳосил эрур.*

ШАРҲ

Агар сир-асроринг қабристони кўнглинг бўлса, яъни энг азиз розларинг яширин бўлса, ўшанда муродинг тезлик билан ҳосил бўлади. «Сир қабри» ибораси машҳур араб ҳикматига ишора: «Кулубул ахрори кубурул асрори». «Ахрорлар (солиҳ зотлар) қалби сирлар қабристонидир».

МАСНАВИЙ

*Гуфт пайгамбар, ки: «Ҳар кас сир нуҳуфт,
Зуд гардад бо муроди хеш жуфт».*

ТАРЖИМА

*Дер Расулуллоҳ: «Ким сир сақлади,
Зумда ҳосил бўлди онинг матлаби».*

ШАРҲ

Ҳазрат Хотамий (с. а. в.) буюрадиларки, ким ўз матлабини сир сақласа, зумда муродига етади. (Ушбу ҳадиси шарифга ишора қилиняпти: «Истаъийнув зала инжаҳил ҳаваижи бил китмани. Фаинна қулла зий ниъматин маҳсудун». Таржимаси: «Ўз розу ниёзларингизни пинҳон ҳолатда сақлангиз. Ҳақиқатда, ҳар бир неъмат соҳибига ҳасад қиладилар».

МАСНАВИЙ

*Донаҳо чун бар замин пинҳон шавад,
Сирри он сарсабзии бўстон шавад.*

ТАРЖИМА

*Гар уруғ ер остида — пинҳонадир,
Сирри онининг ям яшил бўстондадир.*

ШАРҲ

Мисол учун уруғлар тупроқ бағрида яширин бўлгани, яъни ана шу сир туфайли бўстонлар вужудга келади. Кўзларимизни қувнатган ям-яшил ўсимликлар аслида тупроқ бағрида яширин бўлган уруғлар ҳосиласидир.

МАСНАВИЙ

*Зарр ва нуқра гар набудандӣ ниҳон,
Парвариш кай ёфтанди зери кон?*

ТАРЖИМА

*Тилла ҳам зар бўлмаса эрди ниҳон,
Парвариш қилгаймиди онларни қон.*

ШАРҲ

Бошқа бир мисол: агар тилла, кумуш ва бошқа қимматли жисмлар ер остида пинҳон бўлмаса эди, у маъдан бағрида парвариш топа билармиди. (Мавлоно ҳазратлари мазкур байт орқали ушбу қадимий ақидага ургу беради: қадимги ҳукамо фикрига кўра ер ости мавжудотлари юлдузлар таъсири остида бўларкан).

МАСНАВИЙ

*Ваъдаҳо ва лутфҳои он ҳакийм,
Кард он ранжуро эмин зи бим.*

ТАРЖИМА

*Ул ҳақимнинг лутфи ҳамда ваъдаси
Хаста дилга бўлди кўнгил далдаси.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳақимнинг самимий лутф ва ваъдалари хаста канизакнинг кўксидаги ҳавотирни қувиб ҳайдади.

МАСНАВИЙ

*Ваъдаҳо бошад ҳақиқий дилтазир,
Ваъдаҳо бошад мажозӣ, тосагир.*

ТАРЖИМА

*Ваъдалар бордир ҳақиқий, дилтазир,
Ваъдалар бордир мажозий, дил ғажир...*

ШАРҲ

Ҳақиқий ваъдалар кўнгилларга ором беради. Ёлғон, мажозий ваъдалар дилларни паришон қилади.

МАСНАВИЙ

*Ваъдаи аҳли карам нақди равон,
Ваъдаи ноаҳл шуд ранжи равон.*

ТАРЖИМА

*Ваъдаси аҳли карамнинг руҳ нақд,
Ваъдаси ноаҳлларнинг руҳга дард.*

ШАРҲ

Бузруквор ва каромат аҳли бўлган зотларнинг ваъда ва сўзлари нақд руҳининг ўзи. Бироқ ноаҳл, бесубут кимсаларнинг ваъдабозлиги, белафзлиги руҳларни эзгувчи бир фарддир.

ВАЛИЙНИНГ КАНИЗАК ДАРДИНИ АНГЛАМОҒИ ВА УНИ ПОДШОҲГА БИЛДИРМОҒИ

МАСНАВИЙ

*Баъд аз он бархосту азми шоҳ кард,
Шоҳро э-он шаммае огоҳ кард.*

ТАРЖИМА

*Сўнг ҳаким қўзғалди-да, ул шоҳга
Сўйламак-чун олди йўл даргоҳга.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким канизак дардига ташхис қўйгач қўзғалди-да шоҳни огоҳ қилмоқ мақсадида олий даргоҳга йўл олди.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Тадбир ин бувад к-он мардро,
Ҳозир ором аз пайи ин дардро.*

ТАРЖИМА

*Деди: «Тадбиру давоси дарднинг
Ҳозир этмоқ, вассалом, ул мардни.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким подшоҳ ҳузурига бориб, канизакнинг дардидан огоҳ этади. Подшоҳ дарднинг давосини сўраганда, ҳаким, дарднинг ягона давоси олис Самарқанд шаҳридан заргар йигитни топиб бу ерга келтирмоқ, деб жавоб беради.

МАСНАВИЙ

*Марди заргарро бихон э-он шаҳри дур,
Бо зару хилъат бидеҳ ўро дурур».*

ТАРЖИМА

*Ул шаҳардан чорла заргарни бу ён,
Зар ва хилъат бирла макр айла чунон».*

ШАРҲ

Ўша олис шаҳардан (Самарқанд) ҳар нечук фириб, хийла ва найранг билан бўлса-да заргарни келтиргил.

ШОҲНИНГ САМАРҚАНД ШАҲРИГА ЭЛЧИ ЮБОРМОҒИ ВА ЗАРГАРНИ КЕЛТИРМОҒИ

МАСНАВИЙ

*Шаҳ фиристод он тараф як-ду расул,
Ҳозиқону кофиёни бас удул.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ юборди ул томонга элчилар,
Ким жуда ҳозиқ ва одил эрдилар.*

ШАРҲ

Шоҳ илоҳий ҳакимнинг таклифини қабул қилди ва олис Самарқанд шаҳрига ғоятда тадбиркор, одил ва ҳақгўй элчиларини зудлик билан жўнатди.

МАСНАВИЙ

*То Самарқанд омаданд он ду расул,
Аз барои заргари шанги фузул.*

ТАРЖИМА

*То Самарқанд келдилар икки расул,
Шоҳу шӯх заргар аросинда вакил.*

ШАРХ

Икки нафар элчи Самарқанд шахрига дохил бўлдилар. Ўша шӯх ва раъно заргарни истаб топдилар. Сўнг подшоҳнинг ваъдаларидан унга мужда етказдилар.

МАСНАВИЙ

*«К-эй, латиф устоди комил маърифат,
Фои андар шаҳрҳо аз ту сифат.*

ТАРЖИМА

*«Эй латиф устод, комил маърифат,
Фои ўлмиш шаҳр аро сендан сифат.*

ШАРХ

Эй, маърифатда комил, моҳир устоз, сенинг эзгу сифатинг ҳақида шаҳарлар аро турли овозалар ёйилгандир.

МАСНАВИЙ

*Нак фалон шах аз барои заргарӣ,
Ихтиёрат кард, зеро маҳтари.*

ТАРЖИМА

*Сен каби заргарни чорлар шохимиз,
Бори заргарларга бўл ишбошимиз.*

ШАРХ

Шохимиз заргарлик соҳасидаги сенинг шухратингни эшитиб қолди. Заргарларга бош этиш учун сени ҳузурига чорлаётир.

МАСНАВИЙ

*Ийнак ин хилъат бигиру зарру сийм,
Чун биёй хос бошӣ ва надим».*

ТАРЖИМА

*Энди бул хилъатни ол ҳам зарру сийм,
Рози бўлсанг хос бўлурсан ва надим»¹.*

ШАРҲ

Энди бу сарпо ва кумуш, тиллаларни олгил-да биз билан юр.
Шоҳ саройида хослардан бўлурсан.

МАСНАВИЙ

*Мард молу хилъати бисёр дийд,
Фарра шуд аз шахру фарзандон бурийд.*

ТАРЖИМА

*Кўрди хилъат ҳамда дунё молини,
Ташлади шахру шажар, авлодини.*

ШАРҲ

Заргар бу қадар бойлик-бисот, молу давлатни кўргач, ўзидан
кетди, дунёга маҳлиё бўлди. Оқибат туғилган шахри ва бола-
чақасини ташлаб йўлга чиқди.

МАСНАВИЙ

*Андар омад шодмон дар роҳ мард,
Бехатар к-он шоҳ қасди жон кард.*

ТАРЖИМА

*Йўлга тушди шод ўлиб заргар чунон,
Беҳабарким, шоҳ қилибдир қасди жон.*

ШАРҲ

Заргар бу пайғомдан шод бўлиб, йўлга тушди. Ҳолбуки, шоҳ
унинг жонига қасд қилганидан хабари йўқ.

МАСНАВИЙ

*Аспи тозй барнишаст ва шод тохт,
Хунбаҳои ҳешира хилъат шинохт.*

¹ Надим — мусоҳиб, ҳамнишин.

ТАРЖИМА

*Остида аъробий от чақнар эди,
Қонини хилъат гумон айлар эди.*

ШАРХ

Заргар аъробий тулпорни ўйнатиб борар, эғнидаги хилъат, унинг қони эканини тасаввур қилолмасди.

МАСНАВИЙ

*«Эй, шуда андар сафар бо сад ризо,
Худ ба пойи хеш то суулқазо».*

ТАРЖИМА

*«Эй йўловчи, бўлдинг-у юз бор ризо,
Бординг ўз пойинг ила суулқазо».*

ШАРХ

«Камоли ихтиёр, розичилик ва рағбат билан сафарга отланган йўловчи, сен ўз оёғинг билан шум кўргилигинг сари бормокдасан».

МАСНАВИЙ

*Дар хаёлаш мулку иззу меҳтарӣ,
Гуфт Азроил: «Рав, оре, барӣ!...»*

ТАРЖИМА

*Кўнглида мол-мулк, иззат беписанд,
Дерди Азроил: «Кел-эй, сен яхшисан!...»*

ШАРХ

Заргарнинг хаёлида мол-дунё, ҳукмронлик ҳисси жўш уриб, ўз хаёлларидан мамнун олға босиб бормокда. Оқибат қоронғу. Аммо Азроил (а. с.) уни шум кўргилик сари чорлаётганидан беҳабар.

МАСНАВИЙ

*Чун расид аз роҳ он марди ғариб,
Андар овордаш ба пеши шах табиб.*

ТАРЖИМА

*Ўл босиб, манзилга етгач ул ғариб,
Элти подшоҳ қошига они табиб.*

ШАРҲ

Заргар шаҳарга етиб келганидан сўнг, илоҳий ҳаким уни шоҳ ҳузурига олиб борди.

МАСНАВИЙ

*Сўи шоханишох бурдандаш ба ноз,
То бисўзад бар сари шамъи Тароз.*

ТАРЖИМА

*Элтидилар шоҳ сори они ноз ила,
Токи кул бўлсин куйиб шамъ қошида.*

ШАРҲ

Заргарни иззат-эҳтиром билан шоҳ ҳузурига олиб бордилар. Шоҳ — Тароз шамъининг шуъласи шу қадар порлоқки ҳар нечук парвона куйиб кул бўлади. Заргар олов қошига келиб қолганидан ғофил.

МАСНАВИЙ

*Шоҳ дийд ўро басо таъзим қард,
Махзани зарро дод-у таслим қард.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ кўриб қилди анга таъзимлар,
Махзани зарни бериб таслимлар.*

ШАРҲ

Шоҳ заргарни кўргач, унга таъзим бажо қилди, олтин дафнани унга қуллук қилди.

МАСНАВИЙ

*Пас ҳакимаш гуфт: «К-эй султони меҳ,
Он канизакро бадин хожа бидеҳ!*

ТАРЖИМА

*Сўнг ҳаким дерким: «Эй, султони замон,
Ул канизни хожага бергил тамом.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳаким шоҳга деди: «Эй, буюк султон, бемор канизакни бу хожага (заргар) бергил!..

МАСНАВИЙ

*То канизак дар висолаш хуш шавад,
Оби васлаш дафъи он отаи шавад»*

ТАРЖИМА

*То висоли бирла хуш ўлсин унинг,
Ҳамда сундирсин оловин кўнглининг»*

ШАРҲ

Заргарнинг висолига етгач, канизак дарддан фориғ бўлади. Шу дамгача унинг руҳ ва жисмини исканжага олган ҳижрон азобидан қутулади».

МАСНАВИЙ

*Шоҳ бад-у бахшид он маҳруйро,
Жуфт қард он ҳар ду суҳбатжўйро.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ бахш этди анга маҳруйни,
Жуфт қилди икки суҳбатжўйни.*

ШАРҲ

Шоҳ ойчеҳра канизакни заргарга тақдим қилди. Бир-бирининг висолига интиқ бўлган икки дилхоҳни жуфт айлади.

МАСНАВИЙ

*Муддати шаш моҳ меронданд гом,
То ба сирҳат омад он духтар тамом.*

ТАРЖИМА

*Олти ой бир тан бўлиб ул иккиси,
Топди сирҳат оқибат осмон қизи.*

ШАРҲ

Ул иккиси олти ой шод-хуррамлик ва комронликда ҳамкадам бўлиб турмуш кечирдилар. Ниҳоят қизнинг исканжага олган дард уни батамом тарк этди.

МАСНАВИЙ

*Баъд аз он аз баҳри ӯ шарбат бисохт,
То бихӯрду пеши духтар мегудохт.*

ТАРЖИМА

*Сўнг йигит-чун созлади шарбат табиб,
Ичди-ю ўт кетди унга чирмашиб.*

ШАРҲ

Олти ой ўтгач, илоҳий ҳаким заргар йигит учун шарбат тайёрлади. Шарбатни ичган йигитнинг аҳволи ўзгара бошлади. Вужудида хасталик, ранж пайдо бўлди.

МАСНАВИЙ

*Чун зи ранжурӣ жамоли ӯ намонд,
Жони духтар дар вуболи ӯ намонд.*

ТАРЖИМА

*Ранждин заъф ўлди, сўнди ҳусни ҳам,
Жондан айириб тамоми қизни ҳам.*

ШАРҲ

Беморлик, дарду ранж исканжасида заргар йигитнинг кўрктаровати, ҳусн-жамоли тўкилди. Бу ҳолни кўрган канизакнинг жони азобда қолди.

МАСНАВИЙ

*Чунки, зишту нохушу ранг зард шуд,
Андак-андак дар дили ӯ сард шуд.*

ТАРЖИМА

*Бўлди заргар ҳоли танг ҳам рўйи зард,
Қиз дилин муз босди аста қат-бақат.*

ШАРҲ

Шарбатни истеъмол қилган йигит аҳволи оғирлашиб, рангрӯйи сарғая бошлади. Бу ҳолни кўрган канизакнинг кўнгли ҳам секин-аста ундан совий борди.

МАСНАВИЙ

*Ишқҳое к-аз пайи ранге бувад,
Ишқ набвад, оқибат нанге бувад.*

ТАРЖИМА

*Ишқ агар ранг ишқидир у ишқ эмас,
Ишқ эмас у, ишқ эмас у, бир ҳавас.*

ШАРҲ

Зоҳирий ҳусн туфайли вужудга келган ўзаро муносабатни ишқ дейиш мумкин эмас. Зероки, ҳусн-тароват ғоят ўткинчи ҳодиса. Мавлоно Жалолоддин Румий «Маснавий»нинг бошидан-сўнгигача инсонни комиллик даражасига кўтарган ботиний-маънавий ишқни тараннум қилади.

МАСНАВИЙ

*Кош к-он ҳам нанг будӣ яксарӣ,
То нарафтӣ бар вай он бад доварӣ.*

ТАРЖИМА

*Кош, ул ҳам бўлса эрди нангли,
Бўлмас эрди дардманд ҳам ранжли.*

ШАРҲ

Ушбу байт икки хил маънода шарҳланиши мумкин. Биринчидан, агар байт заргар хусусида бўлса: кошки, заргар ҳам бошдан-оёқ айб-нуқсонли ва заррача ҳусн-таровати бўлмаса эди. Шунда унинг тақдири бу қадар фожиали бўлмасмиди? Иккинчи маъноси: канизакнинг ишқи заволга учради ва у бошқага насиб этди. Унинг шайдоси қатл қилинди. Зеро, унинг ишқи ҳою ҳавасдан ўзга нарсаси эмас эди.

МАСНАВИЙ

*Хун давид аз чашми ҳамчун жӯй ў,
Душмани жони вай омад рӯй ў.*

ТАРЖИМА

*Кон оқиб дарё каби кўздан равон,
Хусни бўлди душмани жони тамом.*

ШАРҲ

Заргарнинг нигоҳидан қон дарё бамисоли оқарди. Унинг гўзал чехраси жонининг душманига айланди. Заргарнинг ҳусн-малохати уни ҳалок қилди.

МАСНАВИЙ

*Душмани товус омад парри ӯ,
Эй басо, шаҳро бикуста фарри ӯ.*

ТАРЖИМА

*Душмани товуснинг ўлди парлари,
Неча шоҳни ўлдириб шавкатлари.*

ШАРҲ

Товуснинг пари унинг жонига душман бўлди. Неча-неча султонлар шон-шавкатлари туфайли ҳалок бўлдилар.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Ман он оҳувам, к-аз нофи ман
Рехт он сайёд хуни софи ман.*

ТАРЖИМА

*Деди: «Оҳу эрдим ул сайёди жон,
Киндигимдан тўкди қонимни равон.*

ШАРҲ

Заргар ўлими олдидан деди: «Мен оҳу эдим. Овчилар менинг гўзаллигимга ҳасад қилдилар, киндигим учун покиза қонимни тўкдилар.

МАСНАВИЙ

*Эй, ман ор рўбоҳи саҳро к-аз камин,
Сар буридандаш барои пустин.*

ТАРЖИМА

*Мен уша саҳрода гӯё тулкиман,
Не бало бошига келса — пўстидан.*

ШАРҲ

Мен саҳродаги тулкига менгзайман. Азбаройи пўстим учун хар ерда мени қатл этадилар.

МАСНАВИЙ

*Эй, ман он пиле, ки захми филбон,
Рехт хунам аз барои устухон.*

ТАРЖИМА

*Фил эдим соҳиб тукиб қонимни соф
Устухоним деб мени қилди хароб.*

ШАРҲ

Мен гӯё филман. Соҳибим сўнгагим ишқида қонимни тўкди.

МАСНАВИЙ

*Он, ки куштастам пайи модунӣ ман,
Менадонад, ки нахуспад хуни ман.*

ТАРЖИМА

*Ким мени қатл айласа дунёи учун,
Билмагайки, ўлмагай қоним бутун.*

ШАРҲ

Мени мол-дунё ёхуд бирор-бир тамаъ умидида ўлдирган кимса, қоним зоеъ кетмаслигини, балки абадий домангир бўлиб қолишини билмайди.

МАСНАВИЙ

*Бар ман аст имрӯзу фардо бар вай аст,
Хуни чун ман кас чунин зоеъ каяст?*

ТАРЖИМА

*Менга — бул кун, эрта кун — қотилники,
Эрта зоеъ кетмагай — қонимники.*

ШАРҲ

Бу кун мен зиён кўрдим. Эрта кун қотилим зиён кўради. Қотилнинг бошига тушадиган қасос муқаррардир. Зеро, мен каби мазлумнинг қони ҳеч қачон ҳайф кетмайди.

МАСНАВИЙ

*Гарчи девор афканад соя дароз,
Боз гардад сўи ў он соя боз.*

ТАРЖИМА

*Гарчи девор соя ташлайдир узун,
Лек, яна тортар ўзига соясин.*

ШАРҲ

Мисол учун, девор муайян бир пайтда аслидан бир неча қара улканроқ соясини ёйиб юборади. Кейин эса, яна ўша соясини қайтариб, ҳақиқий ҳолатига келтиради. Демак, яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам жавобсиз қолмайди. Яхшилик қилган ўз ҳосилини олади, ёмон ҳам ўз жавобини. Илоҳий низом — шу. Илоҳий адолат — шу.

МАСНАВИЙ

*Ин жаҳон кўҳ асту феъли мо — нидо,
Сўй мо ояд нидоҳоро садо».*

ТАРЖИМА

*Бу жаҳон — тоғ, феълимиз гўё нидо,
Бизга қайтар бу нидолардан садо».*

ШАРҲ

Дунё тоғ кабидир. Тоғда янграган садоларимиз акси ўзимизга қайтиб келади». Хулоса, бу дунёда ким нима қилмасин — кўради. Иккинчи дафтарнинг 2188-байтида ўқиймиз:

*Бу жаҳон — тоғ, сўйлаган ҳар бир сўзинг,
Сенга қайтар, тинглагайсан сен ўзинг.*

МАСНАВИЙ

*Ин бигуфту рафт дар дам зери хок,
Он канизак шуд зи ранжу ишқ пок.*

ТАРЖИМА

*Сўйлади заргар буню берди жон,
Қиз қутулди ишқу ранжлардан, тамом.*

ШАРҲ

Заргар юқорида баён этилганларни сўзлаб бўлгач, жон таслим қилди. Ўша лаҳзада канизак унинг ишқидан ва бу ишқ туфайли чеккан заҳматларидан биратула халос бўлди.

МАСНАВИЙ

*З-он, ки ишқи мурдагон поянда нест,
З-он, ки мурда суй мо оянда нест.*

ТАРЖИМА

*Чунки, марҳумга муҳаббат бу — фано,
Чунки, марҳум қайтмагайдир ҳеч қачон.*

ШАРҲ

Мархум ва маъшукларга нисбатан муҳаббат боқий эмас. Биз ўтганларни узоқ вақт севмоқ қудратига эга эмасмиз. Хотира бошқа нарса. Марҳумлар ҳам дунёга қайтиб келолмайдилар. Бу ўринда гап одамнинг одамга бўлган мажозий ишқи ҳақида бормоқда. Ҳақиқий ишқ ва ҳақиқий маъшук боқийдир.

МАСНАВИЙ

*Ишқи зинда дар равону дар басар,
Ҳар даме бошад зи гунча тозатар.*

ТАРЖИМА

*Бу — тирик ишқ; руҳимизда, ўздадир,
Лаҳза-лаҳза гунчадан покизадир.*

ШАРҲ

Тирик ишқ (ҳақиқий ишқ) ҳар лаҳза руҳимиз ва ботинимиз нигоҳида гунчадек покдир.

МАСНАВИЙ

*Ишқи он зинда гузин, к-ў боқияст,
К-аз шароби жонфизоят соқияст.*

ТАРЖИМА

*Ул тирикка ошиқ ўлким, боқий у,
Жон шаробин ичгизувчи соқий у.*

ШАРҲ

Шундай зотнинг ишқини танлагилки, жамий анбиёлар ва авлиёлар бир умр Унинг ишқида маст-мустағриқ эдилар.

МАСНАВИЙ

*Ту мағў моро бадон шаҳ бор нест,
Бо каримон қорҳо душвор нест.*

ТАРЖИМА

*Дема: «Ул шоҳ сори йўл қай ёндир?»
Бу каримлар наздида осондир.*

ШАРҲ

Сен ул шоҳнинг ҳузурига бизга йўл бўлсин, дема. Зеро, буюклар учун мушкул иш йўқ. Яъни кимки ҳақиқий Ёрга валий (дўст) экан, унинг учун ҳал бўлмайдиган ҳеч нарса йўқ. Ҳақ таъоло ўз васлига етмоқ йўл ва усуллари ҳақиқий солиқ ва ошиқларга кўрсатиб туради. Уларни Ҳақ таъолонинг ўзи висолига етказди. Бу иш ҳос зотлар учун душвор эмас.

ЗАРГАРНИНГ ҲАВОЙИ НАФС ВА ФОСИДЛИК ТУФАЙЛИ ЭМАС, ИЛОҲИЙ ИШОРАТ БИЛАН ЗАҲАРЛАНГАНЛИГИ ХУСУСИДА

МАСНАВИЙ

*Куштани ин мард бар дасти ҳаким,
На пайи уммед буду на зи бим.*

ТАРЖИМА

*Ул ҳаким заргарни ўлдирганди, бас,
На умидворлик, на қўрқувдан эмас.*

ШАРҲ

Илоҳий ҳакимнинг заргар йигитни заҳарлаб ўлдириши, унинг шохдан ниманидир умид қилгани ёхуд шохдан қўрққанлиги боисидан эмас.

МАСНАВИЙ

*Ў накуштиш аз барои табъи шоҳ,
То наёмад амру илҳоми Илоҳ.*

ТАРЖИМА

*То Худодан амру илҳом бўлмади,
Шоҳ табъи деб уни ўлдирмади.*

ШАРҲ

Илохий ҳаким заргарни шоҳга хуш келиш учун ўлдирмади, балки Худодан амр ва илҳом келмагунча бу ишга қўл урмади.

МАСНАВИЙ

*Он писарро каш Хизр бубрид ҳалқ,
Сирри онро дарнаёбад омм ҳалқ.*

ТАРЖИМА

*Ул ўғилни Хизр ўлдирди, тамом,
Лек, ушбу сирни билмайдир авом.*

ШАРҲ

Бу ўринда ҳазрат Мавлоно яна мисолга мурожаат қиладилар. Хизр алайҳиссалом болакайни ўлдирди. Авом бу ишнинг сир ва ҳикматини билмайди. Ҳазрат Хизр алайҳиссалом ва ҳазрат Мусо алайҳиссалом ҳикояти «Каҳф» сурасининг 63—84-оятларида баён қилинади. Албатта, бу сурада ҳазрат Хизр алайҳиссаломнинг исм-шарифлари очиқ айтилмаган. Лекин жуда кўплаб ривоятларда бу шахсият Хизр (а.с.) дейилган. Зоҳиран унинг исми Булғ бин Малкон бўлиб, Хизр лақабидир. Зеро, у қаёққа оёқ қўйса, замин унинг қадамлари баракотидан ям-яшил ва хуррам бўлади. Ривоятга кўра, у ҳаёт сувидан нўш этади ва абадий ҳаётга мушарраф бўлади. Хизр (а.с.) ҳозиргача барҳаётдир. («Тафсирул мийзон», 13-жилд, 597—600-сах.)

Қуръони карим ривоят қилишича, ҳазрат Мусо (а.с.) Хизрдан (а.с.) таълим беришни сўрайди. Мусога (а.с.) жавобан Хизр (а.с.) таълим-тарбия тарийқида менинг амалларимни таҳаммул қилолмайсан, бунга сенинг сабр-бардошинг етмайди, деб жавоб беради. Лекин Мусо (а.с.) ҳар нечук ҳаракатингга сабр-тоқат қиламан, дейди. Улар бир кемага чиқадилар. Хизр (а.с.) кемани тешишга киришади. Мусо (а.с.) бу ҳолдан жунбушга келади ва унга эътироз билдиради. Улар яна йўлга тушадилар. Йўлда бир ёш йигитчага дуч келадилар. Хизр (а.с.) уни ўлдиради. Мусо (а.с.) иккинчи

дафъа) Хизрга (а.с.) эътироз билдиради. Ниҳоят бир қишлоққа дохил бўладилар-да, қишлоқ аҳлидан егулик таом сўрайдилар. Қишлоқ аҳли инкор қилгач, ҳар иккиси ҳам афсус чекдилар. Худди шу ерда бир валангор деворга дуч келишди. Хизр (а.с.) деворни таъмирлашга киришди. Мусо (а.с.) унинг бу ҳаракатидан ҳайрати ошиб, учинчи бор эътироз билдириб, деди: «Сен бахил қишлоқ аҳлидан бу хизматинг эвазига нега ҳеч нарса сўрамайсан?...»

Мазкур уч воқеадан сўнг, сабри буткул тугаган Мусога (а.с.) Хизр (а.с.) деди: «Энди биз ажралишамиз, аммо ўша ҳар уч воқеада ҳам ҳикмат бор эди: «Аввало, мен кемани нима учун тешдим. Кема бечораҳол одамларга тегишли бўлиб, уларнинг тирикчилиги асосан, шу кема орқали ўтарди; улар лукма нонни шу кема туфайли топишарди. Ўша юртда ҳукмронлик қилаётган золим шоҳ турли сайёр кемаларни зўрлик билан тортиб оларди. Мен кемани тешиб, уни майиб қилдим. Золим шоҳ энди бу яроксиз кемага тажовуз қилмайди. Йигитчани ўлдирдим. Сабаби шундаки, у улғайиб, куфр йўлига тушарди ва ўзининг мўмин ота-онасини ҳам куфр йўлига бошларди. Ҳақ таъоло амри билан уни ўлдирдим, токи кейинча уларга солих фарзанд насиб қилсин. Мен бузилган деворни таъмир қилдим. Чунки, унинг остида икки етимга тегишли бўлган ҳазина бор эди. Агар девор буткул тўкилиб кетса, ҳазина фош бўлиб, икки етим ундан бенасиб қоларди. Илоҳий ҳикмат бу ҳазинанинг етимларга етишини такозо қиларди, бировларга эмас...» Хизр (а.с.) Мусога (а.с.) шундай жавоб қилди.

МАСНАВИЙ

*Он, ки аз Ҳақ ёбад ў ваҳю жавоб,
Ҳар чи фармояд бувад айни савоб.*

ТАРЖИМА

*Кимки Ҳақдан олгай у ваҳю жавоб,
Неники амр айласа — айни савоб.*

ШАРҲ

Ҳақ даргоҳидан ваҳй етгувчи ва ўз саволларига ёлғиз Худодан жавоб олгувчи пир муршиднинг ҳар нечук амр-фармони айни савобдир.

МАСНАВИЙ

*Он, ки жон бахшад, агар бикшад равост,
Нойиб аст ў, дасти ў — дасти Худост.*

ТАРЖИМА

*Ким берар жон, олмак ҳаққи оники,
Нойиб ўлдир, дасти ҳам Оллоҳники.*

ШАРХ

Кимки одамларга жон бағишласа, жон олмоқ ҳам ўшанга раво. Зеро, у Худонинг нойиби ва валийси (дўсти)дир. У не иш қилмасин оқибати — тўғрилиқ. Дарвоқе, у айни Оллоҳнинг қўлидир.

МАСНАВИЙ

*Ҳамчу Исмоил пешаш сар бинех,
Шоду хандон пеши тегаш жон бидех.*

ТАРЖИМА

*Сен-да Исмоил каби бош тик аён,
Шоду хандон тигига қил садқа жон.*

ШАРХ

Исмоил алайҳиссалом оталари Иброҳим алайҳиссаломнинг хузурларида нечук бош тикканидек, сенда ўз муршидинг қошида итоат ва таслим бошини эгтин, амр-фармонининг тигига шоду хандонлик билан бор.

ИСМОИЛ АЛАЙҲИССАЛОМ ҚИССАСИ

... Иброҳим алайҳиссалом ўз аёли Хожар ва фарзанди Исмоилдан навбатдаги ҳол сўраш учун келганида тушида Оллоҳ таъоло Исмоилни (а.с.) қурбон қилишга буюрди. Иброҳим (а.с.) пайғамбарлар туши илоҳий ваҳий эканлигини яхши биларди. Шунинг учун Парвардигори амрига итоат этиб, қариган чоғида кўрган ёлғиз фарзандини Оллоҳ йўлида қурбон қилишга азму қарор қилди.

Фарзанди Исмоилнинг (а.с.) иймонини синаб кўриш мақсадида кўрган туши ва ўз қарорини унга айтди. Қалбини Оллоҳ иймон нури билан беазаган Исмоил (а.с.) отасига қарата:

— Эй ота! Оллоҳ сизга нимани буюрган бўлса, бажаринг. Мен сабрли кишилардан эканлигимга ишонч ҳосил қиларсиз, — деди. Ота ва фарзанд Оллоҳ таъоло амрини бажариш учун белгиланган жойга келишди. Исмоилни (а.с.) сўйишдан олдин, фарзандим юзини кўрмайин, деб унинг юзини ерга қаратиб, бўйнига пичоқ тортди. Лекин пичоқ илоҳий амрга итоат этиб, Исмоилнинг (а.с.) бўйнини кесмади. Шу вақт Оллоҳ таъоло нидо қилиб:

— Эй Иброҳим! Фарзандингни сўйишдан тўхтагин. Сен синовдан ўтдинг. Парвардигоринг амрини бажаришга нечорлик ихлосли ва итоатли эканлигинг синалди. Сен нажот топгувчилардан бўлдинг. Фарзандинг эвазига мана бу қўчқорни қурбонлик қилгин, — деди. («Пайғамбарлар қиссаси» китобидан).

МАСНАВИЙ

*То бимонанд жонат хандон то абад,
Ҳамчу жони поки Аҳмад бо Аҳад.*

ТАРЖИМА

*Токи шод бўлсин бу жонинг то абад,
Мисли Аҳмад пок жони-ла Аҳад.*

ШАРҲ

Токи жонинг абадул-абад шоду хуррам бўлсин. Ҳазрат Муҳаммад Мустафонинг (с. а. в.) покиза жонлари ҳазрат Аҳадият билангина шоду хандон бўлгани каби.

МАСНАВИЙ

*Ошиқон жоми фараҳ он гаҳ кашанд,
Ки, ба дасти хеш хўбоншон кушанд.*

ТАРЖИМА

*Хўбларнинг тигида жон узсалар,
Шунда ошиқлар фараҳ базмин тузар.*

ШАРҲ

Бу байтни икки ваҷҳ билан шарҳлаш мумкин:
Биринчи, ҳақиқий ошиқлар маъшуқа илкида қурбон бўлганидан сўнг, шодмонлик жомини сипқорадилар.

Иккинчи, ошиқ ўз маъшуқаи руҳини жисмидан жудо қилиб, ўз руҳи билан батамом қўшиб юборганидан сўнг, шодмонлик бодасидан сармаст бўлади.

МАСНАВИЙ

*Шоҳ он хун аз пай шаҳват накард,
Ту раҳо кун бадгумоний ва набард.*

ТАРЖИМА

*Бадгумонлик ҳамда ёзгирмоқ нечун?
Шоҳ уни ўлдирмади шаҳват учун.*

ШАРҲ

Шоҳ тўккан қон шаҳват ё ҳирс-ҳаво учун эмасди. Шундай экан, сен ҳам бадгумонлик билан ёзғириб юрма.

МАСНАВИЙ

*Ту гумон будӣ, ки кард олудагӣ,
Дар сафо гиш кай ҳилд полудагӣ.*

ТАРЖИМА

*Сен гумон қилдинки, шоҳ нодон да,
Пок нопок бўлмагай ҳеч чоғда.*

ШАРҲ

Сен гумон қилдинки, шоҳ ҳавоии нафс ва ҳирси туфайли ўзини булғади. Йўқ. У ҳеч қачон бундай ҳаёлга бормади, унинг ҳаёллари маъсум ва гидирсиз эди. Шоҳ бундай қабоҳатга журъат қила олмасди.

МАСНАВИЙ

*Баҳри он аст ин риёзат, в-ин жафо,
То барорад кўра аз нуқра жудо.*

ТАРЖИМА

*Бу риёзат, бу машаққат, бу жафо
Айлагай тиллани ахлатдан жудо.*

ШАРҲ

Бу риёзат ва ранж-машаққат нафси поклаш учун. Риёзат кўрасига ўт ёқувчилар кумуш, сийм ва тиллани хас-хашакдан тозалайдилар. (Тарийкат ва сулукдаги риёзат руҳ гавҳарини ҳайвоний ва жисмоний занглардан, тийраликдан пок этади).

МАСНАВИЙ

*Баҳри он аст имтиҳони неку бад,
То бижӯшад бар сар орад зар забад.*

ТАРЖИМА

*Қайнаса зарнинг чиқар зангорлари,
Имтиҳон — яхши-ёмон кирдорлари.*

ШАРҲ

Яхшилик ва ёмонликнинг имтиҳони, тилла қайнатилгач, филлу ғашлари, кир-чирлари сатҳга қалқиб чиққанга ўхшаш бир ҳолдир. Тилла ана шу зайл қайнаб, риёзат чекиб пок, яъни соф олтинга айланади.

МАСНАВИЙ

*Ғар набудӣ қораш илҳоми Илоҳ,
Ў саге будӣ дарранда, на шоҳ.*

ТАРЖИМА

*Шоҳга бу илҳом Худодан эрди, бас,
Акс ҳолда ит эди, подшоҳ эмас.*

ШАРҲ

Бу иш Оллоҳнинг шоҳга юборган илҳоми эди. Акс ҳолда, у дарранда итдан ўзга нарсa бўлмай қоларди.

МАСНАВИЙ

*Пок буд аз шаҳвату ҳирсу ҳаво,
Нек кард ў, лек неки баднамо.*

ТАРЖИМА

*Ўйўқ эди унда на шаҳват, на ҳаво,
Яхшилик қилди ва лекин баднамо.*

ШАРҲ

Шоҳ шахват, хирсу хаводан йироқ. Аслида у яхшилик қилди.
Аммо бу яхшилик зоҳиран баднамо, яъни хунук эди.

МАСНАВИЙ

*Гар Хизр дар баҳр киштиро шикаст,
Сад дурустӣ дар шикасти Хизр ҳаст.*

ТАРЖИМА

*Гар Хизр дарёда тешиди кемани,
Яхшиликдир Хизрнинг бу билгани.*

ШАРҲ

Мисол тариқасида, Хизр соппа-соғ кемани дарёда синдирди.
Билингки, унинг бу амалида зиёда яхшиликлар бор эди.

МАСНАВИЙ

*Ваҳми Мусо бо ҳама нуру ҳунар,
Шуд аз он маҳжуб, ту бепар, мапар.*

ТАРЖИМА

*Ҳазрати Мусо ҳунар ва нурлари,
Эй ҳавойи, бўлдилар бекор бари.*

ШАРҲ

Хатто ҳазрат Мусо (а.с.) шу қадар ақлу хирад ва нуроний
мақомоти билан Хизрнинг (а.с.) асроридан огоҳ бўлолмади. Сен
эса ишқ ва ҳимматдан қанот боғламай туриб, маъоний оламига
парвоз қилмоқчи бўлдингми?

МАСНАВИЙ

*Он гули сурх аст, ту хунаш махон,
Масти ақл аст ў, ту мажнунаш махон.*

ТАРЖИМА

*Бу қизил гулдир, уни сен хун дема,
У ақлдан мастдир, Мажнун дема.*

ШАРҲ

Заргарнинг қони ҳам маъноли, ҳам воқеан «қизил гул» эди. Сен уни «қон» дема. Яъни, заргарга нисбатан зулм бўлди, деб гумон қилма. Шох эса, ақлдан мастдир, сенинг уни девона демоғинг нораво. Иккинчи сатр суфий аҳлидан бўлган мажзублар ва Ҳақ шайдолари ҳақида. Улар зоҳирда девонасифат бўлсалар-да, ботинан теран идрокли, халқ алами ва дунё ишларидан юз бурган зотлардир. Назари паст кимсалар уларни девона деб биладилар.

МАСНАВИЙ

*Гар будӣ хуни мусалмон коми ӯ,
Кофирам гар бурдаме ман номи ӯ.*

ТАРЖИМА

*Гар мусулмон қони эрса мақсади,
Номини тутсам бўлай кофир каби.*

ШАРҲ

Агар шохнинг муроди бир мусулмоннинг қонини тўкмак бўлса, кофир бўлай, агар унинг номини тилга олсам...

МАСНАВИЙ

*Мебиларзад ари аз мадҳи шақӣй,
Бадгумон гардад зи мадҳаи муттақӣй.*

ТАРЖИМА

*Ари титрар мақталар эрса шақӣй,
Бадгумон бўлғай бу ҳолдан муттақӣй.*

ШАРҲ

Тубан ва пастарин зотлар шаънига ҳамду санолар тўкилиб, мактовлар сели ёғдирилса, ари титроққа тушади. Иккинчи сатрдаги парҳезкор ва муттақийнинг бадгумонлиги хусусидаги фикр икки хил шарҳланади:

Биринчидан. Парҳезкор ва муттақий зотлар таърифлагувчига нисбатан гумонли бўлиб қолишлари эҳтимолдан холи эмас. Зеро, пастарин кимсани мадҳ этаётган маддох у тўккан қондан хушнуд эканини ифодаляётган бўлади.

Иккинчидан. Мадху маддохликнинг нафсга жиддий алоқаси бор. Зеро, кўнгилга оғиз ва қулоқ орқали йўл бўлгани каби, кўнгилдан қулоқ ва оғизга ҳам йўл бор. Ва бу иккиси бир-бирига

ўзаро таъсир қилади. Шу боисдан одамзод ҳар қанча покдил ва парҳезкор бўлмасин, турли сўзу суҳандондан таъсирланиши, бу, ўз навбатида, бадгумонликка сабаб бўлиши мумкин. Мазкур байт қуйидаги муборак ҳадисга ишорат қилади: «Иза мудихал фасику ғозибар Роббу ваҳтаззали золикал аршу». (Ҳар қачон тубан кимсалар мадҳ этилса, Худо ғазабга келади. Унинг ғазабидан арш титрокка тушади).

МАСНАВИЙ

*Шоҳ буду шоҳи бас огоҳ буд,
Хос буду хоси Оллоҳ буд.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ эди у, шоҳким огоҳ эди,
Хос эди у, хоси Оллоҳ эди.*

ШАРҲ

У шоҳ эди. Бироқ бағоят доно ва огоҳ шод эди. У Оллоҳнинг дўстларидан, хос бандаларидан эди.

МАСНАВИЙ

*Он касеро каш чунин шоҳе кушад,
Сўй бахту беҳтарин жоҳе кашад.*

ТАРЖИМА

*Гар сени ўлдирса шундай подшоҳ,
Толеинг шул, шул эрур омад ва жоҳ.*

ШАРҲ

Шундай доно ва хос шохнинг илкида курбон бўлган кимса, ҳақиқатда омадлидир. Зеро, бундай «қотил» мақтулни некбахтлик ва олий мақомга томон элтади.

МАСНАВИЙ

*Гар надидий суди ў дар қаҳри ў,
Кай шудӣ он лутфи мутлақ, қаҳржӯ?*

ТАРЖИМА

*Қаҳрида гар кўрмаганда манфаатин,
Қилмас эрди бу латиф зот унга қасд.*

ШАРҲ

Агар-да шоҳ унинг қатлида айни унинг ўзи учун нафъ ва манфаат борлигини билмаганда, ғоятда латиф ва холис табиатли ҳукмдор шубҳасиз унинг жонига қасд қилмаган бўларди. Хулоса шулки, Ҳақ таъоло буюк лутф соҳибидир, унинг қаҳр-ғазаби сабабсиз эмас ва қачонки бандага нисбатан қаҳр-ғазаб килса, бу қаҳр лутф-марҳаматдан холи эмас.

МАСНАВИЙ

*Бачча меларзад аз он неши ҳажом,
Модари мушфиқ дар он ғам шодком.*

ТАРЖИМА

*Титрагай мурғак табибнинг нишидан,
Мушфиқ она шоддир бул ишидан.*

ШАРҲ

Бемор бола табиб ё бирор нажоткорнинг унга санчмоқчи бўлган нишидан кўриб титрайди. Меҳрибон онаси эса бетоб боласининг аҳволини кўриб туриб қайғуга ботган бўлса, унинг сихат топиши умидида шод бўлади. Хулоса шулки, агар Ҳақ таъоло даргоҳидан бирор шахсга бало келса, у кўрқади ва ўзини йўқотиб қўяди. Бироқ боланинг сир-асроридан огоҳ муршид ё закий зот балога сабр қилиш билан бирга қайғуга ўрин қолдирмайди, аксинча, хушҳол бўлади.

МАСНАВИЙ

*Нийм жон бистонаду сад жон диҳад,
Он, ки дар ваҳмат наёяд он диҳат.*

ТАРЖИМА

*Олгач у яримта жон, юз жон берар,
Сигмагай ақлингга юз чандон берар.*

ШАРҲ

Ҳақ таъоло сенинг заиф жонингни олади ва унинг эвазига юз жон беради. Ақлингга сира сифмаган нарсаларни насиба-рўзи айлайди. Иккинчи мисра қуйидаги ҳадисга ишоратдир: «Қолаллоҳу таъоло: «Аъдадту лиибадияс-солиҳийна мала айнун раат ва ла узунун самиат ва ла хоторо ʼала қалби башарин». («Ҳақ таъоло буюрмишдир: «Ўзимнинг солиҳ ва хос бандаларимга шундай мукофотлар ҳозирлагандирманки, на бирор кўз уни кўрибди, на бирор қулоқ уни эшитибди, на бирор кўнгилдан у кечибди»).

МАСНАВИЙ

*Ту қиёс аз хеш мегирӣ ва лек,
Дур-дур афтодай, бингар ту нех.*

ТАРЖИМА

*Бир ўзингдан сен қиёс қилдинг, бироқ,
Кўп йироқдирсан, йироқдирсан, йироқ...*

ШАРХ

Сен Оллоҳ ва унинг валийлари амалини ўз амалинг, кирдикорингга қиёс қилмоқчи бўласан. Аслида ҳақиқатдан жуда-жуда йироқдирсан. Кимки моддиёт ва башарият зиндонида қолган экан, у Ҳаққа етишган зотлар ва ҳақиқий комилларнинг сир-асрорини билишга кодир эмасдир.

БАҚҚОЛ, УНИНГ ТЎТИСИ ВА ТЎТИНИНГ ДЎКОНГА МОЙ ТЎКИБ ҚЎЙИШИ ҲАҚИДА ҲИКОЯТ

ХУЛОСА

Бир баққолнинг чиройли ва хушнаво тўтиси бор эди. Тўти муштарийлар билан инжа тилда сўзлашар ва уларни хурсанд қиларди. Ҳар гал баққол дўконни тарк этганда тўти дўконга соҳиб бўларди. Кунларнинг бирида тўти дўкон ичида парвоз қилди ва гул мойи шишаларини синдириб юборди. Ер билан битта бўлиб мой тўкилди. Дўконга қайтган баққол бу ҳолни кўриб шу қадар ғазабландики, тўтининг нақ бошига зарб билан уриб, парларини тўзғитиб юборди. Шўрлик тўти бу зарбдан бир неча кун ўзига келолмади ва ҳатто нутқини ҳам фаромуш қилди.

Бир кун дўкон назидан боши пўстланган тухумдек тос (кал) одам ўтиб қолди. Шунда тўти тилга кириб бояги кишидан сўради: «Сен ҳам мой шишасини синдириб қўйдингми?» Тўтининг бу гапини эшитган кишилар унинг соддаларча қиёсидан мириқиб кулдилар. Тўти парлари тўкилган бошини бояги кишининг туксиз бошига қиёс қилган эди.

Никлсон дейди: «Бу дoston (ҳикоят) Шарқ халқлари, хусусан, араб адабиётига хос «Маснавий»даги биринчи ривоят. Омма орасида хийла машҳурдир».

Мавлоно ушбу хикоят давомида ғоят зариф урфоний нукталар, ғўзал ўхшатишлардан моҳирона фойдаланади.

МАСНАВИЙ

*Буд баққолеву вайро тўтие,
Хушнавое, сабз, гўё тўтие.*

ТАРЖИМА

*Бор эди баққол ва онинг тўтиси,
Хушнаво, гўё ва зангордир туси.*

ШАРҲ

Бурунги замонда бир баққол бўлиб, унинг ғоят хушнаво, зангор тусли тўтиси бор эди.

МАСНАВИЙ

*Дар дўкон будӣ нигаҳбони дўкон,
Нукта гуфти бо ҳама савдогарон.*

ТАРЖИМА

*Эрди огоҳ ул дўконнинг ҳолидан,
Сўйлашарди аҳли савдолар билан.*

ШАРҲ

Тўти дўконнинг кўрикчиси эди. Муштарийлар билан латиф ва зариф тилда суҳбат қуларди.

МАСНАВИЙ

*Дар хитоби одамӣ нотиқ будӣ,
Дар навой тўтиён ҳозиқ будӣ.*

ТАРЖИМА

*Одамий зот лафзида нотиқ эди,
Тўтилар оҳангида ҳозиқ эди.*

ШАРҲ

Тўти одамлар билан уларнинг тилида муколама қилса, тўтилар билан «сўйлашув»да ҳам ғоят моҳир эди.

МАСНАВИЙ

*Жаст аз сўй дўкон, сўе гурехт,
Шишаҳои равгани гулро бирехт.*

ТАРЖИМА

*Бир куни тўти дўконда учди гир,
Гул мойин шишаларин синдирди чил.*

ШАРҲ

Кунларнинг бирида баққол дўконда тўтини ёлғиз қолдириб, уйига кетди. Шунда тўти назарида гўё мушук ҳамла қилаётгандек туюлиб, дўкон ичида гир айланиб уча бошлади ва оқибатда гул мойи шишалари ерга тушиб, чил-чил синди.

МАСНАВИЙ

*Аз сўи хона биёмад хўжааш,
Бар дўкон биниаст фориғ, хўжаваш.*

ТАРЖИМА

*Хўжа қайтиб келди уйдан хўжадек,
Келди-ю, ўлтирди дўкон ичра тек.*

ШАРҲ

Тўтининг соҳиби уйдан осудалик билан қайтиб келди ва хўжаларга хос улфворлик билан дўконга кириб, ўз ўрнига ўтирди.

МАСНАВИЙ

*Дид пурравган дўкон ва жома чарб,
Бар сараш зад, гашт тўти кал зи зарб.*

ТАРЖИМА

*Кўрди жиққа мой дўкону жомалар,
Бошига зарб бирла урди, қилди кал.*

ШАРҲ

Баққол кўрдик, дўкон ва энгил-боши жиққа мойга беланган. Ғазабга минди ва тўтининг бошига зарб билан муштлади. Бечора тўтининг бошидаги туклари тўзиб, кал бўлиб қолди. Бу ўринда «кал» сўзининг иккинчи маъноси ҳам бор: араб тилида тилдан қолмоқ, хомуш бўлмоқ ҳолатига «калилул лисон» ибораси қўлланилади.

МАСНАВИЙ

*Рўз, ки чанде сухан қутоҳ кард,
Марди баққол аз надомат оҳ кард.*

ТАРЖИМА

*Неча кун тилдан қолиб бечора қуш,
Оҳ уриб, баққол бошидан учди қуш.*

ШАРҲ

Бечора тўти тилдан қолиб, бир неча кун хомуш бўлди. Унинг бу аҳволини кўриб, баққол қаттиқ пушаймон бўлди.

МАСНАВИЙ

*Риш бармеканду мегуфт: «Ҳай, дариғ!
К-офтоби неъматам шуд зери мег.*

ТАРЖИМА

*«Ҳай, дариғ! — деб юлди соқол, сочини, —
Тунд булут синдирди офтоб жомини.*

ШАРҲ

Баққол қилган ишидан пушаймон бўлиб, соч-соқолини юлиб, фарёд чекди. Тилдан қолган тўтининг ҳолати унга қаттиқ таъсир қилди. Улуғ бир неъматим зойил бўлди, дерди баққол.

МАСНАВИЙ

*Дасти ман бишкаста будӣ он замон,
Чун задам ман бар сари он хушзабон».*

ТАРЖИМА

*Кошки синса эрди илким ул замон,
Қолмас эрди шояд тилдан хушзабон».*

ШАРҲ

«Эҳ, кошки — дерди шўрлик баққол — уни ургунимча қўлим синса бўлмасмиди...»

МАСНАВИЙ

*Ҳадяҳо медод ҳар дарवेशро,
То биёбад нутқи мурғи хешро.*

ТАРЖИМА

*Тўти нутқин қайтарай деб аслига,
Ҳадялар берди қаландар аҳлига.*

ШАРҲ

Баққол тўтини тилга қайтариш учун дарвешлар, бева-бечора-ларга ҳадя тақсим этди.

МАСНАВИЙ

*Баъди се рӯзу се шаб ҳайрону зор,
Бар дӯкон биниашта бун навамедвор.*

ТАРЖИМА

*Уч туну кун ўтди, лек ҳайрону зор,
Чўкди дўкон ичра баққол беқарор.*

ШАРҲ

Уч кеча-кундуз ўтди. Тўтининг ахволида ўзгариш бўлмади. Умидсиз баққол хомуш дўкон ичига чўкди.

МАСНАВИЙ

*Менамуд он мурғро ҳар гун шугуфт,
То, ки бошад к-он дарояд ў багуфт.*

ТАРЖИМА

*Кошки сўзлай қолса қуш деб бекадар,
Ҳайратангиз нарсаларни кўрсатар.*

ШАРҲ

Баққол хомуш тортиб қолган шакарзабон тўтисини яна тилга киритиш мақсадида уни хурушга келтириб, сайратиб юборадиган нақш-нигор, манзара ва турли хайратомуз нарсаларни кўрсатар эди.

МАСНАВИЙ

*Жавлиқое сарбараҳна мегузашт,
Бо сари бемў чу пушти тосу ташт.*

ТАРЖИМА

*Бир қаландар ўтди бу ердан шу чоқ,
Тос каби кал эрди боши ялтироқ.*

ШАРҲ

Кунларнинг бирида дўконнинг ёнидан боши тосдек йилтиллаган кал дарвеш ўтиб қолди.

МАСНАВИЙ

*Тўти андар гуфт омад дар замон,
Бонг бар дарвеш зад, ки: «Хей, фалон...*

ТАРЖИМА

*Тўти ногоҳ тилга кирди шул замон,
Бонг урди: «Хей фалончи, ҳей фалон!..*

ШАРҲ

Дўкон ёнидан ўтиб бораётган тепакал дарвешни кўриб қолган тўти ногоҳон тилга кириб деди: «Хей, фалончи!..

МАСНАВИЙ

*Аз чи, эй кал, бо калон омехтӣ?
Ту магар аз шиша равган рехтӣ?»*

ТАРЖИМА

*Нечун, эй кал, сен-да каллар ичрасен?
Ёки синдирдингми гулмоӣ шишасин?»*

ШАРҲ

Нима сабабдан, эй кал, сен каллар сафига қўшилдинг? Ёхуд сен ҳам мой шишасини синдирдингми?»

МАСНАВИЙ

*Аз қиёсаш ханда омад халқро,
К-ӯ, чу худ пиндошт соҳибдалқро.*

ТАРЖИМА

*Бу қиёсдан халқ келди қулгига,
Тўти ўхшатганди кални ўзига.*

ШАРҲ

Шўрлик тўти кални ўзига қиёс қилгани учун теварак-атрофдаги ҳалойиқ қулдилар. (Хулоса шуки, ходисаларининг бир-бировига монандлиги уларнинг ягоналигига далил бўла олмайди).

МАСНАВИЙ

*Кори покони ро қиёс аз худ мағир,
Гарчи монад дар набиштан шеру шир.*

ТАРЖИМА

*Покларга ўзни қиёс айлама,
«Шер»у «шир»ни нуктада бирдир дема.*

ШАРҲ

Авлиёуллоҳнинг амалини ўз касб-корингга қиёс қилма. Агарчи «шер» (хайвон) ва «шир» (сут) сўзлари бир хил ёзилса-да. Мавлоно ҳазратлари араб ёзувида бир хил шаклда ифодаланувчи иккита айрича маъноли сўзларни қиёс этмоқда. «شير» ёзуви йиртқич хайвонни ва сутни ифода этади. Шаклан улар бир хил, аммо мутлақо қиёс қилиб бўлмас даражада бир-биридан узок ходисалардир.

МАСНАВИЙ

*Жумла олам э-ин сабаб гумроҳ шуд,
Кам касе э-абдоли Ҳақ огоҳ шуд.*

ТАРЖИМА

*Халқи олам шул сабаб гумроҳдир,
Кам киши абдолдан огоҳдир.*

ШАРҲ

Дунё аҳли ўз амаллари ва нафсларини пок зотларнинг афъолига қиёс этганлари боисидан гумроҳ бўлдилар. Камдан-кам зотлар Ҳақ таъоло абдолларидан огоҳ. Шайхул акбар Муҳйиддин Арабий «Футухоти Маккийя» китобларида ёзадилар: «Абдол авлиёларнинг шундай бир тоифасики Оллоҳ етти иқлимни улардан етти нафарнинг покиза вужуди воситасида ҳифз-ҳимоят қилиб туради. Ва улар етти иқлимдирлар. Бири — Халилуллоҳ; иккинчиси — Калим; учинчиси — Хорун; тўртинчиси — Идрис; бешинчиси — Юсуф; олтинчиси — Ийсо; еттинчиси — Одам алайҳиссалом. Улар шунинг учун абдол дейиладиларки, бордию улардан бири ўз жойларини тарк этсалар, ўринларига бадалларини қолдирадилар». Бу ўринда гап мутлақо авлиёуллоҳ хусусида бормоқда. Баъзи муҳаққиқлар «абдол»ни қуйдагича шарҳлаганлар. Абдоллар инсониятга зарар етказувчи жамийки қабих ҳислатларни эзгу улухий сифатлар воситасида бадал қилганлар.

МАСНАВИЙ

*Ҳамсарий бо анбиё бартоишанд,
Авлиёро ҳамчу худ пиндоишанд.*

ТАРЖИМА

*Анбиёга ўзни тенглар эдилар,
Авлиёга ўзни менгзар эдилар.*

ШАРҲ

Авом ўзини авлиёга қиёслашни хуш кўради. Ўзининг наслу насаби, иззатли боболари билан талтаймаган одамни учратганмисиз?

МАСНАВИЙ

*Пас чу ваҳший шуд аз он дам одамий
Кай бувад маъзур, эй Ёри самий.*

ТАРЖИМАСИ

*Чунки ваҳший ўлди ул дам одамий
Ким, нечук маъзур ўлур, Ёри самий.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки одам фарзанди ваҳшийга айланди. Эй олижаноб дўст, энди уни кечириб бўлмайди.

ШАРҲ

Анбиёи азом ва авлиёи киром воситасида таблиғ ва эълон бўлган (яъни маълум-муқаррар бўлган. — *Тарж.*) Раббоний иродотга (қонуниятга) қарши кўзгалган кимса қандай қилиб Оллоҳ таъоло мағфиратига умид қилиши мумкин? Бундай ваҳшоний ва ғайриодамийликка ружу қилган кимса маъзур тутилса, (Оллоҳ асрасин) ҳар қасу нокас исталган ожизни қатл этиши, қўнгли тусаган ёвузликларга қўл уриши, турли-туман маъсиятларни тап тортмай адо этиши муқаррар. Оқибати ҳол, инсоният жамоасида ҳукм сурган осойишталик ва интизомга жиддий путур етади.

МАСНАВИЙ

*Ложарам куффорро шуд хун мабоҳ,
Ҳамчу ваҳший пеши нишобу рамоҳ.*

ТАРЖИМА

*Бўлди куффор қони лобуддин ҳалол,
Тийғу нишоб ўнгида ваҳший мисол.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ночорликдан, балки зарурат ёхуд шароит тақозоси ила куффорнинг қони исканжада қолган ваҳший ҳайвоннинг қони янглиф ҳалол бўлди, у баайни заҳарли ўқ ёхуд найза тиги рўпарасида турган даррандадир.

ШАРҲ

Қони мубоҳ (яъни заруратан ҳалол) бўлган ҳайвондан му-
род — ваҳший ҳайвон каби одамзод қонини тўккан, қатл ва
ғазабнинг сўқир отига минган ғосиблар, муҳориб ва жонийлар-
дир. Йўкса, инсониятга зарар етказмайдиган, келишув ва аҳд-
нома, балки итоатда бўлганлар шаръан ва ақлан қатлу қазо-
дан куллиян маҳфуздирлар. Ҳатто Оллоҳ мукаррам ва азиз бир
маҳлуқ қилиб яратган инсонгина эмас, балки оддий бир мар-
каб ва ҳар навъ ҳайвон юқорида қайд этилган каби ваҳший
ва зараркунанда бўлмаган тақдирда мўътабар шаръ қонунлари
тақозосига биноан ҳоли ҳаётлик чоғида амн ва омонлик доира-
сига дахлдирлар.

МАСНАВИЙ

*Жуфту фарзандонашон жумла сабил,
З-онки беақланд, мардуду залил.*

ТАРЖИМА

*Жуфту авлоди эрур жумла сабил,
Боиси беақлдир, мардуд, залил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Уларнинг завжалари (хотинлари) ва авлодлари комилан ҳа-
лолдир, зеро, улар ақлсиз, мардуд ва залилдирлар.

ШАРҲ

Инсонларни қатл ва хароб этувчи, итоатдан хориждаги ёвуз
кимсалардан башарият жамиятини муҳофаза қилмоқ, кўпчилик
маъқул кўрган фикр асосида маршрут суратда (яъни шарият қо-
нунлари билан) уларни жазоламоқ ва жавобгар этмоқ, ниҳоят бу
тоифадан аёллар ва болаларни халос айламоқ ҳалолдир.

МАСНАВИЙ

*Боз ақл ку? Рамид аз ақл ақл,
Кард аз ақл ба ҳайвонот нақл.*

ТАРЖИМА

*Ақл қайда? Ақлдан озди ақл,
Айлади ҳайвонга ақлдан нақл.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ақл қаёқда дейсиз? Ақлнинг ўзи ақлдан озди. Ақлдан ақл кетди. Агар унинг ақлиги чин бўлганда ҳайвонга ақлдан нақл айлармиди?

ШАРХ

Ҳар нечук зот ақли кулл соҳиби бўлган Ҳақ таъоло ҳазратларининг фармон ва буйруқлари доирасидан тажовуз этса, ёхуд билиб туриб, ақлдан ё қасддан бу доира ҳудудларини тарк этса, ҳайвон қавмига дохил бўлади. Яъни у мартабаи олияи ақлия ва даражаи жалилияи инсониядан соқит бўлиб, ҳайвон мисоли бир инсони мазарратмоилга айланади.

**ХОРУТ ВА МОРУТ НОМЛИ ИККИ ФАРИШТАНИНГ
ЎЗ ИСМАТ ВА ИФФАТЛАРИГА ЭЪТИМОД ЭТИБ,
АҲЛИ ДУНЁГА РАЁСАТ ЭТМАК ДАЪВОЛАРИ ВА
ФИТНАГА ГИРИФТОР БЎЛГАНЛИКЛАРИ БАЁНИДА**

МАСНАВИЙ

*Ҳамчу Хоруту чу Моруту шаҳйр,
Аз батур хурданд заҳролуд тийр.*

ТАРЖИМА

*Мисли Хорут, мисли Морутким шаҳир,
Кибрдан хўб тотдилар огули тир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ғоятда машхур бўлган фаришталар Ҳорут ва Морут кибру ғурурлари туфайлидан заҳарли ўкка гирифтор бўдилар, яъни уларнинг такаббурлиги ўз жонларига жазо бўлди.

ШАРҲ

Қуръони каримнинг «Бақара» сурасидаги 102-оятда номлари эслатилган малаклар Ҳорут ва Морут Арш Аълодаги суюкли махлуқлардан эди. Бу икки малак хусусида қуйидаги ривоят машхурдир. Икки фаришта ҳануз олами малакутда истикомат этар эканлар, инсонларнинг баъзи аҳволи номарзияларини қўриб, камоли кибр ва ғурур билан шундай дедилар: «Бизлар дунёда бўлсак эдик, бундай ғайрилоийқ ҳаракатни қилмасдик...»

Бу кибру даъволари узра Ҳақ таъоло ҳазратлари уларни ер юзига юборди. Зухра исмли ҳусн-малоҳатда тенгсиз, кўрганларга фалокатнома ва бало бўлгувчи бир аёл бор эди.

Икки малак бу офатангиз махлуқ ишқига асир бўлиб, унинг ҳар нечук амрига бўйсундилар. Ишрат, зино ва турли маъсият балчиғига булғаниб, ким ва қаёқдан эканликларин ҳам батамом унутдилар. Муқаддам инсонларга таънаандоз бўлган Ҳорут ва Морут жаноби Ҳақнинг марҳаматидан мардуд, бир фалокат чоҳи ичинда маслуб ва бенаво бўдилар.

МАСНАВИЙ

*Эътиمود буд-шон бар қуддуси хеш,
Чист бар шер эътиמודи гови меш?*

ТАРЖИМА

*Эътиمود қилди улар «покмиз» дебон
Шерга говмиш эътиمود этди қачон?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Уларнинг ўз қуддусият ва таҳоратларига (яъни покликларига, бенуксон ва беайб эканликларига) теран ишонч-эътиמודлари бор эди. Бироқ говмишнинг (сигирнинг) арслонга нечук эътиמודи бўлмоғи мумкин?

ШАРҲ

Қазо — тақдир шерига нисбатан говмиш каби мағлуб бўлган фаришта ва соир махлуқотнинг ўз қудрат ва таҳоратларига эътиمود этмоқлари буюк хато, шоёни уқубат ва доъий жазодир. Бинобарин, бирор кимса ўз иқтидорига мағрур бўлмасдан, саломат, саодат ва иффатни ҳамиша лутфи Самадонийдан (илоҳий лутф) умид қилиб, ана шу тариқа муроду муддаоси ҳосил бўлсин.

МАСНАВИЙ

*Гарчи у бо шох сад чора кунад,
Шохи шохаш шери нар пора кунад.*

ТАРЖИМА

*Гарчи шохи бирла юз чора қилар,
Наррашер шох-шохини пора қилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Гарчи говмиш шохи билан юз чора айлар бўлса-да, лекин эркак арслон унинг минг шохи бўлса ҳам пора-пора айлайди.

ШАРҲ

Инсон жузъий ақл ва турфа хайвонот уларга Яратгувчи инъом этган иқтидорлари билан ўзларига оид дунёвий ва ухравий ишларда юз навъ чора-тадбирни кўрсалар-да Оллоҳ тақдири қазосининг шери ўз қудратини намоён этган маҳалда жузъий инсоний ақл маҳв ва фано бўлади ва ёлғиз Раббоний қудратнинг ҳукму муктазоси майдонида қолади. Бинобарин, жузъий ақл соҳиби бўлган кимса, ўз ақл, иқтидор ва қуддусиятига эътимод этмасдан, ҳамиша ожизлигини билиб, Ҳақ таъоло ҳазратларининг марҳаматига истинод айлайди.

МАСНАВИЙ

*Бар заъифи гиёҳ он боди тунд,
Раҳм кард, эй дил, ту аз қувват малунд.*

ТАРЖИМА

*Бир гиёҳга раҳм этар бул бодни кўр,
Эй кўнгил, сен қувватингдан лоф ур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Гоятда тунд ва кавий бўлган бод — шамол гиёҳнинг табиий заифлиги боисдан унга раҳм айлади, сен, эй кўнгул, ўз қудратинг хусусида лоф ур! (Байтнинг аслида Мавлоно ҳазратлари кўнгулга хитоб қилганларида «малунд», яъни «лоф ур», ёхуд «сўйла» маъносига яқин сўзни қўллаганлар. Мушорих Обиддин Пошшо «мундидан» феълига изох берар эканлар, бу сўзни ҳам «сўйламоқ», «алжимоқ» маънолари борлигини қайд этганлар. — *Тарж.*).

ШАРХ

Табиат — Оллоҳнинг қудрат қўли яратган буюк мўъжиза. Унинг бағрида кечаётган ҳодисалар илоҳий низом маҳсули бўлиб, ҳеч бир унсур бошқа бир жузънинг ҳаётига даҳлат этмайди. Бу буюк низом фақат Яратгanning фармони олиясига тобеъдир. Уни бузиб-тузувчи ҳам қудрати Раббонийнинг ўзидир. Байти шарифда кузатилган ҳодиса инсон учун беҳад ибратлидир. Қарангки, қудрати билан денгизларни ўз ўрнидан қўзғатувчи, улкан дарахтлар ва биноларни таг-туби билан қўпоровчи тунд шамол оддий, заиф майсаларга шафқат ва мурувват кўрсатади. Табиатда бениҳоя қудратли кучлар сафида бағоят ожиз унсурлар ҳам мўл-кўлдир. Юқорида қайд этилган илоҳий низом бу ҳодисалар бир-бирига устидан мустабидларча ҳукмронлик ўрнатишига изн бермайди. Низом Раббнинг иродаси илқида. Низом Ҳақнинг назари доирасида. Шундай экан, юқоридаги байт шарҳида айтилганидек, ақли жузъ соҳиби бўлган инсоннинг ўз қудрат қўли, тенгсиз қуввати ҳақидаги хом ҳаёллари пучдир.

МАСНАВИЙ

*Тешаро з-анбуҳии шоҳи дарахт
Қай ҳарос ояд, бибурад лахт-лахт.*

ТАРЖИМА

*Қанча сершоҳ бўлмасин дову дарахт.
Теша қўрқмас, қилгай они лахт-лахт.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ёғоч ёхуд дарахт шоҳларининг қасратидан тешага ҳеч қандай ҳавф етмайди. Билакс, теша дарахт шоҳларини парча-парча айлайди.

ШАРХ

Инсон зотининг қасрати, яъни қўплиги, ёхуд алоҳида бир соҳибқудрат зот жорий этган тартиб-қавоиддан Тангри таъолонинг қазо тешасига ҳавф ёки заифлик етмайди. Асло. Яратган Оллоҳ борликдаги жамийки махлуқотни ўз ҳикмати — асбоби қасираси билан маҳв ва фано айлайди.

МАСНАВИЙ

*Лек, бар барга нағўяд хешро,
Жуз, ки бар неше нағўяд нешро.*

ТАРЖИМА

*Лек, ҳатто баргга ўздан сўйламас,
Нишга нишдан сўйламакни ўйламас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оддий ва заиф бир япроққа ўзининг бетимсол қудрати ҳақида лоф урмайди. Оддий ва заиф бир япроқ у ёқда турсин, ҳатто ўзининг кескир дами хусусида чопқир ва синмас бошқа бир нишга сир бермайди, ўзининг беомон тиги билан даҳшат солмайди.

ШАРҲ

Оллоҳнинг тақдирига нисбатан заковат ва қудрати даъвосини қилганлар ўз ожизлигини англасалар, қудрати илоҳий қошида ҳасдек ночиз эканликларини ҳис қилсалар, раҳмат ва саодатга ноил бўлғусидирлар.

МАСНАВИЙ

*Шуълари аз анбуҳи ҳезум чи гам,
Кай рамад қассоб аз хайли ганам.*

ТАРЖИМА

*Ўт ўтиннинг касратидан гам емас,
Қўрқса қассоб подадан қассоб эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Олов шуъласи ёхуд ўт ўтиннинг нечоғли мўл эканидан гам евбайди. Ўтин ҳар қанча кўп бўлмасин олов «еб» юборади. Инчунин, қассоб ҳар нечук жонлиқ тўдасидан ҳайикмайди.

ШАРҲ

Бу нуктада гап илоҳий қаҳр ҳақида бормоқда: «Қаҳҳор» сифатли Оллоҳ учун ҳар қандай куч ё нарсанинг мўл-кўллиги ҳеч нарсани англамайди. Илоҳий қудрат қошида азаматлар ожиз, қудратлар забун, қувватлар хордир. Шунингдек, инсонлар жамоаси ҳам Оллоҳ салтанати фуқароларидирким, бу салтанат кулларининг исёни ҳам, ибодати ҳам Оллоҳ шукуҳига ҳасчалик таъсир этолмайди. «Ва ҳува ала кулли шайъин қодийр» ояти каримасида буюрилганидек, «У (Оллоҳ) ҳар нарсага кодирдир».

МАСНАВИЙ

*Пеши маъний чист суврат, бас забун,
Чархро маънияш медорад нигун.*

ТАРЖИМА

*Маъни наздида сувар не, бас, забун,
Чархни маъниси тутгайдир нигун.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Маънонинг наздида сувратнинг қиммати нечоғлик? Ҳеч. У ғоятда забундир. Одатда чархнинг бош қисми — бошоғи айланиши воситасида ип йигирилади, яъни чархнинг бош қисми — унинг маъно моҳияти бўлиб, у бутун чархни ҳаракатга келтиради.

ШАРҲ

Ақл суврати унинг асарлари бўлиб, моддий сувратлардир. Қазойи илоҳий эса, жисман ва маънан кўзга кўринмасдир. Маънининг ёнида сувар ва моддиёт зоил ҳаёл каби бесубот бўлгани боисидан исбот талаб қилмасдир. Масалан, самовий жисмларга ҳаракатлари билан жисман иллат келтирган кўринмас маъни ва қудрати илоҳийдир. Агар сен оқил бўлсанг, асл ҳақиқат бўлган маънидан холий ва орий қолма!

МАСНАВИЙ

*Ту қиёс аз чархи дўлобий бигир,
Гардишаш аз кист? Аз ақли машир.*

ТАРЖИМА

*Сен чигир ё чархдан олгил қиёс,
Гардиши недан? Ақлдандир, холос.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сен чархга назар сол ва ундан қиёс ол. Хўш, унинг мунтазам бу ҳаракати недан? Ким туфайли? Оламларни ўз қудрат ва қувати Раббонийси билан яратган ақли куллдандир.

ШАРҲ

Ақл ва идрокдан орий бўлган ажроми самовиянинг давру ҳаракатларига назар солгин-да, қудрати Раббониядан хайратда

кол. Зеро, у қудрат ва ҳикмати Худо мавжуд бўлмаса, самовий жисмларнинг бу қадар суръат ва интизом билан жараён ва даврони мумкин эмасдир.

МАСНАВИЙ

*Гардиши ин қолаби ҳамчу сипар,
Хаст аз руҳи мусаттар, эй писар.*

ТАРЖИМА

*Айни қалқондек баданнинг гардиши,
Эй ўғил, пинҳона бир руҳнинг иши.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қалқон каби инсон бадани қолипнинг гардиши яширин рух-дандир, эй фарзандим!

ШАРҲ

Инсон зоти айрича бир олам бўлиб, самовий жисмлар илоҳий амр воситасида нечук ҳаракат қилса, маънавий руҳнинг файзи туфайли бадан ҳаракат қилади. Бордию инсон маънавий руҳдан Мосуво бўлса, яъни айрилса бадан лошга айланиб, ҳаракатсиз қолади. Бу исбот лозим бўлмаган очиқ ҳақиқатдир.

МАСНАВИЙ

*Гардиши ин бод аз маъний ўст,
Ҳамчу чархе к-он асири оби ҷўст.*

ТАРЖИМА

*Боднинг гардишидир маънисидан,
Мисли чархким айланур сув измидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу рўзгор гардиши ва ҳаракати жаноби Оллоҳнинг ҳикмат ва маънисидандир. У бир чарх каби ирмоқ сувидан ҳаракатланар ва айни шу сувга асирдир.

ШАРҲ

Махлуқнинг кифоят этгулик ҳаракати учун жаноби Ҳақ сув-ратан кўзга қўринмас бир қудратли асбобни яратиб, ҳар бир

нарсани эҳе айлади (яъни тирилтирди, ҳаракатга келтирди). Бинобарин, ҳар бир ҳаракатда маъни ва фармони Самадония бордир. Оқил инсоннинг суврати ичинда (яъни ботинида) ҳақиқати ошкора бўлади.

МАСНАВИЙ

*Жарру мадду дахлу харжи ин нафас,
Аз кӣ бошад, жуз зи жони пурҳавас.*

ТАРЖИМА

*Пурҳавас жондан бўлак кимнинг иши,
Бу нафаснинг танда тинсиз гардиши.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу нафаснинг жарру мадди (чуқурлиги ва узунлиги), духули ва хуружи (кириши ва чиқиши) ҳавасга тўлиқ жондан ўзга кимнинг иши? Тандаги жондан ўзга ким нафасни ҳаракатга солади?

ШАРҲ

Рух соҳиби бўлган махлуқотнинг ҳаёти, анбиёи зишон ва авлиёи киромнинг ҳаётбахш нафаслари, жумла кавну маконнинг ҳаракати Яратгувчининг маънавий амр-фармони туфайли вужудга келади. Бу буюк ва тенгсиз ихтиродир. Ҳақ таъоло ҳазратлари ҳар бир махлуқотнинг ҳаракати ва анвойи аҳволи учун кўплаб асбобни яратди. Масалан, Ер қуррасида бўлган унсурлардан бир миқдори қуёш ҳарорати туфайли ҳавога сингиб, булут ва ёмғирга айланади. Жоҳиллар ва мункирлар ёмғирнинг вужуди нузулини мухтасаран зоҳирий сабаблар воситасида билса, оқил ва ориф, аввало, сувнинг қуёш каби кўплаб сабаблар ила вужудга келиши, шундан сўнг ернинг тирилиши (эҳёи арз) учун ёмғирнинг ҳосил қилинишини Ҳақ таъолодан деб иймон келтиради. Бу ҳақиқат муваззах (кенг) суратда англашилиши учун яна бир мисол келтириб ўтамиз. Бир камолотга етишган котиб ҳаёлангиз қалами воситасида кўплаб марварид ва дури ақиқни қоғоз узра акс эттиради. Жоҳил ва ёш бола котибнинг бармоқлари ва хомасига тааж-жуб назари билан боқади. Оқил ва ориф эса бармоқ ва қаламга эмас, котибнинг ғайриоддий ва маънавий ақл-заковатига фикран назар этадилар. Алҳосил, ҳаёт ва ҳаракат кўринмас рух ва маънидан бунёдга келади.

МАСНАВИЙ

*Гоҳ «жийм»аш мекунад гаҳ «ҳо»ю «дол»,
Гоҳ «сулҳ»аш мекунад гоҳо «жидол».*

ТАРЖИМА

*Гоҳ «жийм» қилгайдир у, гоҳ «ҳо»ю «дол»,
Гоҳ «сулҳ» қилгайдир у гоҳи «жидол».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Рух ва Раббоний амр нафс (жонни) баъзан «жийм», баъзан «ҳо», баъзан «дол», баъзан «сулҳ» ва баъзан «жидол» айлайди.

ШАРҲ

«Исро» сурасининг 85-ояти каримасидан («Қулир руҳу мин-амри Роббий...» Таржимаси: «Рухнинг моҳиятини Парвардигорим билади», — дегин) аён бўладики, инсонни ҳақиқатда ҳаракатга келтирган нарсa айни моддиёт эмас, балки руҳ ва жаноб Раббулибоднинг амру марҳаматидир. Байти шарифдаги ҳарфларга келсак биринчи мисрадаги уч ҳарф баробар («жаҳд») қалб маъносига далолат қилади. Инсон руҳ ва Раббоний амрга қарши ўлароқ баъзан инкор ва жангу жадалга юз буради, баъзан Ҳақ лутфи билан иймон келтириб, сулҳу салоҳ истайди. Мазкур «Ҳарфи муқаттаъ» хусусида шайхул акбар Муҳйиддин Арабий (қодаса сирруҳус сомий) «Футухоти Маккийя»да буюрадилар: «жийм» — олами шаҳодат ва жабарут; «ҳо» — олами ғайб; «дол» — олами мулк ва жабарутга далолат этади. Бинобарин, маънавий руҳ, яъни Раббоний амр инсонга гоҳ олами шаҳодат ва жабарут, гоҳ олами ғайб, гоҳ олами мулк ва жабарутнинг асрорини аён айлайди.

МАСНАВИЙ

*Гоҳ яминаш мебарад, гоҳ ясор,
Гоҳ гулистон мекунад гоҳеи хор.*

ТАРЖИМА

*Гоҳи ўннга, гоҳи сўлга элтадир,
Гоҳ гулистон, гоҳида хор этадир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Маънавий руҳ нафсни (жонни) баъзан ўнг томонга, баъзан сўл томонга бошлайди. Гоҳ гулистон этса, гоҳ тиканзор айлайди.

ШАРҲ

Маънавият ўз ҳикмати билан баъзи инсонларни муваффақ (яъни тўғри йўл ёхуд ҳидоятга ноил айлади), баъзисини ғайри-

муваффақ (яъни эгри йўл ва залолатга солади), баъзисини гулистон каби муътабар ва баъзисини хор каби ҳақийр ва беасар айлайди. Бу тағйирот инсонлар жамоасида воқеъ бўлгани каби баъзи алоҳида шахсда ҳам зуҳур этиши мумкин: бир инсон баъзан гўзал хатти-ҳаракатлар килса, гоҳ журм ва гуноҳга журъат этади.

МАСНАВИЙ

*Ҳамчунон ин бодро Яздони мо,
Карда бад бар Од ҳамчун аждаҳо.*

ТАРЖИМА

*Инчунин, ул бодни Қодир Худо
Қилди Од қавмига мисли аждаҳо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шунингдек, Оллоҳ ул шамолни Од қавми учун аждаҳо каби айламишдир.

ШАРҲ

Аслида латофатбахш ва ҳаётафзо бўлган шамол Қахҳори Мутлақнинг фармони билан аждаҳога айланиб, уларни паришон қилди.

МАСНАВИЙ

*Боз ҳам он бодро бар муъминон,
Карда буд сулҳу марооту амон.*

ТАРЖИМА

*Айлади ул бодни муслимлар учун
Ҳам омонлик, ҳам риоят бус-бутун.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Яна ўшал шамолни Ҳақ таъоло мўминлар учун омонлик, осойишталик ва фаровонлик рамзи айлади.

ШАРҲ

Од қавмини саросар ҳалок ва тор-мор этган шамол, мўминларга зарар келтирмайди; худди шунингдек, шамолларга мушобих бўлган (ўхшаган) каломлар баъзи одамларни ҳалок, баъзиларини масъул ва бебоқ айлайди.

ОД ҚАВМИ ТАРИХИ

Оллоҳ субҳонаху таъоло залолат сари юз тутаётган Од қавмини ҳидоятга бошлаш учун Худ алайҳиссаломни улар ичидан танлаб, ўз қавмига пайғамбар бўлишини ирода этди.

Од қавми гавдали ва жисмонан бақувват кишилар бўлиб, Аҳқо деган жойда, ҳозирги Яман билан Уммон ўрталиғида яшаб ўтишган. Бу қавм ёлғиз Оллоҳгагина ибодат қилиш ўрнига Садо, Самуд, Хабо аталмиш бутларга сиғинишни одат қилиб олишганди. Худ алайҳиссалом ўз қавмини фақат Оллоҳгагина сиғинишга даъват эта бошлади. Бу ҳақда Қуръони каримда бундай дейилган: «Ва ила Один аҳаҳум Худан. Қола я қавму, иъбуд уллоҳа, ма лакум мин илахин ғойруху. Афала таттақувн («Суратул Аърофи», 65). Од қавмига ўз биродарлари Худни пайғамбар қилиб юбордик. У айтди: «Эй қавмим! Оллоҳгагина ибодат қилингиз! Сизлар учун ундан ўзга бирон илоҳ йўқдир. Унинг азобидан қўрқмасизларми?» («Аъроф» сураси, 65-оят). Йўлдан адашган қавм эса, ўзлари сиғинаётган бутлар Оллоҳнинг шериклари ва улар Оллоҳ ҳузурида бизга шафоатчи бўладилар, деган тасаввурда эдилар. Худ алайҳиссалом уларни такрор ва такрор ёлғиз Оллоҳгагина сиғинишга даъват этишига қарамай, улар ўз ботил эътиқодларида давом этаверадилар. Худни камситиш, таҳқирлаш, гоҳида эса ёлғончи ва ақли заиф дейиш даражасигача бориб етдилар. Худ алайҳиссалом эса, ўзига нисбатан қилинаётган муомалаларнинг барчасига сабр қилар, «Менда бундай сифатлар йўқ, мен Оллоҳнинг элчиси ҳамда сизларга панду насиҳат қилувчиман, холос», деб жавоб қайтардилар.

Ўз қавмини ҳидоятга бошлаш ниятида уларга ўзларидан илгари ўтган Нух алайҳиссалом қавмининг саркашлиги туфайли улар бошига тушган тўфон балосини эслатиб, огоҳлантирар, фарзандлари, боғу роғлари, ширин сувлари, соғлом-бақувват жисмлари Парвардигор томонидан уларга берилган неъмат эканлигини уқтирар, яратган Зот амрига итоат қилишликка чорлар эдилар. Қалбига залолат муҳри босилган Од қавми, хусусан, уларнинг қабила бошлиқлари Худ алайҳиссаломга: «Бизнинг бутларимиз сенга зарар етказибди. Сенинг бошинг айланиб қолганга ўхшайди, беҳуда гапларни кўп гапиряпсан», деб бутун қавмини унга бўйсунмасликка чақирарди. Ўз ота-боболари сиғиниб келаётган бутларни асло тарк этмасликларини эслатиб, Худга қарата: «Эй Худ! Оллоҳ томонидан азоб бўлади, деб бизни қўрқитма! Қани, ўша азобларингни келтир. Лекин биз бутларимизни сира тарк этмаймиз!» деб қатъий туриб олдилар. Шундан сўнг Оллоҳ таъоло уч йил мобайнида ёмғир ёғдирмай, қурғоқчиликни ирода этди. Бу уларга бўлажак азобнинг дебочаси, уларни огоҳлантириш эди. Худ алайҳиссалом ушбу фурсатни фанимат билиб, яна ўз қавминини Оллоҳга тавба-тазарру қилиб, ибодат этишга, агар шундай қилинсагина Оллоҳ таъоло қурғоқчилик балосидан омон сақлашлигини уларга эслатди. Бу сафар ҳам Од қавми ўз билганидан

қолмай иш кўраверди. Худ алайҳиссалом ўз қавмининг иймон келтиришидан умидини узгач, ўзига иймон келтирган мўминлар билан бирга қолган қавмларни тарк этиб, Макка сари равона бўлдилар. У ерда маълум вақт ҳаёт кечиргач вафот этдилар. Хўш, Од қавмининг тақдири нима бўлди?

Хидоятга юрмаган бутун бир қавм Оллоҳнинг каттиқ азобиға учради. Оллоҳ таъоло уларнинг устига етти кечаю саккиз кундуз давомида совуқ шамолни юборди. Уларнинг барчаси ҳалок бўлиб, жуссалари ер юзининг турли жойларига сочилиб кетди. Бу ҳақда Куръони каримнинг қуйидаги оятлари нозил бўлди: «Фанжайнаҳу вал лазийна маъаҳу би роҳматин минна ва қатаъна дабирол лазийна каззабув би аятина ва ма канув мўминийн («Сурагул Аърофи», 72). «Бас, унга (Худга) ва у билан бирга бўлган (мўмин) зотларга Ўз раҳмат-марҳаматимиз билан нажот бердик ва бизнинг оятларимизни ёлғон деган кимсаларнинг думларини кирқдик (ҳалок қилдик). Улар мўмин эмас эдилар» («Аъроф» сураси, 72-оят). «Ва амма Одун фауҳликув бирийҳин сарсарин атиятин. Саххароҳа алайҳим сабъа лайалин ва саманията аййамин. Ҳусувман фатарол қовма фий ҳасаръа. Кааннаҳум аъжазу нахлин ховиятин. («Сурагул Ҳааққоти», 6, 7). «Энди Од (қабиласи)га келсак, бас, улар бир даҳшатли, қутурган бўрон билан ҳалок қилиндилар. У (бўронни Оллоҳ) уларнинг устига пайдар-пай етти кеча ва саккиз кундуз ҳоким қилиб қўйдики, энди у жойдаги қавмни худди чириб — ичи бўшаб қолган хурмо дарахтининг танасидек, қулаб ҳалок бўлиб ётганларини кўрурсиз» («Ал-Ҳааққо» сураси, 6—7-оятлар. «Пайғамбарлар қиссаси» китобидан).

МАСНАВИЙ

*Гуфт алмаъний «Хуваллоҳ» шайхи дин,
Баҳри маъниҳои Раббул Оламин.*

ТАРЖИМА

*Раббул Олам маънисин уммониким,
Шайхи дин айтди «Хуваллоҳ» маънисин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оламлар Парвардигори маъноларининг уммони бўлган Шайх дин (маъний) «У Оллоҳдир» деди.

ШАРҲ

Самадоний ҳикмат ва маърифат уммони бўлган Шайх дин (маъний)нинг «У Оллоҳдир» демагининг маъноси моддий асбоблар бўлмай, балки Раббоний файздан ибтидо топган ва батамом Ҳақ нафаси бўлган Рухи файйоз демақдир. Юқоридаги байтлар

шарҳида айтилгани каби жаноби Ҳақ ҳазрат Одам учун («Ва нафхат фийхи мин руҳий», яъни «Одамга руҳимдан нафас (дам) бердим, яъни дам урдим», деб буюрмишдир. Ҳақ таъоло ҳазратлари зоҳир кўзи билан ошкор бўлмади, ёлғиз унинг осорлари (белгилари) намоён бўлади. Масалан, инсоний руҳ ҳам кўзга кўринмасдир, аммо ҳаракат ва ҳаёт арсаида бўлган баданнинг осори кўринади.

Байти шарифда қайд этилган «Шайхи дин» (дин ёхуд маъни шайхи) ким? Баъзилар Садриддин Қунавӣ ҳазратларига ишорат қилиняпти, десалар, баъзилар шайхул акбар (буюк шайх) жаноб Муҳйиддин Арабийга имо қилиняпти, дейдилар. Ҳақиқатини Оллоҳ билади. Фақат юкорида зикр қилинган «хуруфи муқаттаъ» «Футуҳоти Маккийя»да зикр қилинишини инобатга олиб ва ҳазрат шайхул акбарнинг олами туган маънавий шуҳрати, илмий азамати ҳамда байтда ишорат бўлган «шайх» таъбирига биноан, эҳтимолки, Мавлоно ҳазратлари буюк шайх жаноб Муҳйиддин Арабийни назарда тутган бўлсалар.¹

МАСНАВИЙ

*Жумла атбоқу замину осмон,
Ҳамчу хошоке дар он баҳри равон.*

ТАРЖИМА

*Ҳам замину осмон, жумла табоқ
Ул равон уммонида ҳасдир, бироқ.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Замин ва осмон табақларининг барчаси ул равон уммонда ҳас-ҳашак кабидир.

ШАРҲ

«Баҳри равон», яъни юзгувчи уммондан мақсад олий уммони маънийдирки, ҳамиша ҳаракатда ва бир илоҳӣй низом доирасидадир. Коинот эса ул Уммони маънида (яъни маъно уммонида) бир ҳашак баайни, у нечук ирода этар бўлса, коинот унсурлари итоат этмакка мажбурдирлар. Оқил зот ул маънининг Қуръони азиймуш

¹ Муҳйиддин Ибн Арабий (1165—1240) — буюк Ислоҳ файласуфи. Бу буюк зотнинг номи ва мероси атрофидаги баҳслар бутунга қадар шиддат билан давом этмоқда. Мусулмон уламолариғина эмас, бутун Шарқ ва Ғарб мутафаккирлари эътиборини ўзига қаратган ва «аш шайх ал-акбар» (буюк шайх) мақоми билан ақллари ларзага солган зотни мусулмон ўқувчиларимиз «Шайтони лаъин хийлалари» китобчаси орқали биладилар.

Фаранг тадқиқотчилари Д.Грил, Ш.А.Жиллис, М.Ходкевич, инглиз ва амриколик тадқиқотчилар Р.Остин, У.Читтик, М.Селза кабиларининг Ибн Арабий фалсафаси ҳақидаги излаишлари бирмунча машҳур. Буюк Британияда 1877 йилдан «Муҳйиддин ибн Арабий» жамияти фаолият юргизаяпти. Жамиятнинг мақсади буюк шайх гояларини Ғарбга ёйиш. Файласуфининг «Фусусул ҳиком» китоби ҳар бир тариқат аҳлининг дастуриламали вазифасини ўтайди.

шаънда келган аҳкоми жалийласи (қудратли ҳукмлари) асосида ҳаракат қилиб, уммон пўртаналаридан эмин ва саломат бўлади. Шундай қилиб, абадий суратда омонлик ва саодат касб этади.

МАСНАВИЙ

*Ҳамлаҳову рақси хошок андар об,
Ҳам зи об омад ба вақти изтироб.*

ТАРЖИМА

*Ҳас-хашакнинг сувда рақсу ҳамласи,
Сувдан эрди айни шиддат палласи.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳас-хашакнинг сувдаги ҳамлалари ва рақси сувнинг шиддатли ҳаракати ва изтироби туфайлидир.

ШАРҲ

Зоҳиран ва моддатан ҳаракатда бўлган ҳар бир жисмнинг маънавий ҳаёти борлигини таъкидлашдан мақсад бошқа бир ҳақиқати маънавийни исбот этиш учундир. Бу сир кейинги байтда ошкор бўлади.

МАСНАВИЙ

*Чунки, сокин хоҳише кард аз маро,
Сўи соҳил афканад хошоқро.*

ТАРЖИМА

*Чунки, сокинликни истар сувдан у,
Сувда айлар соҳилига рўбарў.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки, дарё ҳас-хашакни инод ва жидолдан (қайғу ва шиддатдан) осуда этмак истайди ва соҳил томонга улоқтиради.

ШАРҲ

Қудрат ва ҳикмати Раббония мақбул бир инсонни дунёнинг жафо ва изосидан халос айламакни ирода қилса, уни мавти табиий (табиий ўлим) ва ёхуд мавти маънавий (маънавий ўлим) воситасида воқелик дарёси, жаҳони носутдан (жисмоний оламдан) олами лохутга (руҳоний оламга) йўллайди.

МАСНАВИЙ

*Чун кашад аз соҳилаш дар мавж гоҳ,
Он кунад бо у, ки сар-сар бо гиёҳ.*

ТАРЖИМА

*Тортадир соҳилдин они мавжлари,
Тортганидек бод гиёҳнинг баргларин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки, дарё соҳилда мавж ва талотум маҳалида хашакни ўз қаърига чуқтирмакни истайди. Сар-сари бод бир гиёҳ ёхуд япроқни тортилагани каби.

ШАРҲ

Қудрати Раббония бир инсоннинг сукунати ирода қилса, юкоридаги байтда зикр қилинганидек, мавти табиий (табиий ўлим) ёхуд мавти маънавий (маънавий ўлим) воситасида улурвор воқелик бўлган бу дунёдан махрум этади ва, билакс, ул одамни турли дунёвий ҳодисалар ила имтиҳон ва нотавон этмокни ирода этса, ул ҳолда уни ёруғ дунёга келтириб, сар-сари бод бир гиёҳ ё япроқни қандай ҳаракатга солса ва музтар айласа, худди шундай қудрати Раббония воқелик шамоллари билан ҳаракатга солади, бесукун айлайди, баъзан масрур, гоҳи маҳзун этади.

МАСНАВИЙ

*Ин ҳадис охир надорад боз рон,
Жониби Ҳоруту Морут, эй жавон.*

ТАРЖИМА

*Бул ҳадиснинг сўнги йўқ, ўғлим маним,
Қиссаи Ҳоруту Морутдек қадим.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу каломнинг ниҳояси йўқдир, бинобарин, Ҳорут ва Морут қиссасига такрор юз бур! Эй ёш ўғлон, эй ўғлим!

«Жавон» (ўғлон) таъбиридан мақсад Мавлоно Румий (қоддас сирруҳус сомий)нинг маънавий маҳдуми бўлган Мавлоно Ҳусомуддин Чалабий бўлса керак.

**(ХОРУТ ВА МОРУТ ҚИССАСИНИНГ ДАВОМИ,
УЛАРНИНГ ДУНЁДА АЗОБ-УҚУБАТТА ГИРИФТОР
БЎЛГАНЛАРИ ВА БОБИЛ ЧОҲИГА
ТАШЛАНГАНЛИКЛАРИ ХУСУСИДА).**

МАСНАВИЙ

*Чун гуноҳу фисқи халқони жаҳон
Мешудӣ бар ҳар ду равшан он замон.*

ТАРЖИМА

*Чунки, дунё халқларин ёзуғлари
Бўлди ошкоро малакларга бари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки, дунё халқларидан содир бўлган барча фиск-фасод ва гуноҳ амаллар ул икки фариштага ошкор бўлди. (Байти шарифнинг маъноси унинг сарлавҳасида зикр этилгандир).

МАСНАВИЙ

*Даст хойидан гирифтанди зи хашм,
Лек, айби худ надиданди ба чашм.*

ТАРЖИМА

*Чайнаб илкин ул малоик қаҳридан,
Кўрмас эрди заррача ўз айбидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Икки фаришта ғазабдан қўлларини чайнадилар, лекин ўз айбларини қўз ила кўрмас эдилар.

ШАРХ

Малоиканинг қўл ва кўзлари йўқдир. Улар латиф жисм соҳиблари бўлиб, бошқа бир хилқатда яратилгандирлар. Фақат инсонлар ғазаб ва таажжублари замонида қўлларини чайнашлари маълумдир. Мазкур икки малаканинг таажжуб ва ғазабини инсонга таъсирли бир тарзда таъриф этмок учун «қўл чайнамоқ» ва «кўз билан кўрмок» таъбироти истеъмол этилди.

Хорут ва Морут ўз айбларини кўролмаганликлари ва дунёда содир этган бир неча қусурлари, журм ва хатога гирифтор бўлган инсонларнинг саломатлигини истаб жаноб Арҳамар Роҳимийнга дуо қилмаганликлари, аксинча, бани башар ҳаққига таъна ва дашном этганликлари учун мутааббир ва охир-оқибат жазога мустаҳиқ бўлдилар.

МАСНАВИЙ

*Хеш бин чун аз касе журме бидийд,
Оташе дар вай зи дўзах шуд падийд.*

ТАРЖИМА

*Кимса гар бир кимсанинг айбин кўрар,
Ул жаҳаннам ўтига юзин бурар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Худбин ва худпараст бир кимса ўзганинг айбини қидирса, жаҳаннам ўтига рўпара бўлади.

ШАРХ

Сувратан муттақий, ҳақиқатда худбин ва бемаъни бўлган баъзи кимсалар ўз журмларин кўрмайдилар, балки ўзганинг жузъий бир хатосидан «тоғ» ясайдилар. Оллоҳ таборак ва таъолога ошиқона сиғинган бир кимсага нисбатан исён ва фасод айни гуноҳи азиймдир. Бундай кимсаларга дўзах олови муқаррар.

МАСНАВИЙ

*Оташи табъат агар ғамгин кунад,
Сўзиш аз амри малики дин кунад.*

ТАРЖИМА

*Табъинг ўти гар сени ғамгин қилар,
Бул оловни подшоҳи дин қилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй инсон! Агар табъинг олови сени ғамгин ва мукаддар айла-са, унинг сўзиш ва ҳарорати дин шоҳи бўлган Ҳақ таъоло ҳазратларининг амридандир.

ШАРХ

Эй ғамга гирифтор инсон! Табъинг ғамгин ва нолон этар эса, гумон этагилки, сени гирён ва нолон этган табъинг ҳадду зотида қандайдир қудрат мавжуддир. Табъ ҳам соир махлуқот каби қудрати Раббонийнинг бир аломати бўлиб, Яздон (Оллоҳ) фармонига тобеъ ва Ҳаққа ромдир. Оқил бўлсанг, ҳамиша мусаббиби (сабабчи) кулл бўлган Оллоҳ таъоло ҳазратларига робти қалб билан, марҳаматидан умидвор бўлган ҳолда илтижо қил ҳамда анбиёлар, алаҳсус, сиймои фаҳри олам, саййидимиз Муҳаммад Мустафо саллоллоҳу алайҳи вассалламга иқтидо эт. Бу айтилганлардан сабабларни тарк айламак мумкин экан-да, деган ҳулосага келмаслик керак, зеро, бу ҳол шариатга мувофиқ эмас. Асбобни тарк айламоқ айни ҳаром ва оғир макруҳиятга элтгувчи йўлдир. Ушбу байти шарифда диққат қилмоқ лозим бўлган нукта — қувват ва иқтидор асбоб ичинда бўлмай, асбобнинг истеъмолини инсонларга фарз қилган жаноби Кирдикордадир (яъни Оллоҳдадир). Фикримизни далиллаш учун икки мисол келтирамиз: бир одам иккинчи одамни тош билан урди, деб тасаввур қилайлик. Мазруб (яъни зарб еган одам) бу зарбни тош отган одамдан кўрадимиз, тошнинг ўзиданми? Ёхуд бир кимсага садақа қилинди, дейлик. Фақир ўз ташаккурини кимга изҳор қилади? Ақчагами? Ақчани бергангами? Агар жинни ё аҳмоқ бўлмаса, зарбни тошдан эмас, тошни отгандан билади; шукрини эса, ақча ҳадя этган кимсага қилади. Алҳосил, асбобга таважжуҳ этмокдан, убудият (бандалик) ва ташаккуримизни ҳақиқий мусаббиб бўлган жаноби Рабби иззатга арз айламоқдан айирмасин. Омин.

МАСНАВИЙ

*Оташи табъат агар шодӣ диҳад,
Андар ў шодӣ малики дин ниҳад.*

ТАРЖИМА

*Табъинг ўти гар сени шодмон этар,
Бул олов ҳам молики диндан этар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар табъинг олови сени шодмон ва масрур этар бўлса, бу ҳол ҳам дин Подшоҳи, яъни Оллоҳ таъоло туфайлидир.

ШАРҲ

Юқорида тафсил бўлганидек, ғаму шодлик ва турфа-туман дунё аҳволоти жаноби Моликул мулк ҳазратларининг қудрат дарёларидан зухур этади ва тақрор ўшал дарёга қайтади. Бинобарин, инсон ҳар қачон ўзида қадар ва ҳузни ҳис этса, билсинки, қусур этгандир, демакки, қусурининг афви ва қадарининг дафъи учун истиғфорда давом этсин, қудрати етгунга қадар садақа қилсин ва хайрли амалларни кўн ва ҳўб адо айлсин.

МАСНАВИЙ

*Чунки ғам бинӣ ту истиғфор кун,
Ғам ба амри Холиқ омад, кор кун.*

ТАРЖИМА

*Ғам етар бўлса тазарру айлагил,
Ғам Худодан келмагини анлагил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар бошингга ғам-қайғу тушса, истиғфор айла, тазарру қил, зеро, ғам Оллоҳ таъло ҳазратларининг амри билан содир бўлади. Ғамдан ҳалос бўлмоқ учун шаръий ва мақбул амалларни ихтиёр қилгил ҳамда ижро этгил.

ШАРҲ

Ғам ва қадар Оллоҳнинг амри билан зухур этади. Бинобарин, ғамнинг дафъи Оллоҳ розилигини топмоқ билан амалга ошади, яъни истиғфорнинг давомийлиги, инсоннинг иқтидорига яраша садақа қилмоғи ва хайрли амалларни рўёбга чиқармоғи билан боғлиқ. Истиғфор келтириб, садақотлар ва хайрли ишларни амалга оширган кимсалар бу йўлда муттасил давом этсалар, Оллоҳ иродати билан номақбул ишлардан нафрат этмакка одат қиладилар. Оллоҳ насиб этсин.

МАСНАВИЙ

*Чун бихоҳад айни ғам шодӣ шавад,
Айни банди пой озодӣ шавад.*

ТАРЖИМА

*Истаса Ҳақ айни ғам шодлик бўлур,
Бандиларга айни озодлик бўлур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ таъоло ҳазратлари ирода қилса, айна ғам шодликка айланади ва банди бўлганларга озодлик насиб этади.

ШАРҲ

Қодири Мутлақ ҳазратларининг ҳикмат ва қудрати Раббонияси ҳадсиз ва поёнсиз уммондир. Тарихан ва тажрибатан ориф бўлганларга маълумдирки, ғам ва қайғуга сабаб бўлган аҳвол Раббоний иродага тааллуқлидир ва мазкур ҳолнинг хайриятга томон эврилиши ҳам Оллоҳ измидадир. Шунга қўра, инсон ҳар доим Қодири Мутлақ ҳазратларига сидқи дилдан иқтидори етгунча ибодат қилсин, хайрли амалларни вужудга келтирмоқ учун ҳиммат этсин, токи Ҳақ изни билан ноили тараққий ва соҳиби саодати номутаноҳий бўлсин.

МАСНАВИЙ

*Боду хоку обу оташ — бандаанд,
Бо ману ту мурда — бо Ҳақ зиндаанд.*

ТАРЖИМА

*Боду тупроқ, сув ва оташ бандадир,
Мену сенга мурда — Ҳаққа зиндадир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шамол тупроқ, сув ва олов Ҳақ таъоло ҳазратларига банда. Иккимизнинг назаримизда улар жонсиз, яъни ўликдирлар, аммо Тангрининг даргоҳида улар тирик ва барҳаёт.

ШАРҲ

Ўлган одамнинг холини ўзгартириб бўлмаганидек шамол, тупроқ, сув ва олов каби соир жамоdot беиктидор бўлиб, барчаси Оллоҳ таъоло ҳазратлари томонидан уларнинг хилқатларига қайси йўсинда амр бўлса, ўша йўсинда ҳаракат этадилар. Аммо уларнинг табиатларида кузатилган адам (йўқлик)нинг тағйири мену сенга ва бошқа махлуқлар учун имкони йўқ ҳол эса-да Қодири Мутлақ бўлган Оллоҳ учун бундай эмас. Уларнинг барча-барчаси Ҳақ таъолога тобеъ.

МАСНАВИЙ

*Пеши Ҳақ оташ ҳамиша дар қиём,
Ҳамчу ошиқ рӯзу шаб бежон мудом.*

ТАРЖИМА

*Ҳақ ҳузурида олов доим қиём,
Мисли ошиқ туну кун бежон мудом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳақ таъоло ҳазратларининг ҳузурида олов доимо қиёмдадир (яъни тирикдир). У ошиқ каби кечаю-кундуз жонсиздир ва ёхуд ошиқ каби доимо жон талошида.

ШАРҲ

Ҳақ таъоло оловнинг табиатига сингдирган хосса: олов доимо қиёмда ёхуд ҳаракатда бўлиб, Оллоҳ ҳукмини ижро этади. Олов қиёмининг таъбири шундай шарҳланиши мумкин: ўз зиммасига бир амр ёхуд ирода олиб, уни бажараётган кимсалар камоли итоат билан оёқда турганлари каби олов ҳам Яратгувчининг амру фармонини адо этиб, кечаю кундуз бир бенаво ошиқ мисоли камоли таслимиятдан бежон бўлади.

МАСНАВИЙ

*Санг бар оҳан зани берун жаҳад,
Ҳам ба амри Ҳақ қадам берун ниҳад.*

ТАРЖИМА

*Ўт чиқар урсанг темирин тош билан,
Ҳақ ирода айлаган бардош билан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тошни темирга ургудек бўлсанг, ўт-учқун чиқади ва Оллоҳ амри билан темирдан қочгандек улоқиб тушади.

ШАРҲ

Чакмок тошни темирга уриб, учқун сачраганига гувоҳ бўлган инсон бу ҳолни ўз ҳаракатидан ҳосил бўлди, деб гумон қилади ва ғофил қолади. Олов чиқармок ҳосиятини тош ва темирга Сонеъи Мутлақ ҳазратлари бахш этганини билмайди. Ёлғиз жоҳил одам бу ҳақиқатни унутиб, моддапараст ва зоҳирпайваст бўлади.

МАСНАВИЙ

*Оҳану санги ҳаво барҳам мазан,
К-ин ду мезоянд ҳамчу марду зан.*

ТАРЖИМА

*Урма нафс темир ва тошин ҳеч қачон
Бир-бирига, бу — зинодир, гап тамом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хою ҳаваснинг тош ва темирини бир-бирига урма, зеро, бу иккиси зинокор аёл ва эркакдек туғарлар.

ШАРХ

Нафсни темирга, ҳавою ҳавасни тошга ташбих қилиб, буюрурларки, нафси аммора ва орзу ҳавасни бирлаштирма. Зеро, зинокор эркак ва аёлнинг қўшилишидан туғилган боладек, нафс ва ҳавонинг қовушишидан ғоятда даҳшатли ҳодисалар содир бўлади. Нафс ва ҳавонинг бу издивожи (яъни никоҳи) ғайри машруъ (шариатга хилоф) ва нораво бўлганидан улардан зухур этган кайфият доимо дилни кемирувчи, ҳамиша зулмкор ва ёзуғлар маконидир.

МАСНАВИЙ

*Сангу оҳан худ сабаб омад ва лек,
Ту ба болотар нигар, эй марди нек.*

ТАРЖИМАСИ

*Бир сабабдир тош ва темирдан баёт,
Сен баландроққа назар сол, яхши зот.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тош ва темир учкун — аланганинг рўёбга чиқишига бир сабабдир, холос. Яъни темир ва тошнинг ўзаро тўқиниши туфайли олов дунёга келди. Бу икки жамод (ашё) алангани туғдиради. Икки сабаб ва бир оқибат. Сен эса, эй яхши одам, пастга — майда-чуйдаларга эмас, юсакларга назар ташла.

ШАРХ

Ёруғ дунёда инсон туфайли зухур этадиган жамийки ёмонлик ва фаноликлар учун нафсу ҳаво бир юзаки ёхуд зоҳирий асбоб (сабаблар), оддий бир воситадир, холос. Бу ижтимоънинг, яъни нафсу ҳаво бирикувининг ҳақиқий сабабига юсак бир нуқтадан, дурбинлик ила нигоҳ ташла! Нафс ва ҳавонинг қўшилмоғидан

фаноликлар зухур этса, маълуминг бўлсинки, бошқа кусурларинг боиси ҳам сендаги нафс ва ҳавонинг бирикувидандир. Сен фақат бу жуфтга бир мазҳарсан, яъни икки ходиса бирлашган нуқтасан. Ушбу ҳол сенинг бахтсизлигинг ва изтиробингга сабаб бўлади. Ҳақиқатда, ҳар бир амру амал жаноб Кирдикорга қайтгусидир. Шунинг учун ҳеч қачон ақлан ё феълан Раббоний иродадан ва илоҳий амрлардан юз бурма. Акс ҳолда, сен ҳалокат ёқасидасан...

МАСНАВИЙ

*К-ин сабабро он сабаб овард пен,
Бесабаб қай шуд сабаб ҳаргиз зи хеш.*

ТАРЖИМА

*Бул сабабни ул сабаб келтиргуси,
Бесабаб қай бир сабаб келмиш ўзи?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу сабаб зоҳирийдир. Уни ҳақиқий сабаб дунёга келтирди. Сабаби суварий, яъни юзаки, зоҳирий сабаб ҳақиқий сабабсиз ўз-ўзидан юзага чиқмайди.

ШАРҲ

Ушбу байтда ҳам бир нозик фикр яширингандир: ёлғиз асбоб Раббоний иродага вобаста, унинг жамийки оқибати Самадоний амрга омухта. Баъзи зоҳирбинлар ҳар нарса бир зоҳирий сабаб туфайли майдонга келиб, намоён бўлади, деб даъво қиладилар. Байти шариф бундай муддаийларга зимнан дейди: «Ҳа, ҳар бир нарса сабаб билан майдонга келади. Чунки сабабни сабаб истайди. Зоҳирий сабабларнинг ҳақиқий сабабсиз вужудга келиши мумкин эмас. Ҳақиқий сабаб эса Вожибул вужуднинг ҳикмати болиғасидан зоҳир этади. Бу ҳақиқатни инкор этиб бўлмайди.

МАСНАВИЙ

*В-ин сабабҳо к-анбиёро раҳбаранд,
Он сабабҳо з-ин сабабҳо бартаранд.*

ТАРЖИМА

*Ул сабабларким набиёлар нақшидир,
Ул сабаблар бул сабабдин яхшидир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул сабаблар анбиёи азом алайхимуссалоту вассаломга раҳбар бўлдилар. Ўша сабаблар бу сабаблардан (яъни зоҳирий-суварий сабаблардан) ҳам олий ва ҳам юксакдир.

ШАРХ

Анбиёи зишон алайхимуссалом ҳазратлари ҳақиқий сабабларга восил бўлиб, ҳамиша ва ҳар қачон Раббоний иродот ижроси учун сабот билан ҳаракат қилишлари туфайли улугъ файзга ноил бўлдилар. Шул сабабдан ул ҳазратлар зоҳирий сабабларни ўзларидаги рисолайи қувваи ботина билан дарк этадилар.

МАСНАВИЙ

*Ин сабабро он сабаб омил кунад,
Боз гоҳе бебару ботил кунад.*

ТАРЖИМА

*Бул сабабни ул сабаб омил этар,
Гоҳи маътал, гоҳида ботил этар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Зоҳирий сабабни ботиний сабаб омил этади, баъзида ҳақиқий сабаб зоҳирий сабабни самарасиз айлайди.

ШАРХ

Ҳақиқий асбоб зоҳирий асбобни ҳаракатга солади, баъзан эса ботил ва самарасиз қилади. Масалан, бир табиби ҳозик хастанинг аҳволотиға мос равишда, яъни зоҳирий сабабга ҳақиқий сабаб мувофиқ келадиган даражада ташхис қўйса, хаста Оллоҳ изни билан шифо топади, акс ҳолда, бетоблик шиддат касб этмоғи шубҳасиз.

МАСНАВИЙ

*Ин сабабро маҳрам омад ақлҳо,
В-он сабабро рост маҳрам анбиё.*

ТАРЖИМА

*Бул сабабга маҳрам ўлди ақллар,
У сабабга рост маҳрам набийлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Зоҳирий сабаб ақл ва тафаккурга маҳрам бўлиб, ошкора тус олди, ул, яъни рост ва ҳақиқий сабаб анбиёи зишон ҳузурларида маҳрам ва маълум.

ШАРҲ

Зоҳирий ақл соҳиби ошкора бир кайфият зухуроти сабабининг тафаккури ва ҳақиқатини унутиб, хатога юз тутади. Анбиёи зишон алайҳимуссалом эса, суварий сабабларга бир назар ташлаб, зухуроти сабабини ҳақиқатдан топадилар ва бу ҳақиқат билан зоҳирий сабабга боғланмоқни фарз ва муқтазо деб биладилар.

МАСНАВИЙ

*Ин сабаб чи? Бад ба тозӣ гу «расан»,
Андарин чи ин расан омад ба фан?*

ТАРЖИМА

*Гар сабабни десалар форсий — «расан»
Не сабаблар бу «расан»ни этди фан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Аслида араб лафзи бўлган «сабаб» форсийда не дейилур деб сўрасалар, «расан» (яъни «ип») деб жавоб бер. Хўш, бу «расан» («ип») не сабабларга кўра фан бўлди.

ШАРҲ

Араб луғатида қудукдан сув олғувчи ипга «сабаб» дейилади. Форс тилида бу «расан»дир. Дунёни қудукқа ташбих қилиб, буюрадиларки, бу дунё қудуғига суварий сабаб Раббоний санъатдир. Демак, дунё қудуғининг ихтирочиси Оллоҳ таъолодир. Бинобарин, сабаб лозим бўлса, мусаббиб (сабабчи) лозимдир. Яъни Оллоҳ таъоло.

МАСНАВИЙ

*Гардиши чарх расанро иллат аст,
Чархгардонро надидан зиллат аст.*

ТАРЖИМА

*Чарх гардиши расаннинг иллоти,
Чархчини кўрмаслик одам зиллати.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чархнинг (чиғирик) айланиши ип туфайли, яъни ипнинг иллатидандир, аммо, чархчи ёхуд «чархгардон»ни кўрмаслик хато ва зиллат.

ШАРҲ

Баъзан воқелик сабабларни юзага келтиради. Аммо ўша аҳвол ва асбобни майдонга келтирган Раббоний қудрат ва болиғ Самадоний ҳикматни кўрмаслик ё англамаслик айни жаҳолат ва маҳзи ҳамоқат.

МАСНАВИЙ

*Ин расанҳои сабабҳо дар жаҳон,
Ҳону ҳон э-ин чархи саргардон мадон.*

ТАРЖИМА

*Бул сабаблар ришасин олам аро,
Билма саргардон фалакдан мутлақо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жаҳонда зинҳор бу сабабларнинг ипини саргашта ва саргардон фалакдан гумон этма!

ШАРҲ

Кавннинг (дунё) асбоб ва вукуотини (борлиғини) саргардон чархдан гумон килма. Чунки, бу вукуотнинг асл зуҳури фармони жаноби Кирдикорга вобаста ва таҷаллиёти илоҳия ила орастидир. Йўкса, саргардон ва сарсон бўлган бу суварий чархни, бу моддий табиатни жузъий ақл вукуга келтиролмасди (яъни яратолмасди), жузъий ақл мазкур ҳодисотни майдонга келтира олади, дегувчи овсар дунё зиндонидан — моддийлик зиллатидан эмин (озод) эмас.

МАСНАВИЙ

*То намонӣ сифру саргардон чу чарх,
То насӯзӣ ту зи беағзӣ чу марх.*

ТАРЖИМА

*Токи чархдек зору сарсон бўлмасанг,
Токи беақл оғочдек куймасанг.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Токи фалак чархидек зору саргардон, яъни доимий илоҳий амр гардишида қоим бўлган қоинотдек ҳаракатда ва жараёнда бўлмагуниингча; токи ақлсиз бир қуруқ оғочдек ёниб бўлмагуниингча.

ШАРХ

Мусаббиби ҳақиқий (ҳар бир нарсанинг ҳақиқий сабабчиси) Оллоҳ таъоло ҳазратларини кўра олмайсан, яъни Оллоҳнинг ирода қудратини зоҳиран кўриб турсанг-да, унинг ботинида кечаётган жидду жаҳд ва инқилобларини ҳис этолмайсан. Жузъий ақл соҳиби бўлган инсон Ақли кулли қандай қилиб англай олсин, тоғ оёғида турган чумоли бамисоли. Сен ўз зоҳирӣ ҳаётининг катларида қандай фожиалар ғимирлаётганини-да билмайсан. Унутувчан, тобеъ ва заифсан.

МАСНАВИЙ

*Бод оташ мешавад аз амри Ҳақ,
Ҳар ду сармаст омаданд аз амри Ҳақ.*

ТАРЖИМА

*Бод ӯт ўлгай Ҳақ таъоло амри-ла,
Иккиси сармаст Оллоҳ амри-ла.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шамол ва олов Ҳақ субҳонаҳу ва таъолонинг амри тавассутида вужудият майдонига келади. Унинг амри-фармони боисидан боз шамол оловга дўнади. Иккиси Ҳақ шаробидан сармастдилар.

ШАРХ

Ҳар бир махлуқ Оллоҳ таъоло ҳазратларининг амри ила мавжуд ва ҳосиятёб бўдилар. Масалан, олов ва шамол Парвардигор ҳазратларининг бахшу нисори ва фармони тажаллийси бўлиб, сармасти Ишқдир. Улар гоҳ нур, гоҳо нор; гоҳ тўфон, гоҳ эса сарсари елдир.

МАСНАВИЙ

*Об ҳалиму оташ аст ҳашм, эй писар,
Ҳам зи Ҳақ бинӣ, чу бикшой басар.*

ТАРЖИМА

*Сув ҳалимдир, ўт ғазабдир, эй ўғил,
Кўзларинг очким, Худованддир вакил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сув ҳалим, яъни мулойимдир, олов эса кони ғазаб ва шиддат. Эй ўғлон, кўзларингни очсанг (маъни назари билан боксанг) ҳар иккиси ҳам Ҳақдан эканини билурсан.

ШАРҲ

Ҳалимлик, зилол сувнинг латофатига ташбиҳ қилинмоқда. Ҳилм воситасида инсонлар қалбида неча-неча шукуфаи (чечак) жонфизо очилади. Ғазабнинг оловга тамсил этилмаги шунинг учунким, ғазаб алангаси неча диллар нашъаси ва неча хонумоннинг асбоби саодатини барбод этади. Бинобарин, ҳар иккиси ҳам Ҳақдандир. Соҳиби ҳилм ва виқор бўлган бахтиёр (Латиф), ғазаб ва муталоший бўлган бадбахт (Қахҳор) асмосига (Оллоҳнинг исми ва сифатлари назарда тутилаяпти. — *Тарж.*) мазҳар бўладилар. Ахвол ва умрнинг (юмушларнинг) хусни идораси учун (бажо этмоқ) ғазаб ғоят ёмон ва зарарли. Виқорсиз ҳилм ҳам соҳибига боиси зил ва залолат бўлади. Ҳар ҳол ва қорда мақбул бўлган сийрати камол ва виқор ҳилмдирким, бу айни ҳикматдир. Виқорсиз бўлган ҳилм соҳибига эмас, ғаразли золимларга нисбатан ҳақорат, билакс, мужиби риоятдир.

МАСНАВИЙ

*Гар набудӣ воқиф аз Ҳақ жони бод,
Фарқ қай кардӣ миёни қавми Од.*

ТАРЖИМА

*Бод жони Ҳақдан огоҳ бўлмайин,
Од қавмин фарқлай олмасди тайин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар шамолнинг жони (бу ўринда ақл англашилади. — *Тарж.*) Ҳақ таъоло ҳазратларидан вофиқ, унинг амри иродасидан хабардор бўлмаганда қандай қилиб Од қавмидан Оллоҳ пайғамбарини инкор қилган кимсаларни фарқ қила билур эди?

ШАРҲ

Шамолнинг жони Оллоҳ таъоло ҳазратлари пок зоти улуҳиятидан ва Раббоний амрларидан хабардор, Кирдикор иродасига

тобей бўлмаса, Худ пайгамбар алайҳиссалом уммати — Од қавмини нечук фарқ қила олар эди. Албатта, фарқ этолмасди. Юқорида келган байтлар шарҳидан («Од қавми тарихи»га қаранг. — *Тарж.*) маълум бўлдики, шамол Ҳақ амри билан Од қавмини ҳалок ва тор-мор айлади, мўминларга эса ҳеч қандай захм-заҳмат етмади... Зикр этилган шамол сабаб бўлиб, мусаббиб жаноби Кирдикордир. Шамолнинг бу қадар даҳшатли тус олишига зоҳирӣ сабаб Од қавмида авж олган зулм ва адолатсизлик, куфр ва исёндир. Бинобарин, оқил зот ҳам сабаб ва ҳам мусаббибни хайрли ибодатлар билан доимо ёд этади, зеро, ёлғиз ҳақиқӣ сабабларни тафаккур этиб, зоҳирӣ сабабларга назар солмаслик, ёхуд зоҳирӣ асбобни гумон қилиб, ҳақиқӣ асбобни танимаслик айни хато ва буюк адашишдир. Ушбу кайфият янада равшан бўлсин учун бир мисол келтирайлик: зоҳирӣ сабабни инсоннинг бадани деб тасаввур қилсак, ҳақиқӣ сабаб инсоннинг руҳидир. Бадансиз инсон бўлмагани каби руҳсиз бадан ҳам лоша (жасад) бўлишдан кўркар.

МАСНАВИЙ

*Худ гирди мўминион хатте кашид,
Нарм мешуд бод к он жо мерасид.*

ТАРЖИМА

*Худ мўмин теграсига тортди хат,
Бод ёввош тортар эрди шул заҳот.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрати Худ алайҳиссалом мўминларнинг атрофига бир хат чекди, токим боди сарсар ул мўминларга зарар етказмасин. Бод эса ўша хат теграсига етган заҳоти юввош ва латиф бўлар эди.

ШАРҲ

Ушбу муборак байтда ва бундан сўнг келадиган байти шарифларда баъзи мўъжизот ва каромоти жалилиянинг теъдоди (маҳорати) ила жамотот ва табиат зоҳираларининг Ҳақ амрига бўйси-ниши зикр этилади.

МАСНАВИЙ

*Ҳар кӣ берун буд аз он хат жумларо,
Пора-пора мешикаст андар ҳаво.*

ТАРЖИМА

*Кимсаким хатдан бурӯн эрди уни,
Бод ҳавода пора қилди жисмини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хар кимсаки ул хатдан ташқари эрди, уларнинг барини бод — шамол ҳавода пора-пора айлади. Од қавмидан мункир бўлган кимсалар шамол забтида ҳавога улоқиб, буткул қирлиб кетди.

ШАРҲ

Хатдан мақсад: хат моддий ҳодиса бўлиши билан бир қаторда маънавий ҳад (чегара) бўла олади. Яъни ҳазрати Худ алайҳиссалом Ҳақ таъоло амрига биноан муқаррар этган шароитнинг хат ва ҳаддидан (чегарадан) ташқарига чиққан кимсаларни нафси аммора ва шайтони лаъин паришон ҳамда азоб чоҳида муқим этди.

МАСНАВИЙ

*Хамчунин Шайбон Роъий мекашид
Гирд бар гирди рама хатти палид.*

ТАРЖИМА

*Авлиё Шайбон Роъий гоҳида
Тортар эрди хат сурув атрофига.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Худ алайҳиссалом каби Шайбон Роъий номли валийуллоҳ қўй сурувининг атрофига ошкора бир хат чекарди.

ШАРҲ

Шайбон Роъий имом Шофиъий розияллоҳу анҳунинг асрдоши ва муборак бир зоти ҳикматсифот эди. Ёлғиз жума кунлари шаҳарга келиб, бу кунни муборак айлаб, шаҳар хорижида ибодат, Оллоҳ таборак ва таъолонинг ёди билан яшарди.

МАСНАВИЙ

*Чун ба жумъа мешуд он вақти намоз,
То наёбад гург он жо турк тоз.*

ТАРЖИМА

*То намози жумага юз бурдилар, —
Этмасин торож сурувни бўрилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шайбон Роъий ҳазратлари жума намози ила машғул бўлган чоғларида бўрилар сурувга хавф-хатар солмасликлари учун унинг теграсига хат тортардилар.

ШАРҲ

Бу муборак байтнинг зохирий маъноси юқорида зикр этилди. Ботиний маъноси қуйидагича: Шайх Шайбон Роъий ҳазратлари ўзларига тобеъ бўлган зотлардан бирор важҳ боисидан ё жисман, ё ҳолан жудо бўлган чоғларида, ханнос шайтон ибодат, ҳаракат ва воқеъларида уларга бирор фанолик етказмаслиги учун бир мустақийм чизик, яъни йўл, бир улур ташбиҳ ва талкин этар эдилар. Токи ҳазрати шайхнинг тобеъийнлари ул танбиҳ хатининг ичида бўлиб, ғаддор шайтон уларга ғафлат ва зарар келтирмасин.

МАСНАВИЙ

*Ҳеч гурге дар нарафти андар он,
Гўсфанде ҳам нагашти з-он нишон.*

ТАРЖИМА

*Ҳеч бўри келмас эрди ул томон,
Ҳеч бир қўй хатни кесмасди тамом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул хат ҳеч бир бўрининг қўйларга тажовуз этмагига йўл бермасди ва ҳеч бир қўй ул хат нишонини босиб чиқиб кета олмасди.

ШАРҲ

Муборак байтнинг зохирий маъносида ташқари яна ботиний маъноси ҳам бордирки, будир: шайх ҳазратларининг ушбу амр ва ҳиммати боисидан на шайтоннинг ифвога мажболи қолмас эди ва на муридларнинг пир хати ҳаддидан чиқишга мадори.

МАСНАВИЙ

*Боди ҳирси гўргу ҳирси гўсфанд
Доири марди Худоро буд банд.*

ТАРЖИМА

*Бўри ҳирсин боди, қўй ҳирси даги,
Ул Худонинг мардига бўлди асир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бўри хирсининг боди — шамоли ва қўйнинг хирсу тамаъи бир Орифнинг Оллоҳ таъоло изни билан чизган доирасига банд бўлиб, боғланиб қолдилар.

ШАРҲ

Бир Орифнинг Ҳақ изни билан вазъ (пайдо) айлаган доирасига на бўри каби йиртқич бўлган шайтоннинг хирсу хийласи, на қўй каби инсоннинг тамаъ ва хою ҳаваси тажовуз эта олмас эди. Мўмин-мусулмон бўлган одам хоҳ шайтондан, хоҳ нафси амморанинг шарридан (ёмонлигидан) эмин бўлмоқ истаса, бир томондан Қуръони азиймуш шаънда қатъий буюрилган хат ва ҳаддан тажовуз этмасликка диққат ва ғайрат айламоғи керак, иккинчи томондан шайтоннинг ёмонлигидан паноҳ топмоқ учун бир оқил мард ё шайхи комилнинг панд ва насиҳатига тобеъ бўлмоғи лозимдир.

Изоҳ: Бу ерда ва юқорида қайта-қайта таъкид бўлаётган «Нафси аммора» ҳақида «Ламаот» китобларида ва бошқа тасаввуфга доир адабиётларда қарийб бир хил тафсиллар берилган. Аввалан, нафс уч сифатга эга бўлади:

1. *Нафси аммора* — бу нафс ёмонликка томон амр қилади ва ҳалокатга элтади.

2. *Нафси лаввома* — бу нафс ўз соҳибини унинг маъсияти учун маломат қилади, яъни бирор бир гуноҳ иш содир этилса, кетидан пушаймонлик келади.

3. *Нафси мутмаинна* — бу анбиёлар нафси. Айтиш керакки, авлиёлар нафси лаввома бўлиб, у тадрижан мутмаиннага айланади. Нафси аммора эса, авомнинг нафси. Бас, шундай экан, нафс билан жанг қилмоқ керак. Буюрмишлар: «Мухолифатун нафси раъсул ибадати ва мувафиқатун нафси асасул куфри» (Нафс билан мухолифат, яъни зиддиятда бўлмоқ ибодатларнинг бошидир, нафс билан мувофиқлашмоқ (келишмоқ) куфрнинг асосидир). Билгилки, тан фиръавни ана шу нафсдирким, Худолик даъвосини қилди: «Ва ана Роббукумул аъло». (Мен сизларнинг олий Парвардигорларингман).

МАСНАВИЙ

*Ҳамчунон боди ажал бо орифон
Нарму хуш ҳамчун насими гулситон.*

ТАРЖИМА

*Пок зотлар-чун ажал боди азал,
Бўлди хуш гулзор насимидек гўзал.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ажал боди (яъни ўлим шамоли) орифлар учун гўё гулистон насимидек (шабодасидек) юмшоқ ва латиф бўлди.

ШАРХ

Чунончи, олов аслида ғоят даҳшатли бир ҳодиса эса-да, Оллоҳ таъоло ҳазратларининг амри билан — ҳазрат Иброҳим алайҳиссаломга воқеъ бўлгани каби — ҳарорат ва аслий сифоти-ни тарк айлаб, ошиқларга гулзор бўлди. Шунингдек, ажал ҳам аслида шиддаткор ва изтироббахш бўлса-да, Ҳақ амри воқеъ бўлгач, гулистон шабадаси каби орифларга латофатафзо, саодат мабдаъи ва боқийлик боиси бўлади.

МАСНАВИЙ

*Оташ Иброҳиймро дандон назад,
Чун гузийди Ҳақ буд, чунаш газад?!*

ТАРЖИМАСИ

*Ўт Халилulloҳга тиш санчмади,
Не учун санчсин, уни Ҳақ танлади.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Олов Иброҳийм алайҳиссалоту вассаломга ўз тишларини урмади. Ҳазрат Иброҳийм Ҳақ таъоло ҳазратларининг мақбул ва танланган бандаси — пайғамбари. Шундай экан, олов ул зотга нечук асорат етказсин? Асло.

ШАРХ

Ҳилқат ва табиати олов каби аёвсиз ва шиддатли бўлган анвойи нарса ва ҳодисалар Ҳақ таъоло иродасига мутеъдир. Масалан, ажал зотига мувофиқ изтиробли бўлса-да, Раббоний амр-фармон воқеъ бўлгач сафо ва саодатбахш бўлади.

МАСНАВИЙ

*З-оташи шахват насўзад аҳли дин,
Боқиёнро бурда то қаъри замин.*

ТАРЖИМА

*Куймагай шахват ўтидан аҳли дин,
Ғайрларни тортди то қаъри замин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Дин аҳли, яъни иймон-диёнатли зотларни шахват олови ёндира олмайди. Бошқаларни бу олов (шахват олови) замин қаърига тортади (яъни уларни залил ва тубан қилади, охир-оқибат дузах қаърига итқитади).

ШАРҲ

Дин аҳли ва асхоби яқийн (ҳақиқат аҳли, покиза зотлар) шахват ўтида яъни, хирсу ҳаво ва тубанлик оловида ёнмайдилар. Зеро, улар учун шахват олови азоб ва зиллат боиси бўлажаги Раббоний иродат билан собитдир. Аммо, иймонга ноил бўлмаган мункирлар бу ҳақиқатни англай олмаганлари сабабидан ниҳоят замин қаърига ва Оллоҳ таъоло қаҳрига дучор бўладилар.

МАСНАВИЙ

*Мавжи дарё чун ба амри Ҳақ битохт,
Аҳли Мусоро зи қибтӣ вошинохт.*

ТАРЖИМА

*Ўзди дарё тўлқини Ҳақ амри-ла,
Қавми Мусони қибтийдан фарқ қила.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки дарёнинг тўлқини Ҳақ таъоло ҳазратларининг амри ила тез суръатда оқа бошлади. Ҳазрати Мусо алайҳиссалом аҳлини қибтийлардан (Фиръавн аҳлидан) фарқ айлади.

ШАРҲ

Қайиқ ёхуд кемасиз дарё ичига кирганларни фарқ этмоқ дарё хилқатининг иқтизосидан эди, лекин Оллоҳ таъоло ҳазратларидан воқеъ бўлган амр ила дарё Мусо алайҳиссалом аҳлини муҳофаза қилди ва Фиръавнни тобеълари ила ҳалок айлади. Алҳосил, амвож (мавжлар) ва ақдар (қадарлар) Ҳақ аҳлига зарар-заҳмат етказа олмайди, бироқ мункирларни тор-мор этади.

МАСНАВИЙ

*Хок Қорунро чу фармон даррасид,
Бо зару тахташ ба қаъри худ кашид.*

ТАРЖИМА

*Амри Ҳақ еткач замин Қорунни
Ютди тахту бойлигу зар — борини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Раббоний қаҳрнинг фармони Қорунга етишгач, тупроқ уни тожу тахти, зару зевари билан ўз қаърига тортиб кетди.

ШАРҲ

Қорун бойлик ва суварий (яъни зохирий) иззат боисидан кибрга берилди. Оллоҳнинг покиза бир расулига қарши исён кўтарди ва Оллоҳ таъолонинг қаҳрига дучор бўлди. Окибат хил-қатан ҳалим бўлган тупроқ Қорунни бойлик ва тахту тожи билан ўз домига тортиб ҳалок айлади.

МАСНАВИЙ

*Обу гил чун аз дами Ийсо чарид,
Болу пар бикшод, мурге шуд парид.*

ТАРЖИМА

*Сув ва тупроқ тотгач Ийсонинг дамин,
Қушга дўнди, пар қоқиб, учди майин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сув ва тупроқ ҳазрат Ийсо алайҳиссаломнинг нафаси таъсир этгач, қанот очди, қушга айланиб парвоз қилди.

ШАРҲ

Ҳақ таъолонинг изни билан ҳазрат Ийсо алайҳиссаломнинг тупроққа дам уриши ва тупроқнинг қушга айланиши азиймуш шаън Қуръонда баён этилгандир. Бундан маълум бўладики, тупроқ жамодат турига мансуб экан, Ҳақ таъоло унга жон бағишлайди, у эса ҳатто парвоз этмоққа қобил бўлади.

МАСНАВИЙ

*Ҳаст тасбеҳат бухору обу гил,
Мурғи жаннат шуд зи нафхи сидқи дил.*

ТАРЖИМА

*Тасбиҳинг сув, гил, бухордир — сидқи дил
Дамларинг жаннат қушига дўнди, бил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сенинг тасбиҳинг (яъни Оллоҳ субҳонаҳу ва таъолони пок-
лаб ёд этмоқ, зикр айламоқ) сув, тупроқ ва бухордир (ҳаво,
буғ). Кўнгил сидқининг нафасидан ул бухор жаннат қушига айлан-
ди.

ШАРҲ

Ориф ва содикнинг сидқи диллари баракоти билан тасбиҳ ва таҳлилларнинг қушга айланиши аҳодиси набавийя ила собит-
дир. Гўзал ва маҳз хайр бўлган калом маҳв бўлмасдан, қанотли
қуш каби доимо ҳар тарафга парвоз этади ва инсониятга неча-
неча саломатликлар эшигини очади. Юнон анъаналарига муво-
фиқ, бирор-бир йиғинда сўз сўзламоқлик тақозо этилса, мазкур
сўз ёхуд калом «қанотли сўз» ибораси билан тавсир этилган.
Каломнинг қутлуғ ва ғоятда олий мақомга ноиллиги азиймуш
шаън Қуръоннинг «Фотир» сураси, 10-ояти каримасида қуйида-
ги тарзда зикр этилади. «Ман кана юрийдул ғиззата фалилла-
хил ғиззати жамийъан илайҳи ясъадул калимут тоййибу вал
ғамалус солиҳу ярфаъуху, валлазийна ямкурунас саййиати ла-
хум ғазабун шадийдун. Ва макру улаика ҳува ябувр» («Сура-
тул Фотири», 10).

Маъноси: «Ҳар кимки иззат истар эса, итоат билан Оллоҳ таъо-
лодан истасин. Жамийки иззатлар Оллоҳ таъоло учундир: тоййиб
ва гўзал калом ва амали солиҳни Оллоҳ таъоло ўз даргоҳида қабул
айлайди. Ул кимсаларким (макр-хийлани) фикр этадилар, улар
учун қаттиқ азоб бордир. Хийлакорларнинг макру хийласи фосид
бўлғуси». («Фотир» сураси, 10-оят).

Калом, яъни сўз маънавият ва маданият оламида нечук аҳа-
миятга эга эканлиги барчага аён.

МАСНАВИЙ

*Кўҳи Тур аз нури Мусо шуд ба рақс,
Сўфши комил шуду раст ў зи нақс.*

ТАРЖИМА

*Рақс тушди Тур Мусо нуридан,
Комил ўлди сўфиваш ўз қусридан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тур тоғи ҳазрат Мусо алайҳиссалом (Роббининг) нуридан
рақсга тушди. Ва ушбу важҳ ила Тур тоғи комил бир сўфийга
айланиб, нуқсондан пок бўлди.

ШАРҲ

Оллоҳ таъолонинг нури ҳазрат Мусо алайҳиссаломга тажаллий этганидан сўнг, Тур тоғи рақсга тушиб, комил ва беқусур бўлди. Инсон эса Тур каби жамодот эмас, шу боисдан Оллоҳ таъолонинг суюмли бандаси бўлган бир муршиди комилга интисоб этса, унинг машруъ насихатларини адо этмоққа шитоб айласса, олий бир саодатга ноил бўлади. Муборак байт ана шу ҳолга ишорат этаяпти.

МАСНАВИЙ

*Чи ажаб, гар кўҳ сўфӣ шуд азиз,
Жисми Мусо аз кулуҳе буд низ.*

ТАРЖИМА

*Тоғ сўфӣӣ бўлса, бул не бокдир,
Ҳазрати Мусо тани туфроқдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар Тур тоғи сўфӣӣ каби азиз ва мукаррам бўлса, не ажаб. Мусо алайҳиссаломнинг пок жисми туфроқдан эди, холос.

ШАРҲ

Тур тоғи рақсга тушиб, шараф қозонганига таажжубланманг, зеро, ҳазрати Мусо алайҳиссаломнинг ва филжумла инсонларнинг ҳам асли туфроқдан экан, Борий таъолонинг файз ва раҳмати бир дам (нафас) билан Одам алайҳиссаломни тирилтириб, шарафга ноил айлаганидек («Ва лақод карромна...»), Одам фарзандлари қадр ва шонини юксакликка кўтаради. Бинобарин, инсон ожиз ва нотовон экан, қандай қилиб олий руҳоний мартабага ноил бўлади деб, умидсиз бўлмасин ва ушбу ваҳм билан ўз-ўзига футур келтирмасин. Зеро, одам фарзандининг лафзи тараққий ва юксаклик билан чамбарчасдир.

ЖУХУД ШОҲИНИНГ ТАЪН ВА ИНКОРИ, ЎЗ НОСИҲЛАРИ НАСИҲАТИНИ ҚАБУЛ ЭТМАГАНЛИГИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Ин ажойиб дид он шоҳи Жухуд,
Жуз, ки танзу жузъ, ки инкораш набуд.*

ТАРЖИМА

*Ул Жухуд шоҳким иши инкор эди,
Бул ажойиб ҳолга беқрор эди.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Юқорида зикр этилган ажойиб ҳодисаларга гувоҳ бўлса-да, Жухуд шоҳи иқдор бўлмади. Унинг қилмиши таъна ва инкордангина иборат эди.

ШАРҲ

Дунёда шундай бир навъ жазога гирифтор бўлган телба инсонлар бордирки, ҳар нечук азим балолар ва кулфатлар, ҳар нечук одилона бурҳон ва насихатлар ҳам уларнинг кўзларини очолмайди. Улар ўз даъволари ва инкорларида бардавом бўладилар.

МАСНАВИЙ

*Носиҳон гуфтанд, аз ҳад магзарон,
Маркаби истезаро чандон марон.*

ТАРЖИМА

*Айтди носиҳларким ҳаддан ошмагил,
Зулм тулпориди чандон шошмагил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Носиҳлар Жухуд шоҳига дедилар: «Ҳаддан тажовуз айлама, зулму манманлик маркабини бу қадар сурма».

ШАРҲ

Жухуд шоҳи мўминларга нисбатан авж олдирган зулми туфайли Оллоҳ таборак ва таъолонинг ғазабига дучор бўлмасдан

бурун, насиҳатгўйлар уни зулм ва жаҳолат йўлидан қайтармоқчи бўлиб огоҳлантирдилар. Шу пайтга қадар қилган жабр-ситамларга хотима бериб, минбаъд зулм тулпорини олға сурмаслигини таъкидлаб, танбиҳ берадилар. Таассуфлар бўлсинки, фанолиғ майдонида йўлсиз бир ишга қўл урган кимса оқибати хайрсиз, маънисиз ва ҳатто залолат бўлса-да, бу йўлда давом этаверади. Холбуки, хайрсиз амалда бардавом бўлмоқ сабот бўлмай, балоҳат ва фасоддир.

МАСНАВИЙ

*Носиҳонро дасту басту банд кард,
Зулмро пайванд дар пайванд кард.*

ТАРЖИМА

*Айлади банд шоҳ ўз носиҳларин,
Авж олдирди зулм, ёзуғларин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жухуд шоҳи носиҳларининг (насиҳат қилувчилар) оёқ-қўларин банд этди ва зулм устига зулмни авж олдирди.

ШАРҲ

Золимларга хизмат қилмоқ айна ҳамоқат ва қабих балоҳатдир, чунки ҳам панд ва насиҳатнинг самарасидан маҳрумият ҳосил бўлади, ҳам бундай тунд ва қаттиққўл золимга насиҳат қилмоқдан ҳар қандай киши юз буради.

МАСНАВИЙ

*Бонг омад кор чун ин жо расид:
«Пой дор, эй сак, ки қаҳри мо расид».*

ТАРЖИМА

*Оқибат бонг урди Аъло Аршимиз:
«Бўлди, эй ит, келди энди қаҳримиз!»*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шоҳнинг зулми ҳаддидан ошгач, руҳоният олаmidан садо келди: «Оёғингни тий энди, эй ит, бизнинг сабримиз тугади, қаҳримизга нишон бўлдинг!..»

ШАРҲ

Баъзан марҳаматли Парвардигор золимлар учун тавбага шуруъ қилишлари ва тарийқи мустақиймга ружуъ қилишлари учун имконият, фурсат ва ваъда беради. Аммо золимлар зулмда давом этсалар, халойиқ бу зулм ва таъадди остида хор ва ҳақир бўлса, Оллоҳнинг қаҳри юз очади ва золимларга муносиб жазо юборади. Ғофил бўлган золимлар бир қарра қилган ёмонлик ва фанолигидан ҳосил бўлган «самара»га мойил бўлиб, ҳар доим жазодан эминман, деб гумон қилади ва шу йўл билан ўзини балога гирифтор айлайди. Холбуки, Оллоҳ таъоло ҳазратлари «Сатторул ʼбуб» (гуноҳларни яширувчи)дир ва қанчадан-қанча осийлар ўз гуноҳларига истиғфор қилсин, деб жазони маълум муддатга кечиктиради. Бироқ, Оллоҳ таъоло Одил ва Қаҳҳор бўлгани учун тавба даргоҳига юкуниб келмаган фосиқларнинг бошига балолар ёмғирини ёғдиради.

Кунлардан бир кун ҳазрат Умар разияллоҳу анҳу бир осий зотни қатлга ҳукм айлади. Жаллод қиличининг ҳайбати ва даҳшатидан ваҳмга тушган осий ҳазрат Умарга нолаю зори қилди: «Ё амиралмўминийн! Мени афу эт! Хаётимда танҳо бир марта гуноҳга қўл урганимга ишон!» Ҳазрат Умар жавобан буюрдилар: «Ҳошо! Сен ёлғон гапирасан. Чунки, Оллоҳ таъоло «Сатторул ʼбуб»дир. У сенинг неча-неча ёлғонларингни кўриб туриб, кечирди. Пинҳон этди. Оқибат Оллоҳ адолати сени жаллод панжаларига тутқазди!..»

МАСНАВИЙ

*Баъд аз он оташ чиҳил газ барфурухт,
Халқа гашту он жуҳудонро бисўхт.*

ТАРЖИМА

*Сўнг олов қирқ газга ёйиб бағрини,
Чирмаб олди шох Жуҳуднинг қавмини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шундан сўнг олов қирқ газ юқорига шуълаланиб, халқа бўлди-да, ул жуҳудларни қаърига тортиди.

ШАРҲ

Маълумки, олов мўминларга гулистоннинг рамзидир. Бироқ, У Оллоҳ ва унинг сиддиқ бандаларини инкор этган жуҳудлар учун жаҳаннамга айланди. «Буруж» сурасининг 10-ояти каримасида буюрилади: «Инналлазийна фатанул мўминийна вал мўминоти сумма лам ятубу фалаҳум ʼзабу жаҳаннама, валаҳум ʼза-

бул ҳарийқ». (Маъноси: «Мўмин ва мўминалар зиёнқашлик қилганидан кейин куфрдан қайтмасалар, шубҳасизки, жаҳаннам азобиға гирифтор бўладилар. Уларга қаттиқ олов азоби берилади»). Ушбу ояти карима юқорида зикр этилган жухуд золимлари устидан воқеъ бўлганлиги ҳақида ривоят қиладилар.

МАСНАВИЙ

*Асли эшон буд оташ з-ибтидо,
Сўи асли хеш рафтанд интиҳо.*

ТАРЖИМА

*Ибтидода ўт эди ул зотлар,
Интиҳо ўт айлади барбодлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Уларнинг асли ибтидода олов эди; оқибат асл наслиға тортиб, ўтга айландилар, яъни ниҳоят уларни олов ҳалок қилди.

ШАРҲ

Қайсар Жухуд шоҳидек насихатга қулоқ тутмаган барча золимларнинг асли оташдир, ушбу ҳукм улар ҳақида: «Кулли шайъин яржиъу ила аслиҳи», яъни «Ҳар бир нарса ўз аслиға қайтади».

МАСНАВИЙ

*Ҳам зи оташ зода буданд он фарийқ,
Жузъҳоро сўи Кулл бошад тарийқ.*

ТАРЖИМА

*Ул гуруҳ ўтдан яралди аслида,
Жузъларнинг йўли Куллнинг наздида.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу жухудлар фирқаси (гуруҳи) бўлиб, уларнинг асл зоти ўтдир. Бинобарин, ҳар бир жузънинг (бўлак) йўли аслида Кулл (бутун) томонга йўналгандир.

ШАРҲ

Илохий қавоиддан маълумдирки, ҳар бир жузъ (яъни бутуннинг бир бўлаги) ўзининг асл зоти бўлган Куллға мойилдир. Инсон боласи Оллоҳ таъолонинг фармони тақозоси билан феъл

ва табиатнинг аслини табдил этиш жараёнида бир мукаммал Кул-га (яъни, бир бутун вужуд ёхуд ҳар бир ҳодисанинг мукаммал ҳолати маъносида тушуниш мумкин) айланади. Шу тариқа саодат мақомига восил бўлади. Масалан, ҳилқати зулм ва фаноликка мойил бўлган, ёхуд айрим бир ҳолатда ёвузликка журъат этган одамнинг асли оловдир. Бундай табиат соҳиби бўлган кимса нечук йўл тутмоғи мумкин? Аввало, азиймуш шаън Қуръоннинг Раббоний амрига мутаважжих ва сомёе бўлмоғи, сониян, бир пири комилга ноил бўлмоғи шарт. Шу йўл билан заллатпеша бўлган ул зот марҳамати Раббоний ила аслини тарк айлаб, саломат бир тарийкнинг (йўл) солики бўлади.

Асл зоти олов ва зулм бўлган кимса мутлоқ оловга рожеъдир (яъни оловлиги — золимлигича қолади) деб тасаввур қилмоқ, маслакнинг (яъни тарийқатнинг) жабри, Оллоҳ таъоло ҳазратлари амр-иродасининг инкори билан баробардир. Юқоридаги байтнинг қуйи сатрида келган «Жузълар Кулга томон қайтади» таъбирининг маъноси — Раббоний амрни қабул қилмоққа саъй-ҳаракат этмоқ лозимлигини тасдиқлайди. Демак, Оллоҳ таъоло амрини қабул этиб, машруъ амалларга қўшиш қилган кимса асли оловлик ҳилқатини маҳв айлаб, бир салоҳ ва тоҳир йўлнинг солики бўлиши мумкин.

МАСНАВИЙ

*Оташе буданд мўъминсўз, бас,
Сўхт худро оташи эшон чу хас.*

ТАРЖИМА

*Бир мусулмонсўз олов эрди улар,
Хас каби ўз ўтларида куйдилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул золимлар неча бир мусулмонларни ёқдилар, яъни ҳалок қилдилар, аммо ниҳоят ўз оловларида ўзлари хас-хашак баайни куйиб, кулга айландилар.

ШАРҲ

Ўз ҳилқатларини табдил этмоқ учун (яъни яхшиликка томон ўзгартирмасдан) Оллоҳ таъоло ҳазратларининг амрига итоат этмакдан бош тортган золим жухуд қавми мўмин-мусулмонлар бошига қанчадан-қанча бало селини ёғдирдилар. Уларнинг олов ва зулмлари охир-оқибат илоҳий саодатдан маҳрум этди. Жухудларнинг бир олов каби мўминларни ёққанликлари таъбиридан мақсад оловнинг фойдали бўлган баъзи ҳислатларини тарк ва маҳв этганларини таъкид этмоқ учундир. Масалан, олов аслида

хавфли ходисадир, бироқ қаҳратонда инсоннинг исинмоғи ёхуд неъматларнинг пишиб етилмоғи, шунингдек, темирга ўхшаш маъданларни эритмоқ учун қони фойдадир. Демак, олов ўз хил-қатини ўзгартириб, Раббоний амрга тобеъ бўлса, хайрли амалларга восита бўла билади.

МАСНАВИЙ

*Он, ки будаст «Уммуҳул ҳавияҳ»
«Ҳавияҳ» бошад мар ўро зовияҳ.*

ТАРЖИМА

*Улки эрди «Уммуҳул ҳавияҳ»
«Ҳавияҳ» ўлгайдир анга зовияҳ.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар ул золимнинг асли «ҳавияҳ», яъни ғоят шиддатли олов эса, ҳудди шу олов унга зовияҳ — макон бўлади.

ШАРҲ

Бу ҳол азиймуш шаън Қуръоннинг «Қориъа» сурасининг 6—11-оятҳои қаримларида мазкурдир: «Фаамма ман сақулат мавазийнуху (6). Фаҳува фий ғийшати розияҳ (7). Ваамма ман хоффат мавазийнуху (8). Фауммуху ҳавияҳ (9). Ва ма адрока ма хияҳ (10). Нарун ҳамияҳ (11)».

Маъноси: «Бас, аммо қимнинг аъмоллари (амаллари) вазни оғир бўлди (6). Бас, у тириклигидаёқ розилик (Оллоҳ розилигини) топди (7). Ва аммо қимнинг аъмоллари вазни енгил бўлди (8). Бас, унинг жойи ҳавиядир (9). Ва нима англатади сенга недир у (ҳовия нима демак) (10). Оловдир ғоят шиддатли (11)». Бу оятҳои қарималардан шу нарса ошқор бўладики, ҳар бир одамнинг ҳасаноти (ғўзал амаллари) саййиотидан (ёмон амалларидан) зиёд бўлса, унинг учун жаннат эшиклари очикдир. Ва агар қимнинг саййиоти (ёмон амаллари) кўп бўлса, унинг маскани дўзах қаъридир. Бинобарин, саййиот дафъи ва ҳасанотнинг таҳсили учун ҳамиша саъйу жиҳод этмоқ инсониятнинг муқтазиётидир (яъни одамлик талабларидандир).

МАСНАВИЙ

*Модари фарзанд жуёни вай аст,
Аслҳо мар фаръҳоро дар пай аст.*

ТАРЖИМА

*Онаизор истаюр фарзандини,
Асллар истар ўзин пайвандини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Волида фарзандининг талабида. Асллар ўз фаръларининг (аслининг бир узви ёхуд аслидан иккинчи даражали нарса) пайида.

ШАРҲ

Ҳар нечук волида ўз жигарбандини ардоқлаган ва мудом йўқлагани каби, асллар ҳам ўз узвларини қидиради. Фарълар (узвлар) маънан табдил бўлса, яъни ўзининг аслидан жудо бўлиб, бошқа бир аслга қовушса, охир-оқибат мубаддаллар (яъни табдил бўлган ҳодисалар) ўз аслини талаб этади. Халқона таъбир билан изоҳласак, «асл наслига тартади».

Масалан, хилқати оловдан яралган золимни асли — ўт ва қадар ўзига қайта чорлайди. Аммо мазкур золим зулмни тарқатиб, ҳақиқат тарийқига (йўлига) солиқ бўлса, унинг зоти хайрга мубаддал бўлиб, талаби жаннат, рағбати жаноби Кирдикорнинг (Оллоҳнинг) лутфига айланади.

МАСНАВИЙ

*Обҳо дар ҳавз агар зиндонияст,
Бод нашфаш мекунад к-арконияст.*

ТАРЖИМА

*Сув агар ҳавз ичра зиндонбанд эрур,
Бод арконий эрур, шийдам этур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сувлар ҳовузда гарчи зиндонбанд, маҳбус эса-да, бод — шамол уни ўз домига тартади. Зеро, шамол хилқатан «аносири арбаъа»дандир.

ИЗОҲ

Аносири арбаъа — тўрт унсур — сув, олов, тупроқ ва шамол. Борлиқ мавжудот ана шу тўрт унсурдан таркиб топган.

ШАРҲ

Маълумки, шамол ва «атмосфера» деб аталмиш ҳаво кислот, азот ва суюқликдан таркиб топгандир. Булутсиз осмонда кўринган ранг бу ҳаводир. Шамол ўз таркиботи, табиатига мувофиқ сув ва рутубатни қуритади. Чунончи, йўлларда жамланган сувлар қаттиқ шамол таъсирида қурийд.

МАСНАВИЙ

*Мераҳонад, мебарад то маъданаиш,
Андак-андак то набинӣ бурданаиш.*

ТАРЖИМА

*Тортадир бод сувни то маъдан қадар,
Кўрмагайсан, оз-оз элтар беасар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шамол сувни халос айлаб, маъданга қадар жуда секин, оҳиста-оҳиста тортиб кетади. Сен бу жараёни кўра билмассан.

ШАРҲ

Сувнинг ўртадан қалқиб, ниҳоят бир улкан таҳвилотдан (ўзгаришдан) сўнг асл маъдани бўлган денгизга ружуъ айлаши (қайтиши) кўз билан кўриб бўлмас тадрижий жараён. Бинобарин, инсон ҳаётининг тугаши, ниҳоят топишини ҳам кузатиш имкондан ташқари ҳолдир.

МАСНАВИЙ

*В-ин нафас жонҳои моро ҳамчунон,
Андак-андак дуздад аз ҳабси жаҳон.*

ТАРЖИМА

*Жонни даҳр зиндонида шу сингари,
Ўғирлар оз-оз нафас ўғирлари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Худди шунингдек, жонимизни бу нафас жаҳон ҳибсхонасидан (қамоқхона) оз-оздан ўғирлайди.

ШАРҲ

Сув шамол туфайли қуритилгани каби жонимизнинг тириклик суви ҳам нафас воситасида оз-оз ва талошсиз бу дассос дунёдан айрилади. Ёлғиз Худонинг мардлари абадий саодатга ноил бўладилар. Бу ўринда нафасдан икки муддао назарда тутилади. Биринчидан, оқ жигар назарда тутилмоқдаким, унинг воситасида бир томондан бадан ҳавони қабул айлайди ва тирилади: иккинчи томондан замон зайли билан кўзга кўринмас суратда фано бўлади. Бошқа жиҳати калом — сўзга ишоратдир. Яъни

бизнинг каломимиз хайр, яхшилик томонга равона бўлса, гўзал оқибатларга мушарраф айлайди, аксинча, ёзуғлик бўлса, поймол этади.

МАСНАВИЙ

*То «илайҳи ясаду атябул калим»,
Совидан минна ила ҳайсу алим.*

ТАРЖИМА

*Пок каломлар Ҳаққа умтилди мудом,
Ҳақ муаллимдир, гўзал сўз топди ком.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Гоят буюк ва пок бўлган каломлар бизнинг ҳузуримиздан Ҳақ жонибига интилади (кўтарилади). Бу каломлар шу қадар юксак мақомга етадики, Оллоҳ таъоло ҳазратлари «Алийм» сифати билан уларни тинглайди.

ШАРҲ

Буюк ва пок каломлардан мақсад — таҳлил, турли тоат-ибодатлар, адл ва инсоф демакдир. Бу байтда «Фотир» сурасининг 10-оятига ишора қилинмоқда ва ояти карима шу байтлар таҳлилида келтирилди.

МАСНАВИЙ

*Тартақий анфасуна билмунтақо,
Мутҳафған минна ила дорилбақо.*

ТАРЖИМА

*Феъл, нафаслар қудс ила бўлди расо,
Ҳадя қилдик то дами дорилбақо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Нафасларимиз ва феълларимиз поклик билан тараққий этади. Бу солиҳ амаллар биздан бир ҳадя тарзида то дорилбақога қадар этади.

ШАРҲ

Гўзал феъл ва каломлар шоён бир тухфа янглиғ лоҳут оламига чиқади ва соҳибини жаноб Парвардигор даргоҳида мақбул айлайди.

МАСНАВИЙ

*Сумма таътийна мукафатул мақол,
Зиёфи зака раҳматан мин Зулжалол.*

ТАРЖИМА

*Сўнг каломларким нисор этдик ҳалол,
Икки ҳисса раҳмат айлар Зулжалол.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Биздан ҳады бўлган калому амаллар эвазига жалол ва азамат соҳиби бўлган Оллоҳ таъоло ўз раҳматини икки ҳисса қилиб қайтаради.

ШАРҲ

Инсон мақбул калимот, ҳамийда амалларни рўёбга келтирганидан сўнг, Худойи таъоло марҳамати ва раҳмати унга қат-қат намоён бўлади. Иккинчи мисрада қуйидаги мазмунга ишорат қилинади: ҳар бир инсон Оллоҳ таъолодан келадиган мукофотга зинҳор ўз ҳунарим ва қобилиятим билангина ноил бўла оламан, деб гумон қилмасин. Зеро, хайр-саодат, иноят жаноб Раббул оламиёндандир. Фақат покиза каломлар ва яхши амаллар Раббоний марҳаматни жалб ва даъват этмоққа гузал бир васила бўлади.

МАСНАВИЙ

*Сумма юлийна ила амсалиҳа,
Ка яналал ғабду мимма налаҳа.*

ТАРЖИМА

*Сўнгра Оллоҳ айлагай эҳсонини,
Қулларим олсин дея инъомини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бизнинг Оллоҳ таборок ва таъоло даргохида макбул бўлган каломимиз ва солиҳ амалларимиз эвазига ўзининг чексиз раҳматини ноил айлади.

ШАРҲ

Оллоҳ бизнинг хайрли каломимиз ва солиҳ амалларимиз эвазига берган неъматларидан ташқари яна бир чўнг Раббоний марҳаматини нисор айлади. Бу қўлнинг хайрли калом ва амалда собитқадамлик билан давом этишидир. Токи банда фаровон Раббоний марҳаматга ва жадид неъматларга мушарраф бўлгай.

Муборак байт маънисидан чиқадиган хулоса шулки, Оллоҳ таъоло бандаларининг фоний (яъни вақтинчалик ёхуд зарурат юзасидан) хайрли каломи ва муваққат солиҳ амаллари учун ниёзманд эмас. Зеро, Оллоҳ имтиҳон тарзида берган ҳаётини унинг конун-қавоиди асосига қурган бандасини севади. Ул бандани ўз жамолига ва марҳаматига мушарраф этаркан, маҳтал қилмайди (яъни куттирмайди). Чунки, кимсани маҳтал қилмоқ айни мусибат ва маъсият.

МАСНАВИЙ

*Хаказа таъружу ва танзилу доиман,
Зафала зилта алайҳи қоиман.*

ТАРЖИМА

*Бўйла раҳматлар ёғур Ҳақдан мудом,
Зоеъ ўлма икки ҳолда, вассалом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Юқорида зикр этилган афъол ва каломлар эвазига бандаларга Раббоний марҳамат даргохидан мукофот нозил бўлади. Бинобарин, эй яхшилиқ истовчи одам, сен ушбу икки ҳолдан зоеъ бўлма: ҳамиша каломинг хуш, амалинг хайрли бўлсин!

МАСНАВИЙ

*Порсигўйиям, яъни ин кашаш,
З-он тараф ояд, ки омад он чашаш.*

ТАРЖИМА

*Форсий сўйлайман десам чиқди нидо:
«Ул тарафдан келганин тот доимо».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Юқоридаги бир қанча муборак байтлар араб тилида баён қилинди. Шу боисдан форсий сўйламакка ихтиёр этган Мавлоно ҳазратлари бу байтлар рухнинг иши ўларок, коинотдан инаётган садоларга кулоқ тутади: у ердан келган садолар лаззатлидир, сен ана шу лаззатбахш рухоний нидоларга қалбинг тутгил, демокдалар.

ШАРҲ

Солиҳ амал ва тоййиб (эзгу) каломларнинг олий мақомга жазб бўлиши, Оллоҳ субҳонаҳунинг ўзидандир. Худойи мутаъол бу йўсиндаги калом ва хайрли амаллар учун инсон руҳига лаззат ва жозиба ҳавола буюргандир.

МАСНАВИЙ

*Чашми ҳар қавме ба сўе монда аст,
Қ-он тараф як рўз завқе ронда аст.*

ТАРЖИМА

*Ҳар қавм ул ёнга кўз тутгайки бот,
Ул тарафдин ҳосил этмишидир мурод.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар бир қавмнинг нигоҳи ўша қавм бир куни завқ ва сафо сурган томонга қадалган бўлади.

ШАРҲ

Башар фарзанди нечук бир нарса билан улфат касб этса, не бир нарсадан завқ олар бўлса, ҳамиша ўшал нарсага рағбат ва мухаббатда бўлади.

МАСНАВИЙ

*Завқи жинс аз жинс бошад худ яқийн,
Завқи жузъ аз Кулли худ бошад яқийн.*

ТАРЖИМА

*Хақ будурким, жинс завқи жинс ўлур,
Жузъаларнинг завқи асли Куллидур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Якийн ва муҳаккақ будурки, ҳар бир жинснинг завқи унинг ўз жинсидандир; жузъларнинг (узв, аъзоларнинг) завқи унинг ўз Кулли (яъни ўша узвларни ҳосил этган бутунлик)дандир.

ШАРХ

Мустаҳкам завқ ва майл ўзи мойил бўлган нарсага маънавий ҳамжинсият каби бир махфий иртибот (яқинлик, алоқамандлик)дан пайдо бўлади. Жузънинг ўз Куллига иртиботи зарурат бўлгани боис ҳамиша унга музтар ва бекарордир. Бинобарин, дўзахий зот зулм, қаҳр ва оловга; жаннатий эса адл ва гўзал амалларга мойил. Жузъ ўз Куллига оқар сувдек илҳақдир.

МАСНАВИЙ

*Ё магар он қобили жинсе бувад,
Чун банд пайваст жинси у шавад.*

ТАРЖИМА

*Ё магар бу бошқа бир жинс ахтарар,
Пайванд ўлгач, унга ҳамжинс айланар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бир жинс бошқа бирига қобил, яъни унга жинсдош бўлиш хусусияти боис пайванд бўлади, демак, бошқа бир жинснинг ажралмас узвига айланади ва таркибига дохил бўлади.

ШАРХ

Жинс жинсни ахтаради. Зоҳиран зулмга мойил, бироқ тараққиётда бўлган жузъ зулмоний жинсиятини тарк этиб, нажот тариқатига йўлдош ва истиқоматга солиқ бўла олади. Аксинча, шаклан мутаққий кимса зулм на шақоват йўлига тушиши оқибатида хуср ва балога гирифтор бўлади.

МАСНАВИЙ

*Ҳамчу обу нон, ки жинси мо набуд,
Гашт жинси мову андар мо фузуд.*

ТАРЖИМА

*Сув ва нондекким, эмас жинсдошимиз,
Жинсимиз бўлгай бўларкан ошимиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Масалан, сув ва нон бизнинг жинсимиздан эмас. Қачонки биз улардан истифода этсак, улар жинсимизга айланади.

ШАРХ

Табиийки, инсоннинг бадани қайд қилинган сув ва нон каби Оллоҳ таоло неъматларидан айрича. Аммо, бу неъматлар одам жинсига (бу ўринда баданига) дохил бўлгач, унинг бир жузъига айланади. Бу илохий неъматлар туфайли одам боласи соғлом ва саодатга ноил бўлади. Жинсларнинг бу ҳолатдаги табдили бошқа наботот, жамотот ва хайвонот турларига ҳам хос. Инсон азиймуш шаън Қуръон ҳукмига биноан «аҳсани тақвим», яъни Оллоҳнинг суюмли, гўзал яратилган халифаси. Бинобарин, инсон ҳамиша, ҳар нечук ҳолда Раббоний ирода ижросига жидду жаҳд айласа, Ҳақ нури унинг қалбида тажаллий этади ва зулмоний жинсиятини тарк этиб, икки жаҳон фароғати, эминлик ва омонлик соҳиби бўлади.

МАСНАВИЙ

*Нақши жинсият надорад обу нон,
З эътибори охир онро жинс дон.*

ТАРЖИМА

*Сув ва нонда йўқ эрур жинсдан нишон,
Жинс эрур охир — пировард бегумон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сув ва нон нақш ва суврат жиҳатидан инсон билан жинсият тутмаса-да, охир эътиборда сен уларни инсон билан ҳамжинс бил.

ШАРХ

Суврат ва нақш эътиборига кўра сув билан нон инсон баданига ғайри мушобих, аммо баданга дохил бўлиши ва бадан жузъларига қувват, зиёдалиқ бахш эта олиши қобилиятига кўра жамотдотдан табдил бўлиб, инсон билан жинсият, ҳаёт ва қобилият касб этади. Бу мисолдан намоён бўладики, қуддусиятга шоён урфон аҳли билан ҳамхол ва ҳамзабон бўлган зот ҳақиқат зоҳиргоҳи ва илохий маромга ноил бўлади.

МАСНАВИЙ

*В ар зи ғайри жинс бошад завқи мо,
Он магар монанд бошад жинсро.*

ТАРЖИМА

*Жинсдан ўзга бўлса бизнинг завқимиз,
Не ажаб, ул завқ жинсин аҳлимиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар бизнинг завқ ва фараҳмандлигимиз ғайри бир жинсдан ҳосил бўлса, бу ҳол ўша ғайри жинсининг бизнинг жинсимизга монандлиги ва мушобиҳи туфайли.

ШАРҲ

Жинс ўз жинсидан завқ ола билади. Агар жинси бошқа бўлган бирор нарсадан завқ олса, завқ берган нарса майл этган нарса жинсига менгазиш оқибатидандир. Масалан, мустақийм (тўғри) бир одам ғайри мустақийм (эгри) одам билан улфат тутиниб, гоҳ-гоҳ завқлана билса, зоҳиран ғайри мустақийм мустақиймига менгзаши мумкин. Аммо, бу хато тасаввур ҳосиласи. Дастлаб бир-бировига монанд бўлган ҳисларнинг охир-оқибатда ғайри мушобиҳ экани ҳақиқат. Масалан, лаззатли шингилга томган захар, муҳаббатдек туюлган адоват, эҳсонга ўхшаш қаҳр ёхуд одам юзли хайвон, сувратан ва сийратан муттақий бўлган риёкор каби жинсият козибадир (ёлғон).

МАСНАВИЙ

*Онки монанд аст — бошад орият,
Орият боқий намонанд оқибат.*

ТАРЖИМА

*Неки монанд бўлса улдир орият,
Орият боқий қололмас оқибат.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар бир нарса ҳақиқий бўлмасдан, мушобиҳ, яъни ўхшаш бўлса бу — орият. Орият эса оқибатда боқий қолмайди.

ШАРҲ

Юкорида гувоҳ бўлганимиз, ғайри мустақийм бир одамнинг мустақиймларга ҳос аҳвол ва атворда бўлиши муваққат. Бундай

хол охир-окибатда завољ ва зойилга гирифтор бўлади. Аксинча, сувратан ғайри солих одамни бадахлоқ кимсалар ўзларига ҳамжинс билиб, унга эътимод қилсалар, сўнгра уларнинг нолайик ҳаракатларига тобеъ бўлмаётганини кўрсалар, ҳамжинс эмасликларини англаб, бир-бирларидан йироқлашадилар.

МАСНАВИЙ

*Мурғро гар завқ ояд аз сафийр,
Чунки, жинси худ наёбад, шуд нафийр.*

ТАРЖИМА

*Куш агар ёлғон садодан завқланар,
Жинси эрмаскан яна нафратланар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куш ўз сасига монанд бир садодан (яъни ёлғон садодан) завқланиши мумкин. Аммо, бу ўз ҳамжинсининг товуши эмаслигини пайқаб қолгач нафратланади.

ШАРХ

Яширинган бир овчининг куш тутмоқ учун таклидан чиқарган ёлғон сасидан куш завқ олади ва ўша садо чиққан ерга яқин келади, аммо бу ҳамжинсининг товуши эмаслигини англагач, унинг завқи нафратга мубаддал бўлади. Чунончи, ора-сира куш овчи домига тутилгани каби баъзи бир инсон ҳам бир муқаллид (таклидчи) ва риёкорнинг домига гирифтор бўлиши шубҳасиздир. Бинобарин, ақл ва фаросат соҳиби бўлган киши доимо эҳтиёт бўлмоғи лозим.

МАСНАВИЙ

*Ташнаро гар завқ ояд аз сароб,
Чун расад дар вай гурезад, жўяд об.*

ТАРЖИМА

*Ташна завқланса саробдан, не ажаб,
Етса, қочгай, сув қидиргай ташналаб.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сувсаган одам саробдан завқланади. Сароб кўринган ерга етиб боргач, сув ҳалқаларига ўхшаш шакллар йўқолади. Шундан сўнг, ташна одам яна сув қидиришда давом этади.

ШАРҲ

Сароб саратон кунларида олисдан назарга сув каби ташланувчи бухордир. Чанқаган йўловчи камоли ҳароратдан сув бўлса керак, деб ўша томонга шитоб этади. Аммо етдим дегунча, сароб ундан чекинаверади, йўловчининг ташналиги чандон зўраяди.

Алҳосил, ҳақиқий бўлмаган ва ёлғиз сувратдан иборат жинсият саробга монанд. Бинобарин, ундан туғилган завқ ва саодат охир-оқибат зарар ва нафрат, зулмат ва надоматдир.

МАСНАВИЙ

*Муфлисон ҳам хуш шаванд аз зарри қалб,
Лек, он расво шавад дар дори зарб.*

ТАРЖИМА

*Хуш этар муфлисни зарким қалб эрур,
Лек, уни зарбхоналар расво этур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Муфлислар қалбаки олтиндан хушхол бўладилар, лекин зарбхонада ўша қалбаки олтиннинг расвоси чиқади.

ШАРҲ

Ҳақиқий бўлмаган суварий жинсият ва латофатнинг оқибати расволикдир. Масалан, бадахлоқ ва тамаъгар ва ё сармоясиз қолган баъзи муфсид ва беор қалбаки олтин ясайди. Улар бундан муваққатан завқ ва лаззат суришлари ҳам мумкин. Аммо натижада тажрибалардан сўнг олтиннинг қалб ва қийматсизлиги ошкор бўлгач, сохтакор турли жазоларга гирифтор бўлади. Бинобарин, ҳар калом ва амалда қабих феъл, фасод сўзлардан парҳез этиб, адл ва истиқомат тарийқиға дохил бўлмоқлик одамийлик фазоилидандир.

МАСНАВИЙ

*То зарандудият аз роҳ нафканад,
То хаёли каж туро чаҳ нафканад.*

ТАРЖИМА

*То зарандудлик йўлингни тўсмасин,
То ғараз ўй чоҳ ичида қўммасин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй, Ҳақ талабида бўлган инсон! Дикқат эт! Бу зарандудлик, яъни қалбаки бўлган бу суварий жаҳон, бу зеб-зийнат ва хою ҳашамга ботган ҳаром дунё сени йўлдан оздирмасин! Дикқат айла! То эгри ва ботил ҳаёллар сени чоҳ қаърига улоқтирмасин!

ШАРҲ

Эй инсон! Нафс ва шайтоннинг ҳамда хийлакор одамларнинг сенга завқли қилиб кўрсатган номашруъ амалларига рағбат этма! Хийлакорлар билан улфатда ва унсиятда бўлма! Зеро, улар айни сароб ва сафийр, гирдоби зулматмасийдир. Оқибат сени бало ва қазоларга рўбарў этадилар, сўнгра саломатлик ва сафо ўрнига жабру азобга ташлайдилар. Бинобарин, бу ўткинчи умрда шариа-ти гарродан ва асрлар бўйича чуқур тажрибаю таҳқиқдан ўтиб, инсоният олами қабул этган низомдан айрилиб, сафийл ва сар-гардон бўлма!

МАСНАВИЙ

*Аз «Калийла» боз хон он қиссаро,
В-андар он қисса талаб кун ҳиссаро.*

ТАРЖИМА

*Сен ўқи такрор «Калийла» қиссасин,
Сўнг талаб қил қиссанинг ул ҳиссасин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

«Калийла ва Димна» номли ҳикоялардан («Ҳумоюннома» китобидан) бу қиссани ўқигил ва ул қиссадан ҳисса талаб қил.

ШАРҲ

Бу қисса муносабати билан кутбул орифийн Мавлоно Жалолиддин Румий қоддаса сирруҳус сомий ҳазратлари бир неча тег-ран ҳукм, ҳақоиқи олия ва нуқоти жалилияни баён буюрадилар. Иншаоллоҳ таъоло, қуйида таҳрир ва урфон нури билан танвир қилинади.

НАХЧИЙРЛАР (ОВ ҚИЛИНАДИГАН БИР ТУРЛИ ХАЙВОН)НИНГ ШЕРНИ ТАВАККУЛ ҚИЛИБ, ЖАХДНИ ТАРК ЭТМОҒИГА ДАЪВАТ ҚИЛМОҚЛАРИ ХУСУСИДА ҲИКОЯТ

Нахчийрлар ўзларига талофат етказувчи шернинг наздига келиб, таваккулни ихтиёр этмоққа ва бинобарин, жаҳдни тарк этиб, саъй айламасликка чақирадилар. Бунинг зимнида арслонни унга хуш келадиган сўзлар билан сийлайдилар. Ушбу ҳикоятда нахчийрлар ва шер ўртасидаги ғоят жиддий баҳс эътиборга сазовордир.

ИЗОҲ

Бу ҳикоятда шер — арслондан мақсад соҳибкудрат золим ва хунрез инсон; нахчийрлар тоифасидан маром авомунносдан баъзи заиф ва бедармон кимсалар. Яна бир тавжеҳда арслондан мақсад — ақл; нахчийрлардан маром — афкор ва васваса. Лекин, ҳикмат билан мутолаа қилинса, ғўзал тавжеҳ биринчи баён этилган тавжеҳдир. Яъни арслон — соҳибкувват, хунрез ва золим инсон; нахчийрлар тоифаси авомунносдан баъзи заиф ва бедармон кимсалардир. Арслон — ақл ё нафс; нахчийрлар — афкор ё васваса каби ҳодисаларга нечоғли тааллуқли экани ҳикоят шеvasидан ва ҳикоя сўнгида муборак «Маснавий»нинг баъзи байтлари мазмунидан ошкор бўлади.

МАСНАВИЙ

*Тоифаи нахчийр давр водии ҳеш,
Будашон аз шер доим кешма-кеш.*

ТАРЖИМА

*Бир ғўзал водий эди, нахчийрлар
Шер туфайли кашма-каш айлардилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сўлим ва латофатли водийда бир гуруҳ хайвонот яшар эди. Бироқ худди шу водийда яшовчи ва уларнинг изтиробига сабаб бўлгувчи арслон туфайли уларнинг орасида доимо баҳсу талош рўй бериб турарди.

ШАРҲ

Бир гўзал водий аҳолиси гўзал мавқеъда умргузаронлик кил-салар-да, қудрат соҳиби, хунрез ва зolim бир инсондан ҳамиша изтиробда эдилар. Шу боис камоли хавфдан муталоший ва ғариб бир ҳолда кун қўрардилар.

МАСНАВИЙ

*Бас, ки он шер аз камийн дар мерубуд,
Он чаро бар жумла нохуш гашта буд.*

ТАРЖИМА

*Баски ул шер ўрнидан қўпган замон,
Ҳар на жон бор ўлдирарди беомон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон ўз камийнидан (яъни пистирма)дан қўпган захоти, гўзал водий нохуш ва даҳшатзорга айланарди.

ШАРҲ

Юқорида зикр этилган зулм ва зўр соҳиби — хунрез яширин маконидан чикиб, водий аҳолисини талар, мол-манолларини ғорат, ўзларини зулмга нишон этарди. Шу сабабли водий аҳли ўз манзилларидан нафратда, шер хавфидан беҳузур эдилар.

МАСНАВИЙ

*Ҳийла карданд, омаданд эшон ба шер,
К-аз вазифа мо туро дорем сер.*

ТАРЖИМА

*Ҳийла айлаб, келдилар шер наздига,
Айлашиб манзур вазифа нафсига.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳайвонлар ҳийла этиб, арслоннинг қошига келдилар ва дедилар: «Эй арслон, биз сени вазифадан тўқ тутармиз!»

ШАРҲ

Ғоят безор ва бекарор бўлганлари учун унинг наздига чор-ночор, мутеъна ташриф буюриб, дедилар: «Эй қудрат соҳиби,

сен ўз маконингни тарк этмасанг, бизга зиён-заҳмат етказмасанг ва бошимизга қатлу қирон селини ёғдирмасанг, кўнглингга хуш келадиган бир вазифани таклиф қиламиз. Яъни ҳар куни наздинга ўз кўлларимиз билан семиз бир жонлиқни келтириб берамиз. Шу билан ҳирсинг олови ва ғазабинг осойиш топади. Аммо гарчи бу ишни ўзинг ғоят аъло даражада эпласанг-да, биз сенга хушнуд эта оладиган қурбонлик келтирамиз. Бинобарин, заҳмат чекмасдан роҳатга ноил бўласан».

МАСНАВИЙ

*Жуз вазифа дар пайи сайде маё,
То нагардад талх бар мо ин гиёҳ.*

ТАРЖИМА

*Сен фақат сайд этма, ўз корингни бил,
Бўлмасин бизга гиёҳ заҳру залил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Биз сенга таклиф этган вазифадан ғайри иш билан ҳузуримизга келма (яъни ов ёхуд талон-гараж мақсадида), токи бизнинг озуқамиз бўлган гиёҳ, майсалар заҳарга айланмасин.

ШАРҲ

Сенинг роҳат-фароғатингни кўзлаб келтирадиган жонлиғимиз кифоят қилсин. Ушбу вазифадан ғайри бир қор билан бизнинг ҳузуримизга оёқ босма. Сайду шикор айламоқдан воз кеч. Ёлғиз ваъдамизга эътибор этиб роҳат ихтиёр қил. Биз сенга доимий таом етказиб берадиган вазифадан ва хушҳол этмоқликдан қаноатда бўл. Зеро, сен бизнинг ихтилофимиз учун ҳар гал хавф солар эсанг ва беомон бўлсанг, сенга емиш бўладиган бадандан путур кетади.

АРСЛОННИНГ ҲАЙВОНЛАРГА ЖАВОБИ ВА ЖАҲДУ САӢЙНИНГ ФОЙДАСИ ҲАҚИДА СӢЗЛАГАНЛАРИ

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Оре, гар вафо бинам, на макр,
Макрҳо бас дийдаам аз зайдӯ бакр».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Майли, гар вафо кўрсам, на макр,
Чўх макр кўрсатди менга зайдӯ бакр».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон ҳайвонларга жавобан деди: «Майли, агар сўзингиз макр-хйла эмас, чин бўлса, розиман. Лекин мен дунёда зайд (ёлғончи) ва бакрдан (покиза) жуда кўп хйла ва ёлғонларни кўрдим».

ШАРҲ

Золим водий ахлига деди: «Сиз менга вазифа тайин этиб, уни хузуримга келтириб қўйдингиз. Демак, сизнинг таклифингизга кўра мен саӢй-ҳаракатсиз роҳатга ноил бўламан ва ҳар нечук машаққатлар зоеъдир. Лекин сезиб турибманки, бу айни хйла ва филофга василадир. Алалхусус, мен дунёда одамлардан жуда кўп хйла-найранг, макр ва ёлғонларни кўрдим. Бинобарин, ишимни ўз билганимча қилмоғим фойдали эканлигини англадим».

МАСНАВИЙ

*Ман ҳалоки феълу макри мардумам,
Ман газийда захми мору гаждумам.*

ТАРЖИМА

*Мен одамзод феъл ва макридан ҳалок,
Ҳам чаёну ҳам шлондан захмнок.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Мен инсонларнинг хийлали ишларидан ҳалокман. Мен илон ва чаён захмини татиб кўрганман.

ШАРҲ

Шу чокка қадар мен одамларнинг сўзларига эътимод этдим, илон ва чаён табиатидаги кимсаларга узок вақт сидқ кўрсатдим, бироқ уларнинг шартидан ҳалок бўларга етдим. Бу сўнгсиз тажрибалардан сўнг ҳам унинг ё бунинг раъйига юриб, зарар топдим ва надомат чекмоғим носазо ва айни хато.

МАСНАВИЙ

*Мардуми нафс аз дарунам дар камин,
Аз ҳама мардум батар дар макру кийн.*

ТАРЖИМА

*Нафс мардуми ичим этмиш камийн,
Макру кинда барча элдан баттарин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ичимда пўсиб олган нафс мардуми менга хийла ва зиён етказмакда жумлайи одамдан баттардир.

ШАРҲ

Золим водий аҳлига дейди: «Мен инсонларнинг хийласидан кўп зиён кўрдим, хўп пушаймон бўлдим, уларнинг менга ишлаган макр ва хиёнатларидан нолон бўлдим. Алалхусус, ўз нафсим билан ботинимдаги камингоҳда (пистирмада) яширинган бир улуг ғаним роҳат-фароғатни ихтиёр этиб, саъй ва жиҳоднинг адами бўлмиш зиёнлар манбаъини менга тавсия айламоқдаларки, улар ҳар нечук кимсалардан зиёда мени ёзуғлар гирдобига иткитмоқда. Сизлар эса, маккор нафс каби менга нисбатан кин тутмоқдасиз ва найранг билан гўё роҳат-фароғат ваъда айлаб, ҳалокатга дучор этаяпсиз».

МАСНАВИЙ

*Гўши ман «Ла йулдагул мўъмин» шунид,
Қавли пайғамбар ба жону дил гузид».*

ТАРЖИМА

*Тингладим «Ла йулдагул мўмин»ни,
Жону дил бирла паямбар ҳукмини».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Мен пайғамбар алайҳиссалоту вассаломнинг хадиси шарифларини эшитдим. Жаноб пайғамбар сўзларини жону дил бирла ихтиёр ва қабул айладим».

ШАРХ

Золим водий аҳлига баён айлаган хадиси шариф ушбудир: «Ла йулдагул мўмина мин жухрин воҳидин марратайни». Маъноси: «Мўмин бир индан икки карра чақилмайди». Яъни уни бир газанда икки марта чақмайди. Мўмин киши бирор юмушда бир дафъа зиён ва зарар кўрса, хоҳ тажриба учун бўлсин, хоҳ фойда илинжида бўлсин, қайтиб ўша ишга қўл урмайди. Зеро, сабоқ бўлган зарарли бир ишнинг зиёда зарарли эканлиги очик ҳақиқатдир. Бинобарин, эй водий аҳли, бу ғафлатга бошловчи сўзларингизга аҳамият бермайман, ўзимни машаққат ва надоматга дучор қилмайман».

НАХЧИЙРЛАРНИНГ САЪЙ-КАСБГА ҚАРШИ ЎЛАРОҚ ТАВАККУЛГА ДАЪВАТ ЭТМОҚЛАРИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Жумла гуфтанд, эй ҳакийми боҳабар,
«Ал ҳазар даъ лайса югна ған қодар».*

ТАРЖИМА

*Жумла дерлар: «Сен ҳакимсен нуктадон,
Лек, қадар авло ҳазардан бегумон».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслоннинг наздига келган ҳайвонларнинг барчаси дедилар: «Эй, ҳамма нарсадан огоҳ бўлган ҳаким! Ҳазар ва эҳтиёткорликни тарк эт, зеро, ҳазар қадардан зиёда фойда бермайди».

ШАРХ

Водий аҳли ўз ожизликлари туфайли арслонга қарши ҳийла ва макр тузоғини қўймоққа келишганлари юқорида айтилди. Бинобарин, золим хунрезнинг панжасидан мумкин қадар ҳалос бўлмоқ учун саъй ва ҳаракатсиз таваккулнинг ўзи биланоқ манфаат ҳосил қилиш мумкинлигини зўр бериб ташвиқ этдилар.

МАСНАВИЙ

*Дар ҳазар шӯридани шӯру шар аст,
Рӯ таваккул кун, таваккул беҳтар аст.*

ТАРЖИМА

*Бил, ҳазар исёну шӯру шардурур,
Қил таваккулким, таваккул яхшидур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазарда исён ва шӯру ғавғо бор. Юзингни таваккулга бур.
Таваккул аълодир.

ШАРҲ

Водий аҳлининг золим ва қаттол бўлган бир одамнинг саъю жаҳдни тарк қилмоққа даъват этмаклари ўзлари учун айни саъю жаҳддир. Фақат ғариб ҳолат будурки, саъй-ҳаракат ва жидду жаҳд учун бу қадар умури Раббония (илоҳий амрлар) бўлишига қарамасдан, диллари заиф бўлган танпарварларнинг ғарази ниҳоят шубҳали ва уларни вайрон этгувчидир. Аслида таваккул ғоят муътабар бир кайфият. Аммо шу шарт биланким, таваккул аҳли саъй-ҳаракат, машруъ иқдомот ва мақбул ижроотдан айри қолмасалар. Зеро, ҳақиқат оламида саъй-ҳаракатсиз ва жидду жаҳдсиз таваккул бўлмайди.

МАСНАВИЙ

*Бо қазо панжа мазан, эй тунду тез,
То нагирад ҳам қазо бо ту ситез.*

ТАРЖИМА

*Сен қазога панжа урма, бесабр,
Интиқом олгай қазо ҳам барибир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй, ғазабли ва бесабр инсон! Сен қазога панжа урма! То қазо сенга қасд ва хусумат тутмасин!

ШАРҲ

Водий аҳли хунрез одамга нисбатан ўз маромларига мувофиқ ушбу ғафлатрасо бир лисонни истеъмол қилдилар. Аммо, қазо билан мадора этмаслик қазога панжа урмоқ бўлмасдан, балки, Ҳақ амрига итоат айламоқдир. Зеро, илоҳий ҳукм ва амр тақозоси билан инсонлар учун ақл-заковат, қўл-оёқ каби соир аъзолар эҳсон ва ато этилгандир. Оллоҳ таъоло ҳазратлари икки дунёнинг раҳбари, шон-шухрат соҳиби бўлган набийлар маърифати, алалхусус, Ислом аҳлига азиймуш шаън Қуръон воситасида жаҳд ва касбни қатъий фармон этиб юборди. Инсоннинг рўзгор ва тирикчилик синовлари ҳам саъй-ҳаракатнинг фойдали ва афзалликларини кун каби равшан исбот этади. Саъй-кўшиш этмаслик, муросаю мадорада забун ва паришон ҳолда яшаш буюк ҳамоқат. Бинобарин, қазога панжа урмоқ ва Раббоний неъматни феълан инкор этмоқ гумроҳликдир. Улуғ коинот тасарруфидаги ҳар жисм, аъзо ҳаракатда. Ҳатто инсоннинг моддий ҳаётини ташкил этган нафас ва аъсоб ҳам худди шундай Раббул оламин фармонида мувофиқ доимий ҳаракат этар экан. Оллоҳ қудратига мункир бўлганлар аъзойи баданидан ибрат олсинлар-да, хижолат ва надомат этсинлар!

МАСНАВИЙ

*Мурда бояд буд неши ҳукми Ҳақ,
То ноёад захм аз Раббул фалақ.*

ТАРЖИМА

*Мурда бўл Оллоҳ ҳукмин наздида,
Етмасин Раббул фалақнинг захми-да.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ таъоло ҳазратларининг ҳукми ва фармойиши қошида ўлмоқ лозим. Токи тонглар Раббидан сенга зиён ва захмат етмасин.

ШАРҲ

Ушбу кайфият ҳам водий аҳли тафаккурининг ғафлатидан бир аломат — белгидир. Оллоҳ таъоло ҳазратларининг ҳукм-фармонлари наздида ўлмоқ, Оллоҳ таъолога куллиян тобеъ бўлмоқ, демакдир. Бу амр — айни ҳақиқат. Чунки, Оллоҳ таъоло ҳазратлари жидду жаҳд ва саъй-ҳаракатга буюради. Инсон қазо-қадар ва Ҳақ амрига тобеъдир. Бинобарин, доимо таслимиятни бажо айлайди. Аксинча, жаҳд ва саъй айламас эса, Ҳақ таъолога тобеъ эмас, балки унинг фармонида мункир ва осий

саналади. Бир оила соҳиби ўз болаларига «ишлангиз» амрини қилган заҳоти болалар қалқиб, фармон ижросига киришар эканлар, таслимият ва итоат исботини бажо айлайдилар. Аксинча, ушбу фармонга итоат этмаган қайсар танпарварлар мухолифат кўрсатиб, ижрога ружу қилмасалар оилабошига мункир ҳисобланадилар.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Оре, дар таваккул раҳбар аст,
Ин сабаб ҳам суннати пайғамбар аст».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Барҳақдир таваккул ибрати,
Бул сабаб ҳам Ҳақ Расулин суннати».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон хайвонларга жавобан деди: «Ҳа, таваккул раҳбар ва далилдур. Аммо, сабаб ва саъй ҳам пайғамбар алайҳиссалоту вассаломнинг суннати санияси ва одати жамийласидир».

ШАРҲ

Гарчи хунрез золимнинг водий аҳлига нисбатан муомаласи зулм бўлса-да, ушбу баҳсдаги фикрлари мусбат. Масалан, бир золим Оллоҳ таъоло ҳазратлари бирдур, деса, ваҳдониятга мутааллуқ бўлган ифодаси ҳақдир. Бинобарин, таваккул фарз ва маъқул амал. Фақат хайрли амалга тааллуқли таваккулга золимларнинг бўйсунмаслиги исбот этилгандир.

МАСНАВИЙ

*Гуфт пайғамбар ба овози баланд:
«Бо таваккул зонуи уштур бубанд».*

ТАРЖИМА

*Деди пайғамбар баланд овозда:
«Богла норни, сўнг таваккул созла».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Пайғамбар алайҳиссалом юксак садо ила буюрди: «Оллоҳ таъолога таваккул этмак баробарида туянинг оёғидан боғла!»

ШАРХ

Арслонга ташбих қилинган золим водий аҳлига деди: «Хунарнинг асли таваккул ила чамбарчас ишламоқдир. Бир зот оламлар фаҳри пайғамбар алайҳиссалоту вассалом ҳузурларига келиб деди: «Ё Расулуллоҳ! Туянинг оёқларини боғлаб, муҳофаза этайми ёхуд уни ўз ҳолига қўйиб, мутаваккул бўлайми?» Маъоз бин Жабал розияллоҳу анҳу ривоят қилишича, пайғамбар алайҳиссалоту вассалом жавоб бердилар: «Туянгни маҳкам боғла, сўнгра Оллоҳ таъолога таваккул қил». Бу ҳадиси шарифдан кун каби маълум бўладики, саъй ва таваккулнинг ўзаро боғлиқлиги мақбул кайфиятдир. Уларни бир-биридан жудо қилмоқ айни хато ва Раббоний иродага хилоф.

МАСНАВИЙ

*Рамзи «ал-қосиб ҳабибуллоҳ», шунав,
Аз таваккул дар сабаб қоҳил машав.*

ТАРЖИМА

*«Қосиб — Оллоҳ дўсти» рамзин англагил,
Ҳам таваккул бирла маҳтал бўлмагил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

«Қосиб — Оллоҳнинг дўстидир». Ҳадиси шарифнинг рамз ва ишоратини тинглагил-да, таваккул василасига маҳтал бўлма.

ШАРХ

Бу ҳадис саҳиҳдир: «Ал-қасибу ҳабибаллоҳи» (қосиб — Оллоҳнинг дўсти), яъни қосиб, умуман меҳнаткаш одам Оллоҳ таъолонинг суюмли қулидир. Жаҳд ва саъйнинг фойдаси исботга муҳтож эмас. Бинобарин, ғафлат аҳли ботил қарашларини собит этмоқ учун ҳар қанча далил ва таъвил келтирмасинлар, ўзларинигина барбод этадилар.

НАХЧИЙРЛАРНИНГ ИЖТИХОДДАН ТАВАККУЛНИ УСТУН ҚЎЙМАКЛАРИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Қавм гуфтандаш, ки касб аз заъфи халқ,
Луқмаи тазвийр дон миқдори халқ.*

ТАРЖИМА

*Қавм дерлар: касб — халқнинг заъфидан,
Билки, тазвийр луқмаси халқ қаъридан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қавм арслонга жавобан деди: Касб ва саъй-ҳаракат халқнинг заифлигидан. Касб тазвийр (ов) луқмасидирки, харисларнинг бўғзи баробаридадир.

ШАРҲ

Водий аҳли арслонга ташбиҳ бўлган одамга дейдилар: Инсонларнинг касб ва саъйи, қазо ва қадари камоли қудрати Раббонийдан воқеъ бўлади. Алалхусус, жаҳд ва саъй бир хато ҳаракатдир. Харис кимсанинг хирси яна талай гуноҳлар эвазига зиёда бўлиб, ўз соҳибига заҳмат ва изтироблар келтиради. Бинобарин, бундан сўнг наздимизга келма, сенга тегишли нарсаларни ўзимиз ҳузурингга келтириб берамиз.

МАСНАВИЙ

*Нест касбе аз таваккул ҳўбтар,
Чист аз таслийм худ маҳбубтар.*

ТАРЖИМА

*Йўқ таваккулдан зиёда касбу кор,
Борми таслимдан гўзалроқ ҳасбу ҳол.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳақ таъолога таваккул этмоқдан гўзал касб йўқ. Таслим бўлмоқдан кўра маҳбуброқ не бор?

ШАРХ

Бечора қавм таваккулни ҳамд айлаб, саъй-ҳаракатга нисбатан таъна ва истехзо қилар эканлар, бунинг зимнида ўзлари қаттиқ ҳаракат, яъни саъй-кўшиш қилаётганларини билмайдилар.

МАСНАВИЙ

*Бас гурезанд аз бало сӯи бало,
Бас жаҳанд аз мор сӯи аждаҳо.*

ТАРЖИМА

*Хўп балолардан балога қочдилар,
Ким илондан аждаҳога қочдилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кўплаб одамлар балодан қочаман деб, яна балоларга томон юз бурадилар. Талай зотлар илондан қочиб, аждаҳо домига илинадилар.

ШАРХ

Одамлар ҳақиқатни мукаммал англамоққа қодир эмасликлари вазҳидан ўз касб ва ҳаракатларида тақозо этилган ҳодисанинг аксини бажо келтирадилар ва ҳақиқатдан бу зайл эврилишлари оқибатида ўзларини хароб этадилар. Масалан, бир одам фаровон ва саодатманд бўлмоқ умидида тижоратга ўзини уради. Холбуки, тижорат гумон қилганидек, айни бахт ё комронлик мояси бўлмай, эҳтимол, ўша кимсанинг фалокати боисига айлангай. Чунки, барча маълум сабабларга кўра, саъй-ҳаракат этганларнинг юздан беши изтиробга дучор бўлса, саъй-ҳаракат этмаганларнинг юздан тўқсон тўққизи фақр ва азобга гирифтор бўладилар.

МАСНАВИЙ

*Хийла қард инсону хийлаш дом буд,
Он, ки жон пиндош хуношом буд.*

ТАРЖИМА

*Хийла қилди кимсаким, тўр бўлди,
Улки жоним дерди, қонхўр бўлди.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Инсон бирор мақсад илинжида макр-хийла қилди, унинг макри ўзига тўр, яъни дом бўлди. Жонга қиёс айлагани охир қонхўрга айланди.

ШАРҲ

Водий аҳли дедилар: Инсон саъй ва ҳийла билан бир муродга ноил бўлмоқ истайди, оқибатда ҳийласи бўйнига занжир ва шахси зиллатга асир бўлади. Масалан, ўғри ҳийла билан бир кимсанинг оқчасини ғорат этмак учун ақл ва қувватини сарф этар экан, охири қўлга илиниб, зиндонга ташланади, номус ва фароғати поймол бўлади. Филҳақиқат, номақбул, ғайри машруъ амалларда ҳийлали саъй зиёндидир, машруъ амалларни ихтиёр этмак айни саломат ва иззатдир. Оламда бир манфаатли амал билан шуғулланган кимсалар ўз касбларига қаноат этадилар. Аксинча, танпарварлар ўзлари дучор бўлган факр ва захматни даф қилмоқ умидида ўғрилик ва соир фазоҳатни ихтиёр этадилар. Оқибатда ўзларини турли балоларга гирифтор қиладилар.

МАСНАВИЙ

*Дар бубасту душман андар хона буд,
Ҳийлаи Фиръавн з-ин афсона буд.*

ТАРЖИМА

*Қопқани ёпди-ю душман хонада,
Ҳамда Фиръавн макри бул афсонада.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эшикни маҳкам ёпди, ҳолбуки ўғри хонанинг ичкарисида эди. Фиръавннинг макри-ҳийласи ҳам сахв ва саъй ҳақидаги мазкур афсонага тааллуқлидир.

ШАРҲ

Ўғридан эмин бўлмоқ учун хона эшиklarини маҳкам ёпганлар, бироқ, сахван ўғри уларнинг хонадонида бўлганлиги ҳақидаги мисолни водий аҳли арслонга ҳикоя қилдилар. Барчага маълумки, хона эшиklarини ёпганлар амн ва омон соҳиби бўлганлари ҳолда, очик қолдирганлар анжом ва ашёларини ўғирлатиб, надомат чекадилар. Фиръавн Ҳазрат Мусони (а.с.) ўлдирмоқ учун бани Исроил болаларини қатл ва фано этар экан, Ҳазрат Мусо (а.с.) Фиръавннинг ёнида нашъу намо топди. Филҳақиқат, Фиръавннинг ҳаракати касб ва жиҳод эмас, зулм эканлиги боисидан барбод бўлди.

МАСНАВИЙ

*Сад ҳазарон тифл қушт он кийнакаш,
В-он, ки ў межўст андар хонааш.*

ТАРЖИМА

*Қатл этиб юз минг зиёд гўдакни у,
Ахтариб ўз уйида юрганни у.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Интиқом чекувчи Фиръавн юз минг болани қатл этди, ҳолбуки у кидирган гўдак (Ҳазрат Мусо алайҳиссалом) унинг уйида эди.

ШАРҲ

Ушбу қисса Қуръони азиймуш шаъннинг «Қасас» сураси еттинчи ояти каримасидан ибтидо топиб, қуйидагича баён этилади: «Ва авҳайна ила умми Муса ан арзиййиҳи фоиза, хифти ʼалайҳи фаалқийҳи филямми ва ла тахофий ва ла таҳзаний, инна роддувҳу илайки ва жаъилувҳу минал мурсалийна». Маъноси: Мусонинг онасига илҳом билан билдирдикки, «Мусони эмизгин, зиёнга учрашидан қўрсанг, уни (сандикка солиб), дарёга (яъни, Нил дарёсига) ташлагин. Уни (ҳалок бўлармикан деб) қўркмагин, (фирорида) қайғурмагин, уни сенинг жонибингга қайтарамиз ва пайғамбарлардан қиламиз». «Фалтақотоҳу олу Фиръавна лиякувна лаҳум ʼадувван ва ҳазанан. Инна Фиръавна ва Ҳамана ва жунувдахума канув хотийн». Маъноси: «Мусо (а.с.) дарёга ташлангандан сўнг Фиръавн оиласи уни тутиб олди. Оқибатда Мусо (а.с.) уларга душман ва ғам-қайғуларининг боисига айланди. Ҳақиқатда, Фиръавн, Ҳомон ва уларнинг лашкарлари хато қилгувчилардан бўлдилар. «Ва қолатимроату Фиръавна қурроту айнин лий ва лака ла тақтулувҳу ʼаса ан янфаана ав наттахизаху валадан ва ҳум ла яшъурувна». Маъноси: «Ғоят обида аёл бўлган Фиръавннинг завжаси Осиё эрига деди: «Бу бола иккимиз-

нинг кўзимиз нуридир. Уни ўлдирма. У бизга манфаат келтиради. Ёхуд ўғил қилиб олармиз». Фиръавн ва унинг завжаси Мусодан (а.с.) қандай натижалар ҳосил бўлишини билмайдилар. «Ва асбаҳа фуаду умми Муса фориған. Ин кодат латубдий биҳи лавла ан робатна аъла қолбиҳа литакувна минал муъминийна». Маъноси: «Мусонинг (а.с.) онаси (унинг Фиръавн қўлига тушиб қолганини англаб) эс-хушини йўқотди. Унинг (Оллоҳнинг болани қайтариш ваъдасига) ишонувчилардан бўлиши учун кўнглига хотиржамлик солмаганимизда, у барча сирларни ошкор этар эди». «Ва колатли ухтиҳи қуссийҳи фабасурот биҳи ан жунубин ва ҳум ла яшъурувн». Маъноси: «Онаси Мусонинг (а.с.) ҳамширасига (изини йўқотмаслик мақсадида): «Мусога (а.с.) эргашгин», — деди. Ҳамшираси Мусони (а.с.) йироқдан кўриб турди. Фиръавн оиласи қизни кўрсалар-да, унинг ким эканлигини билмадилар». «Ва харромна ʻалайҳил марозиъа мин қоблу, фақолат ҳал адул-лукум ʻала аҳли байтин якфулувнаҳу лақум ва ҳум лаҳу носи-хун». Маъноси: «(онаси келишидан) илгари Мусони (а.с.) сут эмизгувчи аёллардан тўсдик. Мусонинг (а.с.) ҳамшираси: «Сизларга Мусони (а.с.) обдон парвариш этадиган оилани кўрсатайми? Улар Мусони (а.с.) ихлос билан боқадилар», — деди». «Фародаднаҳу ила уммиҳи қай тақорра ʻайнуҳа ва ла таҳзана ва литаълама анна ваъдаллоҳи ҳаққун ва лакинна аксароҳум ла яъаламувна». Маъноси: онасининг хушҳол бўлиши, қайғурмаслиги ва Оллоҳ ваъдаси эканлигини билиши учун биз Мусони (а.с.) унга қайтардик. Лекин инсонларнинг аксарияти (Оллоҳ ваъдаси ҳақ эканини) билмайдилар».

Бу ояти карималарда Раббоний амрга итоат ва сабр этганлар ҳақида буюк табашшийрот ва азим танбеҳот бордир. Муборак байтда водий аҳли арслонга ташбиҳ бўлган одамга дедилар: «Фиръавннинг жаҳду саъйига боқ, бир гўдақдан ҳалок бўлажагини ҳис қилмагани ҳолда, ҳалокатдан ҳалос бўлмоқнинг муфсидона ҳаёли билан бутун Миср болаларини қатл ва нест айлади ва ўзини абадий бадном қилди. Ҳолбуки, Оллоҳ таъоло ҳазратларининг амри воқеъ бўлганидан сўнгра Фиръавнни таҳликага солган гўдақ қатл этилмай, аксинча, Фиръавн ва қавмининг ҳалокатига сабаб бўлди». Водий аҳлининг жаҳду саъйга қарши баён қилинган ифода ва мисоллари ноўриндир. Зеро, юқорида зикр этилгани каби, Фиръавннинг ҳаракати машруъ саъй эмаслиги боисидан аҳвол ва омоли биззарура ўзи каби паришон ва беному нишон бўлди.

МАСНАВИЙ

*Дийдаи мо чун баче иллат дар ўст,
Рав, фано кун, дийди худ дар дийди дўст.*

ТАРЖИМА

*Дийдамиким унда иллат кўп жуда,
Бор, фано қил дийда дўст дийдасида.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки бизнинг кўзимиз кўп иллатлидир. Бор, ўз кўзингни дўст кўзларида маҳв ва фано айла.

ШАРҲ

Яъни инсоннинг кўз ва ақли доимий хатолар илкида бўлганидан бундай хатоқор ақл ва назарни тарк эт, Оллоҳ таъоло ҳазратларининг қудрат ва илмига илтижо айла, қудратнамо саъй-ҳаракатдан бош торт.

Бу танбех ҳам водий ахлининг ё саҳвларидан ва ёхуд арслонга ташбиҳ бўлган душманларини ғофил этмоқ фикридан келиб чиқади. Филҳақиқат, инсон ўз ихтиёрини Раббоний амрга фано этсин. Беҳамто Холиқ ўз Каломи мажидида инсонни саъй ва ҳаракатга буюради. Инсонга лойиқ бўлган кайфият будирки, ўз ҳаёлоти, ғафлат ва чорасизлигини тарк айлаб, машруъ суратда ҳаракат қилсин, хайрли ишларда давом этсин. Шунингдек ҳар бир ишда Оллоҳ таъолога таваккул айлаб, таслимиятни буюк неъмат деб билсин.

МАСНАВИЙ

*Дийди моро дийди ў нимал иваз,
Ёбй андар дийди ў кулли гараз.*

ТАРЖИМА

*Дийдамизга дийдадаси кўркам бадал,
Бор эрур кулли гараз унда азал.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бизнинг нигоҳимиз учун Оллоҳ таъоло ҳазратлари назари гўзал бир бадалдир. Оллоҳ таъоло назаридан мақсадлар, аъмол ва ниятларининг жамулжамини топарсан.

ШАРҲ

Хуллас, Оллоҳ таъоло назари гўзал бадал ва буюк неъматдир. Инсон бу бадал ва неъматга ноил бўлмоқ учун танпарварлик ва лоқайдликнинг ўрнига жажд, саъй ва ҳимматини қويم этсин.

МАСНАВИЙ

*Тифл то гийрову, то пўё набуд,
Маркабаш жуз гардапи бобо набуд.*

ТАРЖИМА

*Тифл то момосининг қўйнидадир,
Маркаби бобосининг бўйнидадир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Модомики, гўдак ҳали заиф ва қувватсиз бўлиб, юра билмас экан, унинг маркаби, яъни улови бобосининг гарданидан ўзга нарсаси эмас.

ШАРХ

Водий аҳли дерлар: Гўдак бола ҳали ўз қувват ва иқтидорига суяниб ҳаракат қила билмас экан, унинг бобою момолари, ота-онаси қўллари ва кифтларида кўтариб, заҳматдан халос этадилар. Ҳали-хануз жужуклик палласида у ўз жигаргўшаларига ғоятда суюмли ва анис бўлади. Сен ҳам (яъни арслон) бу ҳақиқат узра касби итминон этсанг, саъй ва жаҳд манбаъи аҳзон (ғам-ғусса манбаъи) эканини англасанг, Оллоҳ таъоло ҳазратларининг марҳамати сени заҳмат, фақр ва изтиробдан қутқарар ва наъми моло-нихоя (бениҳоят неъмат) ила кўзингни тўқ айлар. Водий аҳлининг бу мисоллари уларнинг даъволарини исботламай, аксинча, ўзларини мулзам ва рад этади. Зеро, гўдак ҳали гўдак экан, онанинг турма шафқати унинг заҳмат ва жафодан озод айлайди, лекин ўша гўдакнинг қўл-оёқларига куч-қувват тўлганидан сўнг, айтайлик, вояга етиб, эр етилгач, ота-онаси учун суюмли бўлиб қолаверса-да, бир замонлардаги каби уларнинг кифтига миниб олмайди. Бу паллада ота-она уларга иш буюради, уларнинг бўйин товламай адо этишлари шарт бўлади.

МАСНАВИЙ

*Чун фузулий гашту дасту по намуд,
Дар фано афтод, дар кўру кабуд.*

ТАРЖИМА

*Чун замин узра оёқ қўйди тамоm,
Тушди ҳар турли фанога нотамоm.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бола эр етиб, қувват соҳиби бўлгач, заҳмат ва балолар, бе-сабрлик ва фаноликларга юзма-юз келди.

ШАРХ

Бу ҳам водий аҳлининг арслонга қилаётган даъволаридан. Ҳақиқатда, бола ҳали жужуклик асносида ҳам заҳмат ва балога гирифтор бўлиши муқаддар. Бордию ота ва онаси ундан-да нота-

вон ва заифҳол бўлсалар иймон-инсофли бола жисман яроксиз ҳолга тушган волидайнларига меҳрибон ва шафқатли бўлади. У, Оллоҳ таъоло иродаси билан ҳаёти дунё ғавғоларидан, ўткинчи рўзғор савдоларидан толиққан заиф, нотавон ота ва онасини эъзозлаб, бошига кўтаради. Шундай қилиб, Оллоҳ, унинг Расулдан (с.а.в.) кейинги мақомда тургувчи ота-онасининг розичилигини топиб, жаннати аднга дохил бўлади. Иншаоллоҳ.

МАСНАВИЙ

*Жонҳои халқ пеш аз дасту по,
Мепариданд аз вафо андар сафо.*

ТАРЖИМА

*Халқ жони қўл-оёқ битмай бурун,
Чарх урар эрди вафодан бесукун.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Халойиқнинг жонлари (руҳлари) хануз қўл-оёқ битмасдан, яъни одам жисмига дохил бўлмасдан илгари вафо ва сафо мартабасида парвоз қилар эди.

ШАРХ

Водий аҳли такрор дерларки, руҳлар арвоҳ оламида бўлиб, қулликка мутааллуқдир, бинобарин, саъй-ҳаракат тарийкати ва жидду жаҳдда солиқ эмас экан, ҳамиша вафо ва сафода эдилар. Бугун ҳам инсонлар тарки касб ва саъй этсалар яна вафо ва сафода, иззат ва роҳатда яшайдилар. Ҳолбуки, арвоҳ олами бошқа, вужуд олами бошқадир. Алаҳусус, арвоҳ жисмга нисбатан қудратда устувор бўлиб, руҳият оламида жаноб Вожибул вужудга итоат ва ибодат айламаги беиштибоҳдир. Жабарийлар гумон этганлари каби ёлғиз арвоҳ вафо ва сафода экан гуноҳлардан узоқ бўлади, бинобарин, саҳв ва қусурдан озод эканликлари ғам-ғуссага лиммо-лим дунёга, кину кадарга тўла вужудга банди бўлмасликларини тақозо этади. Ҳолбуки, улар бу ношоиста ҳолатга банди бўлдилар. Арвоҳнинг сафода қололмаслиги, саъй-амал ва мужоҳидийн Каломи Илоҳийда мадҳу сано бўлинмагидан кун каби зоҳир ва яқийн бўлурки, олами арвоҳдан бошқа олами носут, яъни олами суварийнинг вужуди, ундаги (олами суварийда) саъй-ҳаракатнинг зуҳури ва вуқуъи муқтазийдир.

ИЗОҲ

Жабария — исломий фирқалардан бири. Ғояси — инсоннинг жамийки амаллари унинг ихтиёр ва иродасисиз, фақат Тангри-нинг хоҳиши билан рўй беради.

МАСНАВИЙ

*Чун ба амри «ихбиту» бандй шуданд,
Ҳабси ҳашму ҳирсу хурсандй шуданд.*

ТАРЖИМА

*«Иҳбиту» амри ила банд бўлдилар,
Ҳашму ҳирс ҳабсида хурсанд бўлдилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки, «иҳбиту» «энингиз» (тушингиз) амри билан арвоҳ банди бўлди, оқибатда бу жисм оламида ғазаб ва хирс, тамаъ ва масаррат ҳамда қаноат каби кайфиятда ҳибс бўлдилар.

ШАРҲ

«Иҳбиту» — «тушингиз» ибораси, «Бакара» сурасининг 31—34-оятӣ карималарида зикр этилган воқеалар муносабати билан Оллоҳ таъолонинг Одам алайҳиссалом ва Момо Ҳавога қарата айтган сўзи — амридир. Мазкур оятӣ карималар билан танишиб чиқайлик: «Ва из қулна лил малаикат исжудув ли Адама фасажадув илла иблійса аба вастакбара ва кана минал кафирийна». (Таржимаси: Ул вақтеки, малоикаларга дедикки, Одамга сажда этингиз, малоика Одамга сажда этдилар, илло, иблис сажда этмаюб, ибо ва такаббур этди ва кофирлардан бўлди). «Ва қулна: я Адам, ускун анта ва завжукал жанната ва кула минҳа роғодан хайсу шиътума ва ла такроба ҳазиҳиш шажарота фатакувна мин аз золимийна». (Таржимаси: Ва Одамга дедик: Ё Одам! Сен ва завжанг жаннатда сокин бўлингиз ва ундан хоҳлаган жойларингизда фароғат билан озиқланинг. Фақат мана бу дарахтга ёвуқ келманг. Акс ҳолда золимлардан бўлиб қоласиз). «Фаазаллаҳумаш-шайтону анҳа фаахрожаҳума мимма кана фийҳи. Ва қулнаҳбиту баъзукум либаъзин адуввун ва лакум фил арзи мустақаррун ва матаъун ила хийн». (Таржимаси: Шайтон иккисининг ҳам оёғини жаннатдан узди. У (шайтон) ноил бўлажак неъматларидан бенасиб этди. Ва уларга дедик: Бир-бирингизга душман бўлароқ ерга энингиз. Ерда сиз учун бир вақтга қадар қарор бўладиган маҳал, матоъ ва манфаат бордир). «Фаталаққо Адаму мин Роббиҳи калиматин фатаба алайҳи. Иннаҳу ҳуваттаввабур роҳийм». (Таржимаси: Сўнгра Одам Роббидан бир неча сўзлар қабул қилиб олгандан кейин Оллоҳ унинг тавбасини қабул қилди. Албатта, у тавбаларни қабул қилувчи, шафқатли Зотдир). Шундай қилиб, водий аҳли арслонга ташбиҳ бўлган инсонга бу машҳур воқеани далил учун ийрод этдилар. Ҳолбуки, диққат билан назар солинса, уларнинг даъволари пучга чиқади. Зеро, «Иҳбиту» — «энингиз» (тушингиз) ибораси ҳамон жажд ва

саъйга фармон ва баён буюради. Зеро, «Иҳбиту» — «энингиз» (тушингиз) иродасига мазҳар бўлганлар ҳаракат этмоққа мажбур. Ва агар аксинча ҳаракатни ихтиёр этмай, маътал қолмоқ (яъни ҳаракатсиз) афкориға тушсалар ижбор ва зиёда гуноҳкор бўлар эдилар.

МАСНАВИЙ

*Мо иёли ҳазратему шийрхоҳ,
Гуфт: «Ал халқу иялун лилилоҳ.*

ТАРЖИМА

*Бизлар ул Ҳазрат аёли, аҳлимиз,
«Халқ — Худонинг аҳли», дебдур Фаҳримиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Биз Ҳақ таъолонинг иёли (аёли), аҳли, фарзандимиз. Фаҳри олам ҳазрати пайғамбар (с.а.в.) буюрдилар: «Ал-халқу аёллулоҳи». (Халқ Оллоҳ субҳонаҳу ва таъолонинг аёлидир).

ШАРҲ

Бу ҳадиси шарифда ҳам буюк ҳикмат ва азийм ҳубби инсоният назарга ташланади. Инсон ибодати жаноби Кибриё ила машғул бўлмоқ-ла баробар, соир инсонлар жамоатининг иёл ва аъзо-си бўлганларга-да сийлаи раҳм ва мурувват ила муносабат этаги унинг муқаддас вазифасидандур. Оллоҳ таъоло ҳазратлари маҳлуқотни бир соҳиби иёлдан зиёдан севмаги боисдандирки, анбиёи зишон воситаси-ла ўз йўриғларини унинг иқтидори тақозо этадиган даражада эҳсон айлади.

МАСНАВИЙ

*Он, ки ў аз осмон борон диҳад,
Ҳам тавонад к-ў зи раҳмат нон диҳад.*

ТАРЖИМА

*Осмондин ким берар найсонини,
Раҳмати бирла берур ҳам нонини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ таъолоким, кўкдан ёмғир ёғдирар, ўз раҳмати ила нон бермакка ҳам қодирдир.

ШАРХ

Бу ҳам водий аҳли ва жабарийларнинг ифодасидир. Оллоҳ таъоло ҳазратларининг фармони илохийси ва раҳмати Раббонияси ваҷҳи-ла ёмғирнинг саъйи туфайли зироатнинг уруғ ва маҳсулотида самара ҳосил бўлади. Ёмғирдан ўз зироати нафъига самарали фойдалана олмаганларга у кони зиёнدير.

АРСЛОН ЖАҲДНИНГ ТАВАККУЛГА НИСБАТАН УСТУНЛИГИ ХУСУСИДА

МАСНАВИЙ

*Гуфт шер: «Оре, вале Раббул ибод
Нардбоне пеши пои мо ниҳод».*

ТАРЖИМА

*Деди шер: «Тўғри, вале Робби жаҳон
Пойимиз ўнгига қўймиш норвон».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслонга (ташбих бўлган) ҳайвонотга деди: «Тўғри, сизнинг бу фикрингиз тугал гузалдир. Ва лекин Оллоҳ таъоло ҳазратлари бизнинг оёғимиз ўнгига бир нардбон (норвон) қўйгандир».

ШАРХ

Арслонга ташбих бўлган одам водий аҳлига деди: «Оллоҳ таъоло ҳазратлари ҳар шайъининг (нарсанинг) ижросига қодири мутлақ эканлиги шоёни ҳақиқатдир. Чунончи, бир болиғ ҳикмат муқтазосига кўра асбобни яратди ва бу асбобга восил бўлмоқликнинг фармонини ҳам буюрди. Масалан, Оллоҳ таоло ҳазратлари ирода қилса ҳеч қандай нардбонга ҳожат қолмасдан инсон истаган юксакликка кўтарила олар, бироқ, ҳикмати болиғаи Раббониядандирки, нардбон воситаси-ла тадрижий сураатда чиқсин ва чиқмоқликнинг асбобини нардбонда кўрсин. Ҳар бир мақсаднинг ҳусули зимнида Оллоҳ таоло ҳазратлари яратган асбобга тавсили ирода буюрганлиги боисидан асбобга тавсил этмак иродан Самадонияга итоат ва мувофиқат айламоқдир».

МАСНАВИЙ

*Поя-поя рафт бояд сўи дом,
Ҳаст жабре будан он жо тамъи хом.*

ТАРЖИМА

*Поя-поя дом сари кетгусимиз,
Жабр ўлур, деб хом тамаъ этгусимиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хона ва том жонибига поя-поя кетмак иктизо этилажак. Бу маҳалда жабр чекмак хом тамаъдир.

ШАРҲ

Нардбонсиз бирданига томга чиқмоқ, асбобсиз мақсадга восил бўлмоқ жабарийлик ва ақлсизликдир.

МАСНАВИЙ

*Пой дорӣ, чун кунӣ худро ту ланг,
Даст дорӣ, чун кунӣ пинҳон ту чанг.*

ТАРЖИМА

*Чун оёқ тутсанг, ниҳоят лангсан,
Қўл узар бўлсанг, дағи бечангсан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй жабарий! Сен нардбон узра туриб, оёғингни ундан узсанг, муқаррарки ланг бўлурсан, яъни оёғинг синар. Бордию қўлинг-ни ундан узар бўлсанг, сенинг панжаларинг нечук чанг сола билур?

ШАРҲ

Эй жабарий инсон! Оллоҳ таъоло ҳазратлари сенга қўл-оёқ ва соир аъзо ато айламиш экан, нечук куфрони неъмат этарсан, менга иқтидор берилмадими, деб касб ва саъйни тарк айларсан. Қўл ва оёқ соҳиби бўлган бир инсон менинг қўл ва оёғим ишламайди, дея асоссиз бир хом даъвони исботига қиём этса, ҳаракат этмай кимнингдир саъйи маҳсули бўлмиш неъматларидан баҳраманд бўлса, Раббоний амрни адам айласа, ундан ҳам манфур бир махлуқни фараз ва тасаввур қилиш мумкинми?

МАСНАВИЙ

*Даст ҳам чун бел ишоратҳои Ўст,
Охир андеши иборатҳои Ўст.*

ТАРЖИМА

*Қўл куракдек бир ишорат Роббидан,
Бўйлаким, жумла иборат Роббидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Инсонга берилган қўл меҳнат ускунаси бўлмиш белкуракдек, Оллоҳ таъоло ҳазратларининг ишоратларидандир. Мулоҳаза қилиб кўр: ушбу — қўл, оёқ, тил, кўз ва соир аъзолар баайни Оллоҳнинг иборалари.

ШАРҲ

Қўл, оёқ ва қавойини соира (турли қуввалар) фаолият учун олоти (асбоб, дастгоҳ) муқтазиядир (сабаблар асбоби). Умур ва кайфиятнинг оқибатини тааммул (фикр) ва мақсадга вусул этмак учун ақлу зако ҳам олами маъонийда адвот (восита) ва эҳсоноти жаноби Кибриёдир.

МАСНАВИЙ

*Чун ишоратҳоширо бар жон ниҳй,
Дар вафои он ишорат жон диҳй.*

ТАРЖИМА

*Ҳам ишоротин қилиб жонингга жо,
Ул ишорат ҳаққи қилсанг жон фидо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки, Оллоҳ таъоло ҳазратларининг ишоратларини жонинг узра кўрсанг ва ул ишоратлар вафосида жонингни қурбон қилсанг.

ШАРҲ

Аъзо ва баданнинг турли қувватлари ибодати машруа ва маъсоиъи хайрия ижроси учун жаноби Яздондан (Оллоҳ таъоло) эҳсон бўлган олот (восита) ишорати вожибул итоатдир. Оллоҳ йўлида, унинг рамуз ва ишоратларига вафодорлик жоннинг фидойилигига комилан вобаста. Бу ишорат фидойилари — мардони Худо ҳарб майдонида тарки дунё ва ихтиёри ризои Кибриё этарлар.

МАСНАВИЙ

*Пас ишоратҳош асрорат диҳад,
Бор бардорад зи ту, корат диҳад.*

ТАРЖИМА

*Ҳам ишороти берур асрорлар,
Юкларинг олгай-да бергай корлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ таъоло ҳазратлари сенга асрор ишоратларини беради, машаққат юкини елкангдан олиб, юмуш ҳамда тасарруф инъом айлайди.

ШАРҲ

Хотирага келурки, мен қувва ҳамда аъзоларим билан ҳамиша ҳаракат ва ибодатда бўлдим; роҳат таркини тутдим, заҳмат ва машаққат чекдим. Хўш, нечук энди бу аламмаол холим муфийд (фойдали) ва боди хушҳол бўлиши мумкин?

Бу ваҳм ва хотирага жавобан буюрилади: агар сен ул амрда (ибодат ва солиҳ амалларда), машруа ибодат (шаърий тоатлар), ҳасана ажроотда (ғўзал юмушлар) бўлар эсанг, Оллоҳ таъоло мукофотан хотирага келмаган асрорга сазовор ва маротиби азийма (улуғ мартаба) билан олий айлайди. Саъй-ҳаракатларинг руҳ физосига (руҳ озукаси) мубаддал бўлади. Масалан, бир ошиқ ўз маҳбубаси ҳузурига бориб, унинг висолига етишса, дарёи ишқда ғарийқ бўлиб кетса, унинг такрор маҳбуба ҳузурига қайтиб келмаслиги ақлга сифа биладими? Боз устига маҳбубаси ҳузурига келиб-кетмоғи ошиққа заҳмат ва меҳнат солмайди. Аксинча, ошиққа ғўё роҳатда қолмоғи учун қуйидагича насихат қилинса: маҳбубанг ҳузурига борма, унга ҳамсухбат ва маътал ҳам бўлма! Бу таклиф ошиқни суварий роҳатдан жудо этиб, сўнгсиз азобга гирифтор қилади. Ҳиммат аҳли ва муқадамларнинг энг буюк заҳматлари уларнинг маҳбуби (Оллоҳ таоло) ҳузурига ҳамиша интиланлари ва зинҳор маътал қолмаганларида.

МАСНАВИЙ

*Ҳомили маҳмул гардонад туро,
Қобили мақбул гардонат туро.*

ТАРЖИМА

*Ҳомил эрдинг, айлагай маҳмул сени,
Қобил эрдинг, айлагай мақбул сени.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сен шу пайтга қадар ҳомил — яъни юк кўтарувчи эдинг, энди у (Оллоҳ) сени маҳмул — юкли, яъни ўша илоҳий масъуликни зиммангга олгувчи айлади. Шу пайтга қадар Раббоний иродатни ижроси учун ул амри илоҳийни қабул қилгувчи эдинг, энди Оллоҳ таъоло ҳазратлари сени маҳбуб ва мўътабар айлайди.

ШАРҲ

Инсони комил ибтидода ибодат ва ажрооти ҳасана юки-ла мутаҳаммул бўлади, кейин марҳамати Раббония ул қулнинг заҳматиини завқ ва сафога тадбил айлайди. Дунёю охиратда саломат ва саодатга ноил этади.

МАСНАВИЙ

*Қобили амри дини қоил шавӣ,
Васлжӯӣ баъд аз он восил шавӣ.*

ТАРЖИМА

*Қобили амри Худо қоил бўлур,
Васл истар оқибат восил бўлур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Худо ва дини ҳақ амрини қабул этгувчисан, сўнгра амр сўйла-гувчи ва амр бергувчи бўларсан; шу дамга қадар васлати ило-хияга толиб эдинг, кейин илоҳий неъматга восил бўлгайсан.

ШАРҲ

Юқоридаги байти шарифаларда Ҳақ истагувчи нардбон воси-тасида пояма-поя юкорига кўтарилиши хусусида сўйлаган эдик. Рухоний оламда ҳам инсон иродати Раббонияни тадрижий сурат-да қабул этади ва ниҳоят мақбул ва масъуд бўлади.

МАСНАВИЙ

*Саъӣ — шукри неъматӣ қудрат бувад,
Жабри ту инкори он неъмат бувад.*

ТАРЖИМА

*Саъӣ — қудрат неъматини шукри эрур,
Жабр — Ҳақ неъматларини инкордур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сенинг саъӣ ва жаҳдинг қудрат неъматининг шукридир; се-нинг жабр ва танбаллигинг ул неъматнинг инкори саналади.

ШАРҲ

Оллоҳ таъоло ҳазратлари инсонга турли аъзо ва қудратларни эҳсон этди, ул аъзо ва қудратлар зиммасига турли масъулиятлар-

ни юклади. Уларнинг масоифи машруада (шаръий саъй-ҳаракатлар) бўлмоқликлари Ҳақ таъолога шокир эканликларини англади. Аксинча, танпарварлик Раббоний эҳсонотнинг инкори билан баробар.

МАСНАВИЙ

*Шукри қадраш қудратат афзун кунад,
Жабри неъмат аз кафат берун кунад.*

ТАРЖИМА

*Қадрига шукр айла ошгай қудратинг,
Неъматин жабри муқаррар кулфатинг.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қудрат неъматининг шукри иктидорингни зиёда айлайди; жабр ва танпарварлик кафтингда турган неъматдан бенасиб қилади.

ШАРҲ

Саъй ва жаҳд этган киши Оллоҳ таъоло ҳазратларининг эҳсон бўлган турли неъматларига ношукр бўлмай, аксинча, феълан шукр айтгувчи бўлгани боисидан Оллоҳ унга берган неъматларини зиёда қилади, шайтони лаъин шаррини йироқ этади. Аксинча, инсон жабр ва танпарварлик этар бўлса, неъматга куфр келтиради, нафс ва шайтон шаррига ром бўлади. «Иброҳим» сурасининг 7-ояти қаримасида Оллоҳ таъоло марҳамат қилиб, буюради: «Лаин шакартум лаазийданнакум, валаин кафартум инна азабий лашадийдун». Таржимаси: Агар шукр этар бўлсангиз, сизнинг учун неъматимизни зиёда қилармиз; агар куфр этар бўлсангиз, таҳқиқан, азобимиз шадийд (қаттиқ)дир.

МАСНАВИЙ

*Жабри ту хуфтан бувад, дар раҳ махусб,
То набий он дару даргаҳ махусб.*

ТАРЖИМА

*Жабр — йўл уйқуси, асло ухлама,
Қўрмагунча дар ва даргоҳ ухлама.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сенинг жабринг йўлда ухламоқдир. Йўлда ухлама! Қўзларингни оч! Токи ул эшик ва даргоҳни қўрмагунча ухлама!

ШАРҲ

Сенинг жабр ва атолатинг (лоқайдлик) айни зиёндир. Мақсуд маҳали қабули вусул йўлида танбалларча ётиб, ўзингни паришон этмагингдир. Бинобарин, ноили матлаи ҳақиқат, саломатёб бўлмоқ истар эсанг, зинҳор роҳатни ихтиёр этма. Жидду жаҳд, жидду жаҳд, жидду жаҳд айла!

МАСНАВИЙ

*Хон, махусб, эй жабрии безътибор,
Жуз ба зери он дарахти мевадор.*

ТАРЖИМА

*Эътиборсиз жабрий, бўлгин эҳтиёт,
Ҳосили бор ҳар дарахт остида ёт!*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй эътиборсиз жабарий! Мевали дарахтнинг остидан бошқа ерда зинҳор ухлама!

ШАРҲ

Эй, танпарварлик ва атолатнинг мағлуби бўлган зот! Баъзи бир хаёлот ва васоили мавҳумага (гумон ва турли мавҳум саволлар) истинод этиб, масоиъи мақбула ва ибодати машруийани тарк айлаб, ҳақиқий саодатдан маҳрум бўлма. Қўзғол! Жидду жаҳд эт! Токи дунёдан мардона ва мустақиймона чиқиб, Жаноби Олийга восил бўл!

МАСНАВИЙ

*То ки шоҳафшон кунад ҳар лаҳза бод,
Бар сари хуфта бирезад нақлу зод.*

ТАРЖИМА

*Токи бод ҳар лаҳза силкитгай уни,
Ухлаган зот узра сочиб рўзини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Токи ҳар он ва ҳар лаҳза бод ул дарахт шохларини тебратиб турсин ва унинг остида ухлаб ётган кимсанинг боши узра емиш, яъни ризқ тўксин.

ШАРҲ

Насими раҳмати Раббония, шажараи олияйи маънавиянинг ҳаракати воситасида дунёда машруа сувратда (шариат қонунлари асосида) яшаб, жаннатда адолат асҳоби боши узра саодат самаралари тўкилмагунча, яъни инсон доруссалом жаннатга ёхуд қабрга дохил бўлмагунга қадар ҳамиша жидду жаҳд этсин ва ғафлат уйқусидан фориғ бўлсин. Анбиёи зишон ва авлиёulloҳи киром ҳам дунёда экан турли неъматлар билан бекам ва туганмас асрорлар ила ноили маром бўлсалар-да яна саъй ва ҳаракатни зинҳор тарк этмадилар. Фаҳри олам алайҳиссалоту вассалом ва асҳоби киром ибодат, фатҳи билод, тавсийи исломият (қўплаб ибодатлар, шаҳарлар фатҳи, исломни кенг жорий этмак) учун нечук ғайрат ва ҳиммат кўрсатганлари ворастан тафсийл ва исботдир.

МАСНАВИЙ

*Жабр хуфтан дар миёни раҳзанон,
Мурғи беҳангом кай ёбад амон.*

ТАРЖИМА

*Ўғрилар байнида ухлаш жабрдир,
Бемаҳал мурғ ҳоли ҳам абтардир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жабр нима? Қарокчи ўғрилар галаси ўртасида ухламаклик. Ёхуд ҳали қаноти қувватга тўлмаган палапон кушнинг йиртқич паррандалар чангалига тушмаги. Хар икки ҳолатда ҳам омонлик йўқдир.

ШАРҲ

Нафс ва шайтон инсон учун қарокчидир. Масоиъи машруа (шаръий ҳаракатлар) эса инсоннинг руҳий ва жисмоний саломатлигини ҳифз этгувчи восита саналади.

Ҳақиқат мартабасига восил бўлмаган инсон қанотсиз бир қуш янглиғким, шайтони лаъин уни забун ва паришон этади.

МАСНАВИЙ

*В-ар иморатҳошро бинӣ занӣ,
Мард пиндорӣ ва чун бинӣ занӣ.*

ТАРЖИМА

*Бир Худони билмасанг бадбахтсан,
Ўзни мард деб билмагил — авратсан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ таъоло ҳазратларининг белги ва ишоратларини сезмасанг, ёхуд сезсанг-да, бурун жийирсанг, такаббурлик қилсанг ва боз устига жувонмардлик даъвосини қилсанг, сабр этким, номардсан, авратсан. Ўзингга инсоф ва ҳақиқат қўзи билан назар сол, эй бадбахт, кимсан?

ШАРҲ

Бадандаги қувват ва аъзолар ибодат, масоиъи машруа (шаръий ҳаракат, амал), икомоти хайрия (яхшиликлар) учун Оллоҳ таборақ ва таъоло ҳазратларининг инсонга бахшу эҳсон айлаган ишоратлари экан, эй бадбахт жабарий, сен буларни истеъмол айлаган ҳолда нечук рад этасан?

Агар лисонан (тил билан) бўлмаса ҳам, маънан бу ишорати Раббония, яъни қувват ва аъзоларни таҳқир этиб, мутакаббир бўлурсан. Ўзингга ҳақиқат назари билан боқа олганингда эди, номард, руҳониятдан маҳрум, балки бир телба сувратида эканингни англаб эдинг.

МАСНАВИЙ

*Ин қадар ақле, ки дорӣ гум шавад,
Сар ки, ақл аз вай бибурдӣ дум шавад.*

ТАРЖИМА

*Бул қадар ақлингки бордир гум бўлур,
Бош ақлдан айриларкан дум бўлур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ақлинг шу қадарким, у йўқолиши ва зоеъ бўлиши мумкин. Ақлдан айрилган бошнинг куйруқ — думдан нима фарқи бор?

Бу кайфият маънан, таъъан, тажрибатан мусбатдир. Инсон ақл, соир қувват ва аъзоларини солиҳ амалларга бағишламаса, маънан ва жисман ўзини забун этгани каби ақлий қувватларини ҳам абтол ва бемажол айлайди. Мавлоно ҳазратларининг ақлсиз бошни куйруқ — думга ташбиҳ этмаклари латофатли таъриф ва ишоратдир.

МАСНАВИЙ

*З-он, ки бешукри бувад шуму шунор,
Мебарад бешукрро то қаръи нор.*

ТАРЖИМА

*Шукрсизлик энг тубан бир ҳолдир,
Шукрсизнинг жойи қаръи нордир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Зеро, шукрсизлик қабих ва номуборақ бир ҳолдир. Шукрсизлик соҳибини оташ ва жаҳаннамнинг тубига қадар элтади.

ШАРҲ

Тарки масоъий, яъни саъй-ҳаракатни тарк этмоқ Оллоҳ таъоло аҳсон айлаган қувват, аъзо ва ишоратларга нисбатан шукрсизлик. Унинг зарурий натижаси зиллат, айб ва надоматдир. Нешукр одам дунё ва охиратда хор бўлади.

МАСНАВИЙ

*Гар таваккул мекуни дар кор кун.
Кишт кун, пас така бар Жаббор кун.*

ТАРЖИМА

*Кел, таваккул айла ҳар бир корга,
Эк зироат, сунг суян Жабборга.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар таваккул айламоқ истасанг кор-амалда қилгин. Зироат эк, сунгра Жаббор бўлган Оллоҳ таъолонинг марҳаматиға суян.

ШАРҲ

Юз офарин! Эй манбаи ақл ва руҳонийят ва пешвои орифийн, ҳазрат Мавлоно Жалолиддин! Шариат, ҳақиқат, маданият, саодат ва инсонларнинг ҳар икки дунёда саломатлигига боис бўлган азийм асос ва ҳикматни бир байт ичига жамъ этдингиз! Олам ҳукамолари қўплаб таърифотлар ила изох этолмаган ҳақиқатни икки мисрада итмон ва тайин қилдингиз! Ҳа, инсонга лойиқ бўлган амал — ҳам саъй, ҳам таваккул — ҳар иккисига тавсил этмоқдир.

Саъй-ҳаракатсиз афкорнинг навлари аини ҳаёлот бўлур. Оллоҳ таъоло ҳазратларига таваккул қилинмасдан, ёлғиз саъйга ружуъ қилинса, ул ишнинг ҳам ниҳояси зарарли ва надоматлидир. Жаноби Олими мутлақ ҳазратлари азиймуш шаън Куръоннинг қўплаб ояти қарималарида саъй ва таваккулнинг бир-биридан айри тасаввур қилишнинг нораволиги ҳақида амр-фармон беради. Саъй этмасликда азоб ва қазо, таваккул адамида гуноҳ ва жафо бор. Таваккул этмаганларнинг ақл ва баданларини қазо шохини ғазабли панжалари билан йиртади ва қадар шери барбоду тор-мор этади. Саъй этарда таваккул этмаслик Жаббори мутлақ ҳазратларининг камоли қудратини инкор айламақдир. Аммо саъйсиз таваккул ҳам аини бир ваҳм ва номаъқбул фикрдир.

НАХЧИЙРЛАР ЯНА ТАВАККУЛНИНГ ЖАҲДДАН УСТУНЛИГИ ҲАҚИДА

МАСНАВИЙ

*Жумла бо вай бонгҳо бардоштан,
К-он ҳарийсон, ки сабабҳо коштан.*

ТАРЖИМА

*Жумла ҳайвонот чекиб фарёдлар,
Ул ҳарислар ваҷ этар, деб додлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бутун ҳайвонот фарёд чекиб, арслонга дедилар: «Ул ҳарислар ва тамаъгарлар жумлаи жаҳонга сабаб уруғини экдилар (на фойда кўрдилар?»)»

ШАРҲ

Водий аҳли ё жаҳлан, ё ғофилан дерлар: «Дунёдан бу қадар соҳибҳиммат ва соҳибғайрат одамлар кечмиш экан, уларнинг саъй ва иқдомларидан ҳеч бир фойда ҳосил бўлмади, улардан бизларга ёлғиз аҳволлари иборат бўлиб қолди». Бу бобда ҳам жабарийларга бир савобли жавоб бор. Чунончи, машруа сувратда (шариат асосида) амал қилганларнинг фойдаси шу бўлдики, умрларини саодатда яшадилар, инсоният оламига кўпдан-кўп хайрли ёдгорликлар қолдирдилар ва Раббоний иродат заминига тиккан эътиқодлари туфайли Оллоҳ таъоло изни билан охиратларини таъминладилар. Жабарийлик ва танпарварликнинг фойдаси недур? Бу саволга маъқул жавоб бермакдан жабарийлар ожиз ва ҳақиқат нурига қарши ножиз қолурлар.

МАСНАВИЙ

*Сад ҳазор андар ҳазор аз марду зан,
Пас, чаро маҳрум монданд аз заман.*

ТАРЖИМА

*Неча юз минг эр-хотин олам аро,
Давру даврондан бўлурлар мосуво.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эркак ва аёллардан неча юз минг кимса нечун замоннинг фавоидидан (фойдалар) махрум қолдилар?

ШАРХ

Водий ахли яна деди: «Эркак бўлсин, аёл бўлсин, саъй-ҳаракат этганларнинг минг-минглари замоннинг мурури билан жидду жаждлари туфайли ҳосил бўлган манфаат ва фойдалардан жудо бўлдилар». Саъй этган зотларнинг оқибатда ноумид бўлишларини фақат жабарийлар тасдиқ этадилар. Ақл ва тажриба соҳиби бўлганлар бундай даъводан йироқдирлар. Жабарийлар бу даъволари билан охиратни инкор қилиб, ақлларига мухит бўлган зулматни зоҳир этадилар. Англашилурки, жабарийлар ибодат ва жажднинг фавоидини дунё лаззатига сотадилар; мукофоти ухравияни (охират мукофоти) эътибор назарига олмай, зимнан рад қиладилар. Ҳолбуки, ҳаракат ва жидду жажд қилганлар дунёда ноил бўлган қўплаб самаротлардан ташқари асл саодат ва саломатлик боқий ва жовид уқбо оламида ризойи жаноби Кибриёда бўладилар.

МАСНАВИЙ

*Сад ҳазарон қарн з-оғози жаҳон,
Ҳамчу аждарҳо кушода сад даҳон.*

ТАРЖИМА

*Неча юз минг қарн олам бошидан,
Мисли аждарҳо очиб юзлаб даҳан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жаҳоннинг ибтидосидан бугунга қадар неча минг курун (қарнлар), аъсор (асрлар) аждарҳо каби юзлаб оғиз очдилар.

ШАРХ

Ҳазрати Мавлоноий Рум коддаса сирруҳус сомийнинг камоли ақли, балоғати ва фасоҳат нури бу байти шарифда ҳам зоҳир бўлади... Юз мингларча мурур этган қарннинг ҳар бири юз санага баробар. Ҳар бир сана бир аждарнинг даҳонига (оғзига) ташбиҳ бўлганидан мақсад, ҳар сана неча юз мингларча ганж ва раъноларни, оқил ва доноларни зери ҳокда пинҳон ва бенишон этмагидандир. Ҳа, сир эмаски, саъй ва қўшиш қилганларни ҳам замон аждари харобангиз панжалари билан талаф этар эса-да улар умрларини ибодат ва саодат билан безадилар, охиратлари ва абнои жинсларининг мартабаи саломатларини таъмин ва барқарор айладилар.

Жабарий ва танпарварлар нима топдилар? Ибтидода касаллик ва ғафлат илонига ем бўлдилар, интиҳода изтироб ва надомат аждари умрларини барбод айлади.

МАСНАВИЙ

*Макрҳо карданд он доно гуруҳ,
Ки зи бун барканда шуд э-он макр кўҳ.*

ТАРЖИМА

*Макру ҳийла қилди ул доно қавм,
Тағ-тубидан қупди охир тоғ ҳам.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Доно ва оқил бўлган қавм шу қадар ҳийла ва масоъий (ҳаракат) этдиларки, тоғ тубидан қўпди.

ШАРҲ

Водий аҳли дейди: «Ҳозирга қадар дунёга келиб-кетганлар орасида тоғларни ҳам зеру забар этмоққа қодир инсонлар бор эди. Улар ҳеч қандай фойда кўрмадилар, жумласи дунёдан мурур этдилар ва баданлари ҳок қаърида фано бўлди. Жабарийларнинг бу зайл ифодаларига қарши қуйидаги муборак байтга ёзилган шарҳ ва тафсийлот жавоби кофий бўлгани боисидан такрорийликдан воз кечамиз.

МАСНАВИЙ

*Кард васфи макрҳашон Зулжалол:
«...Литазува минҳу уқлал жибал».*

ТАРЖИМА

*Айлади васф макрларин Зулжалол:
«...Литазува минҳу уқлал жибал».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кечмиш қавмларнинг макр ва ҳийлаларини Зулжалол ҳазратлари Қуръони азиймуш шаънда баён ва фармон буюрди: «Албатта, зоил бўлур ул макрдан тоғ чўққилари, унинг энг юксак ерларини».

ШАРҲ

Бу ояти карима «Иброҳим» сурасининг 46-сидир. «Ва қод мақарув макроҳум ва индаллоҳи макруҳум. Ва ин кана макруҳум

литазувля минхул жибалу». Маънойи шарифи: «Хақиқатда, улар (пайғамбарларга ва мўминларга) макр ишлатдилар. Уларнинг макри тоғни туб-тубидан кўпоргудек қудратли бўлса-да, Оллоҳ таъоло уларнинг макрини (тоғни) барбод қилди. Яъни хийлакор қавмнинг хийла, фитна, исён ва фисқ-фужури бу дунёи фонида ҳам нақадар азийм ва муҳим бўлмасин, Оллоҳ таъолонинг муқаррар жазосидан халос бўла билмаслар, макр ва хийлаларин вайронхонасида паноҳ топа олмаслар». Жабарийлар мазкур ояти карима мазмунидан заррача истифода этмаклари мумкин эмас. Зеро, хийла ва фитна аҳлининг ҳар нечук ҳаракати Оллоҳ таъолонинг адолат ва ҳақиқати назаргоҳида ночиздир. Солиҳ амаллар қилгувчилар учун азиймуш шаън Қуръонда буюк ишоратлар ва башоратлар бор.

МАСНАВИЙ

*Жуз, ки он қисмат, ки рафт андар азал,
Рўй нанмуд аз шикор ва аз амал.*

ТАРЖИМА

*Чун азал қисматда бор эрди-ю бас,
Ундан ўзга ҳеч амал бўлган эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Азалда воқеъ қисматдан ўзга шикор ва амалдан ҳеч бир нарсаяз кўрсатмади ва ҳосил бўлмади.

ШАРҲ

Жабарийлар дейдилар: Азалда бор бўлса, бўладир. Ундан бошқа инсон учун фойда ҳосил бўлмас. Жабарийлар азиймуш шаън Қуръонни инкор этмаганлари ҳолда, бир қанча ояти қаримлардаги «ҳаракат қилингиз» каби амр ва иродаларни назар-эътиборга олмайдилар. Шунингдек, ақл ва мантиққа нисбатан хусумат этадилар. Улар дейдилар: «Азалда ҳисса не эса, инсон учун удир». Жабарийларнинг ақидаси шак-шубҳасиз эътиборга олинса, демакки, ҳаракат ва ибодат этганлар учун бу ҳол азалда қисмат бўлгандир. Аксинча, умрини ҳаромият қабрига тикқанларнинг қисмати ҳам шундай. Бу ғализ ва ғаразли қарашлар инсониятни ақлий ва иқтисодий бўҳронга мубтало этгувчи боши берк йўлдир.

МАСНАВИЙ

*Жумла уфтоданд аз тадбири қор,
Монд қору ҳукмҳои Қирдиқор.*

ТАРЖИМА

*Барча тадбиркорлар бекордир,
Ҳукм ҳукми ўшал Кирдикордир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Барча тадбир ва амалдан мосуво бўлдилар. Ёлғиз Оллох таъоло ҳазратларининг тадбир ва ҳукмлари қолди.

ШАРҲ

Бу акида ҳам жабарийларга хосдир. Ҳақиқатда, дунёга келган инсонлар анжомида дунёдан айриладилар, унинг муваққат неъматларидан жудо бўладилар. Бу ҳол зарурий амр, бокий ёлғиз жаноб Борийдир. Ибодат ва хайрли амаллар билан машғул бўлганлар Парвардигор ҳузурида саодатманд, номарзия ҳаракатда бўлган мужримийн (гуноҳкорлар) эса буюк азобга мустаҳик эканликлари буюрилгандир. Алалхусус, Оллох ва шариат йўлида жидду жаҳд қилганлар ўз замонларини масъудона кечириб, соир инсонларга фойда келтирадилар. Ҳолбуки, танбаллар пуразо замонларини махв ва фано этароқ, дунёда асарлари қолмаиш. Бордию қолган бўлса, у ҳам ёмонликлари боис ҳосил бўлган аламли хотиралардирки, башарият жамияти учун боиси зиллатдир.

МАСНАВИЙ

*Касб жуз номе мадор, эй номдор,
Жаҳд жуз ваҳме мапиндор, эй иёр!*

ТАРЖИМА

*Эй улуг! Касбни фақат бир ном бил,
Жидду жаҳдни ваҳм бил, ноком бил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй соҳибном ва аҳли шуҳрат! Касбни номдан ўзга нарса деб билма. Эй мутаҳаррик ва соҳибжуръат! Жаҳду саъйни хаёл ва ваҳмдан бошқа нарса санама!

ШАРҲ

Водий аҳли дейдилар: Эй номи улуг зот, касбни фақат бир ном, жаҳдни эса ваҳм деб гумон қил. Жабарийлар шаръий хатти-ҳаракатнинг фойда ва савобини инкор этадилар.

**ҲАЗРАТ АЗРОИЛ АЛАЙҲИССАЛОМНИНГ
БИР ИНСОНГА НАЗАР АЙЛАМАГИ,
УЛ ИНСОННИНГ ҲАЗРАТ
СУЛАЙМОН АЛАЙҲИССАЛОМ
САРОЙИГА ҚОЧМАГИ БАЁНИДА**

МАСНАВИЙ

*Содда марде чоштгоҳе даррасид,
Дар саро адли Сулаймон дардавид.*

ТАРЖИМА

*Содда бир мард бўлди айни чошт он,
Ул Сулаймон адл саройига равон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Соддадил бир инсон айни чоштгоҳда Сулаймон алайҳиссаломнинг адолат саройига етишди.

МАСНАВИЙ

*Рӯяш аз ғам зард, ҳар ду лаб кабуд,
Бас, Сулаймон гуфт: «Ай хожа, чӣ буд».*

ТАРЖИМА

*Ранги сомон, икки лаб кӯк ғуссадан,
Сўнг Сулаймон ҳол сўрди хўжадан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул одамнинг юзи ғам-ғуссадан сап-сарик, икки дудоғи эса кўкарган эди. Ҳазрат Сулаймон алайҳиссалом бу ҳолни кўргач деди: «Эй хўжа, сенга не бўлди?»

ШАРҲ

Бу одамнинг сабаби хавфи куйида маълум бўлади.

Илму ирфон касб этмаган инсонларда хавфга доя бўлгучи улкан сабаблар куйидагилардир: биринчидан, баданни қатъий ин-

тизомга бўйсундириш ва унинг боқийлигига умид қилиш, ёхуд инсоннинг заиф бўлмоғи, нимагадир эришиши ва эриша олмаслиги ҳақидаги доимий қайғуси ҳақиқий лаззат ва роҳат, эътибор ва саодатга ҳалал етказиш мумкин эканини ўйламаслик; иккинчидан, инсоннинг саломатлигига зарар етказувчи фойдани ҳамда ҳақиқий қувватларни зоҳир этгучи сабабларни англамаслик. Бу афкор ва занният боисдан аъсоб ва димоғ бир ғарийз ҳис билан мутаассир бўлиб, бинобарин, дам ва аъзо табиий ҳолни тағйир ва қалбни мутағаййир этади. Хавфнинг таҳлили ва ёхуд куллиян зойил бўлмаги икки ҳолга мавқуфдир. Биринчиси: хикмат ва марҳамати Раббониядан амин бўлиб, дунёвий воқеотга аҳамият бермаслик; иккинчидан, дам ва аъсобга қувват бермоқ, токи димоғ ва аъсоб одамий ҳиссиётга забун ва маҳкум бўлмасин. Бу икки ҳолнинг истехсоли чораси Оллоҳ таъолога қомилан иймон келтирмақдир.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Азроил бар ман инчунин
Як назар андохт пур аз ҳашму кин»*

ТАРЖИМА

*Деди: «Азроил баногоҳ бир назар,
Солди даҳшат бирла чандон, алҳазар».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хўжа Сулаймон алайҳиссаломга деди: «Азроил ғазаб ва кин билан менга назар ташлади (шу боисдан сенга илтижо этмакка мажбур бўлдим)».

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Ҳин акнун чӣ меҳоҳӣ биҳоҳ»,
Гуфт: «Бифармон бодро, эӣ, жон паноҳ!»*

ТАРЖИМА

*Деди: «Эӣ хўжа, дегил не муддао?»
Деди: «Амр эт бодга, эӣ, жон паноҳ!».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Сулаймон алайҳиссалом деди: «Нима истар эсанг, istsagil!» Соддадил жавобан деди: «Эӣ жонни ҳифз-ҳимоя этгучи пайғамбари зишон, шамолга фармон бер!»

МАСНАВИЙ

*То маро з-ин жо ба Ҳиндустон барад,
Буд, ки банда к-он тараф шуд жон барад.*

ТАРЖИМА

*Токи Ҳиндистонга элтсин бодлар,
Анда жонимни этай ободлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул соддадил инсон деди: «Токи шамол мени бу ердан Ҳиндистон мулкига элтсин, балки бандангиз ўша ёқларда жонини Азроилдан қутқариб қолар». Соддадил гумон этадики, шамол воситасида узоқ масофани босиб ўтса, эҳтимол, ҳазрат Азроилга бу қадар олис масофани кечиб бориш муяссар бўлмас. Шундан сўнг хўжа ўлимдан паноҳ топиб, Ҳиндистонни ўзига макон этади.

Бу тоифадагилар водий аҳли ва жабарийлар томонидан баён этилади. Мазкур байти шарифдан эътиборан ўн икки байтдан сўнг арслонга ташбиҳ бўлган одам водий аҳлига жавоб беради.

Асл баҳсга келинса, жабарийлар бу мисоллари билан ҳақиқатни исбот этолмадилар. Зеро, бу ўринда соддадил инсоннинг саъй-ҳаракати оқилона эмас, бир аблаҳларча орзу эди, холос. Чунки у Ҳазрат Азроил дунёнинг қайси гўшасида бўлмасин жонларни олишга қодир эканлигига иқрор эди. Унинг жонини Ҳиндистонга олиб қочмоғи ўз-ўзини гуноҳ оловига отмоғи ва заҳматга гирифтор этмоғидир. Номакбул бу саъйни эътибордан соқит этамиз.

МАСНАВИЙ

*Наг зи дарवेशӣ гурезонад халқ,
Луқмаи Ҳирсу амал з-онанд халқ.*

ТАРЖИМА

*Халқ қочар дарवेशликдан, эй фақир,
Халқ ҳарислик ҳам амалга луқмадир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Халқ дарवेशлик ва фақирликдан қочади. Шундандирки, халқ ҳирс ва амалнинг луқмасидир.

ШАРҲ

Халқ фақрдан қутулиб, мол-дунё қозонмоқ мақсадида қўл заҳмат чекади. Ҳолбуки, унинг фақирликдан қутулиб қоламан

деб чеккан ранжу захматлари факирликнинг ўзидан чандон бадтардир. Бу ҳам жабарийларнинг акидаси. Маъкул амаллар хирс ва тамаъсиз, шаръий суратда ғайрат ва ҳиммат этмоқликдир.

МАСНАВИЙ

*Тарси дарवेशӣ мисоли он ҳарос,
Хирсу кӯшиширо ту Ҳиндустон шинос.*

ТАРЖИМА

*Фақр хавфи хўжанинг хавфи қабил,
Хирсу ғайратни да Ҳиндистон бил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Дарवेशлик ва факирлик хавфи ўша хўжанинг хавфи кабидир (яъни хўжанинг Ҳиндистонга бефойда кетмагидек). Сен қўрқув ва саъйни Ҳиндистон деб гумон қил.

ШАРҲ

Водий аҳли деди: «Хўжа мавт (ўлим) панжасидан халос бўлмоқ учун хом хаёлга, нафсу шайтонга мағлуб бўлгани каби, сен ҳам қазо ва қадарга қарши саъйу жаҳд истар эсанг, ҳақношинос ва шоёни хандони ому хос бўларсан».

МАСНАВИЙ

*Бодро фармуд то ўро шитоб,
Бўрд сўйи қаъри Ҳиндустон бар об.*

ТАРЖИМА

*Бўлди фармон бодга: «Ол, тез жўна!»
Элтди бод Ҳинду аро сув устина.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Сулаймон алайҳиссалом шамолга буюрдики, тезлик билан хўжани Ҳиндистоннинг қаър-қаърига элтиб ташласин.

ШАРҲ

Маълумки, Оллоҳ таъоло изни билан Сулаймон алайҳиссалом шамолларни бошқарар эди. Унинг амри билан шамол хўжани олис Ҳиндистонга элтиб ташлади.

МАСНАВИЙ

*Рӯзи дигар вақти девону лиқо,
Пас Сулаймон гуфт Азроилро.*

ТАРЖИМА

*Эрта кун девон, мулоқот чогида
Ул Сулаймон деди Азроилга.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эртаси куни девон ва мулоқот чогида ҳазрат Сулаймон алайҳиссалом ҳазрат Азроилга деди.

МАСНАВИЙ

*К-он мусалмонро ба хашм аз чи сабаб,
Бингаридӣ бозгӯ, эй пайки Раб!*

ТАРЖИМА

*Нега даҳшат бирла ул мӯмин сари,
Боқдинг, айтгил, эй Худонинг ханжари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Нима учун ул мусулмонга ғазаб билан тикилдинг, такрор сӯйла, эй Раббул оламиннинг ўқи, эй жон олгувчи маъмур!

МАСНАВИЙ

*Гуфт ман аз хашм кай кардам назар,
Аз таажжуб дидамаш дар раҳгузор.*

ТАРЖИМА

*Деди даҳшат бирла зинҳор боқмадим,
Мен фақат ҳайрат ва таажжубда эдим.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Азроил деди: «Мен ул хўжага ғазаб билан назар ташлаганим йўқ. Ёлғиз йўлда ғоят таажжуб билан тикилдим, холос».

ШАРХ

Азроилнинг ҳайратига сабаб қуйидаги байтдан маълум бўлади.

МАСНАВИЙ

*Ки маро фармуд Ҳақ к-имрӯз, ҳон,
Жони ӯро ту ба Ҳиндустон ситон.*

ТАРЖИМА

*Ҳақ буюрди қабз айла тонгда
Ушбу банда жонин Ҳиндистонда.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Зеро, Ҳақ таъоло ҳазратлари фармон бердиким, огоҳ бўл,
буқун ушбу банда жонини Ҳиндистонда қабз эт!

ШАРҲ

Ҳазрат Азроил деди: «Мен ўшал хўжага шу сабабдан тааж-
жуб назари билан бокдимки, Оллоҳ таъоло ҳазратлари менга
унинг жонини Ҳиндистонда қабз этмоққа амр этди. Холбуки,
хўжанинг бир кунда Ҳиндистондек олис юртга нечук етиб олиши
мумкинлигидан ўз-ўзимча таажжубда эдим».

МАСНАВИЙ

*Аз ажаб гуфтам, гар ӯро сад пар аст,
Ў ба Ҳиндустон шудан дур андар аст.*

ТАРЖИМА

*Лол эдим гар юз қаноти бордир,
Ҳинд элига етмаги душвордир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Азроил иловатан дейди: «Таажжубдан ўз-ўзимга де-
димки, агар хўжанинг юз қаноти бўлган тақдирда ҳам унинг
Ҳиндистонга етиб бормаги ғоят душвордир».

МАСНАВИЙ

*Ту ҳама кори жаҳонро ҳамчунин,
Кун қиёсу чашм бикшою бубин.*

ТАРЖИМА

*Сен бу олам ишларига қайта боқ,
Ҳам қиёс айла, кўзинг оч каттароқ.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сен жахоннинг жамийки ишларини бўйла киёс эт ва кўзларингни оч. Атрофга бок.

ШАРХ

Жаҳонда ҳар ишда Раббоний қудратни кўрки, Оллоҳ таъоло ҳазратлари ирода ва фармон этганидан сўнг энг узоқ деб гумон қилинган нарса қарибият касб этади ва энг оғир деб ҳисобланган кайфият суҳулат (енгиллик)га айланади.

МАСНАВИЙ

*Аз кӣ бигрезем? Аз худ? Эй, маҳол,
Аз кӣ бирбоем? Аз Ҳақ? Эй, вубол.*

ТАРЖИМА

*Қайга қочдик ўз-ўзимиздан? Маҳол.
Қайга кетдик Ҳақ таъолодан? Увол.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қайга қочамиз? Ўзимизданми? Йўқ, маҳол! Кимдан узиламиз? Ҳақ таъолоданми? Йўқ, увол!

ШАРХ

Жабарийлар дерларки, инсон ҳеч қачон ўзидан қоча олмагани каби, Оллоҳ таъоло ҳазратларининг ирода ва буйруқларидан ҳам қоча олмайди. Оллоҳ таъоло ирода этмагунга қадар Раббоний неъматлар ҳазинасидан ҳиссаёб бўлолмайди. Жабарийларга жавобан деймиз: жаҳд ва саъй асҳоблари бўлганлар Раббоний иродадан қочмайдилар, қувватлари нисбатида ҳаракат қиладилар ва мукофотан саодатга ноил бўладилар. Зеро, Ҳақ таъоло «ҳаракат қилингиз», деди ва ҳаракат қилмоқ учун қувва, аъзо берди. Байти шарифда «Кимдан қочамиз? Ўзимизданми? Э йўқ, маҳол иш бу!» дейилади. Ушбу таъбирга мувофиқ машҳур файласуф Сукротнинг бир ақидасига назар ташлайлик: бир хушфезъл одам Сукротга дейди: «Бир ой ғам-қайғуни унутиб, саёҳат қилмоқ ўйида юрибман». Сукрот унга жавобан дейди: «Сен ўзинг билан бирга саёҳат этасан. Ўз-ўзингдан қаёққа қоча олардинг!»

ЯНА ШЕР ЖАҲДНИНГ ТАВАККУЛДАН УСТУНЛИГИ ВА УНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДА

МАСНАВИЙ

*Шер гуфт: «Оре валекин ҳам бубин,
Жаҳдҳои анбиё ва мўминийн».*

ТАРЖИМА

*Шер деди: «Хўп, лек боқингиз аслида
Анбиё ва мўминийннинг азмига».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон жавобан деди: «Хўп, таваккул гўзалдир. Лекин анбиёи зишон ва мўминларнинг саъйи жаҳдларига боқинг!»

ШАРҲ

Арслонга ташбиҳ бўлган одам водий аҳлига жавобан дейди: «Таваккул этмоқ ғоят мақбул ҳолдир. Бироқ таваккулнинг асоси саъй ва жаҳддир. Чунки, анбиёи зишон алайҳимуссалоту вассалом ва мустақийм мўминларнинг аҳволига назар солинса, уларнинг жумласи жаҳду саъй ва ибодат воситасида ўзларини илоҳий марҳаматга восил айладилар. Таваккул саъй-ҳаракатсиз мақбул ҳол бўлганида эди, инсоният зулмат ва қашшоқликдан халос бўлиш, икки дунё саодатини ҳосил этиш учун жонбозлик қилармиди?»

МАСНАВИЙ

*Ҳақ таъоло жаҳдҳои рост кард,
Он чи дийданд аз жафоу гарму сард.*

ТАРЖИМА

*Чекмасинлар не жафою, не бало,
Жаҳдларига ажр берди Кибриё.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳақ таъоло ҳазратлари анбиё зишоннинг жидду жаҳдларини рост айлади. Жафо, ҳарорат ва совуқдан, яъни заҳмат ва машаққатдан чеккан жамийки риёзатлари эвазига Оллоҳ таъоло уларни абадий мукофоти билан сарафроз қилди.

ШАРҲ

Анбиёлар икдоми ва солиҳ мўминларнинг риёзоти ҳақида юз жилд китоб битилса-да, бир ҳарф ўрнига ўтолмаслиги тарихшуносларга маълумдир. Бинобарин, инсон бу дунёда фаровонликка ноил бўлмоқчи эса, ибодат ва хайрли амалларни адо этмоқда бардавом бўлсин!

МАСНАВИЙ

*Ҳийлаҳошон жумла ҳол омад латиф,
Куллу шайъин мин зариф, ҳува зариф.*

ТАРЖИМА

*Ҳийлалар-да жумла ҳол бўлди латиф,
Куллу шайъин мин зариф, ҳува зариф.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Анбиё зишон ва мустақийм мўминийни киромнинг тадбирлари коффа аҳволда латиф ва зариф бўлди. Инчунин зариф ва закий кимсадан ҳар неки содир бўлар эса, зарифдир. (Бу ўринда «ҳийла» лафздан мақсад тадбир, зарофат ва закодир).

ШАРҲ

Бу байти шарифнинг ҳикматли мазмуни оят ва баййинотларда ҳам зоҳирдир. Масалан, азиймуш шаън Қуръоннинг «Юсуф» сурасида оқибат яхшиликка эврилган латиф ва зариф ҳийлалар ҳақида нақл қилинади.

МАСНАВИЙ

*Домҳошон мурғи гардунӣ гирифт,
Нуқсҳошон жумла афзунӣ гирифт.*

ТАРЖИМА

*Домлари илдирди осмон қушларин,
Афзун ўлди жумла нуқсон ишлари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Анбиё алайхиссалом ва мўминийни киром қўйган тузоқ-дом-лар фалакка мутааллук бўлган қушларни ҳам тутди; уларнинг зоҳирий нуксонлари яхшиликка мубаддал бўлди.

ШАРҲ

Анбиё зишон ҳазратлари бошчилигида мустақийм мўминлар Ҳақ таъоло изни билан адл ва саодатни майдонга келтирмоқ учун шу қадар аклий тадбир тутдиларки, бу тадбир таъсироти билан мақсад қушларини қўлга киритдилар. Баъзан сувратан заифҳол кўринган эсалар-да, бу ҳолат қувватларининг зиёда бўлмоғига асос эди. Айрим соддадиллар ва жохиллар гумон этадиларки, анбиё зишон ва мўминийни киром ақл ва бадан каби жаноб Яздон эҳсон этган икки воситани истеъмомл этмасдан, ёлғиз тас-бих ўғирмоқ билан саъйу жаҳдсиз дунёни ҳайратга соладилар. Ҳолбуки, энг буюк тадбир ва энг амин ижроотни асҳоблар жи-ҳоддан топганликлари исбот қилингандир.

МАСНАВИЙ

*Жаҳд мекун то тавонӣ, эй киё!
Дар тарийқи анбиё ва авлиё.*

ТАРЖИМА

*Жаҳд эт, бос, эй азиз зот, илгари,
Анбиёлар, авлиёлар сингари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй буюк ва олийҳиммат зот! Муқтадир бўлгунига қадар
анбиё алайҳиссалом ва авлиёи киром тарийқида жаҳд ва саъй эт!

ШАРҲ

Бу шариф байтдаги улуғ амр ва танбиҳ ҳазрат Мавлоно Румий қоддаса сиррихус сомийнинг инсонларга қилган маънавий эҳсонидир. Бу амрга итоат этган мардлар поёни йўқ саодатга ноил бўдилар.

МАСНАВИЙ

*Бо қазо панжа задан набвад жиҳод,
Зон, ки инро ҳам қазо бар мо ниҳод.*

ТАРЖИМА

*Панжа урмоқлик қазога жаҳд эмас,
Ҳам қазонинг амридир бу амр, бас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қазога панжа урмоқ жиҳод эмас. Зероки, жаҳд ва ижтиҳодни илоҳий қазонинг ўзи бизнинг зиммамизга тайин этди.

ШАРҲ

Жабарийлар дейдилар: «Ҳаракат қилмасдан таваккул этмак жиҳоднинг бир наъми». Йўқ. Бу жиҳод эмас, балки хом хаёлдир. Бу қазойи Раббонийга муҳолиф бир кайфиятдир. Алалхусус, касб ва жиҳод ҳикмат нуктасидан боқилганда, Роббул ибоднинг ҳукм ва қазоси.

МАСНАВИЙ

*Кофирам ман гар зиён кардаст кас,
Дар раҳи иймону тоат як нафас.*

ТАРЖИМА

*Тоату иймон йўлида зарра ғам,
Ҳам зиён ким чеккан ўлса кофарам.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар кимса иймон ва тоат йўлида бирор дақиқа бўлсин зиён топган бўлса, мен кофир бўлай!

ШАРҲ

Дарёи иймон ва уммони урфон бўлган ҳазрат Мавлоно Румий қоддаса сирриҳус сомий энг буюк иймон ва муҳим таъбирот билан шаръий саъй-ҳаракатдаги бани башар ақл ва қалбларини нурга чулғади. Дикқат билан назар солинса, бу шариф байтда иймон ва тоат лафзи саъй ва жиҳод лафзига ҳаммазмундир. Чунки, мўмин ўзини иймон нури билан зийнатламоқ истаса, азиймуш шаън Қуръонга инонмоғи шарт. Азиймуш шаън Қуръоннинг жуда кўп оятларида саъй ва жиҳод амр этилгандирки, бу ҳол иймон ва тоатнинг саъй ва жиҳод билан маънан воҳид лафз эканига далолат этади.

МАСНАВИЙ

*Сар шикаста нест, ин сарро мабанд,
Як ду рӯза жаҳд кун, боқӣ биханд.*

ТАРЖИМА

*Боғлама бошинг, уни озод қил,
Бир неча кун жаҳд қил, сўнг шод бўл.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй жабарий! Бошинг ёрилган эмас. Бу бошни сен боғлама. Бир-икки кундан иборат бўлган дунёда жаҳд ва саъй айла. Шундан сўнг шодо хандон бўл!

ШАРҲ

Ғоят гўзал бир мисол. Чунончи, боши ёрилмаган бир инсон сабабсиз бошини хасталар каби боғлаб, ҳақиқат аксини изҳор этмаги қандай чиркин эса, саъй ва жиҳод этмакка қуввати етарли бўла туриб, танпарварлик ва лоқайдлик билан уни маҳв этса, бу ҳол ҳам зиёда чиркиндир. Бошини ёлғондан боғлаган аҳмоқ ханда ва истехзога мустаҳиқ бўлгани каби ҳаракатсиз жабарий ҳам кулгуга нишон бўлишдан ташқари азобу жазога, мусибат ва азобга гирифтор бўлади. Бинобарин, бир-икки кун яшаш фарз бўлган дунёда ибодат ва ҳиммат йўлларида қаттиқ ҳаракат қил! Токи дунёю укбода масъуд ва бахтиёр, жаноби Парвардигорнинг ризосига лойиқ банда бўлғайсан!

МАСНАВИЙ

*Бад маҳалле жўст, к-ӯ дунё бижўст,
Нек ҳоле жўст, к-ӯ уқбо бижўст.*

ТАРЖИМА

*Кимки дунё истади бадҳолдир,
Некҳолнинг мақсади уқбодурур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кимки дунё истади — бад ва чиркин бир маҳал (жой) истади. Кимки уқбога кўз тутди (яъни кимки охирати учун саъй-ҳаракат этди), гузал бир ҳолни орзу қилди.

ШАРҲ

Дунёда доимо азо ва жафо мавжуд эканидан дунё истамак айни жазо истамакдир. Ориф зот эса, дунёнинг фоний жихотидан фориф бўлиб, амин ва саломатлик маҳали бўлган уқбога рағбат этади.

МАСНАВИЙ

*Макрҳо дар касби дунё боридаст,
Макрҳо дар тарки дунё воридаст.*

ТАРЖИМА

*Касби дунёда макр душвордир,
Тарки дунёда макр даркордир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Дунё қозонмоқ учун макр ва тадбир нолойиқдир. Фақат дунёнинг тарки учун макр ва тадбир жоиз.

ШАРҲ

Касби дунё учун қилинган макр ва тадбирлар шариатга ҳилоф бўлиб, бу ҳолат инсонни Ҳақ ризосидан маҳрум этади.

МАСНАВИЙ

*Макр он бошад, ки зиндон ҳуфра кард,
Он, ки ҳуфра баст, он макр аст сард.*

ТАРЖИМА

*Макр улдирким тешар зиндонни,
Ҳам макр зиндон қилар инсонни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бир маҳбусга лойик бўлган макр ва тадбир булдулки, у (маҳбус) зиндонни тешади. Аксинча, ўша тешикни ёпишга хизмат қилиб, инсонни зиндон қаърида тутиб турувчи макр совуқ ва ғайриодамийдир.

ШАРҲ

Дунё жаннатга нисбатан зиндон, маҳали азо ва ҳижрон воқидийсидир. Бу ердан халос бўлиш учун саломатлик ва тадбир асбобини яшаш ўрнига зим-зиё, нурсиз бир ўрада асбобларни синдириб ташламоқ ҳамоқатдир.

МАСНАВИЙ

*Ин жаҳон зиндону мо зиндониён,
Хуффа кун зиндону худро вораҳон.*

ТАРЖИМА

*Бу жаҳон зиндону биз зиндондамиз,
Қоч бу зиндонданки, биз озодамиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу жаҳон зиндондир. Биз зиндонийлар ва маҳбуслармиз. Зиндонни теш ва ўзингни қутқар!

ШАРҲ

Жаннати аълога нисбатан дунё зиндон ва азо масканидир. «Зиндонни теш ва ўзингни қутқар» амридан мақсад дунёга бўлган номашруъ иртиботни тарк айла, пок ва бебок бўл, демакдир. Бу яшамаслик маъносидан мутлақо узоқ бир тушунча. Дунё дунёийлар учун маҳали хусрон, мустақийм ва олийлар учун файз-расондир. Инсон дунёда ижро этгувчи умури хайрия билан ноили ризои жаноби Яздон ва мустарриқи наъми фаровон бўлгуси.

МАСНАВИЙ

*Чист дунё? Аз Худо гофил будан,
Не қумошу нуқраву фарзанду зан.*

ТАРЖИМА

*Не бу дунё? Ҳақни билмаслик ва бас,
На қумош, на сийму фарзандлар эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Дунё недир? Оллоҳ таъоло ҳазратларидан ғофил бўлмоқ. На кумош, на кумуш, на хотин ва фарзанд эмас. Дунё — Оллоҳ таъолодан ғофил яшамок. Унинг на зот, на сифотини англамаслик...

ШАРҲ

Ақл ва илм соҳиби бўлган зотлар бу шариф байт туфайли Мавлоно Жалолиддин Румий қоддаса сирриҳу сомий ҳазратларининг урфон, илмий ва руҳоний камолотларидан улуғ ҳисса олиб, ҳаётёб бўладилар. Олим ва оқил қиёфасида бўлган баъзи жохиллар ҳамда ғофиллар гўзал либос, бойлик, авлод ва аёл каби жаноби Худонинг улуғ неъматларини шубҳа остига қўядилар. Бу мавзуда муросасиз баҳс-таллошларини бошлаб юборадилар. Бу зайл дунёвий неъматларни таҳқир этганларнинг тақдири аламлидир. Бинобарин, бу неъматлардан маҳрум бўлганлари ўзларини бахтиёр ҳис қиладилар. Шунингдек, ўзлари ноил бўлмаган неъматни лафзан таҳқир этмоқдан чарчамасалар-да, гўзал завжаларини суйиб эркалашдан тап тортмайдилар. Шариф байтда баён этилганидек, дунёнинг бадбахт бўлган кайфияти молу дунё, хотин ва фарзандлар бўлмай, аксинча, булар дунёда жузъий бўлган иқоматнинг (яшамок) саодат ва роҳатда кечмагига сабаб бўладилар. Шунингдек, бойлик ва шу каби ҳодисалар дину давлат муҳофазасига ғоят зарурдир. Фараз қилайлик, бир қавмнинг бойлик ва сарвати етарли, бир қавмнинг эса ҳеч вақоси йўқ. Табиийки, юқоридаги қавм тадорик этган аслаҳа ва асбоб билан душмандан ғолиб келади. Бинобарин, дин ва давлат муҳофазаси учун бойлик айни саодат ва неъматдир.

Бирок дунёвий неъматларга ҳаддан зиёда муҳаббат ҳам бахтсизлик ва қабоҳат. Бойлик, хотин ва фарзандларга муҳаббатини беҳад зиёда айлаб, Раббоний иродани фаромуш этмак укбо файзидан бенасиблик демакдир. Алҳосил, дунё дейилган ҳодисот жаноб Мавло розилиги тарк қилинган ғафлат ҳолатидир. Азиймуш шаън Куръоннинг бир неча ояти карималарида бу ҳақда байъинот бор. Чунончи, «Нахл» сурасининг 42-ояти каримасида Оллоҳ субҳонаҳу ва таъоло буюради: «Лануббаввианнаҳум фид дуня ҳасанатан ва ла ажрул ахироти акбару лав кану яъламувн» (Маъноси: Албатта, уларга дунёда гўзал манзиллар берурмиз, ва охиратнинг ажру мукофоти зиёда буюқдир. Бу ҳақиқатни билсалар эди).

Ушбу ояти карима Оллоҳ таъолонинг ризоси учун ватанларини тарк этиб, ҳижрат қилган муҳожирини ҳақида нозил бўлди. Бу ояти каримадан яна шул нарсга аён бўладики, Оллоҳ таъолога қалбан қаттиқ боғланган инсонларнинг манзил ва бойликка эга бўлмоқлари гуноҳ бўлмай, аксинча, Оллоҳ ўзи қулларига башорат берган улуғ ажр ва гўзал неъматдир.

МАСНАВИЙ

*Молро к аз баҳри Ҳақ боши ҳамул,
Наъми моли солиҳа хондаш Расул.*

ТАРЖИМА

*Ҳақ ҳақи гар мол ӣигар бўлсанг, ӯшал
Молни Ҳақ пайғамбари дебмиш гӯзал.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ таъоло ҳазратларининг амри ва ризолиги йўлида истеъмоли этак учун ҷамланган молни оламлар фаҳри пайғамбаримиз алайҳиссалоту вассалом гӯзал ва солиҳ мол, деб таърифладилар.

ШАРҲ

Юқорида баён этилгани каби мол-дунё ҳадди зотинда мақбул ва матлубдир. Алаҳусус, бу мол соҳибини турли ношаръий амаллардан манъ этиб, гӯзал ва шаръий амалларга томон етаклайди. Ушбу бобдаги ҳадиси шариф бундайдир: «Наъмал малис солиҳи лирожилус солиҳи». Маъноси: Солиҳ бўлган мол-дунё солиҳ инсон учун нечоғли гӯзалдир!

МАСНАВИЙ

*Об дар киштӣ ҳалоки киштӣ аст,
Об андар зери киштӣ пуштӣ аст.*

ТАРЖИМА

*Кема иҷра сув ҳалок этгувчидир,
Кема остида ани элтувчидир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кема иҷидаги сув кеманинг ҳалокати, кема остидаги сув унга мадад этгувчи — ёрдамчи.

ШАРҲ

Бу ўринда мол ва бойлик гӯзал ва олий йўлда ташбиху тамсил этилмоқда. Чунончи, денгизда бир кеманинг иҷига сув киргудек бўлса, уни ғарқ этади. Аксинча, кеманинг остидаги сув унинг эмин-эркин ҳаракат этмоғига восита. Инсон ҳам дарёи вуқоти жаҳонда сузувчи кема мисол қалбини мол-дунёга тўлдириб, унга

куллиян мойил эса, маънан ғарқ ва ҳалок бўлади. Билакс, мол-дунё муҳаббатини қалбининг ичига жамъ этмай, инсониятга хизмат эта билмак учун макбул восита қилса, Оллоҳ таъоло розилигига, эл-улус эътиборига ноил бўлади.

МАСНАВИЙ

*Чунки, молу мулкро аз дил биронд,
З-он Сулаймон хеш жуз мискин нахонд.*

ТАРЖИМА

*Ул Сулаймонким ўзин мискин демиш,
Мол-дунё меҳрин дилдан ҳайдамиш.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Сулаймон алайҳиссалом мол-мулк туйғусини қалбидан ҳайдади. Шунинг учун ул зот ўзини мискиндан ўзга ном билан атамади.

ШАРҲ

Ҳазрат Сулаймон алайҳиссалом чексиз молу мулк соҳиби бўлишига қарамай, асло такаббурлик қилмадилар. Аксинча, фақир ва мискинман, деб камоли тавозеъ билан мулоийм мулоқот этардилар. Чунки, Сулаймон алайҳиссалом, ҳақиқатда мулк ва қувват ёлғиз жаноби Робби иззатга махсус эканини билардилар. Бинобарин, асл ҳунар бойликка молик бўлмок, такаббурлик қилмасдан, бу бойликни Ҳақ йўлида ҳусни истеъмол этмокдир.

МАСНАВИЙ

*Кўзаи сарбаста андар об зафт,
Аз дили нур бод фавқи об рафт.*

ТАРЖИМА

*Оғзи маҳкам кўза ғарқ бўлмас, магар,
Бод уни сатҳида элтгай сарбасар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оғзи маҳкам бўлган кўза буюк сув ичинда юзгани ҳолда, ичи ҳавога тўла бўлгани боисидан сув сатҳига қалқиб чиқади.

МАСНАВИЙ

*Боди дарвешӣ чу дар ботин бувад,
Бар сари оби ҷаҳон сокин бувад.*

ТАРЖИМА

*Бӯлса дарвеш боди ботинда агар,
Суви узра даҳрнинг сокин бўлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кимнинг ботинида дарвешлик ҳавоси бўлса, ул инсон ҷаҳон суви сатҳида истиқомат қилади.

ШАРҲ

Шоёни фаҳр бўлган дарвешлик булдурки, соҳибнинг наза-рида мол ва манол Ҳақ таъоло ҳазратларининг бўлиб, ҳусни истеъмол учун ўзини бир муваққат маъмур билади. Зеро, бундай ҳақиқий дарвеш ва фақийр иқтидор ва молга асир бўлмасдан, жаноб Ҳолиқи ламязалга бўлган убудият боди, ишқ ва муҳаббат билан қаноат топади. Ақсинча, чор-ночор ва зор-гирён дарвеш «Ал-фақру фаҳри» таъбири шарафига сазовор бўлолмайди.

МАСНАВИЙ

*Гарчи жумла ин ҷаҳон мулки ваяст,
Мулк дар чашму дили ӯ лоша аст.*

ТАРЖИМА

*Гарчи дунё мулкига у бошдир,
Лек дунё мулки анга лошдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агарчи бу ҷаҳон жумлатан унинг мулки эса-да, бу дунё унинг қўнгли ва қўзи наздида лош ёхуд ҳечдир. Ҳақиқий дарвешнинг руҳонияти Оллоҳ таъолонинг изни билан буюк мол-мулкни сарик қақага олмайди. Ҳақиқий дарвеш ўзини буюк бир ҳикмат учун яралган зот деб билади.

МАСНАВИЙ

*Пас даҳони дил бубанду муҳр кун,
Пур кунаш аз боди муҳри мин ладун.*

ТАРЖИМА

*Кўнгул оғзин боғла, тўлдир чоҳига
«Мин ладунка» муҳрининг уффорига.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кўнгил оғзини маҳкам боғла. Унинг ичини ладуний бўлган муҳаббат ҳавосига лиммо-лим эт.

ШАРҲ

Мол-мулк муҳаббати кўнгилга дохил бўлмаслиги учун қалбингни муҳаббати илоҳия билан эҳё (тирилтир) ва ўзингни ҳаёлотидунёвиядан раҳо айла (қутқар).

МАСНАВИЙ

*Жаҳд ҳаққасту даво ҳаққасту дард,
Мункир андар нафӣ жаҳдаш жаҳд кард.*

ТАРЖИМА

*Жаҳд ҳақдир, ҳам даво ҳақ, ҳам дард,
Мункир жаҳд инкориға айлар жаҳд.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жаҳд ва саъй айламоқ ҳақ. Даво ва дард ҳам ҳақдир. Саъй ва жаҳднинг мункири бўлган кимса инкор этаман дер экан, инкорга саъй ва жаҳд айлайди.

ШАРҲ

Бу байти шарифнинг мазмуни ғоят теран. Жабарийларнинг беъмани даъволарини синдирмоқ учун қатъий бир бурҳон. Жабарийлар одамзодни саъй ва жаҳддан манъ этмоқ учун тиришадилар, яъни ўзларига қарши ўлароқ жаҳд этадилар. Оламда жаҳд, даво ва дард ҳақдир. Яъни на дарднинг вужуди, на давонинг лузуми ва вужуби қобили инкор эмас.

ЖАХД ВА САЪЙНИНГ ТАВАККУЛДАН УСТУН ЭКАНИ МУҚАРРАРЛИГИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*3-ин наमत бисёр бурҳон гуфт шер.
К-аз жавоб он жабриён гаштанд сер.*

ТАРЖИМА

*Шер шу тахлит сўйлади бурҳонлар.
Тўйди бурҳондан тамоҳ ҳайвонлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон худди шу тахлит узоқ ва зиёда гувоҳликлар, далил ва бурҳонлар келтирди. Жабарийлар бурҳондан тўйдилар ва жавоб бермоққа бемажол қолдилар.

ШАРХ

Арслонга ташбиҳ бўлган одам саъйнинг муҳсинотига доир катъий бурҳонлар билан жабарий дейилмиш, маънавиятида маъризи бор кимсаларни мулзам қилди.

Маснавийи шариф каби бутун олам таҳсинини жалб қилган бир ҳикмат дарёсида саъй ва жаҳднинг афзалликлари исбот этилган экан, ўзини фалак гардишига сомон парчасидек отиб юборган Тангри ва дунёдан беҳабар, оламни тўфон босса тўпигига чиқмайдиган зотлар фурсат борида кўзларини очсин!

МАСНАВИЙ

*Рўбаву оҳуву харгўшу шақол,
Жабрро бигзоштанду қийлу қол.*

ТАРЖИМА

*Тулки, жайрону қуён ҳамда шоқол,
Жабрни тарк этдилар беқийлу қол.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тулки, жайрон, куён ҳамда шоқол саъйнинг самарасини англаб етдилар ва жабарийлик даъвосидан воз кечдилар.

ШАРҲ

Юқоридаги бир талай байтларда баён этилган мубоҳасалар ниҳоясида водий аҳлининг энг муътабар ва закийлари жабарийликни тарк этадилар.

МАСНАВИЙ

*Аҳдҳо қарданд бо шерӣ жаён,
Қ-андарин байъат наъфтанд дар зиён.*

ТАРЖИМА

*Боғладилар шер билан аҳду вафо,
Қим бу байъатда зиён йўқ мутлақо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Юқорида зикр этилган ҳайвонлар тенгсиз ғазаб ва қудрат соҳиби бўлган арслон билан аҳду паймон боғладилар. Ушбу аҳду паймон шартларига мувофиқ арслонга ҳеч кимдан ва ҳеч нарсадан зиён-заҳмат етмайди.

ШАРҲ

Арслонга ташбих бўлган зотнинг мазкур жониворлар ёхуд водий аҳли билан келишувлари қуйидаги шариф байтлар мазмунидан маълум бўлади.

МАСНАВИЙ

*Қисм ҳар рӯзаш биёйд бежигар,
Ҳожаташ набвад тақозойи дигар.*

ТАРЖИМА

*Қундалиқ ҳаққи унинг ҳар кун етар,
Ҳожат ўлмас заҳмату даъво дигар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар куннинг қисмати арслонга «беҳуни жигар», яъни машаққатсиз ва заҳматсиз етади. Унга талаб ва тақозога ўрин қолмайди.

ШАРҲ

Арслонга ташбих бўлган одам бутун мубоҳаса давомида жажд ва саъйнинг фойдаси ҳамда афзалликлари ҳақида кўплаб далиллар билан ўз фикрини исбот қилди. Бирок аксарият кишилар ўзлари англаб етган ҳақиқатга, баъзан катта мубориза билан қўлга киритган ҳақиқат зафарига хиёнат қиладилар. Бу ҳол одамларнинг суст иймонлиги, охир-оқибат нафси аммора билан курашда орттирган мағлубиятларининг натижаси ўларок содир бўлади.

МАСНАВИЙ

*Қуръа бар ҳар к-ӯ фитодӣ рӯз-рӯз,
Сӯи он шер ӯ давид ҳамчу юз.*

ТАРЖИМА

*Қуръа кимнинг чекига тушса ҳамон,
Юз каби шер сори елгай шул замон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хайвонлардан қай бирига қуръа тушар бўлса, ул юз ва порс хайвонлари каби шер жонибига йўл оларди. (Порс коплон жинсидан бўлган хайвон).

ШАРҲ

Водий аҳли уларнинг роҳат ва фароғатларига тажовуз этгувчи арслонга марҳамат кўрсатиб шундай дедилар: Сен ҳеч қандай заҳматсиз катта меҳнат билан ноил бўлгувчи неъматни бекаму кўст етказиб берамиз. Фақат сен бизнинг оиламизга зулм етказмагайсан. Арслонга ташбих бўлган зот юқорида баён этилгани каби мубоҳаса жараёнида саъй-ҳаракатнинг исботи учун кўплаб далиллар келтирди. Бирок охир-оқибат акидасига терс бориб, ўз-ўзини инкор этди ва мағлубиятга учради.

НАХЧИЙРЛАРНИНГ ШЕРГА ЛУҚМА БЎЛМОҚДАН БОШ ТОРТГАН ҚУЁНГА РАДДИЯЛАРИ

Чекига куръа тушиб, шерга луқма бўлиши тайин бўлган қуён хайвонларга мурожаатан деди: «Мен арслон хузурига бормокдан бош тортаман. Зеро, арслонга қарши улуг бир хийланинг режасини тузиб қўйдим. Токи, сизни ҳам, ўзимни ҳам арслоннинг чангалидан озод этгайман».

Қуённинг табиий заифлиги ва барчага маълум бўлган кўрқоклиги, унинг айна пайтда журъатли даъвоси билан хайвонларни таажжубга қўйди. Улар қуённинг режаси оқибат бошларига бало сели бўлиб ёғилиши, арслон қуён туфайли ҳаммаларини пора-пора қилиб ташлаши мумкинлигини гумон этиб, уни инкор қилдилар ва нима бўлмасин шернинг наздига боришини талаб этдилар.

МАСНАВИЙ

*Чун ба харгўш омад ин соғар ба давр,
Бонг зад харгўш: «К-охир чанд жавр?...»*

ТАРЖИМА

*Чарх уриб бул жом қуёнга етган он,
Бонг урди у: «Неча жабр бул замон!...»*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Давру навбат билан бу аччиқ қадах қуённинг чекига тушгач, у фарёд солиб деди: «Бу жабру ситам қачонгача давом этади, ахир!...»

ШАРҲ

Ожиз ва кўрқок бир хайвон чекига тушган қурбонлик куръасидан сўнг серҳадик ақлини ишга солади. Кўрқув исканжасига тушган хайвоний ақл муқаррар ўлим чангалидан халос бўлиш учун бир чора-тадбир топишга зўр бериб киришади. Кейинги байтларда қуёнга ташбиҳ бўлган ожиз бир зотнинг бошқа соир хайвонлар билан мубоҳасаси баён қилинади.

МАСНАВИЙ

*Қавм гуфтандаш, ки чандин гоҳ мо,
Жон фидо кардем дар аҳду вафо.*

ТАРЖИМА

*Қавм айтдиким неча фурсатки биз
Жон фидо қилдик вафога, шубҳасиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қавм қуёнга деди: «Бу қадар вақт давомида биз аҳд-вафо учун жон фидо қилдик».

ШАРҲ

Водий аҳли қуёнга ташбиҳ бўлган қўрқок одамга дейди: «Арс-лондек ғолиб ва ғазабкор одамга берган ваъдамизга шу пайтга қадар вафо қилган бўлсак, бугун қандай қилиб сенингдек оддий, ақл ва қувватдан махрум бир одам қароримизни бузсин?»

МАСНАВИЙ

*Ту мажӯ бадномии мо эй, ануд!
То наранжад шер, рав-рав! Зуд-зуд!*

ТАРЖИМА

*Бизни бадном қилмагил, эй бемажол,
Токи ранжиб қолмасин шер, бор. Йўқол!*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй телба, сен бизнинг бадном бўлишимизни истама, токи шер биздан ранжимасин. Тезлик билан унинг ҳузурига бор!

Водий аҳли қўрққан одамга дейдилар: «Эй девона! Бу хатти-харакатинг билан бизни бевафоликда бадном, арслонга мушобих одамнинг ғазаб ва ҳужуми билан махву паришон айларсан. Бинобарин, арслоннинг ҳузурига азиймат қил, қўрқувни тарк эт!»

Қўрқув, хадик ҳар бир инсонга хос. Таҳлика лаҳзасида қўрқув исканжасида қолган одам балодан эмин бўлиш учун талош этади.

ҚУЁННИНГ ҲАЙВОНЛАРГА ЖАВОБИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Эй ёрон, маро муҳлат диҳед,
То ба макрам аз боло берун жаҳед».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Эй дўстлар, менга муҳлат беринг,
Токи макримдан балони тарк этинг».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қуён жамий ҳайвонларга дейди: «Менга муҳлат берингиз. То макр ва тадбирим билан боло исканжасидан сизни халос этайин».

ШАРХ

Мени тазйиқ ва зулмнинг комига отиб, таслим бўлмоғим учун шошилманглар! Бир улуғ тадбирнинг тадоригини кўриб қўйганман. Унинг мададида сизни ҳам, ўзимни ҳам офат исканжасидан омонлик саҳнига олиб чиқайин.

МАСНАВИЙ

*То амон ёбад ба макрам жонатон,
Монад ин мерос фарзандонатон.*

ТАРЖИМА

*То омон топсин макрдан жонингиз,
Бўлсин авлодлар учун меросингиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Менинг макрим ва тадбирим сабабли сизнинг жонингиз омон бўлсин ҳамда бу макр ва тадбир авлодларингизга мерос бўлиб қолсин.

ШАРҲ

Куён назарда тутаётган тадбир бир қанча байтлардан сўнг маълум бўлади. Оддий инсонлар ёхуд авлоднинг нимадандур қаноат ҳосил қилиши учун махсус бир тадбирлар амалда ижро этилади. Авом кўзини яшнатиш, онгининг тархларини очиб юбориш учун баъзи ҳолларда дабдабали шиорлар, ёлғондакам ваъдалар, ширин каломлар истифода этилади. Бу, ҳарчанд нотўғри туюлса-да, лекин бошқа бир чоранинг йўқлиги баъзан бу ёлғонларни «оқлайди».

МАСНАВИЙ

*Ҳар паямбар умматонро дар жаҳон,
Ҳамчунин то мухлис меҳондашон.*

ТАРЖИМА

*Ҳар паямбар умматин олам аро
Мухлис ўлгунча ўқитгай босафо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар бир пайғамбар алайҳиссалом умматларини мухлис бўлмагунга қадар қамоли сабот билан даъват ва тарбият қилади.

ШАРҲ

Оламга келиб-кетган пайғамбарлар ҳам одам фарзанди. Улар осмондан тушган ёхуд ердан чиқиб қолган мўъжиза эмас. Уларнинг жисман ва маънан қувватлари оддий одамларники сингари эканлиги туфайли даставвал қаттиқ тазйиқ, баъзан катта қаршиликларга дучор бўладилар. Сўнгга фаройиб мўъжиза, ўткир тасаввурот ва азийм тадбир билан миллиёнлаб инсонларни саодат маҳфилига бошлайдилар.

МАСНАВИЙ

*К-аз фалак роҳе бурун шав дида буд,
Дар назар чун мардумак печида буд.*

ТАРЖИМА

*Гар фалакда бир қатим нур кўрдилар,
Ҳар назар мардумига йўғрилдилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Пайғамбарлар фалакда пайдо бўлган ҳар бир нурни кўриш қудрати билан дунёга келадилар. Улар назарларда қорачуғ янглиғдурлар.

ШАРҲ

Шарафли пайғамбарлар Ер қуррасининг ғам-қайғуси, оломондан халос бўлиш йўллариини интихоб этганларида эди, бу уларга осонликча муяссар бўларди. Улар дунёнинг жамийки роҳат ва фароғатларига ноил бўлиш қудратига соҳиб эдилар. Бироқ ҳар нечук разолат, меҳнат ва машаққат қошида сабр этдилар. Улар ҳам зоҳиран башар фарзандига монандликлари боисидан, инсонларга мушобихликларидан даставвал нубувватни эълон қилганларида оломоннинг қаттиқ норозилигига ва қаршилигига дуч келдилар. Бу ҳолат жамийки пайғамбарларга хосдир.

МАСНАВИЙ

*Мардумаш чун мардумак дийданд хурд,
Дар бузургй мардумак кай раҳ набурд.*

ТАРЖИМА

*Халқ уни мардум каби ночиз билар,
Лек мардумликни қандай зот қилар?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Инсон зоти набийлар ва пайғамбарларни зоҳиран кўз қорачуғидек ночиз ва ожиз биладилар. Аммо кўз қорачуғининг азамат ва қудратини одам боласи ҳис қиладими? Афсус. Одамлар, Қуръоннинг олий ва барҳақ лафзи билан айтганда, озгина шукр қилишга ярамайдилар. Кўр бўлмагунча бийнолик қадрига етмагандек, кўз гавҳари нечоғлик улуг бир вазифага сафарбар қилинганини тасаввур қила олмайдилар.

ШАРҲ

Халқ набий алайҳиссаломни кўз қорачуғидек жуда кичик сувратига назар ташлаб, унинг дунё ва мавжудотнинг Робби бўлмиш Оллоҳ субҳонаху ва таъолога муқаррар дўст эканига инонмайди. Тойиф боёнларидек пайғамбар алайҳиссалом устидан куладилар: «Худо пайғамбарликка сендан бошқа одамни тополмабди-да...» Ва ҳоказо. Аммо Оллоҳ қудрати охир-оқибат бу восвос ва алжишларни, бу бўҳтон ва ҳамокатларни ер юзасидан сидириб юборади. Оллоҳ нури, пайғамбар нубуввати ернинг абадий ҳоқимлари — тоғу дарёлар, гиёҳ ва майсалар, саҳрою дала-даштарлар каби муқаррар ва яқийндур.

ҚУЁННИНГ СЎЗЛАРИГА НАХЧИЙРЛАРНИНГ ЭЪТИРОЗИ

МАСНАВИЙ

*Қавм гуфтандаш, ки эй хар, гўш дор,
Хешро андозаи харгўш дор!*

ТАРЖИМА

*Қавм, эй эшшак, қулоқ сол, дер, бу ён,
Сен қуёндурсан, қуён бўлгил, қуён!*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қавм қуёнга мурожаат қилиб дейди: «Эй, эшшакдек бетамиз! Сўзимизга қулоқ ос. Сен бир ожиз ва заифхол қуёнсан. Ўзингни қуён андозасида тут.

Изоҳ: Форсий байтдаги ҳазрат Мавлононинг сўз ўйини бағоят латиф. «Харгўш» сўзи икки бўридан иборат бўлиб, биринчи бўридаги «хар» туркийда «эшак» маъносини; иккинчи «гўш» бўғини эса «қулоқ» маъноларини ифодалайди.

ШАРҲ

Водий аҳли камоли талош ва ғазаб билан қуёнга ташбиҳ бўлган одамга дерлар: «Эй, эшак каби аҳмоқ жонивор! Бизнинг сўзимизга қулоқ тут ва итоат эт! Зинҳор хаддингдан тажовуз айлама! Арслонга қиёс қилинган одам билан сарбасар бўлиб, бошимизни балойи бадга гирифтор қилма!»

МАСНАВИЙ

*Ҳин чи лофаст ин, ки аз ту беҳтарон,
Дарнаёварданд андар хотирон.*

ТАРЖИМА

*Бул нечук лоф? Сен нима, сандан улуг
Зотлар бу йўлда гумдон бўлди чўх.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй куён! Огоҳ бўл! Бу нечук лофдир? Сен-ку бир ожиз жониворсан, сендан неча бор буюклар арслонга қиёс қилинган зот билан баҳслашмоқни хотираларига келтирмадилар.

ШАРҲ

Водий аҳли куёнга қиёс этилган одамни огоҳлантириб, дейдилар: «Сен бир оддий, ҳақир ва эътиборсиз одамсан. Лекин ичимизда ҳақиқатда муктадир ва мукаммал қанчадан-қанча эрлар бор эди. Ҳатто ўшалар ҳам арслонга мушобиҳ бўлган одамга муҳолифат ва муқобала этмак асбобини ҳаёлларининг бир чеккасига ҳам келтирмаганлар. Сен-да кўп лоф урмай ўша муктадир зот ҳузурига жўнаб қол!»

МАСНАВИЙ

*Мўъжибӣ ёҳуд қазомон дар пай аст?
Варна ин дам лойиқи чун ту каяст?*

ТАРЖИМА

*Ё ажибсан, ё қазомиз етдими?
Йўқса сендайларга навбат тегдими?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй куён! Сен ё телбасан, ёҳуд бизнинг қазомиз измимизга тушган ва у бизни таъқиб этмоқда. Йўқса, чекига қуръа тушиб, тенгсиз қудрат дастурхонига тортилиши лозим бўлган бир ожиз ва нотавон билан сўзлашиб ўтирармидик.

ШАРҲ

Водий аҳли зоҳирбин эди. Улар суврати ожиз кўринган бир одамнинг фақат зоҳирий томонига назар солган ҳолда, унинг ақл-идрок ва ғайратидан беҳабар эдилар. Шу боисдан унга қарата энг таҳқиромиз сўзларни ишлатаверишар, назар-писанд қилишмасди. Водий аҳли кўринишда заиф ва табиийки, арслондек тоғкелбат бир қудрат соясида чивиндек туюлгувчи махлуқнинг на хийла-тадбири, на макру фаҳми уларни наинки саодатга, балки балойи ногаҳонийга дучор қилишига шак-шубҳа қилмасдилар.

Одамзод табиятан шунақа, жисман заиф, сувратан ҳақир ва камсуқум бир кимсани назар-писанд қилмайди.

ҚУЁННИНГ ТАКРОР ҲАЙВОНЛАРГА ЖАВОБИ БАЁНИ

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Эй ёрон, Ҳақам илҳом дод,
Мар заъифийро қавӣ роъий фитод».*

ТАРЖИМА

*Айтди: «Эй ёрон, Ҳақ илҳом айлади,
Бир заифни қудрати том айлади».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қуён деди: «Эй, дўстлар! Ҳақ таъоло ҳазратлари менга илҳом берди, менингдек бир заиф ва ҳакирга қувват ва афкор ато айлади».

ШАРҲ

Суврати ожиз ва қувватсиз туюлган, бироқ ғаюр мард жавобан деди: «Эй дўстлар, менинг заифлигимга назар этмоқдан ижтиноб, тадбиримдан истифода этмоққа шитоб этингиз! Зеро, мен сувратан ҳар нақадар ҳакир эсам-да Қодири Мутлақ ҳазратлари буюк бир илҳом билан ноили амину омон ва баком айлади».

МАСНАВИЙ

*Он чӣ Ҳақ омӯхт мар занбӯрро,
Он набошад шерро ва гӯрро.*

ТАРЖИМА

*Нениким ўргатди Ҳақ занбурга,
Йўқдир ул на шерда, на гӯрда.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳақ таъоло ҳазратлари асал арига (занбур) ўргатган нарсалар на арслонга, на биёбон эшагига (гӯр) насиб этди.

ШАРҲ

Асал ари жисман заиф ва сағир, арслон ҳамда ёбон эшаги қудратли ва кабир бўлсалар-да, асал етиштирмақ санъати уларга берилмади. «Наҳл» сурасининг олтмиш саккизинчи ояти қарима-сида бу борада қуйидаги баййинот зикр этилади. «Ва авҳа Роббу-ка иланнаҳли аниттаҳизий мин ал-жибали буютан ва мин аш-шажари ва мимма йаъришувн». Маъноий шарифи: «Парвардигоринг асал арисига илҳом билан билдирди: «Тоғларга, дарахтларга ва (кишиларнинг асал арилари учун) ясаган уйлариға макон тиккин!» «Сумма куллий мин куллис-самароти фаслукий субуда Роббики зулулан яхружу мин бутуниҳа шаробун мухталифун алвануху фийҳи шифаъун линнаси инна фий залика ла аятан лиқовмин ятафаккарувн». Маъноий шарифи: «Шундан сўнг анвойи мевалар (яъни, гул-чечаклар)дан таомлан, Парвардигоринг йўллариға итоатмандлик билан дохил бўл. Унинг (яъни, асал арисининг) ботинидан инсонларга шифо бўладиган хилма-хил рангдаги ичимлик (яъни асал) вуқуга келди. Бунда (Оллоҳ таъоло қудратининг чексизлигини) тафаккур қиладиган қавм учун ибрат бор».

МАСНАВИЙ

*Хонаҳо созанд нур аз ҳалвои тар,
Ҳақ бар ӯ он илмро бикшод дар.*

ТАРЖИМА

*Ҳақ таъоло илми бирлан бол ари,
Хона тиклайди тўла ҳалволари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бол ариси тоза ва тотли ҳалволардан хоналар тиклайди. Ҳақ таъоло ҳазратлари унга ушбу хикматли илм дарвозаларини очди.

ШАРҲ

Бол арининг ахволига ва фойдали махсулотларига диққат билан назар солганлар буюк таажжуб билан англрларки, Раббоний илҳом бўлмаса, заиф бир хайвонот учун бу қадар улуғ тартиботни ижро эта билмак маҳол бир ҳол эди. Шунинг каби кўп инсонларнинг зохирий ҳолларига бокиб, умид узмаслик керак, зеро, улар илму санъатда шу қадар хусусият ва маҳорат касб этадиларки, ҳайрат бармоғини тишлайсиз. Арҳамар Роҳимийн ҳазратлари ҳеч бир махлуқни ҳосиятдан маҳрум қилиб яратган эмас, балки уларнинг бори учун бир хос мақсад ҳозир этгандир.

МАСНАВИЙ

*Он чй Ҳақ омӯхт кирми пийларо,
Ҳеч филе донад он кун ҳийларо?*

ТАРЖИМА

*Пиллақуртга Ҳақ таъоло берди илм,
Фил билурми? Ким билур? Ҳайҳот, ким?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳақ таъоло ҳазратлари ипак куртига ўргатган илмини ким билади? Фил биладими? Ёхуд ундан ҳам қудратлироқ бирор махлуқ биладими?

ШАРҲ

Ипак курти ғоят кичик бир жонзот экан, унинг дунёга келтирадиган маҳсулотини жуда улкан ва қудратли бўлган фил ярата олармиди? Бинобарин, жисм ва суврат кўп дафъа ғафлатга сабаб бўлади. Оқил одам суврат ва сийратни таҳқиқ айламоқни тарк этади.

МАСНАВИЙ

*Одами хокӣ зи Ҳақ омӯхт илм,
То ба ҳафтум осмон афрӯхт илм.*

ТАРЖИМАСИ

*Хокий одам Ҳақдан ўрганди илм,
Осмонни нурга чулгатди илм.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тупрокка мансуб ҳазрат Одам алайҳиссалом илми Оллоҳ таъоло ҳазратларидан ўрганди. Бу илм етти қават осмонга шуъла таратди.

ШАРҲ

Оллоҳ таъоло ҳазратларининг иродасига мувофиқ тупрокдан яралган ҳазрат Одам алайҳиссалом олим ва донишмандликнинг шундай чўққисига етишдиким, унинг илми файзидан етти қават осмон мунаввар бўлди. Бу илм туфайли ҳазрат Одам алайҳиссаломга малоикалар сажда келтирдилар. Муқаддас бу байтдан англашиладики, инсоннинг дунёвий ва ухравий сало-

матлиги ва саодатининг гарови унинг илму хунаридир. Аммо шариат ва инсониятга ҳеч қандай наф келтирмай ёвузлик, зулм, алдоқ, қатлу қирғинга хизмат қилувчи илм гуноҳи азийм-дур.

МАСНАВИЙ

*Ному номуси малакро даршикаст,
Кўраи он кас, ки бо Ҳақ даршикаст.*

ТАРЖИМАСИ

*Ҳам малак номусини синдирди шаст,
Кимсаким Ҳақ бирла бўлди даршикаст.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Одам илм воситасида малакнинг ном ва номусини шикаст айлади. Зеро, шайтон Ҳақ таъолонинг Одам алайҳиссалом вужудиятига шубҳа билдирди. Ҳақ таъолонинг улӯф кашфиётига шубҳа-гумон назари билан қаради.

ШАРХ

Оллоҳ таъоло ҳазратлари малоикага буюрди: «Мен ер юзига Одамни халифа қилдим ва унга керакли исмларни ўргатдим». Малоикалар Одамнинг ерни фасодга тўлдиришини башорат бердилар. Оллоҳ таъоло малоикаларга хитобан деди: «Сиз билимлироғман деб даъво қиляпсиз. Шундай эса, мавжудот ҳақиқатини ийрод (баён) этингиз?» Малоикалар Оллоҳ азза ва жалланинг бу фармони қошида ожиз қолдилар. Шунда Оллоҳ субҳонаҳу ва таъоло бу вазифани адо этмоқни Одам алайҳиссаломга буюрди. Одам алайҳиссалом мавжудот ҳақиқатини ўзида мужассам этган исмларни баён қилди. Шундан кейин малоикалар ўзларининг ожизликларини эътироф этиб, Оллоҳ таъоло иродаси билан Одам алайҳиссаломга сажда қилдилар. Фақат иблис алайҳилаъна Ҳақ таъоло амрига қарши борди ва абадан осий бўлди.

МАСНАВИЙ

*Зоҳиди шашсад ҳазорон соларо,
Пўзбандӣ сохт он гўсоларо.*

ТАРЖИМАСИ

*Олти юз минг ёшли ул зоҳидни кўр,
Бир бузоқдек оғзига банд солди кибр.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Олти юз минг йиллик зоҳид, яъни шайтон бир оғиз андишасизлиги боис бузоқ каби оғизга «пўзбанд» солинди. («Пўзбанд» — оғизга боғланадиган банд).

ШАРХ

Шайтоннинг зеҳний қиёсот ва мулоҳазаси ўзига оғизбоғ бўлди, яъни ҳикмат сутини эммакка қодир бўлмади. Зеро, Раббоний амрга мувофиқ Одам алайҳиссаломга сажда келтирмоғи лозим эди. Бироқ, «Тупроқдан яралган Одамга мен нечук сажда қиламан», дея қиёслагга тутинди. Бинобарин, Раббоний марҳаматдан йироқлаштирилди.

МАСНАВИЙ

*То натонад шири илми дин кашийд,
То нагардад гирди он қасри машийд.*

ТАРЖИМА

*Ул ичолмас сutiдан дин илмини,
Кезмагайдир муҳташам қаср гирдини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шайтоннинг танз ва инкори унинг ўзига «пўзбанд» — оғизбоғ бўлди. Токи у дин илмининг сутини тановул қилолмасин. Токи маҳкам ва муҳташам бу қасрнинг гирд-атрофида кезмасин.

ШАРХ

Шайтоннинг Яздон буйруғига қарши кўтарган исёни, унинг ақлий қиёсоти, пуч хаёлоти «пўзбанд» — оғизбоғ бўлди. Токи, ниййоти фосидаси ва афкори ҳосидаси туфайли шири ҳикматдан (ҳикмат сutiдан) ва оби зилоли марҳаматдан (Оллоҳ таёлонинг зилол сув янглиғ марҳаматидан) ҳиссаёб бўлмасин ва марҳуми дорайн (икки дунё саодатидан жудо) бўлсин.

МАСНАВИЙ

*Илмҳои аҳли ҳис шуд пўзбанд,
То нагирад шир э-он илми баланд.*

ТАРЖИМА

*Оғизбоғдир аҳли ҳиснинг илми ҳам,
Ичмасин то олий илм озугидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хис аҳлининг билимлари оғизбоғга айланди. Токи олий илм-дан сут тотинмасин, ёхуд озиқланмасин.

ШАРҲ

Ладуний ва руҳоний илм бу зохирий ақл ва хис билан кашф этилиши мумкин бўлмаган илмдир. Инсон руҳоний ва ухровий амрларда азиймуш шаън Қуръоннинг таблиғотиға мурожаат этмай, ўз ақлининг қиёсига суянар эса, Ҳақ таъоло неъматини бўлган ақлини ўзига душман айлайди.

МАСНАВИЙ

*Қатраи дилро яке гавҳар фитод,
К-он ба дарёҳо ва гардуиҳо надод.*

ТАРЖИМА

*Қатраи қангулға гавҳар тушди бир,
Бермади Ул ашту дарёға тақир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кўнгил қатрасига бир гавҳар тушди. Оллоҳ таъоло ҳазратлари ул гавҳарни на дарёю на фалакларга бермади.

ШАРҲ

Кўнгил қатрасидан мақсад, баъзилар эътироф этганидек, савнабар шаклида бўлган қалбнинг ичидаги бир қатра латиф қондир. Албатта, бу бир фикр. Зеро, маънавий гавҳар бир қатра моддий қондан иборат дейилган фараз руҳоният ва маънийдан узоқ кўринади. Кўнгил қатрасига тушган гавҳарлардан ҳосил бўлгувчи олий мақсад ва инсоний ақл экани ҳақиқатга яқин. Хайтовур, асл ҳақиқат мутлақ Олим ҳазратларининг ўзига аён.

МАСНАВИЙ

*Чанд суврат охир, эй сувратпараст?
Жони бемаъния аз суврат нараст.*

ТАРЖИМА

*Неча суврат дейсан, эй сувратпараст?
Маънисиз жонинг ўзи суврат ва бас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Нега бунча суврат ила машғулсан, эй сувратпараст инсон?!
Сенинг маънисиз жонинг сувратлиги ҳолида қолиб кетди. У сув-
ратликдан қутула олмайди.

ШАРҲ

Сувратпараст инсон, яъни Оллоҳ халқ қилган табиатнинг (та-
биат халқ қилган ҳодисотнинг эмас) моҳиятига эътибор бермайдиган
шахс зоҳирӣй жилва ва яллийларга берилиб, уларга маҳлиё
бўлиб, асл жавҳардан ғофил ҳолда ўтиб кетаверади. (Чунончи,
бугун бир сақичнинг таърифини келтираман, деб дунёни бузаёт-
ган муттаҳам тужжорлардек). Моҳиятни билмаган, англамаган
инсон ақл ва руҳониятни моддиёт зиндонига ташлаган маънавий
худкуш зотдир.

МАСНАВИЙ

*Гар ба суврат одамі инсон будӣ,
Аҳмаду Бу Жаҳл худ яксон будӣ.*

ТАРЖИМА

*Одамии суврат ҳамма одаммиди?
Аҳмаду Бу Жаҳл баробармиди?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар Одам фарзанди ёлғиз ташки суврати, зоҳири билан ин-
сон гуруҳига дохил бўлсайди, унда коинот фаҳри Расулуллоҳ
солаллоҳу алайҳи васаллам билан азиймуш шаън Қуръоннинг
лаънатиға гирифтор бўлган Абу Жаҳл баробар бўларди.

ШАРҲ

Инсонларнинг аъзо ва баданлари бир-бириға мушобих, яъни
монанд. Аммо барчаға маълумдирки, инсонлараро маънан ва эъти-
боран улуғ фарқ бор. Бу тафовут баданнинг хилма-хиллигидан
бўлмай, ақл ва ахлоқнинг даражасига боғлиқ бўлади.

МАСНАВИЙ

*Нақш бар девор мисли одамист,
Бингар аз суврат чи чиз ўро камист.*

ТАРЖИМА

*Мисли одамдир нақш деворда,
Боқ, не оқсайдир бу ишқал корда.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Девор сахнига нақш этилган инсон тасвири одам кабидир.
Аммо назар сол, бу тасвирга нима етмайди?

ШАРҲ

Девор ва қоғоз узра мунаққаш бўлган суврат, тош ва темир-дан маснуъ (яратилган) ҳайкалнинг тирик одамдан фарқи борми? Зеро, суврат ва ҳайкалда Рух йўқдир. Бинобарин, инсонни инсон этган Рух ва унинг осори Ақл, Зако ва Ахлоқи мақбуладир.

МАСНАВИЙ

*Жон камаст он суврати ботобро,
Рав, бижӯ он гавҳари камёбро.*

ТАРЖИМА

*Жон этишмас бул нажиб тасвирга,
Бор, қидир гавҳари бул тақдирга.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу гўзал сувратларнинг жони йўқдир. Бор, ўша монанди йўқ жон гавҳарини қидир, талаб қил!

ШАРҲ

Юкорида зикр этилганидек, суврат ва ҳайкалга жону рух этишмайди. Яъни бу санамларнинг асосий камчилиги уларнинг моҳият — асосдан маҳрум эканликлари. Сен, эй оқил, дунёни кез, тоғу тошларни босиб ўтгин-да, одамийликнинг омили бўлган Рухни қидир. Сувратни тарк эт, маънони талаб айла!

МАСНАВИЙ

*Шуд сари шерони олам жумла паст,
Чун саги асҳобро доданд даст.*

ТАРЖИМА

*Тутдилар асҳоб итининг илкидан,
Жумла олам шеру бўлди юз тубан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жумлайи оламда мавжуд арслонларнинг мағрур бошлари сарнагун бўлди, яъни эгилди. Чунки Асхоби Қахф итига қўл бердилар, яъни эътибор кўрсатдилар.

ШАРҲ

Асхоби Қахф ва ул зотларнинг ити ҳақидаги Қуръоний ривоят ўрни билан мухтарам маснавийхон эътиборига ҳавола этилади. Иншаоллоҳ.

МАСНАВИЙ

*Чи зиёнест аз он нақши нуфур,
Чунки, жонаш ғарқ шуд дар баҳри нур.*

ТАРЖИМА

*Не зиён ул нақшданким бад эрур?
Жони онинг ғарқдир дар баҳри нур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Киши нафратланадиган даражадаги чиркин нақш ва сувратдан кимга зиён етади? Хунук тасвирдан ким зарар кўради. Зеро, соҳибнинг жони, яъни Рух, Ақл ва Заковати нур дарёсига ғарқ.

ШАРҲ

Фараз қилинг, бир ориф ва комил зот жисман заиф, ногирон. Бадани турли дардлар, исканжасида абгор. Биз ҳусн деб қабул қилган ҳодиса ул зотнинг бирор унсурида ҳувайдо эмас. Бироқ, бу заифлик ва ногиронлик, сувратдаги бу нуқсонлардан ул комил инсонга не зиён? Ҳолбуки, унинг руҳонияти жаноби Вадудга (Оллоҳ субҳонаҳу ва таъоло) ёвуқдир. Ул зот заковат ва маърифати билан дунё зимистонини иссиқ нурларга ғарқ этди. Аммо, афсуски, кўп ҳолларда биз ҳалойиқнинг баъзи зоҳиран жисми ноқис ё нотаъонларга эътиборсиз эканига гувоҳ бўламиз. Атроф-теваракка назар солинг. Неча турли тош, неча турли дарахт бор. Одамлар ўшаларни-да танлашади. Уларнинг назарида тош ҳам бир-биридан афзалдир. Улар ўзларининг дидига ўтирмаган дарахтни кўпорадилар. Одамлар ўз ҳамжинсларини ҳам нобаробар тақсим қиладилар. Гўзаллик меъёрини яратиб, уларнинг танловларини ўтказишади. Ҳоят оқил бир юнаний ҳалойиқ ўртасида нутқ сўзлабди. Унинг нутқи ҳалойиқ томонидан фавқуллода олқиш олибди. Шунда ул юнаний деган экан: «Буюк бир ёлғонни сўйладим шекилли, аҳоли сўзимни бу қадар олқишлади...»

Алҳосил: авом ҳақиқатни англамоқдан узоқ, авомнинг таҳсини ғайри муфийд (фойдасиз)дир.

МАСНАВИЙ

*Васфи суврат нест андар хомаҳо,
Олиму одил бувад дар номаҳо.*

ТАРЖИМА

*Йўқ эрур сувратни васфи хомада,
Олиму одил келибдир номада.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хома — калам нақш этган осор — шеърӯ баётларда сувратнинг васфу таҳсини келтирилмайди, балки «олим» ва «одил» каби таъбирлар зикр этилади.

ШАРҲ

Нечоғли буюк таъбир, нечук таъсирли мисол. Ҳақиқатнинг қанчалик балоғат билан изҳор этилиши!

Филҳақиқат, оқил ва ориф котиб буюк бир зот ҳақида китоб ёхуд мактуб битар бўлса, ул зотнинг аъзойи бадани хусусида эмас, улувиёт (улуғлиги) ва қарамидан баҳс этади. Баъзи китобларда буюк зотнинг ашқоли (шакллари) маълум бир муносабат билан таъриф этилади. Бу ҳолда маънавиятга доир кенг таърифотдан сўнг, мадҳ этилгувчи зотнинг маънавий қамолотиға ҳурмат юзасидан озроқ сўз воситасида қамоли қамтарлик билан баён қилинади.

МАСНАВИЙ

*Олиму одил ҳама маънисту бас,
Қаш наёбӣ дар макони пешу пас.*

ТАРЖИМА

*Олиму одил ҳама маъно ва бас,
Ҳеч қим орқа-олдидан топган эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Олим ва одил таъбироти буюк маъноға эга. Бул сифатни ҳеч бир макондан — на ўнгдан, на сўлдан топмоқликнинг имкони йўқ. Яъни олим, одиллик сифатиға илоҳий иймон нуриға фарқ зотларгина тааллуқли. Қавну маконда яна бир бундай сифатли жон йўқ.

ШАРҲ

Олим ва одил сифатлари жон ёхуд сувратга махсус бўлмайди; мохиятан соф маънодан иборат эканлиги учун уларни моддий оламдан истамоқ маҳолдир. Аъзо ва суврат фанога мойил бўлиб, илм ва адолат умумга нафеъ, худди зоти билан буюк ва безаволдир.

МАСНАВИЙ

*Мезанад бар тан зи сӯи ломакон,
Менагунжад дар фалак хуршеди жон.*

ТАРЖИМА

*Ломакондан тан сари ургай ўзин,
Жон қуёши қўкка сигмас бус-бутун.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Айни маънонинг ўзи бўлган жон ломакондан вужуд сари талпинади. Жон қуёши фалакка сигмайди.

ШАРҲ

Жонсиз ва рухсиз бадан — лош. «Шамси жон» (жон қуёши) Оллоҳ субҳонаҳу ва таъоло иродаси билан макоми ломакондан инсон вужудига дохил бўлади. Жон шу қадар улуғ ва поёнсиз маънавий қуёшдирки, фалакларга сигмайди. Ушбу румиёна рамз Оллоҳ ўзига халифа рутбаси ила яратган Инсон мақомининг нечоғлик буюклигига далолат этади. Аммо, афсуски, бу «халифа» «Кимдан» келиб, «Қаёққа» кетаётганини баъзида унутиб қўяди. Халифа, эсиз... Халифа...

ҚУЁННИНГ БИЛИМИ, ИЛМНИНГ ФАЗИЛАТ ВА ФОЙДАЛАРИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Ин сухан поён надорад, ҳуш дор,
Ҳуш сӯи қиссаи харгӯш дор.*

ТАРЖИМА

*Бул суҳаннинг сўнги йўқ, ҳушёр бўл,
Ҳам қуён достонига иқроҳ бўл.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу сўзнинг интиҳоси йўқдир. Ҳушингни йиғ-да, қуён афсона-сига қулоқ тут!

ШАРҲ

Муборак байт қуёнга ташбих бўлган бир оқил инсон қиссаси-га қулоқ тутмакка амр этади.

МАСНАВИЙ

*Гўши ҳар бифрӯшу дигар гўш ҳар,
К-ин суҳанро дарнаёбад гўши ҳар.*

ТАРЖИМА

*Сот, бу эшшакнинг қулогин, дафъ қил,
Англамас бу сўзни эшшаклар, сабил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сен бу эшшак қулогини сотгил. Унинг ўрнига бошқа қулоқ сотиб ол. Зеро, эшшак қулоғи бу сўзни англаёлмайди.

ШАРҲ

Ушбу муборак байтда ҳам гўзал сўз ўйини қўлланилган. «Ҳар» сўзи форсийда ҳам «эшшак», ҳам «сотиб ол» амрини англатади. Яъни, эй инсон, сен оламнинг зохирий садоларинигина илғаувчи қулоқни («эшшак қулоғи») сотиб юбор ва ўзгача, чунончи, ғайбий-руҳоний садоларни ҳам илғаувчи қулоқ харид қил. Зеро, бу сўз моҳияти эшшак қулоқларга етиб бормади.

МАСНАВИЙ

*Рав, ту рўбаҳбозии харгўш бин,
Макри шерандозии харгўш бин.*

ТАРЖИМА

*Бор-да кўргил сен қуён тулкилигин,
Ҳамда шернинг нотавон, кулгилигин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Боргил ва куённинг тулкиларча қилган хийла-найрангларини,
хатто арслонни ўйнатиб, барбод этгувчи тадбирини тамошо қил!

ШАРҲ

Суварий-зоҳирий қудратга бу қадар катта эътибор ва аҳамият берма. Баъзан энг заифхол одамдан буюк тасаввурот ва ихтироот зуҳур этади. Бу зот инсоният оламини маърифатнинг зилол файзидан баҳраманд айлайди.

МАСНАВИЙ

*Хотими мулки Сулаймон аст илм,
Жумла олам суврату жон аст илм.*

ТАРЖИМА

*Хотими мулки Сулаймондир илм,
Жумла олам суврату жондир илм.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Илму дониш Сулаймон алайҳиссаломнинг хотами — муҳри. Жумла олам суврат бўлса, илм — жон.

ШАРҲ

Бу муборак байтда инсоннинг инсонлик мезони бўлмиш илм ҳақида гап боради. Бу ёруғ оламда инсон вужудидан миллионларча буюк жисмлар бор. Одам боласидан жисман ва сувратан ғоят қудратли махлуқларнинг сон-санови йўқ. Бироқ бу муҳташам жисмлар, бу абар қудрат махлуқот инсон ақли қуёши («Шамси ақл») қошида зарраларга мубаддал бўлади. Инсон фарзандини мукаддас ва мукаррам қилган гавҳар — маънавий рух. Маънавий рухнинг асари — ақл. Ақлнинг асари — ҳунар. Ақл маънавият осмони қуёш нуридан бир қатра. Раҳнамо. Алҳосил, хотими Сулаймон (Сулаймон алайҳиссалом муҳри) ва бир эҳсони азийми жаноб Яздон. Бу буюк ҳақиқатга ишора қиларкан, Мавлоно Жалолиддин Румий буюрадилар: Ҳазрат Сулаймон алайҳиссаломнинг машҳур хотими (муҳри) ашёларга нечук ҳукм юргизур эса, илм ҳам тамомий мавжудот устидан ўз ҳукмини ўтказади. Инсоннинг кадр-қийматини барзиёд айлайди.

МАСНАВИЙ

*Одамийро э-ин ҳунар бечора гашт,
Халқи дарёҳо ва халқи кўҳу дашт.*

ТАРЖИМА

*Одабийзод ақлидан топмай нажот,
Бўлди бечора жамийки мавжудот.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Одам фарзандигагина хос бўлган ақл, илму ҳунардан дарёю тоғ ва саҳроларнинг махлуқоти (яъни тамоми мавжудот) бечорага айланди.

ШАРҲ

Ақл, илм ва ҳунарга молик бўлган инсон денгиз, тоғ ва дарёлардаги ададсиз ҳайвонот оламига киргин келтирди. Инсон ақл ва тадбири билан табиатни чўлтоқ ва кемтик қилди. Ҳайвонот ва наботот оламида чириш — аянчли бўҳрон бош кўтарди. Бугун бу ақлли инсон бош устига бир шапалок соя, бир култум тоза ҳаво учун дунёни гир айланмоққа тайёр. Биз билмаган, ҳатто номларини ҳам эшитмаган минг турли зот ва сифатли ҳайвонлар йўқлик гўристонининг чуқур лаҳадларига ботиб, йўқ бўлди. Аммо ақл юксалмоқда. У яшин тезлигида ўсмоқда. Ниҳоят қаёққа боради? Қаёқда тин олади? Моликига не кунларни кўрсатади? Парвардигорнинг ёлғиз Ўзигагина аён...

МАСНАВИЙ

*Э-ў палангу шер тарсон ҳамчу муш,
Э-ў наҳанги баҳр дар сафрову жўш.*

ТАРЖИМА

*Шеру қоплон қўрқадур сичқон мисол,
Ҳамда денгизда наҳанглар бемажол.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қоплон ва арслон каби муктадир ҳайвонлар ҳам инсондан сичқон каби қўрқадилар. Денгиз махлуқлари бўлмиш бебоқ наҳанг ва чўртанлар ҳам унинг қудрати соясида забун ва хор.

ШАРҲ

Юқорида таъкид этилганидек, инсон жисман ҳатто от-улов каби ҳайвондан-да заиф, бечораҳол. Аммо ақл-тафаккур бобида бемислу монанд қудратга эга бўлган инсон бу моддий қудратларни тиз чўктиради. Ақл инсоният ҳаётида ҳам ижобий, ҳам салбий хусусиятга эга бўлиши мумкин. Жумладан, одамзодда зулм етказувчи ҳар нечук илмнинг баҳридан ўтмоқ мақсадга мувофиқдир.

МАСНАВИЙ

*3-ў париву дев соҳилҳо гирифт,
Ҳар яке дар жои пинҳон жо гирифт.*

ТАРЖИМА

*Дев, парилар қочди одамзоддан,
Бўлди пинҳон ҳар бири бедоддан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Инсон зотининг қудрат кўли етган ерлардан дев ва парилар ҳам чекиндилар. Улар инсон хавфидан кўз илғамас пинҳон ерларни макон тутдилар.

ШАРҲ

Дев ва паридек ғайб оламининг махлуқлари ҳам одамдан қўрқдилар. Улар ўз пинҳон оламларини-да тарк айладилар.

МАСНАВИЙ

*Одамииро душмани пинҳон басест,
Одамии боҳазар оқил касест.*

ТАРЖИМА

*Одамиизод душмани кўндир басо,
Боҳазар ул зот эрур ақли расо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Одамзоднинг душмани кўп. Диққат ва эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилган кимса оқилдир.

ШАРҲ

Одам боласининг душмани фақат ўз жинсидангина эмас. Ҳолбуки, жинсдошлари билан бўлган муҳорабаларда ҳам махлуқот олами оёқ остида қолиб кетаверади. Бутун борликни ўз тасарруфига олган одам бу чексиз моликлик иштиёқидан гангиб қолмаслиги ғоят зарур.

Одамзоднинг асосий душмани — шайтон. У анвойи васваса, нафс чексиз дасислар билан ҳужум қилади. Гофил ва беҳазар инсонларни мағлуб этади. Буларга муқобиллик, шарридан ҳифз ва ҳимоя этадиган асбоб — Оллоҳнинг измига бўйсунмоқ. Оллоҳ иродасига тобеъ бўлмоқ. Оллоҳ қизиб қўйган хатти мустақиймдан (тўғри йўл) чекинмаслик. Оллоҳ барчамизни шайтон васвасасидан ва нафс дасисасидан ўз ҳимоятида сақласин!

МАСНАВИЙ

*Халқи пинҳон — зишташон ва ҳўбишон,
Мезанад бар дил ба ҳар дам кўбишон.*

ТАРЖИМА

*Ёширин халқ — ҳам савобу ҳам гуноҳ,
Қалб уза гир айланур беинтиҳо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Пинҳон маҳлуқотнинг чиркинликлари ва эзгуликлари ҳар дам инсон қалбига таъсир этади.

ШАРҲ

Шайтон васвасаси ва малоик илҳомоти сувратда — пинҳон, ҳақиқатда — аён. Масалан, шайтон васваса қилади: «Зино қил! Лаззатланасан!» Малоик илҳом билан англатади: «Зинодан тийил! Худодан қўрқ!» Шайтон васваса қилади: «Рухоният ҳеч нарса эмас!..» Малоик илҳом беради: «Рух бўлмаса, руҳсиз моддиёт нечук ҳаракат қила олади?..»

МАСНАВИЙ

*Баҳри гусл ар дарравӣ дар жўйбор,
Бар ту осибе занад дар об хор.*

ТАРЖИМА

*Гусл учун тушсанг агар анҳорга,
Дуч келурсан сув тубинда хорга.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Гусл қилмоқ — покланмоқ учун анҳорга оёқ сунсанг, сув тубидаги тикан товонингга санчилиб, сенга азият етказиши мумкин.

ШАРҲ

Маънавиятда ҳам, моддий ҳаётда ҳам инсонга жароҳат ва изтироб еткурувчи унсуротлар мавжуд. Чунончи, инсон гусл каби фарз ва ҳар жихатдан таҳсинга лойиқ бўлган бир хайрли амрнинг ижроси учун шитоб билан анҳорга тушар экан, беҳос бир тикан оёғига ботар-да, унга ташвиш орттирар. Тикан моддий бир нарса бўлгани боисидан у еткурған жароҳатни дафъ айламак

мумкин. Аммо намоз ва садақа каби маънавий ҳодисаларга тикан каби шикаст етказувчи шайтоний восвосларни нечук дафъ этмак мумкин? Ҳар лаҳза, ҳар соат бошимизда гурзи тутиб турган нафс аждарлари, шахват итлари, ҳасад қуртлари, тамаъгарлик, риёкорлик, ёлғон ва иғво чиркинларидан нечук ҳимояланиш мумкин? «Мен сендан зўрман!», «Мен сендан ақллироқ, бойроқ, гўзалроқман», деб юрган инсонлараро шайтоний мезонлар бозоридаги талошу бебошликларни ким дафъ эта олади? Сен ғулл учунми, саратон тафтидан жонингни қутқариш учунми ўзингни сув бағрига ташладинг. Оёғинггами, кўкрагинггами тикандир, темирдир ботди. Бунинг тадбири бор. Давоси, чораси бор. Аммо ҳар сония товонимиздан қопиб турган гуноҳ итлари жағини қандай синдирмоқ мумкин? Дунёда ҳамма ишга тадбир бор. Аммо тақдир тадбирсиздир. Оллоҳ тақдирига тадбир йўқ. Оллоҳ банда тақдирининг тақдирпешаси. У айтган Сўз — Сўз. У кўрсатган Йўл — Йўл. Ундан нари ё берида йўл йўқ. Нечукким курраи арздан чиқиб кетгувчи йўл бўлмаганидек.

Эй, ишрат ниҳоясида ғулл қиламан деб анҳорга интилган зот, рухий ғуллга ҳам шундай шошилгин!

Эй, саратон офтобида қуруқшаган, куйиб жизғанақ бўлган зот, саҳро ниҳоясида дуч келганинг дарёга талпинганинг каби Оллоҳ лутфи ва раҳмати дарёларига шитоб эт! Эй жароҳати силқиб турган дўст, Оллоҳ сари югур! Оллоҳ сари шош!

МАСНАВИЙ

*Гарчи пинҳон хор дар обаст паст,
Чунки дар ту мехалад донӣ, ки ҳаст.*

ТАРЖИМА

*Гарчи пинҳон сув тубида хордир,
Ботгай у, албатта, чунки бордир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сув тубидаги тикан ғоят чуқурликда бўлса-да, сенга санчилади. Сен эса, сув тубларида тиканлар борлигини англайсан.

ШАРҲ

Моддий оламдаги муносабатлар, ҳарбу зарблар, талошу маошлар саҳна юзасида содир бўлади. Душман мард бўлса, ёруғликда ҳамла қилар, акс ҳолда, хилватда номардликни адо этар. Фалокат бошингиз устида соя солса, ул ҳам рўй-рост содир бўлади. Буларнинг бир йўриғи бор. Дунёда ошкора майдонлар ва бу майдонларнинг соҳибқудратлари мавжуд. Унинг ёнида пистирмалар ва бу пистирмаларнинг қўриқчи қашқирлари пинҳон...

Хаёт шундай кечаверади...

Биров синади — биров синдиради...

Биров ўлдиради — биров ўлади...

Бу ал-Мийсоқдан қолган талош.

Аммо руҳий воқеликдаги ҳаёт қандай кечади? Маънавий ра-
золат, тубанлик, хуфя қотиллик ва пинҳон маразликларнинг хи-
соб-китоби — натижаси нечук бўлади?

Сув тубида тикан бор экан, борлигини тасдиқлаш учун иш-
ратзаданинг оёғига кирди. Аммо, дунёни харомга қўмиб таш-
лаган, бир қултум покиза хавони ҳам булғамокқа қодир зот-
ларнинг товонига ботгувчи наштар — тикан қаёқда? Сув туби-
дами? Сув сатҳидами? Осмондами? Борми? Йўқми? Тикан ти-
канлигини килди. Оллоҳ субҳонаҳу ва таъоло унга наштар бер-
ган экан восвос босган бир сўқирнинг оёғига санчилди. Оллоҳ-
нинг муқаддас ерига шул муктадир Оллоҳнинг изни билан ке-
либ зум ўтмай оёғи чуқур ботгувчи хил-ҳил гиламлар устида
йўрғалай бошлагач, Унга моддий ва руҳий қўшинлар итини сол-
ган зотларнинг томоғидан тишлагувчи тиканлар мавжудми? Бор.
Бўлганда қандок, мана кулоқ осинг! Хали замин ўз қаърида
пинҳон сақлаётган сир-асрорларини юзимизга уфурмасдан, ҳа-
ли тупроқ бошимиз устида тўфондек шопирилмасдан, минг-ми-
нг йиллик сўнгакларимиз қуриган хавога санчилмасдан бурун
кулоқ осинг!

Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм. Иза зулзилатил арзу зилза-
лаҳа. (Қачонки титратилгайдир замин қаттиқ тўлғоқлар билан).
Ва ахрожатил арзу асқолаҳа. (Ва замин ўз юқларини ташқарига
чиқараркан). Ва қолал инсану ма лаҳа (Ва инсон дейди: «Не
бўлди унга?!»). Явмаизин тухаддису ахбароҳа. (Ул кун замин
баён этгай ўз хабарларини). Явмаизин ясдуруннасу аштатан. (Ул
кун одамлар гуруҳ-гуруҳ бўлиб қайтгайлар, яъни қабрларидан
саф-саф бўлиб қўпгайлар). Лийуров аъмалаҳум. (Тоқим аъмол-
лари уларга намоён бўлсин, яъни қилган амалларининг жазоси
муқаррар бўлсин). Фаман яъмал мисқола зарратин хойрон
яроҳу. (Бас, кимда-ким бир зарра қадар яхшилик қилган бўл-
са, — кўради). Ва ман яъмал мисқола зарратин шарран яроҳу.
(Ва кимда-ким бир зарра қадар ёмонлик қилган бўлса — кўра-
ди).

Ниҳояти саккиз оят. Саккиз илоҳий калом. Бу саккизта Ол-
лоҳ каломининг шарҳига саккиз минг китоб ёзиш мумкиндир
балки. Балки саккиз минг эмас, ундан-да зиёд китоб аллақачон
ёзилгандир. Бироқ муаммонинг ҳал бўлиши тинимсиз ёзилиб со-
тилаётган анвойи жилдларда эмас. Мухими — ҳамма нарсага
муқаррар жавоб бор. Мухими — ҳисобу китоб бор. Наинки бу
дунёнинг, балки охиратнинг ҳам дарвозаси бор. Бу илоҳий оят-
ларни ким ҳам шох Бобурдан ўтказиб шархлай олгай!

РУБОИЙ

*Ҳар кимки вафо қилса, вафо топқусидир,
Ҳар кимки жафо қилса, жафо топқусидир.
Яҳши киши кўрмагай ёмонлик ҳаргиз,
Ҳар кимки ёмон бўлса жазо топқусидир.*

МАСНАВИЙ

*Хор-хору ҳийлаҳову васваса,
Аз ҳазорон кас бувад, не як каса.*

ТАРЖИМА

*Хор-хору ҳийладир, восвосдир,
Бир эмас, минг бир кишига хосдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Одам боласи ҳис этишга қобил бўлган изтироб, ҳийла ва восвослар ёлғиз бир кимсадан эмас, балки жуда кўп кишилардан ҳосил бўлади.

ШАРҲ

Инсон нишон бўлгувчи турли маънавий ва моддий ҳиссиёт ёлғиз бир малак ё шайтон, ёлғиз бир фикр ва кайфият, ёхуд махсус бир моддадан зухур этмай, балки бир неча малоик ва шаётин, моддиёт ва афкорнинг турли таассуротларидан ҳосил бўлади. Бинобарин, махсус бир кайфият таъсири остида, чунончи, «Мен фалон фикрдан файз олдим», ёхуд «Шайтон васваса қилаяпти», деб гумон қилмоқ хатодир. Зеро, инсоннинг маънавий ва моддий душманлари ғоят кўп. Шунинг учун қалбни турли таассуротлардан ҳимоя қилиш ғоят оғир.

Одам боласи қайси ирқ ё миллатга мансуб бўлмасин, у мусулмон кавмида дунё юзига келади. Оллоҳ изнига таслим ҳолда олам сахнасига тушган Одам замон ва макон, турли моддий ва маънавий таассуротлар исканжасида ё мусулмон бўлиб қолаверади, ёхуд номусулмон бўлади. Яқиндирки, ҳар иккисидан ҳам воз кечган бир махлукқа айланади. Унинг ушбу зайл камол топмоғи атроф-муҳитнинг бевосита таъсири остида рўй бераверади. Масалан, моддапарастлар ҳукмронлик қилган жамиятларда инсон шахсига катта эътибор берилади ва банда «ижтимоий муносабатлар йиғиндиси», «шахс» ёхуд «индивид» каби ажабтовур истилоҳлар остига олиб кирилади. Мутлақо формулалар ва квадратлар ичига киритилган одам ҳиссиз махлукқа айлантрилади. У соат милларига, турли хил белгиларга (токи сураат ва ҳайкалларгача) эътибор берувчи бир ашёга айланиб қолади. Масалан, соат 9.00да

ишга келиш керак, дейсиз. У сизга ҳеч қачон нега саккиз эмас, демайди. Инсон Яратгувчидан жудо қилинади, илоҳий низомлар (ҳатто табиий ҳислатларгача) унутишга маҳкум этилади. Бора-бора одам ва Оллоҳ субҳонаху ўртасидаги робитага путур етади. Одам залолатга юз тутади. У жуда улкан заминда даҳшат ва қўрқув остида яшай бошлайди...

МАСНАВИЙ

*Бош, то ҳисҳои ту мабдал шавад,
То бубинийшону мушкил ҳал шавад.*

ТАРЖИМА

*Сабр қил то ҳисларинг ҳам сўнгуси,
Сўнг улар-да ошкора бўлгуси.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сабр эт, ҳис-туйғуларинг босилиб, ўзга бир кучга бўйин эгсин, шундан сўнг «айнал яқийн» сирлари ошкор бўлиб, сен бу қадар баҳсу талош этган малоик ва шаётин намоён бўлади.

ШАРҲ

Баъзи инсонлар малоик ва шаётин ҳақиқатда мавжудми, деган шубҳа билан яшайдилар. Бундай зотларга қуйидагича жавоб берилади: Эй заковатфуруш, ҳақиқатни ўз кўзларинг билан кўрмоқчи бўлсанг, бир миқдор сабр эт. Баданинг мавти (ўлими) билан ҳиссиётинг мубаддал бўлади ва сен интизор кутган буюк ҳақиқат юз кўрсатади.

Миллионлаб нодон одамларнинг бирламчи ва сўнгги даъволари: «Қани? Бор бўлса, кўрсат!» Аммо, ҳақиқат белгилик лаҳзада ҳеч қандай даъвосиз, бир сонияга бўлсин, куттирмай юз кўрсатаверади. Уни ҳамма-ҳамма кўради. «Кўрсат-кўрсат», деб барчани яқосини йиртганлар ҳам кўради. Бир умр «Йўқ» деганлар ҳам. У куттирмайди. Белгилик лаҳзада бош кўтаради.

МАСНАВИЙ

*То суханҳои киён рад кардай,
То киёнро сарвари худ кардай.*

ТАРЖИМА

*Неча бир зот сўзларин рад айладинг,
Нечасин сарвар дебон мадҳ айладинг.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу дунёи фонийда бир неча зот сўзларини рад этдинг. Неча бир инсонларнинг доманини тутиб, сарвар дебон эргашдинг.

ШАРХ

Эй рухоният мункирлари! Бир лаҳза сабр ва сукунат этингиз! Зеро, ҳақиқатни лаҳза-лаҳза қазо лочини ёвуқ айламоқда ва шом-и фанономой умр ғуруб этмоқда. «Баъдал мавт» (ўлимдан сўнг) англари-сизки, сиз инкор этган шон-шавкат соҳиби пайғамбарлар ва кароматли авлиёлар барҳақ, сиз бўйин товламай қабул этган шайтон ҳам барҳақ экан!

Ҳакни англамоқ — бу одамнинг ўз-ўзини англамоғидир. Ўз-ўзини англаш ҳақида моддапарастлар ҳам, рухонийлар ҳам қўп гапирадилар. Ўз-ўзини англаш кадр-қимматини билиш қабилида-ги соф маиший тушунчага айланган бу такаббур замонда қандай қилиб Ҳакни, яъни ўз-ўзини англамоқ мумкин?

Ўз-ўзини англамоқ — бу бандаликни — Оллоҳга кулликни — Унга таслимиятни бўйинга олмоқ.

Ўз-ўзини англамоқ — Ер юзида Оллоҳнинг халифаси эканини ва ёлғиз Оллоҳни таниб, унга, фақат унга сифинмоқ лозимлигини англамоқ.

Ўз-ўзини англамоқ — бу бандаларнинг тенглигини, шоҳу гадонинг баробарлигини, ерда фонийлик ва охират абадиятини англамоқ.

Ўз-ўзини англамоқ — заррадан то материягача фақат У зот тасарруфи остида эканини ва Ундан ўзга банда шаклида мутасарруф йўқлигини ва бўлиши ҳам мутлақо мумкин эмаслигини англамоқликдир.

МАСНАВИЙ

*Баъд аз он ғуфтанд: «Эй харғўш, жаст,
Дар миён ор он чи дар идрокат аст».*

ТАРЖИМА

*Дедилар сўнг: «Эй қуён, қўзғолгил,
Неки идрокингдадир ошкор қил».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сўнгга хайвонлар дейишди: «Эй қуён, ақл-идрокинда бор нарсаларнинг жамини ўртага сол!»

ШАРХ

Шу пайтга қадар зохирбинларча қуённи бир чақага илмаган водий қавми бу увок калладан бирор жўяли фикр чиқармикин, деган андиша билан унга эътиборлари назарини қаратдилар.

МАСНАВИЙ

*Эй, ки бо шере ту дарпечидай,
Боз гу розе, ки андешидай.*

ТАРЖИМА

*Шерга ташланган чивиндек жонсен,
Сўйла қандоқ маънига иқрорсен.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон каби қудратга ташланган, эй Қуён! Заковатинг-ла англаб етган Ҳақиқат — розни бизга аён қил!

ШАРҲ

Ҳали замон шернинг дастурхонида калла-поча бўлишларига ҳеч шубҳалари бўлмаган мутеъ ва қўрқоқ қавмнинг тилидан муштак баходирга нисбатан бир оз масхаралаш оҳанги сезилса-да, «балки», «эхтимол» каби шубҳали ва яширин умид учқунлари ҳам йўқ эмасди.

Шунақа, баъзан девкалла, девкелбат паҳлавонларда бир қошиқ фаросат бўлмаган ҳолда, сувратан эчкига монанд бир телбаваш кимса уммони ақл бўларкан. Баъзан таянч нуқтасини «Мана» деб тутказсалар ерни ағдар-тўнтар қиладиган тизгинсиз қувватда тариқча фаҳм бўлмаган ҳолда бир қилтиллаган заиф танада шиддати бекиёс заковат гулдурос соларкан...

МАСНАВИЙ

*Машварат идроку ҳушёрӣ диҳад,
Ақлҳо мар ақро ёрӣ диҳад.*

ТАРЖИМА

*Машварат идроку ҳушёрлик берур,
Ақллар-да, ақлнинг ёри эрур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Машварат, яъни кенгаш ақлу идрок ва ҳушёрлик беради; ақллар ақлга имдод бахш этади.

ШАРҲ

Водий аҳли қуёнга ташбиҳ бўлган зотнинг саъй-қўшишига тан бердилар ва уни машварат — кенгашга таклиф этдилар. Ҳақи-

катда, машварат инсон ақлига буюк қувват бахш этади. Машваратсиз адо этилгуси ишда икки навъ зарар бордир: бири, инсон бир иш ё ташвиш талошида экан, ибтидода, яъни ташвиш бошида зехнига ўтириб қолган фикрнинг адосига тез суръатда киришиб кетади. Бу ҳол кўпинча соҳибига ўзгарилмас зиён-заҳматлар селини бошлаб келади. Иккинчиси, киши заҳмат ё нафрат залвори остида чақиндек чақнаган бир фикрга банди бўлиб қолади. Бу ҳам одам бошига кўнгилсиз ҳодисаларни солади.

Жаҳл устида, ғазаб билан бажарилган ишнинг оқибати оғирдир.

Кўп ҳолларда одамларнинг ноахиллиги, худбинлиги, ўзбилармонлиги боисидан жамиятда ишқалликлар ва норасоликлар гуллаб-яшнади. Худбинликнинг давосиз дардига чалинган фарҳангсиз зотлар кўнглининг кўчасидан елган ҳар қандай сассиқ фикрни заковат, деб фараз қиладилар. Бу «заковат» соҳибинигина эмас, қўшни зотларнинг ҳам ҳалокатига сабаб бўлади. Машварат ва кенгашни менсимайдиган кимсаларда маънавий маризлик бўлади. Уларнинг ботинка тозалашдан то коинот илмигача ўз қарашлари ва мухтасар хулосалари ҳозир-нозир. Сиз уларнинг қай бирига эҳтиёж сезасиз? Марҳамат, олаверинг. Дунёнинг бузилишига мухталиф фикр сабаб. Одамларнинг ўзаро ноахиллигига келишмовчилик, ихтилоф сабаб. «Бани Одам узви якдигаранд» яъни «Одам боласи бир вужуд аъзоларидир», деган авлиё шоир қанчалар ҳақ экан!

МАСНАВИЙ

*Гуфт пайгамбар: «Бикун, эй раъйи зан,
Машварат, к-ал мусташару мўътаман».*

ТАРЖИМА

*Айтди пайгамбарким: «Эй аҳли гумон,
Машварат эт, мусташару мўътаман».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оламлар фаҳри пайғамбаримиз алайҳиссалоту вассалом буюрдилар: «Эй гумонлик зот, машварат қил. Ўзи сендан фикр талабида бўлган кимса омонлик талабададир».

ШАРХ

Қуёнга ташбиҳ бўлган зотни сўзлатмак воситасида водий аҳли машваратнинг фойдаси ва ҳақиқатини ҳадиси шариф билан исботлашга киём этдилар. Ҳадиси шариф эса будир: «Ал-мусташару мўътаман», яъни ўзи сендан машварат талабида бўлган кимса омонлик талабададир.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Хар розе нашоёд боз гуфт,
Жуфт тоқ ояд гаҳе, ки тоқ — жуфт».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Хар роз сўзланилмасдир, бироқ,
Тоқ жуфт келгай гоҳида, жуфт — тоқ».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куён деди: «Хар сирни ошкор сўйламак жоиз эмасдир. Зеро, баъзи дафъа тоқ жуфт бўлса, гоҳида жуфт тоқдир».

ШАРҲ

Куёнга ташбих бўлган одам водий аҳлига деди: «Мушоваранинг самарасига оид ифодаларингиз умумият нуқтаи назаридан боқилганда айни ҳақиқат. Аммо, бу қоида ҳар бир ҳол ва роз учун жорий эмас. Масалан, энг тўғри мусташор (маслаҳатгўй) ҳам баъзида адашиши, воқелик кўзгусига ахлат чаплаши мумкин».

Хар нечук сирнинг сўйланмаслиги, муқаддас бир ҳодисадек юракнинг олис ерларида сақланиши бор нарса. Фақат лакмалар ва девоналаргина яқини йиртиб, кўксини очгандек, ичидагини хангома итлари олдиға сочиб ташлайдилар. Байтнинг замирига сингдирилган яна бир маъно бундай: атрофга назар ташланг. Одамки бор ҳақиқат ва ростлик ҳақида кечасию кундузи тинмай жағларини шарақлатадилар. Лекин Одам яралибдики, унинг фарзандлари нуқул чалғиш билан овора.

МАСНАВИЙ

*Аз сафо гар дам занӣ бо ойина,
Тийра гардад зуд бо мо ойина.*

ТАРЖИМА

*Ойина ўнгида дам урсанг агар,
Чехрасин онинг қилурсан бесар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кўзгуга ҳар қанча ёвуқ ўлтирсанг, даму нафасинг унинг порлоқ чехрасини хиралаштиради.

ШАРХ

Кўзгу порлоқ ва соф бир ашёдир. У оддий нафасдан-да хира тортади. Энг гўзал инсоннинг қиёфаси ҳам кўздан ғойиб бўлади. Бемаҳал ва машваратсиз бажарилган ишни зулмат ниқоби ўртайди.

Ушбу байтнинг қуйидагича маъноси ҳам бор. Олиймақом ва олий таъли инсонлар кўзгуга мушобихдир. Улар одамзоднинг энг комил хислатларини ўз сиймолари кўзгусида акс эттирадилар. Бордию шу улуг зотлар худа-бехуда ҳар нечук даҳан ва забон воситасида тинмай таърифу тавсиф этилаверса, ул олиймақом чехрасига ғубор қўнади.

Маддоҳларнинг нафаси баайни олов кўм-кўк гиёҳни ҳам ямлаб юборгандек абгор айлайди. Олиймақом зотлар бемаъни ва бемаврид сифатлардан баландда турадилар.

МАСНАВИЙ

*Дар баёни ин се кам жунбон лабат,
Аз заҳобу аз заҳаб в-аз мазҳабат.*

ТАРЖИМА

*Ушбу учдан сўйлама, тинсин лабинг:
Ҳам заҳобу ҳам заҳаб, ҳам мазҳабинг.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу уч нарса ҳақида сўйламакдан оғзингни тий, яъни борадиган тарийқ — йўлинг, молу давлатинг ва мазҳабинг хусусида ҳар ерда сўзлама.

ШАРҲ

Инсон боражак йўлини ошкор этса, фано одамлар эҳтимолки унга зиён-заҳмат етказади. Кимса ўзи молик бўлган бойлик-сарват хусусида барчага ахбор берса, уни ҳам турли кулфат ва можаролар оёғидан олади. Мазҳаб — маънавий ва аклий кайфият. Инсон ҳар кимга ўз хиссиёти, ақида ва қизиқишлари ҳақида сўзласа, ҳасадгўйлар унинг шаънини булғамокқа шошиладилар.

Хали дунё номукаммал ва одам ҳам адашишда экан бу учликни сир тутмоқ мақсадга мувофиқ. Зеро, оламу одамнинг бошига раҳмат этиб юборилган бир зоти муборак (с. а. в.) шундай деганлар: «Устур заҳобака ва заҳобака ва мазҳабака». Яъни, «Олтинингни, йўлингни ва мазҳабингни сир тут».

МАСНАВИЙ

*Ки ин серо хусумат бисёр в-аду,
Дар каминат истад чун донад ў.*

ТАРЖИМА

*Ушбу учга кўп хусумат ҳам аду,
Пойлагай йўлингни ошкор билса у.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Зеро, бу уч ходисага ҳасм ва душман ғоят кўпдир. Душман ундан вокиф бўлиб қолса, ҳамиша йўлингни пойлайди, яъни ҳар қачон таъқиб этади.

ШАРҲ

Юқоридаги шариф байт шарҳида бу уч ходисага нима сабабдан душман кўплиги баён қилинди.

МАСНАВИЙ

*Гар бигўй бо яке-ду алвидо,
Куллу сиррин жовазал иснайни шоъ.*

ТАРЖИМА

*Сўйласанг сирринг бировга — «алвидо»?
Куллу сиррин жовазал иснайни шоъ?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар сиригни бир-икки кишига сўйлар эсанг, ул сирга видо лозимдур. Зеро, хар нечук сир икки кишига тажовуз айласа фош бўлади.

ШАРХ

Сирни хифз этмак ғоят мушкул иш. Инсон ўзига доир бўлган сирни чидаёлмасдан бировга сўйлади, дейлик. Холбуки, сирдан воқиф бўлган зот соҳиби асролмаган сирни асрай оладими? Табиийки, ул тезлик билан сирни одамларга сочишга киришади. Демак, сўйланган сирга «алвидо» демокдан ўзга чора йўқ.

МАСНАВИЙ

*Гар ду-се паррандаро бандӣ баҳам,
Бар замин монанд маҳбус аз алам.*

ТАРЖИМА

*Икки-уч қуш бирга боғланса тамом,
Ер бўлур ҳасрат макони ҳамда дом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Икки-уч қушни бир-бирига қўшиб боғласанг, улар маҳбусга айланишади ва ғам-кадарга қолишади.

Байтнинг мақсади сўнгроқ маълум бўлади.

МАСНАВИЙ

*Машварат доранд сарпўшида хўб,
Дар киноят бо ғалат афкан машуб.*

ТАРЖИМА

*Машварат қилмоқда қушлар бош эгик,
Билмас ҳеч ким сирлашурларми? Нечук?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қушлар халос бўлмоқ ўйида бошларини эгганча, лисоний хол ила гузал машварат тузганлар, бу ажиб кенгаш кўрганларнинг кўзини алдамоқ учун сирли киноядир.

ШАРХ

Туткун қушлар халос бўлмоқни истайдилар. Лекин мақсадлари англашилмаслиги учун баъзан бошлари ва кўзларини ерга

тикадилар. Уларнинг бу холини кўрганлар гумон этадиларки, қушлар замин билан улфат тутгандирлар. Баъзан эса, қушлар ўзаро низо ҳам қиладилар. Уларнинг бу мушавваш ҳолати аслида ҳақиқий ниятларини ҳаспўшлаш учун ўйланган хийладан ўзга нарса эмас.

Инсондек ақл каби бир нур билан сарафроз этилган зот ўз пинҳоний сирини оламга ёймоқдан, албатта, ҳазар қилади.

МАСНАВИЙ

*Машварат қардй паямбар баста сар,
Гуфти ийшонаш жавобу беҳабар.*

ТАРЖИМА

*Машварат қилса Расул бошин ўрар,
Ҳам жавоб айлар ва лекин беҳабар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оламлар фахри пайғамбаримиз алайҳиссалоту вассалом мас-тур (яширин) суратда машварат айлар эдилар. Асҳоби киром ҳузурида ваъз этар эканлар, уларнинг орасига ғанимлар ҳам кириб олганидан беҳабар қолардилар.

ШАРҲ

Ҳазрат пайғамбар (с. а. в.) ваъзларининг нечоғлик таъсирлиги, сўзларининг ҳиссиётга бойлиги, таранглиги, маънодорлиги, салмоғу зарофати хусусида узоқ гапириш мумкин. Ҳазрат рисо-латпаноҳнинг (с. а. в.) машварат чоғида юзларини яширишларини турлича талқин қилганлар. Бизнингча, бу Нубувват сири. Пайғамбарлик сир-синоати. Биз бунини шарҳлашга ожизмиз. Аммо, ул зотнинг муборак нутқлари ҳақиқатда пайғамбарона эканликларини ҳар бир фаросати бутун инсон ҳис этмоқлари осон бўлсин учун «Видо хутбаси»дан айрим парчаларни эътиборингизга ҳавола этамиз.

«Эй инсонлар! Сўзларимни диққат билан эшитингиз. Билмайман, балки бу санадан кейин сизлар билан бу ерда яна бир бор бирга бўлмасман.

Эй инсонлар! Бу куннинг қандай бир кун эканлигини биласизми? Бугун Явмуннаҳрдир (Қурбон кун). Бу ойнинг қайси ойлигини биласизми? Бу ой шаҳри ҳаромдир (Муқаддас ой). Бу жойнинг қандай жойлигини биласизми? Бу ер Балдаи ҳаромдир (Муқаддас шаҳар). Бу кунингиз қандай муқаддас бўлса, бу ойнингиз қандай муқаддас бир ой бўлса, бу шаҳрингиз қандай муқаддас бир шаҳар бўлса, билингизким, жонларингиз, молларингиз, ирзларингиз (обрў-эътиборингиз, шон-шуҳратингиз. — *Муҳар*

рир.) ҳам то Оллоҳнинг ҳузурига чикқунга қадар бир-бирларингизга бу муқаддас кун, бу муқаддас ой, бу муборак шаҳар каби муқаддасдир. Буларга қилинган ҳар қандай тажовуз ҳаромдир!..

Асҳобим! Ҳушингизни йиғиб олинг! Билингизким, эртага Оллоҳингизга қовушажаксиз!..

Эй мўминлар! Сўзларимни яхшилаб эшитингиз, яхши англаниз ва яхши муҳофаза этингиз. Муҳаққакки, Роббингиз бирдир. Отангиз бирдир. Барчангиз Одамдансиз. Одам эса, тупроқдандир. Ҳеч кимнинг бошқалардан устунлиги йўқдир. Шариф ва устунлиги фақат фазилат иладир. Шуни яхши билингки, ҳар мусулмон мусулмоннинг биродаридир. Бутун мусулмонлар бир-бирларининг биродарларидир... Ҳақсизлик қилманг! Ҳақсизликка бўйин ҳам эгманг!...» (Закои Қўрапанинг «Алвидо, дунё, ассалом, охират» китобидан).

Бу парча оламлар раҳмати бўлмиш зотнинг (с. а. в.) видойи сўзлари. Бу сўзларни фақат Ҳақ зотнинг барҳақ пайғамбаригина айта олади. Чунончи, ота фарзандларига васият қилиш бахтига етишса, жилла қурса, аҳилликка ёхуд меросни адолат билан тақсимлашга чақиради. Жон узаётган доҳий китобларидан тушган қалам ҳаққини кимгадир қолдиришини, нари борса, аллақайси кабристонга қўйишларини васият қилиши мумкин. Худо ёрлақаб, шу ҳам насиб этса, аммо, барҳақ Пайғамбарларгина сўнгги раҳматий каломларини бутун оламга — фарзанди башарга изҳор эта олади.

МАСНАВИЙ

*Дар мисоли баста гуфта роӣро,
То надонад хасм аз сар поӣро.*

ТАРЖИМА

*Ҳақ Расули баста сўйлар роӣини,
Билмасин то хасм боӣи-поӣини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Одамлар фаҳри пайғамбаримиз (с. а. в.) бирор муҳим масалани ийрод этганларида хасм билиб қолмаслиги учун фикрларини сарбаста баён этардилар.

ШАРҲ

Расули акрамнинг (с. а. в.) орифона ва ҳакимона саволларида жавоб яширинган бўлади.

МАСНАВИЙ

*Ў жавоби хеш бигрифтӣ аз ў,
В-аз саволаш менабурдӣ гайри ў.*

ТАРЖИМА

*Ул жавобин ўзидан англарди ул,
Ҳам саволин бир ўзи англарди ул.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат пайғамбар (с. а. в.) асҳоби киром билан суҳбатда ғоят нозик нуқталарни англашлари осон бўлсин учун саволлари замирига жавобларин жо этар, ул зотнинг саволлари фақат ўзларигагина аён эди.

ШАРҲ

Ҳазрат пайғамбар суҳбат асносида тингловчи — сомеъларнинг ақл ва закосига қўра нутқ ийрод этардилар. Сомеъ ўзи муҳтож бўлган фикрнигина англар ва ушбу фикрга муҳтож бўлмаган кимса ҳарчанд уринса-да уни англай олмасди. Оллоҳ субҳонаҳу ва таъолонинг башариятга нозил қилгувчи баййинотини тафаккури доирасига жо этиб, уни одамий лисонда баён этгувчи зотнинг аҳволини тасаввур қилиб бўлмайди. Қуръони каримнинг «Ал-ҳашр» сурасида нозил қилинган илоҳий баййинотнинг илоҳий залвори қуйидагича таъриф этилади: «Лав анзална ҳазал Қуръана ала жабадин лароайтаху хошиъан мутасоддиан мин хошятиллаҳ. Ва тилкал амсалу назрибуҳа линнаси лаъаллахум ятафаккарувн». Маъноси: «Агар бу Қуръонни тоғларга туширганимизда уларнинг Оллоҳ таъоло хавфидан қўрқиб, пора-пора бўлганини кўрган бўлардинг. Ва бу мисолларни одамларга шунинг учун баён қиламизки, шояд, улар тафаккур қилсалар».

ҚУЁННИНГ МАКРИ ҲАҚИДА

МАСНАВИЙ

*Соате таъхир қард андар шудан,
Баъд аз он шуд пеши шери панжазан.*

ТАРЖИМА

*Таъхир айлаб бир неча муддат қуён,
Панжазан шер қошига бўлди равон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куён арслон ҳузурига бир соат кечикиб, қўлларини ковуш-тирган ҳолда етиб келди.

ШАРҲ

Арслон ҳузурига йўл олган куённинг нега бир соат кечиккани кейинги байтларда баён қилинади.

МАСНАВИЙ

*З-он сабаб к-андар шудан у монд дер,
Хокро меканду мегурид шер.*

ТАРЖИМА

*Неча муддат кеч қолиб, боргач қуён,
Ерни тирнаб, ларза солди арслон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куён ваъдалашган муддатдан бир соат кечикиб боргач, кўрдики, даҳшатли арслон ер тирнаб, тупроқ сочиб, борликни ларзага солмоқда.

ШАРҲ

Арслонга ташбих бўлган золим ҳар нечук ситамкордек ўз соатида етишолмаган ўлжаси учун ваҳший бир ғазабга тўлиб, оғзидан ўт пуркаб, панжаларини ерга санчиб, тўзон кўтармоқда.

Золимларнинг таомили — шу. Золим ҳам аслида одам. Аммо бу одам тасодиф туфайли ҳукми қўлга киритса, табиий ўзгаради. Бурун у бир кечаю бир кундуз кутишга қодир бўлса, энди бир лаҳза куттиргани учун ўз онасини зиндонга ташлашдан қайтмайди.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Ман гуфтам, ки аҳди он хасон,
Хом бошад, хому сусту норасон»*

ТАРЖИМА

*Деди: «Мен айтдим, бу хасдек нотавон,
Аҳли хомдир, хом, сусту норасон»*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куён маълум муддат кеч қолгани боисидан дарғазаб арслон дерди: «Мен бу хас-хашакларнинг аҳдлари хом ва суст эканини билардим?»

ШАРХ

Ғазабга тулган арслон махлуқлар шаънига таъна тошларини отади. Уларни хашаклар, «хаслар» деб таҳқир этади. Ғазаб энг жирканч бир манзарадирким, у охир-оқибат ўз асхобини Қудратли Оллоҳнинг ғазабига гирифтор этади. Ҳаётда одамнинг ҳаддидан ошувига ва ғазаб жиловини қўлдан чиқариб юбормоғига баҳона бўлгувчи омиллар кўп. Зеро, ғазаб итда ҳам исталганча бор. Аммо, ўз ғазабини енголмаган мард номарддир. «Инжил»да Ийсо алайҳиссалом, «Бир юзингга тарсаки урсалар, иккинчи юзингни тут!», ёхуд «Ёмонликка яхшилик билан жавоб бер!» каби ақидаларни баён этган. Ғазаб қаердадир эмас, одамнинг ўз ичида яшириниб ётган тимсоҳдир. Уни қўзғаб ҳамма ерни вайрон қилиш ҳам мумкин, ёхуд вужуднинг олис ҳавзаларига ҳайдаб, ўша ерда абадан қолдириш ҳам мумкин.

МАСНАВИЙ

*Дам-дами ийшон маро аз хар фиканд,
Чанд фиребад маро ин даҳр, чанд?*

ТАРЖИМА

*Отди маркабдан уларнинг макри чун,
Нега алдайдур мени бу даҳри дун?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Уларнинг дам-дама ва ваъдалари мени уловдан туширди. Бу давру замон мени не вақтга қадар алдайди?

ШАРХ

«Мени маркабдан туширди» таъбири уч важҳ билан шарҳ қилинади. Биринчиси: саъй-ҳаракат ва жаҳдни маркаб деб тасаввур қилсак, жабарийларнинг ҳийласи мени бу маркабдан тушириб, куллиян маҳрум ва дилхун айлади. Иккинчиси: оддий маркаб ҳам ўтламоқ учун ҳаракат қилиб, яшагани ҳолда, мен маътал — ҳаракатсиз қолганим боисидан ҳам мен ва у изтиробда қолдик. Учинчиси, агар маркабга «Маътал қол!», «Ҳаракат этма!», «Ўтлама!» деб амр этилса, маркаб бу амрларга алданмайди, балки ўтламоқ — яшаб қолмоқ учун саъй-ҳаракат этади. Мен эса, тубан бу махлуқларнинг каломига алданиб, ҳаракатсиз қолдим. Айни аҳмоқ бўлган маркабдан ҳам тубан кетдим.

МАСНАВИЙ

*Сахт дар монад амири суст риш,
Чун на пас бинад, на пеш аз аҳмакиш.*

ТАРЖИМА

*Кӯшк соқол хон панд егайдир бадтарин,
Орқа-олдин кўрмагай ул калтабин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кӯшк соқол ўзининг аҳмоклиги боисидан орқа-олдини кўролмай каттиқ панд ейди.

ШАРҲ

«Суст риш», яъни «кӯшк соқолли» таъбири ишдан ва мушкулотдан кўрқадиганларга нисбатан қўлланилади.

Арслонга ташбиҳ бўлган золим ўзини «кӯшк соқолли»ларга киёс этади ва жабарийлардан ғоят норози бўлади. Бу ҳужжат ҳикматан собитдирки, золиммизож зотлар ўзларини доимо ҳақорат ва таҳқирлашга дучор бўлгандек тасаввур этсалар, ҳудабехуда фарёди фиғон этадилар. Чунки бундай зотлар ўз хилқатларининг таҳрик ва таъжили сабабидан зехнлардаги ният ва афкор бир-бирини таъқиб этади. Натижада уларнинг зехни беқарор ва талош бўлади. Ўз ният ва орзулари йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдилар ва ҳеч кимни тан олмайдилар. Ёлғиз ўзларини бегумон ҳақ, деб фараз этадилар.

МАСНАВИЙ

*Роҳ ҳамворасту зераш домҳо,
Қаҳти маънӣ дар миёни номҳо.*

ТАРЖИМА

*Йўл равону туб-тубида домлар,
Ном эмас бу, қуп-қуруқ бу номлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Йўл текис ва равон кўринади. Аммо, бу текис йўллар тубига тузоклар тикилмишдир. Шунингдек, бу номлар замирида маъно абасдир.

ШАРҲ

Ушбу шариф байтга қадар келган қатор байтлар арслонга ташбиҳ бўлган зот томонидан баён қилинган эди. Бундан сўнг

келгуси бир қанча шариф байтлар Маснавийнинг тақозосича, бир комил ва ориф зот тилидан баён қилинади. Дунёнинг аҳволи амалда ғоят зариф ва латиф кўринади. Бироқ бу зарофат ва латофат маконининг тубларида инсонни балойи бадга гирифтор этгувчи жуда кўп макр, ҳийла, зулм ва таҳликалар тузоғи бордир. Назар солинг, атрофда қулоқларимизни қоматга келтиргувчи қанчадан-қанча номлар янграяпти. Бу номлар қарсиллаб ёрилган тошлардек, қирсиллаб синган шох-шаббадек қуруқ садо. Маъно қахат. Маъно абас.

Одам боласи қаро ер қаърига қўйилиб, ҳали замон қурт-қумурска илма-тешиқ ғалвир қилиб юборгувчи жонсиз вужудни ҳам ювиб-тарайди, кимхобларга, кафанларга чирмайди. Одам, яна тўрт кундан сўнг тўкилгувчи бу деворларга жаннат нақшларини солаверади. Одам — жаннат одами. Унинг қонига гўзаллик яшайди. Шунданми, қароқчи зиндонда ўтириб ақл бовар қилмас шаклларни яратади. Ўғри, талончи, қотил ҳам юз-қўзига қарайди. Ақалли жуда пўрим либосда кўринишни иштайди.

Одам... Бир донишманд Қуръони қаримни ўқиб чиққач, «Хаёт — жуда содда», деган хулосага келди. Уни одам ўзи мураккабликлар чангалига ташлади. Зеро, Қуръони қарим, одамни Ер ва Осмонлар ўртасидаги ўн саккиз минг олам махлуқотининг бири, бир ота ва бир онадан яралган фарзанд эканини, инсонлар Одам алайҳиссаломдан бўён фақат исломда — мусулмон бўлиб дунёга келишлари, кейинчалик ўз мураккаб ўйинлари туфайли турли-туман йўл ва тарийқатлар орасида чалкашиб юришларини эслатади. Аҳамият беринг, Қуръон лаҳза сайин Ер ва осмонларни ёдга солаверади. Ой ва юлдузлар нури, қуёш шуълалари ҳаққи қасам келтираверади. Қуръон борлиқ олами, табиат, инс-жинлар, тоғу тошлар, дарёю қўллар, дунё ва уқбо китоби. Қуръон Ер ва Осмонлар қўшиғи. Юлдуз нурларидан таралган мусика. Қулоқ солинг: «Ваш-шамси вазуҳаха (Қуёшга қасам, унинг ёруғлигига қасам). Вал қомари иза талаҳа (Ва унинг ортидан келгувчи ойга қасам). Ваннаҳари иза жаллаҳа (Ва ёруғ этгувчи кунга қасам). Валлайли иза яғшаҳа (Ва борлиқни қоплагувчи тунга қасам). Вассамаи вама банаҳа (Осмонга, уни бино қилган (зотга) қасам)».

Қуръонни бани башарга дастур қилиб юборган Зот ўз мулкидаги жамийки махлуқот номи билан қасам ичади. Бу қасамни Одам деб келтираверади. Бу буюк зот Ер юзига халифа қилиб юборилган махлуқ ҳузурига юзлари қаро, мулзам ва осий ҳолда келмасин, деб дам-бадам огоҳлантираверади.

Қуръон қасам ичаверади.

МАСНАВИЙ

*Лафзҳову номҳо чун домҳост,
Лафзи ширин реги оби умри мост.*

ТАРЖИМА

*Лафзлар ва номлар чун домдур,
Тотли лафз умр суви ичра қум эрур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Лафзлар ва номлар тузоқлар каби. Сувратан баъзи ширин лафз — сўз умримиз сувининг куми янглиғдир.

ШАРҲ

Чунончи, бир янги таъриф-иборани эшитган соддадил гумон этадики, бу таъбир соҳиби зариф зотдир. Холбуки, бу зарофатли лафз кўплаб дафъа касофат ва балоҳатларга лиммо-лим эди. Бошқа бир инсон гўзал нутқлар сўзлайди. Тинглаганлар ҳайрат тилини тишлаб қоладилар ва нотик раъйини фойдали, деб гумон этадилар. Сўнг эса ўша нотикнинг «зарофатли» йўлларида ҳаракат қилади ва ўзини мазаллату зарарга гирифтор айлайди. Шунинг учун ширин лафз — сўз умримиз сувини маҳв ва ҳалок, қалбимизни муқаддар ва ғамноқ қилади. Бинобарин, саҳиҳ фикр-ни ғайри саҳиҳ фикрдан, козиба (ёлғон) раъйни содиқа (рост) раъйдан тантанали ва зийнатли лафз эмас, ҳақиқий маъно ажратади.

МАСНАВИЙ

*Он яке реге, ки жўшад об аз ў,
Сахт кам ё бас, рав, онро бижў.*

ТАРЖИМА

*Ул бири қум, жўштирар ул сувни,
Оқил инсон, бор, қидир топгил уни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул бири шундай қумдирки, сувни жўш урдиради, айнаи дамда сув ундан покланади, яъни қум сувни покиза этади. Эй оқил зот, сен ана шундай қумни ахтариб топ!

ШАРҲ

Хаёти дунёда қум янглиғ сонун саноксиз лафз — сўз ичида ҳаётбахш, жон ато этгувчи каломлар бор. Сен, эй толиб ва солик! Шояд, шундай бир ҳикматли калом соҳибининг жонбахш суҳбатига бир лаҳза ноил бўлсанг, сен уни тарк этма! Сен уни топ!

Муқаддас «Инжил»да Сўз мавқеига катта ўрин берилади. Сўз бирламчи ҳаёт аломати сифатида эътироф этилади. Сўз — Оллоҳ таборак ва таъолонинг Одам қадар буюк кашфиёти. Эҳтимол, Одам алайҳиссалом илк дафъа талаффуз этган сўз «Роббим» каломидир. Аммо, иккинчи талаффуз этган сўзлари шубҳасиз, Роббимизга ҳамдлардир. Аммо бу ҳамдлар Одам алайҳиссаломнинг ўзи каби пок ва беғубор эди. Ўша дамда бу сўзлар беғараз ва беқадар эди. Бу ҳамд ва шукроналик лафзлари тамаъгарлик, хушомад, мутеъ ва мутаҳҳамлик оҳангларидан холи, иймон, иқрор, одамийлик шукронаси эди. Аммо бу қутлуғ каломлар кейинчалик банда тилидан банданинг ўзига томон кўчди. Банда бу муқаддас каломлар тожини ўзидек бир гуноҳкор қулнинг шаънига бахш этди. Сўз хорликни зиммасига олди.

МАСНАВИЙ

*Ҳаст он рег, эй писар, марди Худо,
К-ў ба Ҳақ пайваст, аз худ шуд жудо.*

ТАРЖИМА

*Эй ўғил, ул қум эрур марди Худо,
Ҳаққа пайваст бўлди, ҳам ўздин жудо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ўғлим! Сувларни қайнатувчи ва поклагувчи қумдан муддао марди Худо, ориф ва донодирки, ўзидан жудо бўлиш йўли билан Ҳаққа қовушади.

ШАРҲ

Сувларни қайнатиб, жўш урдиргувчи қумдан мақсад авлиёуллоҳ — Оллоҳнинг мардларидир. Уларнинг футухли ақл, руҳларидан файзбахш қаламларидан адаб ва тарбиянинг ҳаётбахш суви абадий нусрат сари равона бўлади. Эй ўғлон, шу боисдан ул покиза зотларга толиб, ул муборак қўлларнинг улўғ битикларидан баҳраманд бўл.

МАСНАВИЙ

*Оби азби дин ҳаме жўшад аз ў,
Толибонро э-он ҳаётасту намў.*

ТАРЖИМА

*Дину иймон суви ундан қайнагай,
Толиб ундан жон олур ҳам яшнагай.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ўша Худонинг мардлари туфайли дину иймоннинг лаззат-бахш суви доимо қайнаб жўш уради. Дин ва иймоннинг ҳаётафзо суви. Қуръони карим таърифлаган «бимаин маъийн» (оқин сув) каби абадий жараён этади. Кимда-ким ўша Худо мардларини талаб айласа, нашоу намо топгай, иншаоллоҳ.

«Мардони Худо Худо набошанд, Лекин зи Худо жудо набошанд» байти туркийдаги «Авлиё Худо эмас, Худодан жудо эмас» ибораларига мос келади.

Биз шарҳ жараёнида «Мардони Худо», «Худонинг мардлари» таърифини кўп қўлладик. Бу фавқулодда жозибали ибора қандай маънони ифода этади. «Мард» калимаси туркийда «баходир эр» маъносига ёвуқ. Одатда бу ибора Оллоҳнинг дўстлари — валийларига нисбатан қўлланилади. Оллоҳ субҳонаҳу ва таъолонинг баходир эрлари кўп — мужоҳидлар, тақво эгалари, солиҳлар ва сиддиқлар ва ғайраҳу. Аммо бизнинг таърифимиздаги «мард» қандай зот. Бу зотлар инсониятнинг энг улуг душмани — нафс билан жиҳодга киришганлардир. Бу зотлар заррача қусурдан токи улкан гуноҳларга қадар мурасасиз ёвдирлар. Оллоҳнинг одам Руҳи ва жонига сингдирган неки бирламчи ҳалол туйғуларини кўргони ўша зотлар. Улар шайтон дасисаларига учмайди. Энг кўзга кўринмас зарралардан-да зарра гуноҳ балки олам назаридан паноҳ топар, бироқ бу зотлар нигоҳидан қоча билмайди. Улар Ҳақ йўлидаги энг Ҳақ толиблар, мустакиймлар. Худонинг мардлари ҳўкиз билан жанг қилгувчи, ёхуд қандайдир оёқ-қўл жанглари билан одам сўнгагини синдиргувчи, нари борса тош отиб, тош кўтаргувчи таназўрлар оламидан олис-олисларда, бу дунё аҳлининг нобино назарлари ета олмайдиган маъволарда яшайдилар.

МАСНАВИЙ

*Ғайри марди Ҳақ чу реги хўшк дон,
К-оби умратро хўрад ў ҳар замон.*

ТАРЖИМА

*Қуп-қуруқ қум — марди Ҳақдан ғайрилар,
Умр сувингни ичарлар-да, ичар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Худо мардидан бошқасин қуруқ қум, деб бил. Бу қуруқ қум умринг сувини симириб, адо қилади.

ШАРҲ

Авлиёуллоҳ ҳазратларидан ғайриларнинг ахвол ва руҳониятига доир каломлар ва уларнинг битиклари шаклан ҳар нақадар

порлоқ бўлмасин, бу калималарни тинглаганлар ва бу битикларни мутолаа қилган кимсаларнинг умри ҳабба бўлади. Ўша ҳаётсиз лафзларни қабул қилган кимсалар азобу жазога гирифтордирлар. Бинобарин, инсон қабул қилмоқчи бўлган калимот ва фикр соҳибининг аҳволини, яъни унинг кимлигини таҳқиқ айлсин. Зеро, бир иймонсизнинг иймон ҳақидаги рисоласини ўқимакдан бурун муаллиф руҳиясини тадқиқ этиш шарт. Зеро, қўлида шароб тутиб, Куръони карим оятларини талаффуз этаётган «донолар», масту аласт ҳолда ҳадиси набавияни тилга олиб «муҳаддис»лик қилаётган жохиллар қўпайиб кетди. Хусусан, қалам аҳли — шуаро муқаддас мавзулар майдонида ким ўзарга баҳс боғлаганлар. Уларнинг уюрида ҳақиқий айғир билан байтални фарқлаш хийла мушкул савдо. Юқорида баён қилинган коида ғайбий-руҳоний ҳаётга доир бўлиб, бу аҳвол фан асхобларига махсус эмас. Зеро, аҳли илм фанний муаммоларини майдонга қўймоқлари, баҳсу мунозара мавзуга тадбил айламаклари наинки жоиз, балки фойдалидир.

МАСНАВИЙ

*Толиби ҳикмат шав аз марди ҳакийм,
То аз ӯ гардӣ ту бийно ва алийм.*

ТАРЖИМА

*Бир ҳаким марддан бўл ҳикмат толиби,
Токи бийносен ва Ҳақнинг олими.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бир мард ҳакимдан ҳикмат талаб қилгувчи бўл, токи сен ундан басийр — кўргувчи ва билгувчи, яъни Ҳақни англагувчи бўлгайсен.

ШАРҲ

«Ҳикмат» лафзи шу пайтга қадар жуда кўп истеъмол қилинди. «Ҳикмат» сўзи фалсафа каломи билан бақамти ишлатилиб келинди. Чунончи, қадимги Хинд ва Миср, шунингдек, бир қатор юнон мутафаккирлари «фалсафа» иборасини «систем», яъни маслак маъносида ҳам қўллаган эдилар.

Инсоният Оллоҳ таборак ва таъолонинг илҳом билан юборган баййинотларини ибтидода Раббоний қонун сифатида қабул қилган бўлса, аста-секин бу илоҳий дастурларни унута борди. Ер юзидан турли гўшаларга ёйила борган сари бирламчи асосини мутлақо фаромуш айлади. Оллоҳ зоти ва сифоти унутилди. Заминда худолар пайдо бўла борди...

Аммо замин пайғамбарсиз қолган эмас. Башарият башоратсиз

колмаган. Ерда Оллох назар қилган қалби уйғоқ, зеҳни ва қўзлари бийно зоти шарифлар бор. Сукрот, Афлотун ва Арастулардан сўнг дунё юзига келган анвоий руҳоний ва моддий афкор қанчадан-қанча инсонларнинг эътиқодини тор-мор айлади. Масалан, ҳар нечук саодатнинг инкори билан ҳикмат ва саломатлик токига етишгувчи, ҳар қандай нафсни рад этгувчи машҳур Эпикурнинг маслағи; охират баҳсини куллиян тарк этган, нафсни, машшок ва мутойибани энг гўзал ахлоқ қушандаси деб билган Стуйисин маслағи; сўнграқ Искандария шахрини забт этган фанофиллох (Оллох учун фано бўлмоқ) — «Афлотуни жадид» маслағи; кейинроқ Испанияда арабларнинг Афлотун ва Арасту мактабини бошқача бир суратда тараккий эттирган маслак; ниҳоят 18—19 асрларда Англия, Олмония, Францияда бир томонда мункирийн (худосизлар) ва бошқа тарафда муваҳҳидийн (ёлғиз Олохнигина тан олгувчилар)нинг систем ва маслаклари зухур этди. Бу ходисаларнинг барчаси бир-биридан жудо ва узок эди.

Ислом таълимоти ер юзига кенг ёйилгунга қадар бир-бирига зид, бир-бирини каттиқ рад этгувчи турли-туман қарашлар пайдо бўлди. Ва замонлар ўтиши билан секин-аста йўқлик мулкига айлана борди.

Ҳикматга мутаалук бўлган Ислом динининг олти буюк асоси бордир. Биринчиси: коинот қадим бўлмай, Ҳақ амри билан махлуқ экани оёт ва баййинотлар воситасида исбот этилган; иккинчиси «Ёсин» сурасининг қиркинчи ояти каримасида буюрилади: «Лаш-шамсу янбағий лаҳа ан тудрикал қома ро валаллайлу собиқун наҳари. Ва куллин фий фалакин ясбаҳун». Мазмуни: «На офтобга сазовордирким ойга етсин, на тун кундуздан ўзгувчи роқдир. Ва ҳар бири ўз мадорида юзгай».

Тафсир: Офтобнинг нур сочиши кундузга хос бўлиб, ойнинг ёвду таратиши тунга хосдир. Қуёш ойнинг нур таратишини мағлуб этмайди, яъни, кундуз эртароқ келиб, туннинг маълум қисмини эгаллаб ололмайди, ёхуд тун сабақат этиб, кундуз хатм бўлмай келмас. Ҳар замон ва макондаким тун-кундан муайян андоза муқаррар бўлгандир, ўша муқаррар ҳолида жараён этади. Ва бу курраларнинг ўша қонуниятидан бир дақиқа бўлсин тақаддум ва таъхир этмакка мажоли йўқдир. Ҳар бир сайёра ўз мадорида гардиш этади ва бир қадам бўлсин на ул ёнга, на бул ёнга силжий олади. Ва шу қадар кескин ҳаракат жараёнида бу қадар улкан фазо майдонида улар бир-бирларига тўқнашиб кетмайдилар. Бу буюк низоми ва ана шу азиймуш шаън мошинлар бир буюк зотнинг иқтидори қўли билан бошқарилиши тушунишимизга кифоя қилмайдими? Шундай экан тун ва кунни алмаштиргувчи, ой ва қуёшни навбат билан бошқарувчи зот сизларни фано қилмоққа, ундан сўнг яна қайта пайдо этмоққа ожизми? (Ушбу шарҳда форс тилидаги тафсирлардан фойдаланилди. — *Тарж*).

Юқоридаги ояти карима ва тафсирда кўриб ўтганимиздек, Ер шари, самовот жисмларининг ҳаракати ҳали овруполиклардан бир неча аср бурун азиймуш шаън Қуръонда баён буюрилган экан.

Учинчиси. Хар нечук феъл ва ҳаракат Раббоний идоранинг хоҳиш ва истагига кўра рўй берилиши ҳақиқат экани.

Тўртинчиси. Бутун инсониятга — одам боласига бирдек меҳр ва оқибат кўрсатмоқ.

Бешинчиси. Мўмин Худонинг хавфидан бошқа ҳар нечук қўрқув ва талошдан қалбини озод этмоғи, шу восита билан ўзининг абадий саодатини таъмин этмоғи.

Олтинчиси. Хар нечук шубҳа-гумонлар кулохидан кутулиб, Раббоний ваҳий бўлган азиймуш шаън Қуръоннинг жалил амрига бўйсунмоқ.

Шундай қилиб, бу асос ва буюк ҳақойикни англаган, бу гўзал аъмол ижросига саъй этган «улулалбоб» исломий ҳикмат чашмасидан баҳраманд бўлажак. Бу муборақ гуруҳ хусусида «Бақара» сурасининг икки юз олтмиш тўққизинчи ояти каримасида буюрилади: «Юътил ҳикмата ман яшаъу ва ман юътал ҳикмата фақод увтия хойрон касийрон ва ма яззаккари илла улул албаби». Мазмуни: «Кимни хоҳласа, ўшанга ҳикматини беради. Кимга ҳикмат берилса, унга кўп яхшилик берилган бўлади. Фақат ақл эгаларигина эслайдилар». (Ояти карима таржимаси «Тафсири Хилол»дан олинди).

Эй солик! Азиймуш шаън Қуръонда хайрли башорат бўлган ҳақиқий ҳикматга молик бўлмоқ эсанг, Раббоний амрга тобеъ ва толиб ва ҳикматга молик бўлган бир марди Худога роғиб бўл! Токи сен ҳам мубин динимизнинг дақойиқларидан воқиф ва мардони Худонинг ҳикмати билан доно ва ориф бўларсан.

Хотамул анбиё (с. а. в.) буюрадилар: «Ҳикматнинг боши хавфи илоҳийдир». Бу ифоданинг нақадар буюк ҳикмат экани таърифга муҳтож эмас!

МАСНАВИЙ

*Манбаъи ҳикмат шавад ҳикмат талаб,
Фориғ ояд у зи таҳсили сабаб.*

ТАРЖИМАСИ

*Ҳикмат кони бўлди ҳикмат истаган,
Фориғ бўлди у сабаб таҳсилидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳикмат талаб қилган кимса ҳикмат таҳсилидан кейин ҳикмат манбаига айланади ва сабаб таҳсилидан фориғ бўлади.

ШАРҲ

Ҳар бир инсон шариати мутахҳаранинг (пок диний аҳкомлар, қонунлар мажмуи) йўлида ҳаракат айламоғи фарз. Бир соҳиби

ирфондан хикмат талаб қилган кимса Оллоҳ марҳамати билан асл саодат соҳиби бўлади. Ва у, ҳақиқатан, билурки, кофай асбобнинг (барча сабаблар) холиқи Оллоҳ таъолодир.

Иймон келтирган банда шариатнинг мана бу банди маъкул, бу банди эса номаъқулроқ демоғи мумкин эмас. Шариат шундай бир хавздирким, бу хавздан бир қатра сув беҳудага исроф қилинса, қурийди. Шул боисдан иймон руқнларидан фариштага инондим, лекин «хайру шарр» Ҳақдан эканига ишонқирамайроқ турибман, деб бўлмайди.

Биродарлар, бу олам бутун борлиғича Оллоҳ назари ва эътибори остидадир. Биродарлар, қўзингизни каттароқ очиб, самовот кенгликларига назар солинг, бир лаҳза ҳаёлан ер юзидан ақалли етти-саккиз терак бўйи кўтарилинг. Э биродар, ана шу етти-саккиз терак баландликдан ерга томон қарасангиз фалончи бойнинг қасри катакдан ҳам кичкина эканини пайқайсиз. Худди шу арзимас баландликдан сизга бировнинг жарақ-жарақ мол-дунёси, тақаббурлиги, манманлиги асло кўзга ташланмайди. Э биродар, энди хафа бўлманг, сиз жамийки майда-чуйда, икир-чикирлардан фориг бўлдингиз!

Дунёдаги ҳеч бир нарса Оллоҳ назаридан қочиб қутилмас.

МАСНАВИЙ

*Лавҳи ҳофиз Лавҳи Маҳфуз шавад,
Ақл аз ӯ руҳи маҳфуз шавад.*

ТАРЖИМА

*Лавҳи ҳофиз Лавҳи Маҳфуз ӯлур,
Ақл ундан руҳи маҳфуз ӯлур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Лавҳ ҳофиз экан, Лавҳи Маҳфуз бўлади. Ҳикмат талабида бўлган кимсанинг ақли руҳ туфайли маҳфуз бўлади, яъни асралади.

ШАРҲ

Ҳикмат талабида бўлган ақл ва ҳикмат соҳиби Қуръони каримнинг буюк ҳақиқатлари, бир марди Худонинг ҳукм ва асрорларини хифз этгувчи бир лавҳ экан, Илоҳий файз уни нафс ва шайтоннинг васвасасидан маҳфуз этади, яъни асрайди.

Ўша толибнинг ақли ибтидода ҳикмат талабида экан, сўнг унинг ўзи Рух ёхуд Рухул қудс (малоика) томонидан асрагувчи, қўллагувчи қудратга айланади.

Одамзод руҳнинг қудратини ҳали-ҳануз ҳис қилганича йўқ. Такво соҳиблари, мужоҳид, сиддик, ориф ва солиқлар руҳининг

қудрати чек-чегарасиздир. Биз қундалиқ рўзгор машмашалари, дунёнинг ялтир-юлтир алдоқлари, нафснинг тизгинсиз исёнлари, лаҳза сайин маиший инқилоблар сахнасида кечаётган тўнтаришлар комида бўлиб, рухониятдан жуда бўлаёздик. Оллоҳнинг ёлғиз Одам фарзандигагина берган энг танқис неъмат — Рухдан юз бурдик. Рух бизни тириклай тарк этди, тан ҳар нарсадан ғолиб келди.

МАСНАВИЙ

*Чун муаллим буд ақлаш мардро,
Баъд аз ин шуд ақл шоғирде ўро.*

ТАРЖИМА

*Ақли устоз эрди аввал эрнинг,
Сўнгра шоғирд бўлди у, не дердинг?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул зотнинг ақли ибтидода хожа эди. Сўнг эса ақл унга шоғирд тутинди.

ШАРҲ

Инсоннинг дунё ва охират ишларида тараққий этмоғи учун энг бирламчи восита — устои унинг ақл ва истеъдоди бўлиб, ақли комил соҳибини ибодати мақбула ва масоифи машруа ижроси, ҳамда ҳикмат таҳсилига даъват қилади. Бир марди Худонинг этагини туттириб, маърифат касб эттиради. Толиб оқил, тариқи ҳаққа, руҳи ҳақойиққа восил бўлгандан сўнг, ақл унинг рухоний ҳикматидан хайратда қолиб, даставвал устод эса, ниҳоят шоғирд бўлади.

Инсон ёлғиз жимоъ ва муттасил эт еб, дунё маҳлуқотига қирон келтириш учун яратилганида Парвардигор унга «имтиёз» бермаган бўларди. У «ақл» имтиёзи билан жамийки маҳлуқотдан баланд бўлди. Инсон ақл билан бутун мавжудот устидан ҳокимлик ўрнатди. Ўзидан неча минг қарра қудратли бўлган маҳлуқларни тухуми билан қуритди. Аммо, минг афсуски, инсон нима сабабдан бу илоҳий «имтиёз» ёлғиз унгагина берилганини ҳаёлига ҳам келтирмади. У — ақлли. Унинг ақли шиддат билан таназзул сари учиб бораётганини сезиб, ҳис қилиб туради. Аммо, ақл унга ҳар лаҳза орқага йўл йўқ, деб уқтираверади. Аммо, у билмайдики, Оллоҳ салтанатида на «орқа» ва на «олдин» бор. На тарих бор, на ўтмиш ва на келажак бор. Оллоҳ салтанатида бугун биз бормиз, эртага ҳам биз бўламиз. Аммо қаерда? Қандай ҳолатда? Қайси ҳолатда? Қайси маконда? Буни ёлғиз Ўзи билади. Тангригоҳ этагидаги қандайдир қорхона ўрнида отхона, унинг

Ўрнига майхона қурилаверади; Кофарниҳон соҳилига кимдир оромгоҳ тиклайди, кимдир уни бузиб ташлайди ва масжид тиклайди, кимдир масжидни ҳам бузиб ташлаб бутхона қуради...

Тангри тоғ Тангри мангулигининг тимсоли бўлиб тураверади, Кофарниҳон эса Инсон Рухининг абадияти бўлиб шовиллайди... Шовиллайди...

Машҳаргача шовиллайверади. Унинг тўлқинлари қабр устихонларини кўчириб кетгандек, оромгоҳдаги антиқа ётоқхонани, ундаги хушбўй тўшакларни-да тўлқинлари кифтига ташлаб оқаверади...

Мангулик ана шу. Вақт — бизмиз. Мана шу замон ҳам ўзимиз.

МАСНАВИЙ

*Ақл чун Жибрийл гуяд: «Аҳмадо!
Гар яке гоме ниҳам сўзанд маро».*

ТАРЖИМА

*Ақл дер Жибрийл мисоли: «Аҳмадо,
Бир қадам қўйсам ёнарман ўт аро».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ақл Жаброил алайҳиссалом каби дейди: «Агар мен яна бир одим олға ташласам тажаллий нури мени кул-кукунга айлантиради».

ШАРХ

Улуғ Меърож тунида Фаҳри олам алайҳиссалоту вассалом бир оз таваккуф қилган ҳазрат Жаброил алайҳиссаломга дейди: «Эй биродар, не учун мендан таъхир этдинг?» Ҳазрат Жаброил алайҳиссалом жавоб беради: «Агар бир бармоқ боши қадар олға қадам ташласам ёнгайман».

Ақл ҳам ибтидода соҳибига раҳбар ва раҳнамо экан, ниҳоят тараккий этган Рухга ёхуд Рух соҳибига арз этади: «Мен ўз иқтидорим воситасида маълум бир нуктага қадар бора оламан ва муайян ҳодисанигина фаҳмлайман. Агар сен кўра билгувчи ҳукм ва асрорни ўз қувватим билан ҳифз этмакка касб айласам тажаллий нури мени кулга айлантиражак».

Бу байти шариф нечоғли олий, нақадар маънавийдир. Комил ақл Жаброил аминга, тараккий этаётган Рух пайғамбаримизнинг (с. а. в.) лайли жалилаи Меърождаги (Меърож туни) қудсий аҳволларига киёсланапти.

Ҳазрат Жаброил бир лаҳзада чексиз масофани босиб ўтарди. Комил ақл ҳам бир сонияда зехнан афлосни сайр ва ихота айлайди. Пайғамбаримиз (с. а. в.) чексиз тажаллиёт нури ва илоҳий ҳикматга мушарраф бўлдилар.

МАСНАВИЙ

*«Ту маро бигзор, э-ин пас пеш рон,
Хадди ман ин буд, эй султони жон!»*

ТАРЖИМА

*«Сен мени қўйгин-да бўл олга равон,
Шул эди ҳаддим, эй султони жон!»*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сен мени қўй. Олдинга боравер. Менинг хаддим шул ерга довуру эди, эй жон султони!

ШАРХ

Бул байти шарифдаги фасохат ва балоғат, ирфон ва маърифатга боқинг! Саодатга даъвогар ва ҳикматга қобилиятли инсон волаю хайрон бўлди. Юз офарин, эй ношири нури яқийн, Ҳазрат Мавлоно Жалолиддин! Эй, суфия аҳлининг пешвоси ва эй, орифлар жон сувининг сарчашмаси! Жаброил амин Фаҳри оламга (с. а. в.) арз қилгани каби ақл ҳам соҳибига дейди: «Менинг қувватим сенга зоҳирӣ улумлар ва турли амрларни етказмакка етарли эди. Аммо энди сенинг учун бошқа бир поёнсиз олам юз кўрсатдики, менинг у олам ичра кирмакка ҳад ва иқтидорим йўқ! Энди, эй Руҳи равон, сенинг олий навбатинг намоён бўлди. Ул олами лоҳутга тўғри шитоб эт. Ва файзинг туфайли мени ҳам ноили урфон ва комрон айла!»

МАСНАВИЙ

*Ҳар кӣ монд аз қоҳилӣ бешукру сабр,
У ҳамин донад, ки гирад жой жабр.*

ТАРЖИМА

*Кимки қоҳил бўлди бесабр, бешукур,
Жабр пойин тутганин билгай сўқир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар кимки танпарварлик ва танбаллиги боисидан шукрсиз ва сабрсиз бўлди, ундай одам жабрининг оёғини тутганини яхши билади.

ШАРХ

Инсон боласида мавжуд бўлган бу қадар Раббоний эҳсон — аъзолар, ҳис-туйғу, тафаккур ва руҳоният учун Оллоҳ таъолога шукрона келтирмак жоиз.

Шу нуктада Оллоҳ таъолонинг одам фарзандига эҳсон қилган анвойи неъматларини, одамзод ўз қўли, ақл-тафаккури билан яратган неъматларидан ажрим қилиб олайлик. Оллоҳ таъолонинг Одам боласига инъом қилган энг буюк неъматларининг мумтозроғини ҳам санаб адо этиб бўлмайди. Масалан, одабийлик неъматини нима? Бу сиз билан бизнинг тўнғиз ё ит қавмида яралмаганимиз учун Оллоҳга шукрона келтирмагимиздир. Холбуки, аксарият ҳолларда биз бу неъмат кадрини тупроққа қориб, тўнғиз ё ит ҳам ҳазар қилгувчи амалларни адо этувчилармиз. Ёинки ақл-тафаккур, меҳр-муҳаббат каби энг олий неъматларни олайлик... Одамзод кўп ҳолларда кафтларини ёзаркан, энг аввало, акаси ёхуд укаси, бир оддий ҳимматли одам ҳам беришга қодир бўлган неъматни оламлар, замину самовот, ундаги жамийки мавжудотнинг Холиқи — Оллоҳ таборак ва таъолодан сўрайди...

МАСНАВИЙ

*Ҳар кӣ жабр овард худ ранжур кард,
То ҳамон ранжурияш дар гӯр кард.*

ТАРЖИМА

*Жабр қилган ўзин бошига етди,
Ўшал жабри ани мозорга элтди.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кимки одамлар бошига жабр келтирди, ўзини-ўзи хаста айлади, яъни ўз бошига ўзи етди. Ўша хасталик охир-окибат уни гўрга тикди.

ШАРҲ

Ҳар кимки ғайри мустақийм, яъни эгри йўлни тутди, Ҳакдан чекинди, йўл сўнгида ўзини хаста ва тор-мор айлади. Инсон маънан ва жисман мариш (қасал) ёхуд ожиз бўлмасликни истаса, ибодат ва хайрли амаллар ижросига саъй-ҳаракат қилсин.

Инсон фитрати яхшилик — фақат яхши амаллар тупроғидан қорилган. Шу сабабли ёмонлик содир этгувчи зотлар, ёхуд ёмонликка мойил одамларни чиндан хасталар дейиш мумкин. Руҳан, ақлан, жисман соғлом одам ёмонликни билмайди. Кимки ёмонликни ақалли ҳаёлидан ўтказса, демак, албатта иллатлидир. Бу иллат унга ҳаёти дунёда ҳам катта мусибатлар келтиради; уқбо ҳаётида ҳам.

Савол туғилади. Минглаб-миллионлаб одамлар қурбон келтирган жанглار, ўзаро даҳшатли урушларда иштирок этган ҳам-

ма шахсларни қотиллар ёхуд разил инсонлар деб бўладими? Инсон жамият бўлиб, давлат бўлиб яшай бошлагандан буён неча-неча дахшатли қирғинлар ва сўнгсиз қурбонлар келтирган фалокатларни яшади. Яшаб келаётир. Бу қирғин ва фалокатларга чиябўри ва тўнғизлар эмас, айрим инсонларнинг чексиз-чегарасиз ҳарислиги сабабдир. Фалон овул ё маҳалладаги подачининг таёғини қўлидан тортиб олиб, унга қилич тутқазганлар сабабчидир. Ер юзида яшаб ўтган камдан-кам ҳукмдорлар чинакамига соғлом эдилар. Дунёни эгаллаган барча салтанат соҳиблари чексиз манманлик ва шуҳратпарастлик касалига мубтало бўлганлар.

МАСНАВИЙ

*Гуфт пайғамбар, ки ранжури балог,
Ранж орад то бимирад чун чарог.*

ТАРЖИМА

*Деди пайғамбар, киши ранжур эса,
Ранж этгай то чирогдек сўнмаса.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оламлар фаҳри алайҳиссалоту васаллом буюрди, асоссиз ҳас-талиқ ранж ва касаллик келтиради, токи соҳиби чирог янглиф фавт бўлгунга қадар.

ШАРҲ

Демакки, жабарийлик василаси билан ибодат қилмоққа ўзини иктидорсиз билган ёки аксинча жабарий бўлмай туриб ҳам танбаллик, лоқайдлик билан умр ўтқарган кимсалар оқибатда хастадил ва бекарор бўладилар. Бинобарин, шаръий ибодат ва хайрли саъй-ҳаракатдан манъ этгувчи бирор-бир ҳис пайдо бўлса, бу фикрни айни жаноб Зулжалол иродасига муҳолиф бир фикр деб билмоқ, дарҳол қалб лавҳи ва ақлдан уни ўчириб ташламоққа ҳаракат қилмоқ жоиз.

МАСНАВИЙ

*Жабр чи буд? Бастан шикастаро,
Ё бипайвастан раги бигастаро.*

ТАРЖИМА

*Жабр нима? Боғламоқ синса недир,
Ё кесик томирни пайвандлаш эрур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жабарийлик нима? Синган нарсани боғламоқ ёхуд кесик томирни бир-бирига пайванд қилмоқ. (Бу байти шарифнинг маъноси қуйидаги байт шарҳидан англашилади).

МАСНАВИЙ

*Чун дар ин раҳ пойи худ нашкастай,
Бар кӣ механдӣ чи поро бастай.*

ТАРЖИМА

*Гар оёгинг синмади бу йўлда шон,
Нега қулдинг, ҳам оёгинг боғлабон?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ғофил, Оллоҳ таъоло йўлида оёгинг синганича йўқ, кимнинг устидан қулаяпсан? Оёгингни боғлаб ҳам олибсан.

ШАРҲ

Эй жабарий! Жаноб Вожибул вужуд йўлида воқеъ бўлган убудият ва инсоний вазифалар ижросига иқтидорсиз бўлсанг, кимнинг устидан масхараомуз қулаяпсан? Оллоҳ таъолонинг устиданми? Эй ғофил! Қаро ер қаъридаги зарра хашаротдан энг улур махлуқотгача қудрати қўлида бўлган Зот устидан қулиб бўладими? Бу йўлда оёгини синдириб, бурнини қонатган мужоҳид ўсмирлардан тақво аҳлигача сенинг латтапеч оёгинг, ишшайган турк-тароватинг, зоҳиру ботинингдан огоҳ!..

МАСНАВИЙ

*В он, ки пояи дар раҳи қўшии шикаст,
Даррасид ўро Буроқу барнишаст.*

ТАРЖИМА

*Саъй этди, тун кун синдирди оёқ,
Келди қошига етиб онинг Буроқ.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул пок Зот, оламлар фаҳри алайҳиссалоту вассалломнинг оёқлари қўп саъй-ҳаракат, ибодат ва қиём оқибатида шишиб кетарди. Ул муборақ Зот ҳузурида Оллоҳ таборақ ва таъолонинг изни билан Буроқ ҳозир бўлди.

ШАРҲ

Саҳиҳ китобларда мастур ва машхурдирки, Пайғамбаримиз (с. а. в.) Қиём ҳолатида кўп ибодат қилишлари оқибатида муборақ оёқлари шишиб кетарди. Ҳатто ҳазрат Ойиша розияллоҳу таъоло анҳо рисолатпаноҳ ҳазратларига арз қиларди: «Эй оламлар фаҳри! Оллоҳ таъоло «Фатҳ» сурасида Сизни мутлоқ мағфират қилганлиги башоратини берди. Не сабабдан бу қадар заҳмат ва машаққатни ихтиёр этдингиз ва муборақ баданингизга бу қадар озор етказдингиз?» Шунда Хидоят манбаи, Жаноби Робби иззат маҳбуби (с. а. в.) жавоб бердилар: «Афало акун абдан шакуран», яъни Оллоҳ таъоло ҳазратларининг бу неъматларига жавобан шукур этгувчи банда бўлмайми?»

Пайғамбаримиз (с. а. в.) машаққатли ибодатни ихтиёр айлангиклари ушбу ояти каримада ҳам мусаббитдир: «Тоҳо! Ма анзална алайкал Қуръани ли ташқо». Оятнинг ҳуруфи муқаттаъдан сўнгги маъноси: «Эй Муҳаммад! Биз сенга Қуръонни жонингга машаққат етказмагинг учун индирмадик!»

Ҳақ йўлида чеккан машаққат, ибодат ва жиҳод туфайли ҳазрат Пайғамбаримизнинг муборақ оёқлари шишиб кетди, натижада Оллоҳ таборақ ва таъоло улуг Меърож туни ул Зот ҳузурига Буроқни йўллади ва ўзининг раҳмат нурларига чулғади.

МАСНАВИЙ

*Ҳомили дин буд ў — маҳмул шуд,
Қобили фармон буд ў — мақбул шуд.*

ТАРЖИМА

*Ҳомили дин эрди у — маҳмулдир,
Қобили фармон эди — мақбулдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Пайғамбаримиз (с. а. в.) диний ва дунёвий вазифаларнинг ҳомили (яъни кўтаргувчи) эди. Бунинг эвазига Оллоҳ субҳона ва таъолонинг марҳамати ила саодат Буроқини минмакка (маҳмул) муяссар бўлди.

ШАРҲ

Ибодат ижроси баробарида мубин динимизнинг равнақи йўлида чеккан заҳмат ва машаққатлари эвазига Расули акрам (с. а. в.) бутун башарият қалбида муҳаббат уйғотди. Оллоҳнинг мақбул пайғамбари ва қулларидан бирига айланди.

МАСНАВИЙ

*То кунун фармон пазируфтӣ зи шоҳ,
Баъд аз ин фармон расонад дар сипоҳ.*

ТАРЖИМА

*То бу дам фармонни шоҳдан олди у,
Сўнг бу фармони сипоҳга солди у.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

То бу дамга қадар Раббоний фармонни қабул этгувчи эди. Кейин бу фармонни бутун инсониятга етказмак саодатига мушараф бўлди.

ШАРҲ

Нури олам Аҳмад Мухтор, маҳбуби жаноби Кирдикор Пайғамбаримиз (с. а. в.) убудият ва ибодат ижроси билан бир қаторда Оллоҳ таъоло фармонларига мазҳар бўлди. Сўнг Раббоний ваҳийни инсонларга ва оламларга етказди.

МАСНАВИЙ

*То кунун ахтар асар кардӣ дар ӯ,
Баъд аз ин бошад амири ахтар ӯ.*

ТАРЖИМА

*То бу дам юлдуз асар этган эса,
Сўнг амир бўлди бу юлдузлар уза.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

То бу кунга қадар, яъни ибтидода юлдуз Оламлар фаҳрига (с. а. в.) асар этган бўлса, сўнг ул муборак зот юлдузлар узра мутлоқ амир бўлди.

ШАРҲ

Ибтидода Пайғамбаримизга (с. а. в.) Ер қурраси, ой ва юлдузларнинг моддий таъсироти бешаку шубҳа бўлган эса, сўнгра Ер қурраси, ою юлдузлар ва турфа жисмлар Оллоҳ таъоло ҳабибидан маънан муассир бўлиб, рисолатпаноҳ нури туфайли инсоният олами ни мунаввар айладилар.

МАСНАВИЙ

*Гар туро ашкол ояд дар назар,
Пас, тҷ шак дорӣ дар он «Шаққул қамар»*

ТАРЖИМА

*Гар нигоҳинг ишкали бор, алҳазар,
Шак қилурсан ҳодиси «Шаққул қамар».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар сенинг ақлинг ва назарингда ҳазрати Рисолатпаноҳнинг (с. а. в.) мўъжизот ва кароматларига нисбатан шубҳа бўлса, демак, сен Шаққул қамар ҳодисасига (яъни, ойнинг парчаланишига) ишонмайсан.

ШАРХ

Эй пишиб етилмаган сомё! Агар сен Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) юлдузларга амир бўлганига шубҳа қилсанг, демак, Рисолатпаноҳ ишорати билан воқеъ бўлган Шаққул қамар (ойнинг парчаланиши) ҳодисасига ҳам шубҳа қиласан. Ҳолбуки, сенинг ақлинг етмаган Шаққул қамар мўъжизасининг ҳикмат ва ҳақиқати авлиёуллоҳ назарида куёшдан-да равшанроқдир.

МАСНАВИЙ

*Тоза кун иймон на аз гуфти забон,
Эй, ҳаворо тоза карда дар ниҳон.*

ТАРЖИМА

*Эй, ҳавосин тоза қилган аҳли нафс,
Тоза қил иймонни, аммо тилдамас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Иймонингни феълан ва қалбан тоза айла, аммо ёлғиз тил билан эмас, эй, яшириқча ҳавойи нафсини тоза қилган инсон.

ШАРХ

Хакқа иймон келтирмак муслим учун буюк шартдир.

Иймон келтирмак ёлғиз тил воситасида бўлмай, феълан иймонни исбот этмак матлуб ва мақбулдир. Қалбий иймон мақбул фаолият ва сидкидилдан адо этилган ибодат асосида зуҳур этади. Акс ҳолда, ёлғиз тил воситасидаги эътирофлар, чунончи, «Мен иймон келтирдим», қабилидаги лафз ва таъбир билан «иймон»га келганлар керакли калом ўрнига унга хилоф бўлган сўзни истеъмол қилган таржимонга ўхшайдилар. Албатта, бундай мутаржимлар пировардида мулзам бўлиб қолишади.

Теварак-атрофимизда биз билан бирга Ислому ҳавосидан бах-

ра олиб келаётган саноксиз биродарларимизнинг феъл ва афкорларини тахлил эта бориб, ғаройиб ҳолларга дуч келамиз. Чунончи, баъзи мусулмон биродарларимиз қасддан жамоат намозларини тарк этадилар. «Юринг, жума намозига», десангиз зарур иши борлигини рўкач қиладилар. Лекин уларга иймонлари заифлиги борасида сўз очсангиз қаттиқ ғринадилар. Афсуски, кўплаб биродарларимиз иймон гавҳари мусулмон кишига нечоғли улуғ завк ва ҳаловат инъом этишини тугал ҳис эта олмайдилар. Афсуски, чоғирхўрлик, айш-ишрат, сурункали кўнгилхушликка берилган баъзи биродарларимиз ҳам ўзларини ғайри шаръий амалларининг ҳисобини беролмайдилар. Уларнинг назарида яхши, виждонли одам бўлишнинг ўзигина кифоя. Чоғир ичиб, бировнинг бошини пачоқ қилмасанг, кимнингдир кўнглини ғажимасанг, шунинг ўзи етарли, деб гумон қилишади. Шу боис, масту аласт ҳолда Қуръони карим оятларини зикр қилишдек қабих ҳолларга дуч келаямиз. Шу боис ҳали бир рақъат намозни тўқис адо этмай туриб, «шайх»у «сўфий»лик иддао этаётган зиёдилар пайдо бўлмоқда...

МАСНАВИЙ

*То ҳаво тоза аст иймон тоза нест,
Кин ҳаво жуз қуфли он дарвоза нест.*

ТАРЖИМА

*То ҳавойи нафс тоза, тоза иймон йўқ,
Бул ҳаво қулфким, дилу, дарвозалар ёнўқ.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Токи ҳавойи нафс тоза экан, иймон тоза бўлмайди. Зеро, бу ҳаво ул дарвозанинг қулфидан ўзга нарса эмас.

ШАРХ

«Мен иймонимни доимо тозалайман», деган кимса ушбу жиҳатга аҳамият берсин. Аввало, ҳавойи нафсга тобеъ бўлмасин, гуноҳ амаллардан ижтиноб этсин; Раббоний амрлар ижросига шитоб ва ғайрат айлсин. Шундай иймоннинг саҳиҳ ва муътабарлиги шаку шубҳасиздир.

Иймон дарвозаларининг ланг оча билмак ҳар нечук марднинг ҳам қўлидан келавермайди. Аввало, қалб қулфининг калити қалб соҳиби — Оллоҳ таъолонинг азамати илкидадир. Бу Зот ҳар нечук кимсанинг қулфига ўз жалолати калитини солавермайди. Худо азза ва жалла азиймуш шаън Қуръоннинг бир неча ояти карималарида ҳидоят ўзининг жалолати ва азамати илкида экани ва ҳар нечук «кар», «кўр» ва «соқов»ларнинг қулфи дили очавермаслигини таъкид этади.

Сиз эса доимо ажабланасиз, нега фалончини иймонга келтириб бўлмайди?.. Азалда бўлмаган нарса ҳеч қачон бўлмайди!..

МАСНАВИЙ

*Кардаи таъвил ҳарфи бикрро,
Ҳеширо таъвил кун, на зикрро.*

ТАРЖИМА

*Таъвил айлабсан бу ҳарфи бикрни,
Ўзни таъвил айлагил, на зикрни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй, ҳавойи нафсга тобеъ бўлган ва ботил таъвил этгувчи кимса! Бокира ҳарфни таъвил айлаб, ўзинг истаганча маъно бермишсан. Азиймуш шаън Қуръоннинг жалил маъноларини тағйир ва таъвил этмакка журъат этибсан, ўз ҳавойи нафсингни таъвил ва ислоҳ эт!

ШАРҲ

Ақл ва заковатдан махрум баъзи инсонлар фано йўлларида, ғайри мустақийм кўчаларда сарсон-саргардон бўладилар. Уларнинг агарчи ақл-заковатлари хаминқадар бўлса-да, лекин дунёни бузгудек «ҳавойи нафс»лари бор. Улар гап билан Афлотуннинг жағига оғизбоғ боғлай оладилар, ҳар нечук валийни хор қиладилар. Бу тоифа одамлар Мавлоно ҳазратлари айтганларидек, Қуръони каримни таъвил қиладилар, Пайғамбар (с. а. в.) рисолатлари устидан ҳукм чиқарадилар. Башарият бу зумраларнинг бот-бот тарих саҳнига чикиб, оломонни бошқарганлигига гувоҳ бўлган. Бундай инсонлар гуруҳидан Ўзи асрасин.

МАСНАВИЙ

*Бар ҳаво таъвили Қуръон мекунӣ,
Пасту каж шуд аз ту маънии санӣ.*

ТАРЖИМА

*Эй, қилиб таъвил азим Қуръонни,
Эгри лафзга тўлдириб дунёни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ботил таъвил соҳиби! Ҳавойи нафсинг хуружи ила буюк Қуръонни таъвил қилаяпсан ва улўф маъниларга путур етказаяпсан.

ШАРҲ

Бир инсон Ҳақ йўлини тарк айлаб, хийла ва ҳаёлот водийсига келиб, убудият вазифасини унутган куйи азиймуш шаън Қуръоннинг олий маъноларини ғоят тағйир ва таъвил этса, унинг «кашф» этган маънолари буюк Қуръон маъноларига хилофдир. Фосид ҳаёлот билан бундай «ислохот»га журъат этган нодонлар ҳақида бир қанча Қуръоний ҳукмлар бор.

МАСНАВИЙ

*Монд аҳволат бидон тарфи мағас,
К-ӯ ҳаме пиндошт худро ҳаст кас.*

ТАРЖИМА

*Боқ, чивин аҳволига, ул нотаом,
Ким қилиб ўзни гумон олиймақом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ғофил! Сенинг аҳволинг ўзини алланечук олиймақом гумон қилган тарикдек чивиннинг ҳолига менгзайди.

ШАРҲ

Азиймуш шаън Қуръон ва аҳодиси шарифанинг буюк маъноларини ўзини тор тафаккури доирасида таъвил этмакка қиём этганлар шу қадар оддий ва шу қадар ожиз одамларки, улар Мавлоно ҳазратларининг шариф байтларида бир ночиз чивинга таъбир қилинадилар. Аммо, минг афсуски, буюк бир қудратга «панжа урган» бу чивинваш кимсалар ўзларини ғоят муктадир, пурқудрат зотлар деб гумон қиладилар.

МАСНАВИЙ

*Аз худ ӯ сармаст гапта бешароб,
Зарраи худро бидийда офтоб.*

ТАРЖИМА

*Ўздин у сармаст эрди бешароб,
Заррасин айлаб гумон чун офтоб.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивин шаробсиз сармаст ва сархуш бўлди. Ўз заррасини куёш қадар буюк ва порлок, деб тасаввур қилди.

ШАРҲ

Ёлғиз ўзини якка-ю ягона олим, деб фараз қилган баъзи аҳмоқ кимсалар заррасини куёш, деб тасаввур қиладилар ва ўз ҳидларидан сармаст бўлиб, оламу одамни эсдан чиқарадилар.

Ҳамиша ўзидан мамнун, ҳамма вақт ўз ҳолатидан, кирдикорларидан, машғулотидан рози бўлиб юрадиган кимсалар шубҳалидирлар. Доимо ўз нуқсонлари билан жикқамушт зотларга ишонинг. Филайга дунё тескари, букрини гўр тўғрилайди, қабилидаги маталларни тўкиб, ҳаммани алдаб юрган кимсаларга ишонманг. Филай энг рост назар соҳиби, букри адл комат эгаларидан чандон афзал бўлиши мумкин.

МАСНАВИЙ

*Васфи бозонро шунида дар баён,
Гуфт «Ман анқои вақтам бегумон».*

ТАРЖИМА

*Тинглаб қушлар васфини ул шу замон,
Деди: «Вақт анқосиман мен бегумон».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивин шоҳин ва тўғон каби қушлар таърифини эшитгач, ўзини улардан чандон зиёда ҳис қилиб: «Шубҳасиз, мен вақт анқосиман» деди.

ШАРҲ

Баъзи бир мутақаббир муддаийлар маъно осмонида лочин бўлган Оллоҳ таъоло мардлари таълиф этган китобларни мутолаа қилиб, ўзларида йўқ ҳислатларни пуфлаб шиширадилар ва бу ўпкадангина иборат идиш поқиллаб ёрилгунга қадар ўзларини аҳмоқларча суйиб юраверадилар.

Тангри таъоло лочинни ўз мақоми, чивинни ҳам ўзига хос ўрни ва вазифаси билан яратди. Чунончи, у инсонга ақл берди, ҳўкизга бермади. Ҳўкиз етти мадрасада ўқиса-да, ҳўкиз бўлиб қолаверади, инсон бутун умрини фақат бадантарбияга бағишласа-да ҳўкиздан бақувватроқ бўлолмайди. Худойи таъоло чивинни ўз ўрни ва мавқеи билан яратди. Баъзан терак ё тол ковагида чириндига қоришиб ётган оқ ғумбак қуртларни кўриб коласиз. Албатта, бу танбал ҳашаротдан ғазабланасиз, аммо ўз ўрнида ва мақомида турган бу ҳашарот асло танбал эмас. Масалан, ит нега ҳақкага ўхшаб шохма-шох сакраб юролмайди, деб оёғини синдириб ташлаш ғирт жиннилик. Аёллар тош кўтараяпти, тўп тепаяпти, кураш тушаяпти. Бу балиқни қуруқликка ўргатиш, ниначини чумолилар инида яшашга кўниктириш каби ғайритабиий ҳолдан ўзга нарса эмас...

МАСНАВИЙ

*Он мағас бар барги коҳу бўли хар,
Ҳамчу киштиёбон ҳамаафроит сар.*

ТАРЖИМА

*У чивин хас ҳам эшон жиловида,
Чайқалар эрди қайиқчи бобида.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ўша чивин сомон парчасида ва эшак жиловида қайиқчидек чайқалар эди.

ШАРҲ

Хилқатан мутақаббир ва сифлий зотлар бу муборак байтда чивинга ташбиҳ бўлмоқдалар.

Чивин бир сомон парчаси ва эшак жиловида қўнган экан, сомонни қайиқ, жиловни уммон, деб тасаввур қилади. Бошини мутақаббирона қўтариб, атрофга «Менинг қудрат ва азаматимга боқингиз!» деб жар солади. Ҳолбуки, азамат ва қудрат ёлғиз жаноб Робби иззатга махсус бўлиб, кибру гурур этганлар чивин-намо кимсалардир.

МАСНАВИЙ

*Гўфт: «Ман дарёву киштӣ хондаам,
Муддате дар фикри он мемондаам».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Уқдим мен қайиқ, дарёни ҳам,
Неча муддат фикрим айлаб унда жам».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивин дейди: «Мен дарё ва қайиқ илмини ўқиб-ўргандим. Бир неча муддат фикр-ўйим ўшалар билан банд бўлди».

ШАРҲ

Чивин сомон парчасини қайиқ, эшак жиловини дарё гумон этганидан сўнг, ифтихор хисси жўш уриб деди: «Дарёга доир илмларни узоқ муддат давомида таҳсил этдим».

Худди шундай ботил таъвилот соҳиблари ҳам ўз девоналикларини фазилат, ундан ҳам баттарроғи маърифат, деб гумон этсалар, тамом.

Ахир, ўшалар эмасми, ўз билган нарсасини энг сўнгги ҳақиқат деб фараз этаётганлар?

Ахир, ўшалар эмасми, мендан кўра билгувчиروқ йўқ дегувчилар ва Ҳақ илмини инкор этгувчилар?

Ахир, ўшалар эмасми, бутун бошли одамнинг калласига ғайриинсоний таълимотлар мағзавасини қуйиб, шундай ҳам ғаранг хайлни баттар гарангроқ қилиб, подадек ҳайдаб юрганлар?

Моддапарастлар, шу кадар теран шайтоний билимлари билан, моддий баданлари таркибидаги яширин ақл қайсарлик билан ўзини-ўзи инкор этаётганини англамайдилар. Ажабо, Рух мавжуд эмас деяётган зот «ақл»нинг ўзи асл Рух эканини нега англамайди? Шайтон уни масхара қилаётганини, оламни жиққа моддиётга, яъни қонга тўлдирган бу зотлар нега билмайди?

Ўша моддапарастларнинг ақалли бирор марта бўлсин осмонга боқмаганлари ёлғон. Аммо руҳий сирларга лиммо-лим самовот ҳам уларга ҳеч нарса бермади. Бу руҳсиз кимсалар беш кунлик умрлари давомида дунёни ўзгартираман, башарни бахт-саодат кўпикларига фарк қиламан, деб курраи заминни тўзонга қориб келдилар. Аммо, ғойибдан келиб, яна ғойибга сингиб кетгувчи, фарёд солиб оламга келиб, доду фиғон билан тарк этгувчи бир ожиз жон соҳиби қандай қилиб мени саодатли қилиши мумкин? Жонингни беролмасанг, дардимни ололмасанг, сен мени нечун тўкис бахтли қила олардинг?

Мени ар-Рохман саодатли қилгуси!

Мени ар-Роҳийм қутқаргуси!

Чивин эса, бечора, сомон чўпини қайиқ ва бир хокисор махлуқ жиловини дарё, деб гумон қилаяпти.

МАСНАВИЙ

*Ин, ки ин дарё ва ин киштӣ ва ман,
Марди киштиӣбон ва аҳли раъйи зан.*

ТАРЖИМА

*Бул қайиқ, дарё ва мен — олижаноб,
Бир қайиқчи, қолгани аҳли хароб.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу — дарё, бу — қайиқ ва мен — бебок қайиқчи. Қолгани — ҳеч.

ШАРҲ

Бир чангдек чивин ўз пачоқ хаёлотининг туйнуксиз харобасида сомон чўпини қайиқ, эшак жиловини уммон, ўзини мардонавор қайиқчи деб гумон этса, баъзи тасаввури мариз ва абгор

аҳмоқлар ўзларининг бир чимдим ақлларини икки-уч курак чамаси, деб гумон қиладилар.

Ҳадиси шарифда ривоят қилинганидек, ёруғ оламга келган жамийки жонзотлар асал арисидек гўё. Ҳамма ўз ҳолати, ўз имконияти даражасида яшайди. Бироқ жамийки яхши-ёмон кўргиликларнинг таъми бирдек. Жуда бахтиёр одамлар бахтдан иккига бўлинмаганидек, жуда бахтсиз кимса ҳам бахтсизликдан бир неча бўлакка парчаланмайди. Чунончи, подачининг кизи отаси шаҳардан келтирган бир қўйлақлик бўздан қанчалик қувонса, Миср маликаси Юсуф алайҳиссаломнинг бир нигоҳидан шу қадар бахтиёр. Подачининг кизи ва маликанинг бахтиёрлик ҳолати деярли бир хил. Фақат шакллари турлича. Оллоҳ инсонлар оламини жуда оддий қонунлар асосига қурган. Буни англашга қудратли ақлнинг кераги йўқ. Фақат бир озгина теранроқ мулоҳаза керак, холос. Одамлар қават-қават иморатлар ростлашга умрларини тикадилар. Яхши яшашга, янаям яхши кийинишга, ундан ҳам яхши таомланишга ҳаракат қилишади. Бироқ энг баланд том ҳам бир кун балчиққа чўккан тошдек чўкиб кетишига ва бу билан томлар остида қандай ҳолатларда бўлса ҳам яшаганлар ҳеч кимдан ҳеч бир жиҳатдан ўзиб кетмаганига иқрор бўлолмайдилар.

Эй бахтиёрлар! Подавон қизининг бўз қўйлагига ҳавас қилинг, зеро, бўз қўйлақнинг қувончи самимийроқ ва камтаринроқдир!

Эй бахтиёрлар! Кулба уйларда яшаганларга ва яшаётганларга ҳавас қилинг! Зеро, кулба уйда яшашнинг бахтига марди Худоларгина муяссар бўлурлар!

МАСНАВИЙ

*Бар сари дарё ҳаме ронд у амад,
Менамудаш он қадар берун зи ҳад.*

ТАРЖИМА

*Гўё у дарё уза учгай эди,
Бир буюк қудрат сари кўчгай эди.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивин ўзини буюк бир дарё устида сузиб юрган мард қайикчи, деб тасаввур этади. Бу тасаввурида у гўё чексиз буюк, бемисл монанд эди.

ШАРҲ

Эшак жиловини дарё деб гумон қилган чивин табиатли одамлар бурнидан наридагини кўролмайдиган сўқирлардир. Оллоҳ

субхонаҳу ва таъолонинг буюк кашфиёти бўлган Одам жузъий ақл ва жузъий ирода билан тақдирланади. Азим Ер шарига халифа килиб туширилган одамда ақл ва ирода бўлмаса, унда унинг халифалиги қаёққа борсин? Биз жузъий ақл деб камтарона таъриф бераётганимиз мазкур ходисада ғоят чексиз Раббоний қудрат бор. Бу Раббоний қудрат нималарга қодирлигига бугунги кунда ҳаммамиз иқрор бўлмоқдамиз. Ақл — Оллоҳнинг мўъжизаси. Аммо унинг ҳам меъёр ва чегараси бор. Ҳар ҳолда барча сарҳадларни ҳам бузиб бўлмайди.

МАСНАВИЙ

*Буд беҳад он чамийн нисбат бад у,
Он назар, ки, бинад онро рост гу.*

ТАРЖИМА

*Нисбатан улкан эди ушбу чамийн,
Тўғри боққай ул назарким мустақийм.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сомон парчаси ва эшак жилови чивинга нисбатан кенг ва улкан эди. Ҳақиқатда, тўғри назар соҳиби учун ушбу ҳолат ошкордир.

ШАРҲ

Баъзи одамлар ўз заиф афкорлари ва маҳкум маълумотларини ғоят азийм ва мустақийм гумон этадилар. Ҳолбуки, ҳақиқатда афкор ва шахслари сомон чўпи, маркаб бўли каби безътибор, ҳақирдир. Уларнинг кибр-ғурури ана шу куйга солади. У ҳақиқатбин назар қаёқда? Қаёқда айнул якийн?

МАСНАВИЙ

*Оламаш чандон бувад каш бинишаст,
Чашми чандин баҳр ҳам чандин нишаст.*

ТАРЖИМА

*Олами бирдир назар бирлан магар,
Кўз нечоғдир, ончадир уммонлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивиннинг олами унинг назари (ақли) қадардир. Кўз нечоғли бўлса, денгиз ҳам улчадир.

ШАРҲ

Ақли заиф одамнинг илми, дунёкарани, назар ва манзари ўзи каби ҳақиқатдан холи, юзаки бўлади. Бундай оддий кўзга маркаб бўли уммон ва зоти (яъни, ўзи) мохир киштибон кабир. Масалан, товук учун ўзи макон тиккан ҳовли буюк бир жаҳон ва бу ҳовли ашёлари коинот жисмлари каби туюлади. Жоҳиллар ўзлари англаган ва кўрган нарсаларидан ўзга ғайри бир олам борлигини тафаккур қилишдан ожиздирлар. Бинобарин, ана шу мўъжаз оламларида ҳамма нарсани аблаҳларча инкор этиб яшайверадилар. Машҳур муаррих Плутарх ёзади. Искандар Румий ниҳоят Ҳиндистонни забт этмоққа бел боғлабди. Шунда унинг яқинларидан бири дебди: «Эй Искандар, бугунга қадар шунчалик буюк музаффарият қозониб, жаҳонни хайратга солдинг. Энди Ҳиндистонни нима қиласан? Мен сенинг ўрнингда бўлсам эдим, шунча босиб олган ерларимга қаноат қилиб яшардим. Ҳиндистоннинг бахридан ўтардим!..» Искандар жавобан деди: «Агар мен сен каби бўлганимда қаноат этардим!..»

Алҳосил, ҳар кимса ўз олами, ақл ва руҳонияти ҳақиқати нисбатида кўра билади.

Бу ҳақда халқ орасида ўнлаб ибратли ҳикоятлар юради. Бурса қозиси ҳазрат Маҳмуд оддий бир деҳқоннинг қоят олис Каъбатуллоҳга бир лаҳзада етиб борганини ақлига сиғдира олмайди. Шарият пешвоси узоқ йиллар давомида неча-неча уламою фузалодан дарс кўтарди, буюк жилдлар варақларини шопирди. Игна билан чоҳ қазиб, илм олди. Аммо бу... Йўқ, бўлиши мумкин эмас. Бурса қозиси даҳшатга тушди. Бир лаҳзада Маккада бўлмоқ... Қозикалон бошини тошларга уриб, андиша қилди ва ниҳоят авлиё ҳузурига йўл олди. Валий унинг илтижоларини қабул қилди-да шундай деди: «Оллоҳ таборак ва таъолонинг лаънатиға дучор бўлган иблис кўз очиб юмгунча дунёни гир айланмоққа қодир экан, нечук Худонинг бир дўсти лаҳзада Маккага боролмасин...»

Маҳмуд Худойи бу унинг отаси исми ёки куняси. — *Муҳаррир.*) қозилик либосидан кечди, дастору даҳмазаларини муридликнинг хокисор ковушига, одми яктак ва чолворига алмашиб, пирлар пойига бош қўйди...

МАСНАВИЙ

*Соҳиби таъвийл ботил чун мағас,
Ваҳми ӯ бўли хару тасвийри хас.*

ТАРЖИМА

*Соҳиби таъвил чивиндек хордир,
Ваҳми эшак бўли, хасдек бордир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ботил таъвил соҳиби чивин кабидир. Ваҳм ва тафаккури мар-
каб бўли, таъвили эса хас тасвири каби сифлийдир.

ШАРҲ

Юқоридаги байт шарҳида қўрилганидек, ботил таъвил со-
ҳиблари (яъни ўзларининг зохирий ақллари билан буюк Қуръ-
он маъноларини шарҳловчи калтабин кимсалар) чивин кабидир-
лар.

МАСНАВИЙ

*Гар мағас таъвил бигзорад барой,
Он мағасро бахт гардонад Ҳумой.*

ТАРЖИМА

*Гар чивин кечса ўшал таъвилидан,
Бахт қуши чиққайди онинг йўлидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар чивин ўзининг ботил раъйидан, ноўрин даъвосидан воз
кечар бўлса, ул чивиннинг толеъи кулган, раҳмат ва мағфиратга
ковушган бўларди.

ШАРҲ

Таъвил соҳиби ўзининг қадимий маънисиз даъвосидан воз кечиб, азиймуш шаън Қуръон таъвилотини Оллоҳ таъоло ҳазратларининг ўзига ёхуд бир Тангрига ёвуқ соҳибтафаккур зотга инонса-да, ўзи калтабин, зоҳирбинлиги учун Оллоҳга истиғфор келтириб, раҳматига умид боғласа, таҳсинга шоён иш бўларди. Афсуски, аксарият ҳолларда «букрини гўр тўғрилайди». Калтабин калтабинлигича тобутга минади, зоҳирбин зоҳирбинлигича ажал шаробини ютади. Оврупо адибларининг машҳур ҳикоясида бир бадбахт ҳарис жон таслим қилаяпти-ю, роҳибми, ишқилиб, гарданига хоч осиб олган бир бечора уни чўқинтираяпти. Жони ана кетди, мана кетди, ўсал бўлиб ётган ниммурданинг ўқдек назари шиддат билан салибга қадалди. Ўйлади: «Таркибида қанча тилла бўлсайкин...»

Эй аҳли хомхаёлу, эй аҳли нимпухта! Эй бечора ақл соҳиби! Эй бедаво банда! Тавба келтир. Бир оғиз сўз бу! Сени яратган Зот ҳузурига тиллаю танга, сийму зар, қасру равоқ, жилд-жилд сафсата, қоп-қоп қоғоз эмас, бир оғиз сўз — истиғфор келтир! Сендан нима кетди. Ахир, ҳеч нарса эмассан-ку! Қара, бир ожиздан-да ожиз бандасан. Даъвойингни кўр! Тавба қил, бечора, тавба қил!...

МАСНАВИЙ

*Он мағас набвад, каш ин ибрат бувад,
Рухи ў на дархури суврат бувад.*

ТАРЖИМА

*Йўқ чивин, лек анчайин ибрат будир,
Рухга лойиқ бўлмаган суврат будир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивиннинг аҳволи руҳияси шояд ибрат бўлса. Шунда суврат, яъни жисм руҳга номуносиб ашёга айланади.

ШАРҲ

Буюк Қуръонни, башарият фарзандининг қомуси бўлмиш бу илоҳиёт девонини ўз билганича таъвил қилишдан тўхтаган; тавба қилиб, дини мубини Аҳмадияга, шариати мутаҳҳарага тобеъият этган; умури хайрияда саъй ва мудовамат қилган зотнинг руҳонияти баданига, яъни жисмига номуносиб бўлади. Бадан хоҳиш ва истакларини адо этаман деб, жисм маркабига тескари миниб олган нодонлар руҳ чаманзорини топтаб, ер билан яксон қилиб, ўтиб бораверадилар. Озода руҳ соҳиби улдирким, бу маркабни ўз қозигида сақлай олур.

КУЁННИНГ КЕЧИКИШИ БОИСИДАН АРСЛОННИНГ ҒАЗАБЛАНГАНИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Ҳамчу он харғуш к-ў бар шер зад,
Рӯҳи ў, ки буд андар хӯру қад.*

ТАРЖИМА

*Ул қуёнким шерга урди ўзини,
Қайдин олди бу қадар зўр руҳини?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслонга ўзини урган, юзма-юз келган, яъни муқобала қилган қуённинг руҳи нечук бўйи бастига муносиб?

ШАРҲ

Асл эътибор суратда эмас, ақл ва руҳдир. Жисм ҳақир, асли оқил бир зот ҳар нечук қудратдан сарбаланд. Бундай улуғ руҳ соҳиблари ҳеч қачон оддий бир баданга тобеъ бўлмайдилар.

МАСНАВИЙ

*Шер мегуфт аз сари тезӣ ва ҳашм,
К аз раҳи гушам аду барбаст чашм.*

ТАРЖИМА

*Дерди шер қаҳру ғазабдан беомон,
Кўзларим кўр қилди душман боғлабон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ғазаб ва даҳшатга минган шер деди: «Душман қулоғим йўлидан кўзимни боғлади».

ШАРҲ

Арслонга ташбих бўлган золим алам билан ўз-ўзига дерди: «Душманларим ўз ёлғонларини қулоғимга қуя-қуя охир кўзимни ҳам боғладилар ва аҳволимни ғоят танг қилдилар».

МАСНАВИЙ

*Макрҳои жабриёнам баста кард,
Теги ҷубишон танамро хаста кард.*

ТАРЖИМА

*Жабр этиб жабрийлар, ул маккоралар,
Айлади жисмимни пора-поралар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жабарийларнинг хийла ва дасисалари мени боғлади. Уларнинг оғочдан ясалган қиличлари жисмимни реш-реш қилди. Арслонга ташбих бўлган одам ғазаб хангомида ўз-ўзига дашном бериб, дерди. «Саъй-жаҳдни тарк этиб, таваккул эт, муҳтож бўлган нарсаларингни мухайё этиб, келтируرمىз» каби жабарийлар тарафидан воқеъ бўлган ёлғон ваъдалар мени барбод айлади. Жабарийларнинг даъвою дашномлари оғочдан ясалган қилич ми-соли эса-да, на чораки, мен ғофил ва залил бўлдим.

МАСНАВИЙ

*3-ин сабаб ман нашнавам он дамдама,
Бонги девонасту ғулон он ҳама.*

ТАРЖИМА

*Шул сабаб мен тингламасмен, сўйлама,
Дев ва ғўллар бонгидир бу дамдама.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шунинг учун мен бу разилларнинг сўзларини тинглаб ўтиришни истамайман. Буларнинг бари дев ва иблисларнинг ваҳмангиз садосидир.

ШАРҲ

«Жаҳд ва саъй этма, маътал ва мутаваккил бўл!» Жабарийларнинг бу каби ғафлатга элтгувчи даъволари иблисларнинг аййуханноси кабидир. Шул боисидан минбаъд мен уларнинг ҳар нечук сўзларига зинҳор-базинҳор қулоқ тутмасман.

МАСНАВИЙ

*Бардарон, эй дил, ту эшонро, маист,
Пушташон баркан, ки ғайри нўст нест.*

ТАРЖИМА

*Йиртгил, эй кўнгил, уларни шиддат эт,
Пўстдан ўзга нарсамас бу безбет.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон ўз кўнглига мурожаат қилади: «Эй кўнгил, сен тўхта-ма, сабр этма, шиддатда бўл! Уларнинг пўстакларини қўпориб ташла. Зеро, улар пўстдан бошқа нарса эмас!»

ШАРХ

Арслонга ташбих бўлган одам водий аҳлини таҳқир этароқ, ўз-ўзига дейди: водий аҳлини ва жабарийларнинг сўзларини тинглаб ўтирмоқ қатъиян мумкин эмас. Эй кўнгил, уларни риоят қилмоқ абас. Энди бу маккор ва хийлагарларнинг терисини сидирмоқ керак. Чунки, улар зохиран инсон эса-да, аслида пўстангина иборат ҳайвондир.

МАСНАВИЙ

*Пўст чи буд? Гуфтҳои ранг-ранг,
Чун зарра бар об каш набвад даранг.*

ТАРЖИМА

*Пўст нима? Ул ранг-баранг сўзлар бари,
Йўқ бўлур сувада ҳубоблар сингари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Маъно оламида пўст дегани нима? Ғоятда ранго-ранг, пардоз-андозли, оҳанжамали сўзлар, лутфлар ҳам сув юзидаги ҳалқа-ҳалқа нақшлар каби йўқ бўлиб кетади.

ШАРХ

Юқоридаги байтлар арслонга нисбат берилган бадқаҳр ва шижоатли, тинсиз-тизгинсиз, бироқ бир махлуқлар жамоаси томонидан авраб-алданаётган зот тилидан зикр қилинди. Қўйида баён этилгуси бир қатор байтларда Мавлоно ҳазратларининг қуруқ пўстга қиёс этилган маънисиз сўзнинг зарарли оқибатлари ҳақидаги теран ҳикматлари ифода этилади.

Бу маъно бир ориф ва комил зот томонидан ҳикоя қилинади. Чунончи, маъносиз ва ҳақиқатсиз сўзлар мағзи эътибордан холи пўст каби оддийдир. Бундай саботсиз ва ҳавога соврилгувчи сўзлар бир тарафдан сўйланса, бир тарафдан маҳв бўлиб бораверади.

Одам боласи ўз табиати иктизосига биноан ҳақиқат истовчи мураккаб идрок соҳиби бўлмиш махлуқдир. Ҳаммага аён ҳақиқат шуки, асл ҳақиқат биттадир. Бироқ, у қандай, қаёқда, тугалтўкис изоҳи ва қиёфаси нечук — қарийб бани башарга ғоятда қоронғу. Маъни бозорида гўё анвойи ҳақиқат сотилади, гўё барча ҳақиқат сўроқлайди ва топдим деган заҳоти сотиб олаверади. Ҳамма ўз ҳақиқати баҳосини мушакларини шишириб кўтараверади, ҳамма муғомбирлик ва пасткашлик билан унинг шаштини қарс синдиришга рағбат кўрсатади. Ҳали Одам алайҳиссалом давриданок ҳақ йўлидан дафъатан чалғиб кетган инсон ҳамон чалғиб келмоқда. Бироз юқориқдан қараганда қумурскалар дунёсидан зарра фарқ қилмайдиган бани башар жамоаси ўз ини ва бу инга элтувчи йўлларнинг сўл-соғида, бош-адоридида нималар борлигини билмайди ва буни билмакка унинг идроки ожизлик қилади. Мана, тасаввур қилинг, қумурсқа жон ҳолатида чуқурликка, яъни ҳалокат томон бораётганини фақат ўша ҳалокатнинг анграйган оғзидагина фаҳм этади. Ини томон гулдурос солиб босиб келаётган селни қумурсқа қаёқдан билсин ва нечук бу офатга бас келсин? Хўш, қумурскадан бир неча минг марта улканроқ инсон илоҳий тақдир, Раббоний қазо ва қадарнинг истак-иродаси қошида нима деган гап? Модомики, инсон Худо берган ақл-тафаккурини ҳамоно ўз қавмдошларини нест-нобуд этмак учунгина ярайдиган аслаҳалар «кашф» этишга, бир сиким тупроқни ҳавога шопириб, сўнг уни тақсим-тақсим этмакка, бир-бировини қулликка гирифтор қилмакка исроф этар экан — у ким бўлди? Юқоридан назар солиш қувватингиз бўлса, сиз бу «қумурскалар олами»га боқинг: мана бу узун чўзилиб бораётган «темир жонолғичлар» нақадар қумурсқа қаторини эсга солади...

Сўзлар... Уларнинг қанчаси ўлик. Уларнинг қанчаси Мавлоно ҳазратлари айтганларидек, қуруқ пўстга менгзайди. Аммо, ҳамма сўзлайди, аммо ҳамма «ҳақиқат» ясайди. Бу «Ҳақиқат» одамлар онгига «моддий» шаклга киргунча эритиб куюлаверади. Ва бир қаро кунда бу эритма мия бўшлиғида ғимирлай бошлайди...

Сўзлар... Мағзи эътиборсиз сўзлар азиймуш шаън Қуръонда буюрилганидек: «Масалу калимати хобийсатин ка шажаротин хобийсатинжтуссат мин фавқил арзи ма лаҳа мин қарорин». Маъноси: «Хобис ва нопок бўлган калиманинг холи ва мисли бад ва хобис оғоч кабидирки, ер устидан қўпорилгач, унинг учун ҳеч қарор йўқдир». («Иброҳим» сураси, 26-оят).

МАСНАВИЙ

*Ин суҳан чун пўсту маънӣ мағз дон,
Ин суҳан чун нафсу маънӣ ҳамчунон.*

ТАРЖИМА

*Бу калом пўстдир ва маъно мағздир,
Бу калом нафс ҳамда маъно нафсдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу калом — сўз пўст ва маънони мағз, деб бил. Бу калом — сўз нафс, яъни жон бўлиб, маъно ҳам баайни жондир.

ШАРҲ

Инсон вужудидаги қалб, димоғ ва неча-неча мўътабар аъзоларга нисбатан бадан жилди қанчалик оддий бўлса, оддий сўзлар — лафзлар ҳам маънога қиёсан шу қадар эътиборсиздир. Бироқ бадан жилди инсоннинг қанчадан-қанча аъзосини сатр (парда) билан муҳофаза этгувчи улуғ имкон эса, зарарли сўз — лафзлар ҳеч бир нарсани муҳофаза этмакка кодир эмас.

МАСНАВИЙ

*Пўст бошад мағзи бадро айбнўш,
Мағзи некўро зи гайрат Файб нўш.*

ТАРЖИМА

*Пўст бад мағз айбини сир сақлаюр,
Яхши мағзни гайридан Файб асраюр.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Пўст ярамас мағз ва ичакларни сатр этади, яъни яширади, яхши, манфаатбахш мағзни гайридан Файб, яъни Оллоҳ таъоло асрайди.

ШАРҲ

Пўстга монанд сўз — алфоз, яъни залолат ва шароратга тўйинган сўз бир дассос ва золимнинг айбини, фосид максадларини пинҳон тутати ва ғафлат уруғини сочади. Аммо мағзи эзгу ва пок бўлган Тангри таъоло муридлари аллақандай асрагувчи ёхуд хифз-химоят этгувчи сўзларга муҳтож эмас. У зотларни Файбнинг ўзи, яъни Худо асрайди. Бинобарин, пўст каби оддий бўлган шахслар айти шундай каломга, мағз монанд урафо (орифлар) Холикул аномга илтижо қиладилар.

МАСНАВИЙ

*Чун қалам аз боди бад, дафтар зи об,
Ҳар чй бинвисй фано гардад шитоб.*

ТАРЖИМА

*Хома боди бад ва дафтар сув эрур,
Нени ёзсанг ҳам фанога еткурур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар калам совуқ шамолдан — боддан бўлиб, дафтар сувдан эса, ҳар нима ёзсанг ҳам зудликда махв ва фано бўлади.

ШАРҲ

Мақсад ва восита ҳавою ҳавасдан иборат бўлса, бу кайфият-ни ифода этгувчи сўз — каломлар маънисиз ва зарарли бўлгани боисдан зумда йўқ бўлади.

Бинобарин, Ҳаққа йўғрилган сўзгина собит ва хайрли якун топгувчидир. Бу хусусда юқоридаги байтлар шарҳида қисман айтиб ўтилди.

МАСНАВИЙ

*Нақши об аст ар вафо жуи аз он,
Боз гардӣ дастҳои худ газон.*

ТАРЖИМА

*Гар вафо истар эсанг бу сўзлар
Сув юзида нақшдир, афсуслар!*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Маъносиз сўз сув юзидаги нақшлар кабидир. Агар ўша нақшдан вафо ва сабот истар эсанг афсус-надомат чекмакка маҳкумсан.

ШАРҲ

Маънисиз ва ҳақиқатсиз сўзлар, таъбирлар сув юзига ёйилган нақшлар мисолидир. Агар бундай маънисиз ва ҳақиқатсиз, зарарли оқибатлар келтирувчи сўзлардан надомат чекмакни истама-санг ва мардона сўзламоқдек бир олий манзилга етмоқни ирода этсанг, маънолар манбаъи, ҳикмат дарёси бўлган азиймуш шаън Қуръон ва Оллоҳ таъолонинг хабиби бўлмиш зотнинг ҳадиси шарифларига мурожаат эт!

МАСНАВИЙ

*Бод дар мардум ҳаво ва орзуст,
Чун ҳаво бигзошӣ, пайғоми «Ху»ст.*

ТАРЖИМА

*Халқ ҳаво, орзулари бир боддир,
Тарк қилсанг, Бир Ўзи имдоддир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳаво-хавас, майда-чуйда орзу-илинжлар инсондаги бод — со-
вуқ шамол мисоли. Агар бу каби бемаъни орзу-хавасларни тарк
этмакни истасанг, ҳеч сўнгги йўқ ивирсиқ илинжлардан воз кеч-
моқчи бўлсанг, ушбу ҳолни Оллоҳ таъолодан пайғом — хушха-
бар, деб бил.

ШАРҲ

Инсон ҳар нечук ҳаво ва орзуи нафсни тарк этар бўлса, буни
бир маънавий мужда, бир абадий эҳсон деб билсин. Ҳаво ва
орзуи нафсдан фароват эта билмоқ учун бир тарафдан ўз ақлини
Раббоний зикр ва фикр билан ишғол айласин, бошқа томондан
нафсга муҳолифат қилиш баробарида инсонийлик вазифасини
асло тарк этмасин. Тарихан маълумки, нафс ва ҳавойи орзуни
йўқ қилиш ҳақида энг кўп сўзлаган ва энг кўп ёзган зот бу
машҳур Рум файласуфи Санкадур эди. Бироқ унинг фикри-зик-
ри рухониятдан маҳрум бўлгани учун бетаъсирлигича қолиб кет-
ди. Аслида эса, файласуфнинг ўзи ҳавойи нафсга қаттиқ берил-
ган зот бўлган экан...

Бугун эса бечора файласуфимизнинг орзу-хавасларини доғ-
да қолдириб кетадиган кимсалар тўзони ичида димикқан куйи
яшаётирмиз. Нафснинг оламшумул қудратини қарангки, бутун
башарият унинг ногораси садолари остида рақс туша бош-
лади.

МАСНАВИЙ

*Хуш бувад пайғомҳои Кирдикор,
К-ў зи сар то пой бошад пойдор.*

ТАРЖИМА

*Хуш эрур Оллоҳнинг пайғомлари,
Ким эрур пойдор онларнинг бари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳақ таъоло ҳазратларининг саодат белгиси бўлган пайғом ва
ишоратлари гўзалдир. Зеро, бу ишорат бошдан-оёқ, яъни аввал-
дан-охиригача пойдор — устувордир.

ШАРҲ

Ислом аҳли — мусулмонлар учун бир талай Раббоний ишо-
рат ва башоратлар бор. Биринчиси азиймуш шаън Куръондир.
Куръон қадрини оддий ақл воситасида идрок этмоқ маҳол, бироқ

унинг қудратли ҳукмлари ижросига жидду жаҳд этганларнинг қисмати олийдир.

Азиймуш шаън Қуръоннинг ҳар бир ибораси саломатликнинг буюк манбаъи, ҳар бир маъноси ниҳоятда теран уммондир. Ҳавойи нафси тарк этиб, шаръий вазифалар ижросига киришмоқ хиссининг инсон шуурида уйғониши муқаррар Раббоний пайғомдир.

МАСНАВИЙ

*Хутбаи шоҳон бигардад ғ-он киё,
Жуз киёву хутбаҳои анбиё.*

ТАРЖИМА

*Шоҳларнинг хутбаси ўтгай, фақат
Анбиёлар хутбаси қолгай абад.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шоҳлар зотига махсус бўлган хутбалари, азамат, раёсат ва давлатлари вафотлари баробарида мубаддал бўлади, яъни унутилади. Фақат анбиёлар азамат ва хутбалари мубаддал бўлмайди, боқий қолади (шарҳ қилинди).

МАСНАВИЙ

*З-он, ки пўши подшоҳон аз ҳавост,
Бори номи анбиё аз Кибриёт.*

ТАРЖИМА

*Чунки, шоҳлар хилъати ёлғиз ҳаво,
Анбиёнинг бор-йўғи — Кибриё.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Зеро, шоҳларнинг шаън-шавкати ҳаво, яъни дунёвий аҳволдандир. Анбиёнинг бутун йўл-йўриғи Кибриё, яъни Тангри таъолодандир.

ШАРХ

Жаҳондор шоҳлар ҳам бақо оламига рихлат айлагач, уларнинг зотига махсус бўлган нарсалар изсиз йўқ бўлиб кетади. Энг буюк подшоҳлардан қолса тўрт-беш равоқ, беш-олти макбара,

иншоотлар колиши эҳтимол. Бироқ улар ҳам ё зилзила ёхуд сўнгсиз жангу жадаллар касридан пайҳон бўлади. Аммо анбиёлар хикмати боқийдир. Хали фарзанди башардан бирор кимса мен фалон пайғамбардан-да ақллироқ ёхуд донороқман, деб даъво қилган эмас. Аммо бир-биридан чунон ҳам пурзўр ҳукмдорлар шу қадар кўпки, баъзан нахот ер уларнинг зуғумига абадан дош бера олади, деб ўйлаб қоласиз.

МАСНАВИЙ

*Аз дирамҳо номи шоҳон баркананд,
Номи Аҳмад то абад бармезананд.*

ТАРЖИМА

*Шоҳларнинг номи дирамҳадан кўчар,
Лек, Аҳмад номи боқий зикр ўлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шоҳлар вафотидан сўнг, уларнинг номи ақчалар ва тошлар юзидан кўпориб ташланади. Аммо, пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалоту вассаломнинг муборак номларини қиёматга қадар ёд этадилар.

ШАРХ

«Анбиёлар хотимаси» деб шарафланган саййидимиз Муҳаммад Мустафо солаллоҳу алайҳи вассалламнинг муборак номлари токи саждага бош қўйишга қурбли, қувватли, яккаю ягона муслмон қолгунга қадар зикр этилаверади. Инсон сувратида яратилмиш ва азалда буюкликнинг энг олий мартабаси ила мушарраф этилмиш зот — Раббоний пайғомларнинг сўнгги элчиси, башарият бошидаги сўнгги қуёш Муҳаммад алайҳиссалом «оламларга раҳмат қилиб» юборилган муборак бир зот. Парвардигор, нахот, бир зот бутун башарият учун қайғурса. Кези келганда ота ўз ўғлига, ўғил ўз отасига қайғурмайди-ку. Холбуки, у ҳам сувратан, зоҳиран одам! Биргина зот башарни энг тўғри йўлга солиш учун жон чекса! Дунёда йўлу йўлбошчи камми? Бугун дунёнинг чорак қисми Муҳаммадий йўлида юрибди. Кези келганда ота ўз фарзандини, фарзанд ўз жигарбандини йўлга сололмайди-ку! Оллоҳ иродасига муслимона бош эгиб, унинг барҳақ Расули йўлида юрган зотларнинг охирати хайрлидир. Бу дунёда йўл кўп. Хоҳ у йўлда, хоҳ бу йўлда юринг, манзил битта. Йўл сўнгини ўйланг. Манзилни унутманг. Манзил — битта.

МАСНАВИЙ

*Номи Аҳмад номи жумла анбиёст,
Чунки сад омад навад ҳам пеш аст.*

ТАРЖИМА

*Аҳмад исми анбиёлар номидир,
Чунки, юз келди ва тўқсон олдидир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Расуллар силсиласининг сўнги, Кибриё хабиби, Пайғамбаримиз (с. а. в.) муборак номлари жумла анбиёларнинг номларидир. Чунки юз адади ёдга олинди, тўқсон эса унинг олдида, яъни тўқсон юзнинг ичида.

ШАРҲ

Оламлар фахри Пайғамбаримиз (с. а. в.) ҳазратларининг шарофатли номлари илалабад ёд этилиши оқибатида, барча анбиёларнинг номлари ҳам боқий ва барҳаёт. Ушбу ҳикмат асбоби бу: шон-шавкат соҳиби бўлган анбиёларнинг буюк вазифалари илоҳий иродатни таблиғи ва ижроси эди. Расулимиз (с. а. в.) илоҳий қонунларини башар фарзандига дастур тарзида етқарур эканлар, жумла анбиёларнинг бу йўлда чеккан заҳматларини ҳурматлаб, тақдирлаб ёд этмокни буюрмишлар. Пайғамбарлар — Ҳақиқат элчилари ҳамма давру замонда Оллоҳ таълимотини одамларга етқармоқ шарафидан саодатманд бўлганлар. Бу йўлда улар чеккан машаққатларни тил билан баён айлашнинг имкони борми? Башарият тўфондек айқириб бораётган дунё саҳросида биргина зот қўлларини хавога чўзиб «Фа айна тазхабу!», «Қаён кетмоқдасиз?» деб бонг урса. Биргина зот. Олдинда айқирган-қутирган, маст-аласт оломон. «Қаён кетмоқдасиз?!» дейди бир хокисор одам. «Қаёққа?!» — дейди кўзларида қон чайқалган дахшат. «Онанг-никига!.. Йўкол!..» Дахшат қўлларини бигиз қилади. «Ким бу ивирсики!.. Гадой!..» дейди дахшат аҳли. «Йўқ, мен гадой эмасман! Мен сизларга юборилган Оллоҳнинг элчисиман! Мен сизларни огоҳлантирмоқчиман, холос. Чунки, сиз сур тортиб бораётган йўл сўнгида тубсиз чох бор. Битта қолмай барингиз маҳв бўлишингиз мумкин!..» «Йўл сўнгида чох!..» «Хэ-э, онангни. Йўл сўнгида маишат бор! Ўйин-кулгу бор! Рақс-сурур бор! Ҳамма-хамма нарса бор! Йўкол, кўз ўнгимиздан гадойвачча!..»

Дахшат саҳрони сиқувга олгандек тирсиллайди, жириллайди, депсинади, қайт қилади, бўқиради ва гурос билан йўлда давом этаверади...

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Таббат яда Абий Лаҳабив

ватаб (Ҳалок бўлди Абу Лаҳабнинг икки қўли ва ҳалок бўлди унинг ўзи ҳам).

Тафсир: Абу Лаҳаб Абдулуззо бин Абдулмутталиб ҳазрати пайғамбарнинг (с. а. в.) амакиси эди. Бироқ ўзининг шақоват ва куфри туфайлидан ҳазрат Пайғамбарга қаттиқ душманлик қиларди. Ҳазрат Расулulloҳ умумий ижтимоиёт орасида одамларга илоҳий пайғомни етказур маҳалларида Абу Лаҳаб ул зотни тошбўрон қиларди. Ҳазрат Пайғамбарнинг оёқлари жикка қонга беланиб кетар, бироқ Оллоҳ каломининг зикридан тўхтатмас эдилар. Абу Лаҳаб дерди: «Эй одамлар! Муҳаммаднинг гапларига қулоқ солманглар. Зеро, у ёлғончидир!» Баъзида дерди: «Муҳаммад бизга ўлимдан сўнг тирилишни ваъда қилмоқда. Бўлиши мумкин эмас. Бу ҳақиқатга хилоф!» Сўзлари сўнгида эса қўллари чўзганча хитоб қиларди: «Сиз, эй ҳар икки кафтларим, синингиз. Мен сизларда Муҳаммад ваъда қилаётган бирор нарса ни кўрмайман!...». Кунларнинг бирида ҳазрат Пайғамбар (с. а. в.) Сафо тоғига кўтарилдилар ва одамларни жам қилдилар. Бағоят таъсирли сўзлар билан уларни ислом динига даъват қила бошладилар. Абу Лаҳаб ҳам ўша ерда ҳозир эди. У деди: «Эй барбод бўлгур, бизни шунинг учун бу ерга тўпладингми?...» Уламо Соҳиб Рухулмаъонийнинг ривоят қилишича, Абу Лаҳаб ҳазрат Пайғамбарга отмоқ учун қўлларига тош олади. Абу Лаҳабнинг жаҳолати зўрайгандан-зўрайиб борди. Қачонки, уни илоҳий азобдан огоҳ этсалар, менинг мол ва авлодим шу қадар кўпки, ҳар қандай азобдан кутилиб кетаман, дерди. Унинг аёли Умми Жамил ҳам Пайғамбаримизнинг ашаддий душманларидан эди. Абу Лаҳаб ёққан гулханга бу аёл ўтин қаларди.

Ушбу сурада ҳар иккисининг ниҳоят илоҳий азобга гирифтор бўлиши баён этилади. Абу Лаҳаб эмас, кимда-ким, хоҳ эр, хоҳ хотин, хоҳ қариндош, хоҳи бегона бўлсин, Ҳаққа нисбатан душманлик камарини боғласа, залолатга учрайди, хор-зор бўлади. Пайғамбарнинг яқин қариндоши бўлса ҳам Абу Лаҳаб ва унинг хотини илоҳий жазодан қочиб қутулолмади. Қўллари хавода силкиб, лофлар урган, ўз қудратидан ғоят ғурурланиб, Худонинг маъсум ва муқаддас Пайғамбарига қўл кўтарган Абу Лаҳабнинг қўллари синди, хор-зорликда маҳв бўлди.

«Лаҳаб» маккий суралардан. Бадр ғазвасидан етти кун ўтгач, Абу Лаҳабнинг жисмида даҳшатли жароҳат пайдо бўлди. Бу оғир касалликдан ваҳимага тушган аҳлу аёли уни уйдан бир овлоқ даштга чиқариб ташладилар. Шундай қилиб, хор-зорликда оламдан кўз юмди. Уч кунга довури биров жасаднинг яқинига йўллай олмади. Уч кун ичида бадан гўшtlари тўкила бошлади. Сўнг бир неча ҳабаш ҳаммоллар чуқур қаздилар ва жасадни чўпга илиб чуқурга ташлаб, тош билан тўлдирдилар... Ҳақиқат йўлларига чақир тиканлар тўшаб, олов тўсиқлар алангасини лангиллатган Абу Лаҳабнинг хотини ҳам илоҳий жазога гирифтор бўлди.

КУЁННИНГ МАКРИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Дар шудан харгӯи пас таъхир кард,
Макрҳо бо хештан тақрир кард.*

ТАРЖИМА

*Кеч қолиб борди қуён шер сориға,
Йӯл бўйи сайқал бериб ўз макриға.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон ҳузурига йӯл олган қуён ҳийла муддат кечикиб борди. Йӯл-йӯлакай арслонга нисбатан қўллаш лозим бўлган ҳийлаларини астойдил пишитди, яъни тақрир қилди.

ШАРҲ

Водий аҳлига мансуб бўлган кимса арслонга қиёс қилинган зот қошига йӯл олган кезида унга нисбатан ишлатилиши лозим бўлган макр ва ҳийлаларини миясида пишитиб, зеҳнида қайта-қайта жонлантириб борди.

МАСНАВИЙ

*Дар раҳ омад баъди таъхири дароз,
То ба гӯши шер гӯяд як-ду роз.*

ТАРЖИМА

*Йўлга тушди таъхир айлаб ҳўб дароз,
Токи шерга сўйласин бир-икки роз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қуён шер қошига пинҳон икки оғиз роз айтиш мақсадида узоқ кечикиб йӯл олди.

ШАРҲ

Золим интизор. Водий аҳли таҳликали жунбушда. Лукма бўлиши лозим бўлган қуён ҳийла урчуғини йигираяпти. Охири

нима бўлади? Худо билсин. Бир урвоқ жон мен ҳаммангизни бу мустабид қўли остидан озод қиламан, деб чираниб ётибди. Водий аҳли ҳайрон. Золим кўзлари кизарган сайин кизариб, жаҳли олов бўлиб бормокда...

МАСНАВИЙ

*То чи оламҳое дар савдой ақл,
То чи бопаҳност ин дарёй ақл.*

ТАРЖИМА

*Бу ақл савдосининг дунёлари,
Бу ақл дарёсининг паҳнолари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ақл савдосида, унинг туб-тубларида не-не оламлар бор. Бу ақл дарёси нечорли вусъатли.

ШАРХ

Мавлоно ҳазратлари ушбу байт ва куйида келгувчи байтларда бир ориф тилидан ўз мақсад-муддаоларини баён этадилар. Ҳақиқатда, ақлнинг ниҳоятсиз бағрида — дарёсида нечоғли сир-ас-рорлар, ажойиботлар, сонсиз-саноксиз ҳукму ҳикматлар бор. Дунёда одам боласига инъом этилган руҳониятдан ташқари ақл каби манфаатли ҳеч нарсa йўқдир. Ақл моддий ва маънавий олам ўртасидаги бир маҳалдир. Ақл ўз қудратига ноил бўлмоқ учун ҳам рух файзидан, ҳам баданнинг интизомидан улуг ҳисса олади. Комил ақл ҳам руҳоний олам ва ҳам жисмоний оламга хизмат қилиб, икки дунё саодатига ноил этади. Ақл улухияти ва маънавий ҳақиқатлари билан инсоният жамиятининг буюк руҳий табақаларини пайдо қилиб, дунёвий ишларга интизом истехсол қилади ва уни ижро этади. Инсонлардан жисман миллиёнларча қарра қудратли бўлганларда ақл нури ва гавҳари йўқ. Ақл соҳиб бўлган инсон саодат ва абадиятга ковушади. Ақл бордирки, бир онда дунёларни сайр этади. Ақл бордирки, самовий жисмларнинг ҳаракат даражалари ва суратларини кашф этишдан ташқари, уларнинг ўзаро муносабатларини ва вазнларини тайин этишда истеъдодини ишга солади. Ақл бордирки, ўзи кўринмаса-да, барча нарсаларни кўра билади.

Ақл Оламлар Парвардигори томонидан фақат одам боласигагина берилган буюк бир неъматдир. Бу муждани тотли-тотли неъматлар яратишга сарфлаётганларнинг бир ёнида, уни одам боласини Ер юзидан супуриб ташлаш мақсадида ишлатаётганлар, унинг ёнида эса буюк ақлни фақатгина тамаки тутатишга сарф этаётганлар ҳам бор...

МАСНАВИЙ

*Суврати мо андарин баҳри азоб,
Медавад чун косаҳо бар рӯи об.*

ТАРЖИМА

*Жисмимиз ушбу азоб дарёсида
Чайқалар худ косалар сув юзида.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жисмимиз, сувратимиз бу азоб дарёси — оламда сув юзида калқиб юрган косалар мисоли.

ШАРҲ

Жисм — сув сатҳида қалқиб турган коса. Нега айнан коса? Нега тараша, хода, пўкак, латта-лутта эмас? Айни коса. Сув юзида ичи бўм-бўш коса. Уни мавжлар чор атрофга иткитади, чайкатади, коса гир айланади. Тараша охир чўкади. Латта-лутта ҳам қаёққадир илиниб-юлиниб йўқ бўлади. Биз ҳам шундай бўш косамиз. Ҳаёт дарёсида чайкала-чайкала оқиб бораётган коса. Эй косалар, нимкосалар, бўш косалар... Ҳали-ҳозир мавж бир шаппатилайди-да, биз бу азоб дарёси тубларига шўнғиймиз.

МАСНАВИЙ

*То нашуд пур бар сари дарё чу таишт,
Чунки пур шуд таишт дар рӯй ғарқ гаишт.*

ТАРЖИМА

*Токи қондай тўлмаса бу косалар,
Чўкмагай у, беҳуда талвасалар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Токи сувратимиз косаси ҳақиқий ақлнинг ҳаёт суви билан тўлмагунга қадар зоҳиран сув юзидаги коса қалқиб, чайкалиб, ўйнаб тураверади. Қачонки, бу коса ҳақиқий ақл ва ишқ билан тўлар экан, бу азоб дарёсининг тубидаги ҳақиқий ҳаёт оғушига ғарқ бўлади.

ШАРҲ

Инсон боласи фоний ҳодисалар билан машғул экан, зоҳиран ақл дарёси юзида сузади ва назари тушган нарсаларга алданади.

Зохирида эса одамни маънан майиб этгувчи ҳодисалар тўлиб-тошиб ётибди. У ўзи сезмаган ҳолда бизга берилгани шу экан-да, дейди-да ҳаёт деб билган балчиқзорга боши билан шўнғийди. У зоҳирий ҳодисалар, яъни нафс жаноблари ҳукм юргизаётган одамлар жамоасини «ҳаёт» деб гумон этади. Чайкалади. Яшашни истасанг чириллаб айланишни ўрган, дейди устозлар. Ўзи азалда Мутлақ Азал қуриб қўйган дунёни қайта кура бошлайди. Қураве-ради. У куради, бу ёқдан ағдарилаверади. Агар Оллоҳ дунёдаги жамийки махлуқларга ҳам ин қуриш эҳтиёжини берганда, олам-да илонлар шаҳри, фил ва арслонларнинг штатлари пайдо бўлар-ди. Одам сўнгги асрларда ўзига, ўз яқинларига эмас, атрофига, ўз вужуди деворларига кўпроқ эътибор бера бошлади. Масалан, ҳеч бир аёл ҳатто онасига ҳам ўзига эътибор берганчалик эъти-бор қаратмайди. Бирор эр ўзи қураётган бошпанага берган эъти-борини фарзанд ёхуд аёлига бермайди. Онасининг, хотинининг ҳасратида ўлибди, деган гапдан кўра, уйига ўт тушиб, бутун молу дунёси ёниб биттач, юраги таққа тўхтабди, деган гапларни кўп эшитиб қоламиз. Бунинг ҳаммаси зоҳирий ақл — бўш коса-нинг жилвалари. Сув юзида қалқиб юрган бўш косаларнинг ла-болаб сувга тўлиши ҳар бир инсоннинг инон-ихтиёрида. У истаса машаққат билан бўйин бергувчи ақлни топади. Бир оз машаққат-дан кочса, ақл унга тутуруғини ҳам кўрсатмайди.

МАСНАВИЙ

*Ақл пинҳонасту зоҳир оламе,
Суврати мо мавж ё аз вай наме.*

ТАРЖИМА

*Ақл пинҳон ҳамда зоҳир олам у,
Аксимиз — мавждир ва ё ундан нам у.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ақл пинҳон ва зоҳир бир оламдир. Бизнинг сувратимиз мавж ёхуд унинг намидир, яъни мавждан ҳосил бўлган нам-ликдир.

ШАРҲ

Ақл зоҳиран манзур бўлмайди. Зоҳир кўзи билан кўринган олам моддийдир. Моддий олам ақл дарёсининг мавжи, балки бутун мавжудот ҳам ёлғиз мавжнинг нами кабидир. Икки навъ ақл мавжуд. Бири Ақли кулл. Бу — нури Раббоний. Унинг таъсири билан бутун мавжудот ва жисмлар олами интизом касб этади. Иккинчиси инсоний ақл. У Ақли куллнинг бир заррасидан ҳосил бўлади.

МАСНАВИЙ

*Ҳар чи суврат мевасилат созадаш,
З-он василат баҳр дур андозадаш.*

ТАРЖИМА

*Ҳар нечук суврат агар у соз этар,
Ақл уни айлар ўзидан рад-бадар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар бир суврат ўз хоҳиши билан бошқа бир сувратга айлан-са, ёхуд бошқа бир шаклга ўтса, Ақли кулл уни ўзидан йироқ-лаштиради.

ШАРҲ

Ҳар кимки ақл дарёси ҳукмини, руҳоний ҳақиқатни ва маъна-вий таъсиротларни ҳис қилмай, анвойи моддий мавжудият ва воқеликка ёхуд ёлғиз жисм ва моддага эътибор берса, бундай инсон ақл ва руҳоният дарёсидан маҳрум бўлади.

Ақли куллнинг қудратига кўникиб, бора-бора ҳатто унинг борлигини ҳам ҳис қилмай қўйган инсон ақли жузъга бўлган эътиборини ҳам унутади. У хайвонсифат сезги — инстинкт ёхуд одат-кўникмалар ҳукми остида яшайди. Бугун Оврупонинг тенг ярмини тўфон босиб, қолган қисмига сел ёғса, бу инсоннинг Ақли кулдан ғофил эканини англатади. Зеро, эртага сайёралар ўз ўрнидан кўпиб, бир-бировининг ҳаракат ўзанига келиб қўшилса, мавжудот «Янги Нух тўфони» остида қолса нима ҳам қила оларди?

Итдан қочгани жой тополмаганидек, бу оламшумул жазодан яширина оладими? Ақли кулли унутиб, ўзи билган сувратга қираётган инсон боласи эртага нима бўлишини билмайди-ку. Мавлоно ҳазратлари Ақли кулли унутиб, ўзини ожиз ва хира ақли-ни «шамси олам» деб гумон этаётган инсонни огохлантириб дейди-ки, сен ўз билганингча иш тутиб, Ақли кулл қонуниятларини топтасанг, ёхуд назар-писанд қилмасанг, у сени ўзидан йироқ-лаштиради.

МАСНАВИЙ

*То набинанд дил диҳанда розро,
То набинанд тийр дўрандозро.*

ТАРЖИМА

*Токи билмас дил ким у розлар берур,
Токи билмайдир камон отганни тир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кўнгил роз сохиби, ёхуд роз берувчи Ҳақ таъолони танитай қолади, камон ўки камончини кўрмагани янглиғ. Оллоҳ субҳона-ху ва таъолонинг жалолияти ва ҳақиқатини унутган банда ҳам Ҳақдан олис-олисида, яъни ғафлатлар ва жаҳолатлар қаърида қолиб кетади.

ШАРҲ

Рухоният ва моддийётнинг ҳаракат ҳамда таъсироти Ҳақ амри билан рўй беришини кўра билмаган инсон нодондир. Зеро, Холиқи ламязал инсонга бир томондан ақл каби мунаввар нурни эҳсон этди. Бошқа томондан Ўз ҳақиқатининг таблиғи учун илм-урфон манбаъи бўлган пайғамбарларини юборди. Бу ҳақиқат неъматига қарши борган мункирлар Кибриё адолати, саодати ва марҳамати доирасидан хорижда қолади.

Атрофимизда у йилдан бу йилга Ўз Эгасини бир марта ёд этмаса-да, Қайсар ё Қорундек яшаётганлар бор. Ёлғон эмас, қаердан келиб, қаерга бораётгани тушига ҳам кирмаса-да, Мағриб билан Машрикни гир айланиб чиққанлар бор. Сихат-саломат, тўқ, лорсиллаган, бақувват. Ёлғон эмас. Буларнинг ҳаммаси рост. Аммо, энг дахшатли рост шуки, бундай инсонлар Ўз Эгасини унутганлар. Ва Эга ҳам уларни унутган.

Бу Унинг илоҳий ваъдаси...

МАСНАВИЙ

*Аспи худро ёва донад в-аз ситез,
Медавонад аспи худ дар роҳ тез.*

ТАРЖИМА

*Отини лоғар билар-да жаҳл ила,
Йўрттирар йўлларда, йўллар — силсила.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ғофил одам от устида экан, уни лоғар деб гумон этади ва шиддат билан йўрттиришга зўр беради.

ШАРҲ

Рухоний таъсиротдан ғофил, рухониятга мункир ёхуд рухнинг мавжудиятига қойил бўлса-да, ўзини илоҳий файздан бенаиб, деб гумон этган кимса, отга миниб олган ва оти йўқлиги даъвоси билан, ёхуд жониворнинг лоғарлигини баҳона қилибми уни зўрлаб олға кичаётган одамга ўхшайди. Бу кимса ўзининг

хам руҳи боқий экани, бу руҳ воситасида ақл ва бадани ҳаракат этаётгани қуёш каби равшан бўлса-да, руҳни инкор этади ёхуд руҳ хорижда (ташқарида) деб гумон қилади. Бундай нодонлик ва қабоҳат инсонни таназул чоҳига итқитади, илоҳий ҳикматдан бенасиб қилади, охир-оқибат маънан кўр, жисман абгор тарзда оламдан ўтиб кетади.

Хаётда биз сифинган «дохийлар», «машҳур зотлар» ҳам ухлайди, чучкиради, ичбуруғ ёхуд бавосил бўлади. Улар ҳам оч қолиши, тушида босинқираши, зўр келганда ариллаб йиғлаши мумкин. Бандадан санам яшашнинг оқибати хунук. Шу боисдан тиланчига ҳам Оллоҳнинг буюк бир кашфиёти деб қаралса ва унинг руҳий булоқлари кўзи очиб юборилса, у мухтарам бир зотга айланади. Оллоҳ одамни баробарлик — тенглик асосида яратди. Ҳеч кимга икки бош, тўрт тил бергани йўқ. Бу либослар билан ҳашаматли тахтни одам ўйлаб топти. Модомики, одамнинг қўлида экан, уни ўзгартириш ҳеч гап эмас. Буни сиз ҳам қила оласиз. Айтайлик, ўзингиз қаттиқ суйган либосларингизни кўчанинг нариги юзидаги чувринди «дўст»ингизга беринг. Хотинингиз, ўғил-қизингиз, қўшнингиз, умуман, ҳамма шу ишни қилсинчи!.. Сиз бу ишни қилоласиз... Мадрасами, маориф тупроғини ялаган, олам ва уқбодан огоҳ бир зоти киром унинг қошида тин олиб, шайх Абутолиб Нахшабийдек оталарча бошини силаса, руҳониятининг милт-милт сўнаётган пиликларини тебратиб юбориб, уйғотса, унинг оламга нима сабабдан келганини пора олмасдан бир валий сифат англатса, дунёда пасту баланд деган тушунча қоладими?..

МАСНАВИЙ

*Аспи худро ёва донад он жавод,
Асп худ ўро кашон карда чу бод.*

ТАРЖИМА

*Отини лоғар гумон айлар у зот,
От эса элтар уни гўёки бод.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ўша жувонмард ва соддадил остидаги тулпорини лоғар деб гумон этади. Ҳолбуки, шўрлик жонивор уни бод каби учуриб борапти.

ШАРҲ

Бу байтда соддадил ва ғофил бир инсоннинг ҳолати таҳлил қилинмоқда. Модомики, руҳ ва унинг файзбахш неъматларини

моддий жисм каби қўл билан тутиб кўришнинг имкони йўқ экан, баъзи бир соддадил инсонлар уни ё мутлако йўқ, ёхуд ўзига насиб қилмаган деган ғоят бадбин ҳаёл билан яшаб ўтиб бораверадилар. Биз юқорида худди шу нуктага тўхталиб, руҳи «пинҳон» кимсани ҳам «тирилтириш» йўллари ҳақида гапирган эдик. Тарих қошида 1400 йил ҳеч гап эмас. 1400 йил, яъни «асри саодат»гача бўлган жоҳилият даврини эслайлик. Худонинг барҳақ Расули мутлако зулмат қаърида қолган инсонлар қошига нур олиб келгунга қадар бўлган давр манзараларини ҳаёлимизда жонлантирайлик.

«Қуръони карим»да жоҳилият даври ҳақида шундай марҳамат қилинади:

«Зоҳарол фасаду фил барри вал баҳри бима касабат айдиннаси». «Одамларнинг қилмишлари сабабли қуруқликда ҳам, денгизда ҳам (турли) офат-балолар юз берди» («Рум» сураси, 41-оят).

Бу ояти карима араб мушриклари, яҳудийлар ва насронийларнинг ижтимоий ҳаёт тарзини, ўша пайтлар дунёнинг ҳар томонида фасод ҳукм сурганини билдиради...

«Ҳа, ер юзини зулмат эгаллаган, инсонларнинг руҳ, эътиқод ва хатти-ҳаракатлари ҳам бузилган эди. Дунё зулм, истибдод, жаҳолат дастидан инграрди гўё. Фақатгина араблар эмас, бутун инсоният моддий ва руҳий изтироблар ичида қийналар, қутулиш, нажот йўлини қидирар эди. Тарих халигача фасод авж олган бундай бир даврни бошдан кечирмаган...» (Зақон Кўнрапанинг «Пайғамбаримиз ва ашараи мубашшара» китоби-дан).

Жоҳилият даври одамлари ҳам ўзи минган отни лоғар деб гумон қилган ва дунёнинг сон-саноксиз кўча-кўйларига ўзини урган, омадсизлиги, ожизлигидан ғингиб, ҳамма ёқни саситиб юрадиган «чавандоз»га менгзайди. Ҳазрат Румий даҳоси нурлари билан ёришган инсон қисматининг бу хилват чоҳларини кўринг. Ақл том устида ё остида қолган эмас, руҳ қўшиникида ё омборхонада эмас, вужуд дарахт шоҳида эмас, ўзимизда, фақат ўзимизда бўлгани ҳолда «тулпор»дан нолимоқ жоизми? Ҳеч бир тошу тарози билан ўлчаб бўлмайдиган, бутун дунё гавҳарлари эвазига ҳам сотиб олиш мумкин бўлмаган бу илоҳий неъматлар қадрига етамизми? Бошимизни сочлар даласига, вужудимизнинг тенг ярмини емакхонага, тенг ярмини емакхона хизматкори вазифасини бажарувчига айлантирсак, сўнг соат милларини шамол тезлигида ҳаракатга келтирсак, демак, бутун умримиз (яъни Оллоҳ берган бу буюк неъмат) фақат бир марта соч қиртишламоққа ва бўкиб овқат емоққа етар экан, холос. Бу нечук девоналик бўлур эди...

МАСНАВИЙ

*Дар фиғону жўстужў он хийрасар,
Ҳар тараф нурсону жўён дарбадар.*

ТАРЖИМА

*Нолаю афгон чекар у беҳабар,
Ҳар тараф ургай ўзини сарбасар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ўша ғофил ва шошқин зот фиғону нола чекиб, ўзини ҳар томонга уради, дарбадарларча тентирайди.

ШАРҲ

Худонинг ерга муқтадир ва пойдор этиб юборган забардаст халифаси мустақийм ва ҳақ йўлдан чалғиб кетди. Даҳшатли ўп-қон ҳосил бўлди. Одам ва унинг мукаррам руҳи ўртасида «беғоналик девори» қад кўтарди. Пайғамбарона қудратга эга бўлиши мумкин бўлган, Ҳақ таъоло илоҳий ваъдаси билан мукаррам қилган Одам ночор ва нобакор махлукка айланди. Аждодларини маймун қавми, ўзини қандайдир бир моддалар мажмуъи деб оху фиғон чекаётган ношуд кимса ҳар қандай тубанлик ва ғаламис-ликдан тап тортмайди. Руҳ вужуд ғорида пинҳон, ақл сунъий тўсиқлар ортига тушовланган бир жонивордек ташлаб қўйилса, одам одамлигини унутади. Бордию уни шу куйга солганлар одам эмаслигини таъкидласа бунга ҳам ишонади.

Инсоният тарихида бундай ҳодисаларнинг саноғи йўқ. Айтиш мумкинки, бутун тарих айни шундай ҳолатларнинг гоҳ у, гоҳ бу шаклда кўринишидан иборат. Одам тарих деган энг оғир бир дostonни бошлар экан, «қуллик» даврига алоҳида тўхталади. Бу шармандалик инсоният тарихий тараккиётида янги бир давр, деб эътироф этилади.

Мавлоно ҳазратлари асли ўзи ўзида бўлган, бироқ маънавий сўқирлиги боис ҳатто ўзини ҳам кўришга ноқобил бўлган зот ҳолатини ғоят бадих ва сарих ифода этмоқдалар.

МАСНАВИЙ

- *Он ки дуздид аспи моро гў, ки кист?..*
- *Ин чи зери рони туст, эй хўжа, чист?..*

ТАРЖИМА

- *Отимизни ким ўғирлаб кетди, ҳей?*
- *Сонинг остиндаги недир, хўжам-ей?..*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

«Отимизни ким ўғирлади?». Бу савол юқорида таърифи берилган бир ғофил, худобеҳабар тилидан баён этилмоқда. Унга жавобан оқил зот дейди: «Сонинг остидаги нарса нима?»

Хайвон остингда, яъни рух ичингда, ўзингда. Бироқ сен уни йўқ, деб гумон этаяпсан. Ҳатто бунга ишонаяпсан ҳам...

Шундай ўз-ўзича довдираб, ўзини ўзга ёқлардан беҳуда қидириб юрган кимсага бир ориф хитоб этиб дейди: «Сенинг тирик-лигинга сабаб, яъни ҳаёт майдонида ушлаб турган, нутқ ва тафаккур бахш айлаган Яратганнинг файзи, яъни руҳи равон эмасми?»

«Саодат асри» қуёшининг илк шуълалари эндигина Хиро (Нур) ғорига инган ва Осмон яна Ерни ўзи идора қилишга бошлаган кезлар. Юқорида таърифлаганимиздек, «куллик»ни инсоннинг муқаррар қисмати деб билган Худонинг Зуайб исмли бир бандаси ногаҳон рисолатпаноҳ даъватларини эшитиб, иймон нурига мушарраф бўлади. Иймон уни тирилтиради. Яъни унда азалда мавжуд бўлган рух уйғонди. Бошида қамчи ўйнатган, муттасил яғир товон-тепкиси билан сийлаган, билгани бадмастлик, қўйни тўла чўри саййидлар ҳам унинг ўзига ўхшаган одам эканини, Оллоҳ саййидни ҳам, сайисни ҳам баробар қилиб яратганини англаб етди. Тўғриси, Оллоҳ қонунларини замин бўйлаб ёйишга бошлаган энг сўнгги Элчи киприклари қавилган қўзини очиб, лаби тушовлаб ташлаган тилини ечиб юборди. Бадани бўйлаб рух мавжлари шаффоф сув пуркади. Зуайб Оллоҳни таниди. Зуайб Оллоҳга ошиқ бўлди.

Сиз ҳам, эй меҳмон, мудом сақич сотиб, тамаки ва талқон пуллаш учун келмагансиз!? Бинобарин, сиз сақич, тамаки, талқон учун яратилмагансиз!

Сиз ҳам, эй меҳмон, иззатингизни билинг. Иззатингиз — уч кун...

МАСНАВИЙ

- *Оре, ин асп аст, лекин асп ку?*
- *Бо худ ой, эй шаҳсувори айбжў?..*

ТАРЖИМА

- *Тўғри, бу отдир ва лекин от қани?*
- *Шаҳсувор, ҳушёр торт, қўй, нағмани...*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

«Тўғри, бу от. Лекин у қаерда?» (Ғофил кимса мажнунона кайфиятда ўз-ўзини инкор қилмоқда). «Эй моҳир чавандоз (дейди унга ориф), ҳушёр торт!...»

ШАРҲ

Сиз унга Рух, унинг ҳақиқати ҳақида гапирсангиз. У тасдиқ этади, бироқ ниҳоят, руҳнинг ўзи қани, деб талмовсирайди...

МАСНАВИЙ

*Жон зи пайдой ва наздикист гум,
Чун шикам пуробу лаб хушке чу хум.*

ТАРЖИМА

*Жонки, пайдову ёвуқдир йуқдир,
Лаб қуруқ, қориндаги сув чун хумдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Одамий жон камоли зухур ва қурбатидан гизли ҳамда пинхон. Одамийзод бир хум каби. Унинг ичи сув билан тўлдирилган, таши қуруқ.

ШАРХ

Кўз ҳар нарсадан якин экан, камоли қарибияти — якинлиги важхидан инсон уни, хатто кипригини кўролмайди. Бадан сув тўлдирилган хумга ўхшайди.

Унинг ичи тўла сув. Таши қуруқ. Бадан жоннинг ҳаётбахш суви билан тирик. Бироқ ботинлиги, яъни пинхонлиги туфайли айрим ғофил кимсалар зоҳирий жиҳатларгагина қаттиқ боғланиб қоладилар. Ақлий ва руҳоний басийрат моддиёт пардаси билан тўсиб қўйилади. Одам маънан кўрга айланади. Дунё ва уббосини барбод этади.

Моддапарастни ҳам тушуниш мумкин. У ботиний — яъни пинхона нарсани кўролмайди. У ҳамма нарсани, бор мавжудотни бармоқлари билан пайпаслаб, турткилаб, нуқиб кўриши керак. Бу ўринда, албатта, кўзлари, лаблари, яъни жамийки сезги аъзолари бир сидра ўшал пинхона нарсани, нима бўлишидан қатъи назар, том маънода ҳис қилиши, энг ками тасаввур этиши зарур. Ахир, у моддапараст-ку. У буни ҳеч қачон инкор ҳам этмайди. Дунёда уларнинг на сон, на саноғи бор. Яъни ҳамма давру замонларда зоҳирий инқилоблар тўзони одамзод боши устида тўзиб турган.

Энди, бундай совук ва қаттиқ ақл соҳиблари билан руҳоният, ботиний ходисалар ҳақида баҳслашиб бўладими? Қўлингизда ашёвий далилингиз бўлмаса!

Бизнинг далилимиз — Қуръон. Бу буюк калом ўзининг биринчи саҳифаси, яъни иккинчи — «Бақара» сурасининг дастлабки оятларида жумбокни ҳал этади. Чунончи, «Йўъминувна бил ғойб...» дейди ҳаммамизни — моддапарастни ҳам, руҳпарастни ҳам халқ этган Оллоҳ таъоло. Яъни, «Ғайбга (пинхон, яширин оламга) иймон келтирадилар...»

Иймон келтирадилар. Алчайин ишонадилар, гумон этадилар, маъқуллайдилар, қўшиладилар, тасдиқлайдилар эмас, «иймон кел-

тирадилар». Демак, Оллоҳ таъолога инонган одам, ғайбга иймон келтириши муҳаққак. Бироқ, аслида, «ғайбга иймон келтириш» учун яроғу аслаҳалар билан «ясаниб» курашиш шарт ҳам эмас. Қолаверса, бунинг учун унақа жуда теран ақл ҳам керак бўлмайди. Хўш, унда нима керак бўлади? Қандай қилиб, бир думалатиб, бутун башариятни «рухпараст» қилиш мумкин.

Жавоб жуда оддий. Бугун, яъни ғоят оғир мафкуравий исёнлар ниҳоясида ҳамма, таъкидлаймиз, ҳамма оламу одамни яратган буюк бир Ақл — у Абсолют Онгми, Мутлақ Рухми, нима деб аталмасин — борлигини тан олади. Ҳа, тан олади. Бордию яна қаёқдадир, кимдир тан олмаётган бўлса, нима қилардик, бундай зотга нисбатан шубҳа билан қарашдан бошқа чорамиз йўқ. Аммо, тан олишнинг ўзиёқ ғайбга инонмоқдан бошқа нарсасиз...

МАСНАВИЙ

*Кай бубиний сурху сабзу фурро,
То набиний пеш аз ин се нурро.*

ТАРЖИМА

*Кўрмагайсан ол, яшил ҳам мурни,
Кўрмасанг ундан бурун гар нурни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Аввало нур не эканини билмасанг, нурни аслида кўрмаган бўлсанг, қизил, яшил, қора ва ҳоказо рангларни қаёқдан кўра билардинг.

ШАРҲ

Рангларни кўриб турган кимса, агар у ғофил бўлса, ушбу рангларни кўрмак учун қуёш ёхуд шамъ нурига муҳтож эканини билмайди. Рухониятдан беҳабар инсон руҳоний, алаҳхусус, Тангри таъолонинг сон-саноксиз моддий ва маънавий файзини кўриб турса-да, зехнининг қоронғулиги боисидан ҳеч нарсани англамайди. Албатта, барча яхшиликларни ё бирор «улуғроқ катта халқ»дан, ёхуд аммасининг эридан, деб билади-да, унинг оёғини яламоқдан беҳузур бўлмайди. Астойдил яламоқда бардавом бўлади.

Қудсий ҳадис. «Ябна Адама, аснанука қод маллат мин наъмаи ва лисанакун ла тамаллу шакваи». (Эй, Одам фарзанди, мен яратган неъматларни еб-еб тишларинг малолланиб чарчаб кетди-ю, лекин менинг шикоятимдан тилинг ҳеч чарчамайди).

Бу самимий миннатни тингланг. Ётиб еб тоғларни чарчатдик, узаниб ичиб дарёларни қақратдик, минг турли махлукнинг аксарият қисмини ҳазм қилдик. Беминнат таом ҳазмида давом этаймиз. Бироқ бу неъматларнинг асл соҳибини бир бор бўлсин ўйлаш-

га, унинг шукронаси учун бир неча лаҳза пешонамизни саждага босишга ярамаймиз. Бу ҳам етмаганидек, ношукур ва носипослик қиламиз. Бир кун туз ичган жойга қирқ кун қуллуқ қилишни уддаласак-да бутун авлоду аждодимиз келиб, яшаб, тунаб яна шом қоронғусидами, субҳи содиқдами кетиб қолган муқаддас Мулк ва унинг Моликини танитаймиз. Дарвозасини тепиб кирамиз-да тарақлатиб ёпганча чиқиб кетаверамиз...

МАСНАВИЙ

*Лек, чун дар ранг кам шуд ҳуши ту,
Шуд эн нур он рангҳо рӯйиши ту.*

ТАРЖИМА

*Лек, чун ранг бирла учса ақлу ҳуш,
Нурни ранглар айлар охир пардаиш.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Лекин, бордию ранглар кўзларингни қамаштириб қўйсалар, ранглар ақлу ҳушдан мосуво этсалар, табиийки, бу ҳолат ҳақиқий нурнинг моҳиятини зоҳиран йўқ қилади.

ШАРХ

Одам фарзанди зоҳирбин ва сувратпараст. Унда бутга мойиллик ҳам зоҳирбинликнинг оқибати. Бироқ жамийки махлуқотнинг Холиқи — Яратувчиси бўлган Зот унинг табиатини тўлатуқис билади. Шундай огоҳлантиради: «Я бани Адама, инний ла анзуру ила суварикум ва амваликум, бал анзуру ила қулубикум ва аъмаликум». (Эй Одам фарзандлари, мен сизларнинг хусну сувратларингга ва молу-дунёларингга боқмасман, балки дилларингга ва қилган амалларингга боқурман).

Мен ва сизнинг зоҳиримизга, яъни ташки сувратимизга маҳлиё бўлмоғимиз махлуқнинг заиф ва ғофил амали. Пасткаш зотлар ҳамиша одамнинг ташига боқибгина ўз муносабатлари итига сўнғак ташлайдилар. Бу ит ё сизни гадо гумон қилиб копади, ёхуд шох гумон қилиб оёғингизга ётади.

МАСНАВИЙ

*Чунки шаб он рангҳо мастур буд,
Пас, бидидӣ дидӣ ранг аз нур буд.*

ТАРЖИМА

*Чунки тунда ранглар мастурдир,
Ранг қаёқда, боқки аввал нурдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тун қуюлиши билан ранглар яширинди. Рангни кўра билмок учун нур, аввало куёш нури зарур экан.

ШАРҲ

Жамийки ранглар куёш шуъласидан ҳосил бўлади. Масалан, ок рангли ашё моҳиятига кўра куёш шуъласига таъсир эта билмайди. Аксинча, лозимича кўрсатади. Қора рангли ашё эса нурни тўса олади. Турли-туман ашёлар ўз табиатларига кўра, куёш шуъласини анвойи тарзда кўрсатади. Чунончи, кирмизи, сариқ ва ҳоказо.

Энди байтнинг асл маъносига боқайлик. Ўлим келди ва вужуд куёши бўлган Рух чекинди. Инсон ҳаётлик чоғида кўриб юрган рангларини кўролмай қолади. Ва ногаҳон бутун умри давомида ўзи инкор қилган ҳодисаларнинг ҳақиқат эканлигига гувоҳ бўлади. Дунёда Оллоҳ ҳақиқатини башар фарзандига етказиб турувчи набиёлар нафаси етиб бормаган гўшалар ҳам бор.

Илоҳий нубувватдан баҳрасиз қавмлар илоҳий ҳақиқатнинг асл гавҳарини том маънода илғаб олмасалар-да, борлиқ олам шак-шубҳасиз бир етук Қудрат тасарруфида эканини ҳис қила биладилар. Фозил зотлар бу ҳолни шундай таъриф этадилар: «Оллоҳнинг борлиги исбот этиш номусидан покдир. Чирок ё шам билан истаб топилмас нарсамас офтоб». «Дарахтларнинг кўм-кўк япроқлари ҳар оқилга Худони танитур дафтар...».

Дунёнинг мувозанати, юракнинг бир меъёрда уриши, куёш, ой, кеча ва кундузнинг ақалли бир неча дақиқа таъхир қилмаслиги, одамнинг яралиши, ҳаёт-мамоти, тоғ ва дарёлар, умуман, моддий ва маънавий ҳодисаларнинг жамулжами Оллоҳга шаҳодатлардир. Оллоҳга гувоҳ берувчилардир. Пайғамбаримиз «Арофатул ашъи биллаҳи», яъни Оллоҳ нури билан ашёнинг ҳақиқатини билдим, деганлар.

Эй зоҳирпараст! Бугун эғнингга илганинг ва баданингга уфурганинг фаранг матову атр-упаларидан ғурурланма. Улар эрта кун тўзғийди. Яна Оллоҳ либоси — яланғоч тананг билан қоласан. Бугун қурган қўш-қўш ошёнли саройинг билан керилма, эрта кун улар тўзғийди. Кул-кукунга айланади. Сарою қўшқдан Ер юзига тушиб келмаганинг каби яна сарою қўшққа бормассан, қаро ер қаърига — Оллоҳнинг «уй»ига борасан.

Эй зоҳирпараст! Сенинг дўконингдангина эмас, олам бозорларидан ҳам топилмайдиган, топилган тақдирда ҳам сотиб олмоққа қурб-қудратинг етмайдиган бир култур тоза ҳавонинг қимматини ўлчамоққа тошу тарози борми? Эй Оллоҳ, хайриятки, уни сўриб адо қилмоққа булар ожиздирлар. Йўкса қаро ерни тақсимлаб, лахта-лахта қилиб, бўлиб олганларидек, ҳавони ҳам тақсимладилар-да, бир соатнинг ўзидаёқ башариятни қуритиб юборардилар. Ҳимматинг нақадар буюқдир, Тангри. Сен ҳавони уларга бермадинг. Бандаларга раҳм қилдинг!..

МАСНАВИЙ

*Нест дидӣ ранг бенури бурун,
Ҳамчунон ранги ҳаёле андарун.*

ТАРЖИМА

*Ташқи нурсиз ранги кўрмассиз тақир,
Ҳам ҳаёт рангини кўрмоқдек, ахир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куёш ва шамънинг хорижий нурисиз зоҳирий — моддӣ рангларни кўриш мумкин эмас. Худди шунингдек, қалб ва ақлнинг рангини, ҳаёлни кўра билмак учун дохилий нур, Раббоний нур лозимдир.

ШАРҲ

Куёш ва ой каби ёруғ жисмлар ёхуд чироқ бўлмагунча мавжудотни мушоҳада қилмоқ, турли ходисаларни фарқлашнинг имкони йўқ. Худди шунингдек, руҳсизлик, Раббоний ҳидоят нурлари воситасида ёришмаган ақл ва қалб ҳам вужуд соҳибининг буюк фожиасидир.

Қалбда, ботинда илоҳий нурни жилва этмоғи, ички зиёнинг янада порлоқ бўлиши Оллоҳга тобора жинсроқ бўлмоқ ила ҳосил бўлади. Оллоҳ ёдидан бегоналик одам ботинини куйган дарахт шаклига келтиради. Бу куйик тан бир умр ёниб яшайди, бироқ ҳеч қачон ботиний ҳаловатга қовуша олмайди. Оллоҳ ҳамиша бандасини ўз зотига ёвуқ бўлмоққа даъват этади. Банданинг «кар, соқов, кўрлар» тоифасига мансуби бу даъватни тўлиқ англамайди ва даъват соҳибини моддӣ назаргоҳи майдонидаги моддӣ унсурлар доирасида кидира бошлайди.

Оллоҳ эса бандасини даъват этаверади: «Ябна Адама, иза аҳабба абдий ликойи аҳбабту лиқоаху ва иза қариҳа абдун ликойи қариҳту лиқоаху». (Эй Одам фарзанди, қачон бир бандам менинг жамолимни кўришни истаса, мен ҳам шу бандамни кўришни истайман, аммо бирор банда мени кўргиси келмаса, мен ҳам у бандани кўришни истамайман. Мени жаннатда кўриш мумкин, дўзахда ҳеч кимга кўринмайман).

«Я абдий, ин данавта илаййа шиброн данавту илайка боан ва ин машайта илаййа ҳарвалту илайка» (Эй бандам, менга бир қарич яқин келсанг, мен ҳам сенга бир қулоч яқинлашаман. Агар менга қараб секин юрсанг, мен сенга қараб қаттиқроқ юраман).

«Ябна Адама, иза канал ғолибу алал абдил иштиғалу бий жаалту бугятаху валаззатаху фий зикрий ва ашақаний ва ашақтуху сумма рафъатул ҳижоба фийма байний ва байнаху. Улаикал

абтолу ҳаққон». (Эй одамзод, агар бандага мени эслаб юришлик голиблик қилса, унинг талабини ва унинг ҳузур-ҳаловатини ўзимнинг зикримда қилиб қўяман, у менга ошиқ бўлса, мен ҳам унга ошиқ бўламан. Кейин у билан ўзимнинг орамиздаги пардани кўтараман. Кимда мана шу сифатлар мавжуд бўлса, у одамлар ҳақиқатан ҳам баҳодирлардир).

Зоҳирпараст тирноқ ва турли қимматбаҳо ашёларни кўзларини нақ йиртиб кўриб турганидек, Ҳақ сиймосини ҳам кўришни, иложини тополса бармоқлари билан нукишни истайди. Ва табиийки, юқоридаги қаломлар фаҳмига етмайди. Руҳонияти тегран, иймони собит зотларга ушбу қудсий ҳадисларни шарҳлаб ўтиришга ҳожат йўқ.

Аммо иймони қалқиб турган кимсаларга яна бир бор ушбу қудсий қаломни эслатмоқ жоиз кўринади:

«Ябна Адама, инний кунту канзан махфиййан. Фа арадту аън аърифа фаҳолақтул холқо». (Эй Одам фарзанди, албатта, мен бир махфий қон эдим, бас, ўзимни ошқор этиб танилайин, деб ирода қилдим ва бутун халқни яратдим).

МАСНАВИЙ

*Ин бурун аз офтобу аз саҳо,
В-андарун аз акси анвори Худо.*

ТАРЖИМА

*Зоҳирӣ нур офтобу моҳдан,
Ички нур Оллоҳдан, Оллоҳдан!*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хорижий — ташқи нур қуёш, ой, юлдуз каби анвойи мунаввар жисмлардан вужудга келади. Ички нур, ботин нури Оллоҳ нурининг аксидир.

ШАРҲ

Зоҳирӣ нур зоҳирӣ сабаблардан.

Ботин нури «Асмои ҳусно» ва илоҳӣ нафаслардан ҳосил бўлади.

Оллоҳ — замин ва осмонларнинг нуридир. Бу — илоҳӣ сифат, мажоз. Аслида ҳам шундай. Оллоҳ нури унинг зулматли кечаларида зулмонӣ нур сифатида таҷассум топади. Сиз зулмат нуридан ҳадиксирайсиз, юрагингиз ваҳмдан ҳаприқади. Бу қоронғулик тирининг ваҳми Оллоҳдан қўркувга менгзади. Оллоҳ нури борлиқнинг жамийки унсурларида ўзга тусда ёғду таратади. Сокин ва мусаффо баҳор осмонинигина эмас, балки даҳшатли қалдиروقлар тоғларни ларзага солган тунларда ҳам илоҳӣ қуд-

рат қаъридан чарсиллаб учган ёғдулар бор. Қонда ҳам нур бор. Тупроқда ҳам нур бор.

Валий зотлар, ахбоблар, уларнинг юз-кўзидан, бутун жисмидан таралиб турган нурни кўриш учун ботиний басорат керак.

Иблис қавми бу нурни суймайди. Иблислар замонлар оша бу нурни сўндирмоқ учун сиртмоқлар ясайдилар. Қунда ва болтала-рини пешлайдилар.

«Тағобун» сурасининг саккизинчи оятида буюрилади: «Фаа-мину биллаҳи ва росувлиҳи ва нуриллазий анзална». (Бас, ий-мон келтиринг Оллоҳга, унинг Расулига ва биз нозил қилган нурга).

Нур — Ислом дини. Олам ва одамни энг охирги бор огоҳлан-тириш, тозалаш ва сўнгги бор Ҳақиқатни англатмоқ учун нозил бўлган нур.

МАСНАВИЙ

*Нур нури чашти худ нури дил аст,
Нури чашм аз нури дилҳо ҳосил аст.*

ТАРЖИМА

*Кўзда нурнинг нури дилнинг нуридир,
Нур, кўзнинг нури кўнгил қўридир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кўз нурининг нури қалбнинг нуридир. Зеро, кўзнинг нури қалбнинг нуридан ҳосил бўлади.

ШАРҲ

Аслида ботиний бўлган куёш нури ҳақиқатда зуҳур этгани каби, зоҳир нури ҳам дилдан ҳосил бўлади. Инсоннинг қалб ва димоғи ҳис қилмагунча кўз ҳеч бир нарсани кўрмайди. Демак, кўз нури зоҳирий бўлиб, қалб ва димоғдан бошланади.

Байтнинг куйидаги маъноси ҳам бор. Оддий нигоҳ моддий ҳодисаларни кўра билади. Чунончи, қўй Тож Маҳалга ёҳуд қўтонга қараганидек. Қалб маънавий нур билан мунаввар бўлмагунча, ҳақиқий сувратда ҳеч нарсани кўра олмайди.

Аммо олам сувратга тўла. Банда сен яратганни мен ҳам яра-таман, сендан қаерим кам, каби телбаларча иддао билан яшашни ҳақиқий ҳаёт деб билади. Ўзи аслида бор жонли мавжудотнинг тасвирини қоғозга тушира олиши биланоқ Худолик даъвосини қилади.

Унинг бу худбинлиги ҳазрат Навоий истилоҳида «аноният» дейилади. Бу «худбинлик», «худпарастлик» дегани. Маънавияти қоронғу, қалби кўр кимсалар худбин бўлади. «Худбин» каломи

Ўзидан ўзгани кўра билмайдиган, ўзидан бошқани одам санамайдиган маъносини ифодалайди.

Ҳазрат Навоий «Ғаройибус сиғар муқаттаотининг сарсуханлари» деб аталгувчи китъаларининг бирида худбинлик балосидан халос бўлиш йўллари, бинобарин, ундан қутилган киши эришажак мақом ҳақида теран фикри илғари суради.

Ҳайтовур, худбинлик асрида ҳазрат Навоийнинг сўзига диққат қилмоқ ва унга амал этмоқ ҳар бир зотнинг бир мараздан халос бўлмагига восита бўлади, деб умид киламиз.

АНОНИЯТ УЙИН БУЗМОҚ БОБИДАКИМ, ФАНО ЗОВИЯСИН ТУЗМАҚДУР ВА ЎЗИН КАМ ҚИЛМОҚҚА ЎЗИН КЎРГИЗМАК

Кимки, ўзлук иморатин бузди,
Бўлди нақди фано анинг музди.
Ул иморатни бузмайин солик,
Бўла олмас бу нақдга молик.

Анония — худбинлик уйин бузмоқ, кибр-ғурур, манманлик, такаббурликнинг қаттиқ гиштлири билан тикланган мажозий вужуд уйини қўпормокдир. Бу иморат гиштларини кўчирмоқ, устунлари ва равоқларини синдириб ташламоқ катта заҳмат ва матонат талаб қилади. Аслида, ким ҳам гўзал бир иморатдан, боз устига, бу иморат унинг ўзигагина қарашли бўлса, воз кеча олади.

Анония — худбинлик иморати бузилгач, унинг эвазига фано нақди ҳосил бўлади. Яъни, ўз «мен»идан қутулган одам, энг сўнгги мақсуд — фано мулкига эришади. Фано — бу моддий оламнинг барча кўнгилтортар неъматларидан, ўткинчи ҳаётга қаттиқ боғлаб ташлагувчи воситаларидан воз кечмоқ, фано — ўз нафсини унутиб, Ўзга — аслида ҳақиқий Ўзига — Ҳаққа боғланмоқ. Одам ўз нафси жилваларига маҳлиё бўлиб, янада ёруғроқ нурларни унутиб қўяди. Холбуки, ўз нурининг асоси бўлмиш буюк Нур борлигини, ўз менидан юксакроқ «Мен» борлигини; бир қалқишда чилпарчин бўлиб кетгувчи иморатидан ташқари буюк ва безавол бир олий иморат борлигини унутмаслиги керак. Ана шуни унутмаслик — фонийлик. Фонийлик — кип-яланғоч ҳолатга келиб, култепаларда ваҳшийларча яшаш эмас, балки тўқлик ва мастлик орқали хорликка элтгувчи зоҳирий шоҳкўчалардан воз кечмоқ, бандаликка рози бўлмокдир.

МАСНАВИЙ

*Боз нур нури дилу нури Худост,
К-ў зи нури ақлу ҳис поку жудост.*

ТАРЖИМА

*Нур — дилнинг нуридир, нури Худо,
У ақл, ҳис нуридан покдир, жудо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Нур кўнгил нуридир. У аслида Худонинг нури. Бу нур ақл ва ҳисдан покдир.

ШАРҲ

Инсон учун зоҳирий нур кўнгил нуридан ҳосил бўлмаги юқоридаги байтда баён қилинди. Қалб нури — Худонинг нури. Бу нур шу қадар олийдирки, у ақлу ҳисдан пок, зехнга тааллуқли турли тахминотдан айридир. Ақлий ва моддий нур жисмониятга кўра ғоят олий бир ҳодиса бўлса-да, хатога маҳкумдир. Яъни хато қилиши мумкин. Худонинг нурига восил бўлмоқ учун инсон умр бўйи нурли фикр ва нурли аъмол, нурли асос ва ғояларга садоқатли бўлмоғи лозим.

Илоҳий нур юз-кўзларига, оппоқ сочларига қуйилиб турган, сўнг бора-бора жисму жони нурга қорилиб, нурга айланган зотлар бор.

Аммо асло зоҳирий нурни ботиний — илоҳий нур билан чалкаштирманг.

Зотан, Оллоҳ таъоло огоҳлантиради:

«Ябна Адама, иза кана қовлука малийҳан ва амалука қобийҳан. Фаанта раъсул мунофикийна». (Эй Одам боласи, сўзинг ялтироқ — майин бўлиб, амалинг қабих бўлса, сен мунофиқларнинг мунофиғисан).

«Ябна Адама, иза кана зоҳирука ҳасанан ва ботинука қобийҳан. Фаанта аҳлакал ҳаликийна». (Эй Одам боласи, агар сенинг ташки кўринишинг яхши бўлиб, ички дунёнинг ёмон бўлса, сен ҳалокатга лойиқларнинг лойиғисан).

МАСНАВИЙ

*Эй, ки аз нури Худо ғофил шудӣ,
Дар замон ботилу отил шудӣ.*

ТАРЖИМА

*Эй, Худонинг нуридан ғофиллар,
Эй, замон зоҳирлари, ботиллар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй, Худонинг нуридан ғофиллар! Бу ғафлат туфайли дунё ва замондан беҳабар қолдингиз!

ШАРХ

Худонинг нури банданинг қалбида. Банда. Шох ташлаб юрмайди. Кўзида бадмастликнинг куюқ мойи эмас, мўйсафиднинг оппоқ соч-соқолига инган муборак нур. Банда бандалик қилади. Хукмронлик қилмайди, у халифа бўлиб қолиши мумкин, эҳтимол, ҳазрат Али ёхуд ҳазрат Умар Форукдек. Лекин энг аввал банда бўлади.

Нур. Барча нурли бўлишни хоҳлайди. Бугун «нур» таратмаган заиф андом йўқ. Бу «нур»лар замонида ҳақиқий одамий-илоҳий нурни қандай қилиб фарқлаш мумкин?

Ҳазрат Навоий зоҳирий ранг-туснинг қанчалик фирибгар эканини ушбу байтда ошкор ифода этади...

*Ул чибинким, кўзга олтун янглиғ яшнар хилъати,
Кўпраги, билким, нажосат узрадур ором анга.*

Ҳакнинг башарга инъом айлаган латиф ранглари гўё етмагандек. Ёноқ, дудоқ ва ҳоказо аъзоларнинг табиий туси «хира тортгандек» гўё. Оллох зоҳиран олтин мисоли нур таратгувчи мунаққаш ва музайян чивинларни яратди. Зотан, Унинг бир сифати «Сонеъ». Аммо бу нақшин чивинларнинг қарийб барчаси одатда ахлат ва нажаслардан озиқланадилар. Ҳазрат таъбири билан айтсак, ўша ерда ором оладилар.

Шоир Саййид Неъматуллох Иброҳим, таҳаллуси Ҳисорий ўзининг куйидаги ғазалида илоҳий нурни илоҳий ишққа мажоз деб талкин этади ва ул рангни суймоқ дунё ва уқбога муҳаббат қўймоқнинг шарти эканини таъкидлайди. Дунёнинг бус-бутунлигича, унинг илоҳий мукамаллиги, тўқис ва анвойи рангу бўйлари билан севмоқ Қуръоний ҳукмлардан.

*Эй дўст, эй дўст, кел, эй дўст,
Дунё чаманингдир,
Ол рангу бўйин севги ила,
Дунё ватанингдир.
Ўқдай учадир сўнгра сенинг
Умр шамолинг,
Чопил, ғанимат билки, бу кун
Дунё саманингдир.
Уқбода сенинг, қошки, маҳмил
бўла олса,
Жисминг қоладир бунда фақат,
Дунё кафанингдир.*

Дунё — нурлар билан дунё. Тириклик — нур билан тириклик. Аслида зулмат ҳам ҳикмат. Зулмат бўлмаганда нурнинг не эканини ким ҳам биларди?..

МАСНАВИЙ

*Шаб набуд нуру надидӣ рангҳо,
Пас, ба зидди нур пайдо шуд туро.*

ТАРЖИМА

*Тун эди нурлар абас, ранглар абас,
Нур зиддидан яралди нур, бас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кеча эди ва нур йўқ эди, сен рангни кўра билмадинг. Нурга қарама-қарши бўлган зулматдан сенга нур ҳосил бўлди.

ШАРҲ

Кундуз офтоб чароғон экан, сен унинг таассуротини дарк этолмайсан. Сўнг нурнинг акси бўлган кечада унинг қимматини англайсан. Хуллас, нурнинг зидди бўлган кеча туфайлигина нур — ёруғлик маънисини фаҳмладинг.

«Муту қобла ан тамуту» — ўлмасдан бурун ўлингиз, ҳадиси шарифининг сири нимада? Умринг қуёши, албатта, сўнади. Сен буни биласан. Аммо, билгинг келмайди, бўйнингга олмайсан. Секин-аста оқибат сўнмоқ муқаррарлигини унутасан. Охират барбод бўлади. Ҳар лаҳза тафаккур ва қалбда бонг уриб турмоғи лозим бўлган ҳақиқатни қорнингга қамайсан ва бу бонг садосини бўғиб ўлдирасан.

МАСНАВИЙ

*Дийдани нураст он ки дийд ранг,
В-ин ба зиддӣ нур донӣ бедаранг.*

ТАРЖИМА

*Нурни кўрмак рангни кўрмак аслида,
Нур ҳувайдо бўлди зулмат қасдида.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Аввало, нур юз кўрсатади, кейин ранг маълум бўлади. Бу ҳақиқат зулмат чўкиши билан исботланади.

ШАРҲ

Нур кўрингандан сўнг, ранглар намоён бўлади. Ўлим восита-сида маънавий олам юз кўрсатади. Унгача турли фоний-дунёвий

ходисалар кечади. Чунончи, бир ошик токи хижрон азобини чекмас экан, висол қадрини билмайди.

«Дўст керак бўлса — Оллоҳ, душман керак бўлса — нафс, ҳикмат керак бўлса — ўлим» ҳақиқатини унутиш мумкин эмас. Тўғри, ҳадеб «ўлим, ўлим», деявериш кўпчиликка маъқул келавермайди.

Қорни тўқ, бахтли, кам-қўстсиз одамлар бечораларни суймаганидек, ўлимнигина эмас, ўлим ҳақидаги гапларни ҳам ёқтирмайдилар.

Бу ҳол уларнинг фароғатини бузади. Кўнгилларини, табъларини вайрон қилади. Ўлим, дейишингиз баробарида қайт этиб юборадилар. Ҳарчанд дунёда эслагулик, қайғургулик, ўйлагулик ягона ҳодиса — ўлим эса-да...

МАСНАВИЙ

*Ранж ва гамро Ҳақ пайи он офарид,
То бад ин зуд хушдилий ояд надид.*

ТАРЖИМА

*Ранжу гамни Ҳақ яратдиким, ахир,
Келгуси хушлик паёми бари бир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ ранж ва қадарни сабабсиз яратмади. Бу иккисига зид ўлароқ хушдиллик ва кўнгил сафоси ҳосил бўлади.

ШАРҲ

Ҳар бир ҳодисанинг зидди мавжуд. Дунёда ўзаро муқобил бўлмаган нарсанинг ўзи йўқ. Ғамнинг ортидан шодлик, оғирликдан сўнг енгиллик, шубҳасиз, келади. Албатта, бу ҳодисалар қандайдир «сеҳрғар бобо»нинг тадбири бўлмай, ягона Оллоҳнинг иродасидир. Бир нарсага эришиш учун яна бир нарсадан воз кечилади. Ҳазрат Навоий ёзади:

*Важҳи маош учун кишиким деса фикр этай,
Қисмат ризосидин анга бегоналиг керак.*

Оллоҳ чеккан тақдирдан рози бўлмаган зот ошу маош учун елиб-югуради. Нимага эришади? Зоҳиран нимагадир, ҳатто, жуда кўп нарсага эришгандек туюлиши мумкин. Аслида тақдир қилинган нарсагагина муяссар бўлади. Аслида тақдир қилинган нарса унинг бу оламга келиши, ўртадаги муайян фурсат ва умр

хотимаси. Баъзи жуда майда ҳодисалар Оллоҳ тақдирига даҳолат қилолмайди, чунончи, кўпроқ қандай чой ичиб, дамодам қандай энгил-бошни танлаш ёхуд эрталаб бадантарбия билан шуғулланиб-шуғулланмасликнинг тақдирга бир пуллик аҳамияти йўқ. Кимдир янги дўппи кийиб, бўккунча тановул қилишни ҳам тақдир деб билса, бу унинг иши.

Навоий давом этади:

*Кунжи қаноат ар-чи эрур салтанат, ва лек,
Элдин тамаъни ўзгали мардоналиг керак.*

Қаноатли кимса подшоҳдир. «Қаноат кунжи» — салтанат. Бироқ бу элдан, хеш-акрабо, ёру диёрдан тамаъни мардоналарча узоқлик эвазига муяссар бўлади. Тамаъ тилини осилтириб юрганда қаноат ҳосил бўлмайди. Қаноат ҳар нечук илинж, умид, иддао ва даъволарни тарк этиш йўли билан ҳосил бўлгучи буюк бир фойздор.

Қаноат одам боласини илоҳий софлик ва собирлик мартабасида сақлагувчи буюк имконият эканини қудсий ҳадис ҳам тасдиқ этади: «Ябна Адама, ин қонаъта бима қосамту лака мин ризқиқа атака ва тақувну индий маҳмудан ва ин лам тақнаъ бима қосамту лака саллатту алайкад дуня таркузу фийҳа каракзи ваҳшин филбариййати ва ла яналу лака илла ма қосамту лака ва анта индий мазмумун». (Эй Одам фарзанди, агар сенга ажратиб қўйилган ризққа қаноат қилсанг, ризқинг ўзи келади ва мenden ҳам мақтов оласан. Бордию бу тақсимга қаноат қилмасанг, дунёни сенинг устинга султон ва сени унга хизматкор қилиб қўяман. Дунё учун қўлдаги ваҳший ҳайвонлар каби югурасан, аммо сенга тақсимлаб қўйилган ризқдан ортиғи келмайди ва ўзинг ҳам менинг олдимда хижолат бўлиб қоласан).

МАСНАВИЙ

*Пас, ниҳониҳо ба зид пайдо шавад,
Чунки, Ҳақро нест зид пинҳон бувад.*

ТАРЖИМА

*Неча пинҳон зиддиятдан ошкор,
Ҳаққа зид йўқ, йўқ пинҳон ҳеч кор.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Гизли — пинҳона ҳодисалар зиддият туфайли аён ошкор бўлади. Оллоҳ таъолога зид бўлган ҳеч нарса йўқ. Ва ҳеч нарса унинг назаридан пинҳон эмас.

ШАРХ

Баъзи кимсалар дейди: «Кўп ошкора нарсаларни, чунончи, нур ва зулматни кўра биламан, ҳис қила оламан. Не учун Оллоҳ таъолони кўра олмайман?» Унга жавобан бундай дейилади: «Кўриладиган ва ҳис қилинадиган нарсалар уларнинг зидлари мавжудлиги натижасидир. Тангри таъолонинг ҳеч бир зидди йўқ. Зоҳирий ҳиссиёт билан англаб бўлмайди. Сувратга иштиёқманд одам кўролмайди. Худо ўзининг кўплаб исм ва сифати кибриёси билан оқил ва комилларга аён. Ҳақ таъолонинг муқобили йўқ экани «Шуаро» сурасининг 11-оятида зикр этилади. «Лайса камислиҳи шайъун. Ва хувас самийъул басийр». («Унга ўхшаш ҳеч нарса йўқ. У эшитгувчи ва кўргувчидир»).

Одам боласи тарихида худодлик, маъбудлик даъво қилган тен-таклардан ташқари, нақ Худонинг ўзини кўрсатмасанг бўлмайди, дегувчи телбаларнинг ҳам сон-санови йўқ. Улар кеча бор эди, бугун ҳам бўлиб ётибди. «Бақара» сурасини тиловат қилайлик. «Ва из култум, я Муса, лан нуъмина, лака хатта нароллоҳа жаҳротан, фаахозаткумус соикоту ва антум танзурувн» (55-оят). (Эй бани Исроил, эсланг: «Эй Мусо, Оллоҳни очик-равшан кўрмаганимизча ҳаргиз сенга ишонмаймиз», дейишингиз билан қараб турган ҳолингизда чакмоқ урди (Аълоуддин Мансур таржимаси)).

Бугун сунъий суратда одам яратамиз, дегувчилар пайдо бўлиб қолди. Бу данакдан дарахтни кўкартиргач, дарахтни биз яратдик, дегандек гап. Нега яратиш мумкин эмас? Модомики яратиб қўйилган бўлса... Одамнинг она раҳмида шаклланиш жараёнини кузатиш шарт ҳам, мумкин ҳам бўлмаганидек, Буюк Яратувчининг ўзини кўриш шарт эмас. Дийдор эса муқаррар. Фақат сабр лозим бўлади. Яъни лой ва сувлик жараёнини яшаш лозим эканми, яшайлик. Маймун ҳарчанд ўргатиб-ўқитилгани билан томошахоналардан нарига ўтолмаганидек, қанчалик ақлли бўлмайлик, фариштага айлана олмаймиз.

МАСНАВИЙ

*К-ин назар бар нур буд он гаҳ ба ранг,
Зид ба зид пайдо бувад чун руму занг.*

ТАРЖИМА

*Нурга тушгайдир назар сўнг рангга,
Зидма-зидлик ўхшайор рум, зангига.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Аввал банда назари нурга тушади, шундан: сўнг ранг мушоҳада қилинади. Бир ҳодиса ўзининг муқобили бўлмиш иккинчи ҳодиса туфайли хувайдо бўлади. Бу ҳолат оқ тусли румлик ва қора тусли занжигга менгзади.

ШАРХ

Энди моддиюнчилар ҳам, мафкурачилар ҳам қарама-қаршиликлар бирлиги ва қураши қонунининг асосчиси ким эканини билиб оладилар. Жамият ва материя тараққиёти асосида ётгувчи бу буюк қонуниятни ким кашф этгани муҳим бўлмай, бутун борлиқ ҳаёт ва тараққиёти замирига кўплаб ақл бовар қилмас қонунларни жо этган Халлоқи оламнинг минг бир тадбиридан бири бўлмиш бу қонунни ҳам Ўзидан бошқа биров яратмаган, кашф ҳам этмаган. Бор нарсанинг борлигини «кашф» этиш олимлик бўлмай, ҳақиқий Олим илмини ҳурмат ва эътироф этиш олимликдир.

МАСНАВИЙ

*Пас, ба зидди нур донистӣ ту нур,
Зид зидро менамояд дар судур.*

ТАРЖИМА

*Нурни зидди бирла билдинг — нур у,
Зидма-зидлик дилдадир — мастур у.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Нурнинг нур эканини унинг муқобили — зулмат воситасида англадинг. Кўнгилдаги муқобил кайфият муқобил кайфиятни пайдо қилади.

ШАРХ

Нур зулматнинг рамзий ҳосиласи. Нурни зулмат яратмайди, бироқ нур моҳият эътибори билан нур экани зулмат чекингач билинади. Одамзод ғам-ғуссанинг муқобили бўлган шодлик, фараҳмандликка ташна. Бу ҳолат қалбнинг иши. Қалб доирасида кечгувчи жараён. Олам ўткинчи. Умр — тизгинсиз бир сахро боди. Унинг муқобили — Уқбо — Абадий Ҳаёт. Дунёнинг фонийлиги ғам-ғусса, тушқунлик ва умидсизликка бошласа, уқбо ҳаёли инсон руҳиятига бетимсол тасалли бахш этади. Абадий йўқлик ҳаёли қалбини туздек кемира-кемира, минг турли дардга чалинган зотлар, фонийлик ғояси билан қуролланиб, уни одамзод бошидан бир ваҳмангиз бўрондек тоширгувчи, бу ваҳима ва умидсизлиكنинг ўлик ҳолатлари акс этган адабиёт ва санъат асарлари босқини жамиятни турли маразликларга тўлдириб ташлайди. «Эртага йўқ бўлиб кетасан, отингни суриб қол, ичиб, ўйнаб, қониб, ёниб қол» қабилидаги ваҳший ғоялар жамиятни расво қилади.

Абадий ҳаёт, унга имкон қадар муносиб тайёргарлик, муқаддас низомларга собитқадамлик билан риоя қилиш жамиятни поклайди, фонийлик, умидсизлик, тушқунлик балчиқзорларидан халос этади.

Кўнгилдаги муқобиллик, рухий-маънавий ҳаёт жабҳаларидаги мурасасиз кураш, уқбо саодатига ноил бўлмоқ, иймонни солим-саломат сақлаш, уни булғаб расвойи жаҳон қилмаслик тadbирлари хусусида ҳазрат Навоий ўғитлари ҳар бир зот учун мадрасадир.

*Кимки ишқ асири ўлсаки, мумкин эмас висол,
Дарду балога ҳамдаму ҳамхоналиг керак.*

Ошиқлик — илохий бир ҳислат. Ҳақиқий ошиқлик танқис бир неъматдир. Дарвоқе, ҳамма ҳам ошиқ бўла билмайди. Зеро, мардонавор ва афсонавор ишқ қиссалари якка-ягонадир. Дунёда Лайло қиссаси тоқ, Узро афсонаси ягона.

Ошиқликнинг муддаоси — висол. Висол муяссар бўлмагач, ошиқнинг ҳамдам ва ҳамхонаси — дарду меҳнат. Висолнинг зидди — муқобили ҳижрон. Ҳажр неъматини билмаган ошиқ ишқу висол қадрини билмайди. Висол унинг учун бозорга бирров кириб, кўкат харид қилгандек гап.

*Лаззати нафс тарки самари офият берур,
Лек ул шажарни эккали фарзоналиг керак.*

Нафс моҳиятан лаззатлидир. Дунёда эса лаззат бахш этгувчи ҳодисалар оз эмас. Аммо нафс, агар у ҳақиқий нафс бўлса, соҳибини офият — хотиржамлик, саломатлик каби улуг неъмат самарасидан бенасиб қилади. Нафс ишғол этган, нафс енгган кимса бадбахтнинг бадбахтидир. Зеро, бу бадбахтлик, яъни баднафсликнинг тўхташ мумкин бўлган нуқтаси йўқ. Бу бир тубсиз чоҳдирки унинг тубига боши билан шўнғиб кетаётган кимса, албатта, энг аввал бошини абжақ қилади. Аммо офият дарахти самарасини кўраман деган зот, ҳазрат таъбири билан айтганда, фарзона — ҳаким, донишманд, оқил ва фозил бўлмоғи керак. Бу истилоҳларни шарҳлашга ҳожат йўқ.

МАСНАВИЙ

*Нури Ҳақро нест зидде дар вуҷуд,
То ба зид ўро тавон пайдо намуд.*

ТАРЖИМА

*Танда йўқ Ҳақ нурига зид ҳеч губор,
Ким муқобил бирла бўлса ошкор.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Худо нурига муқобил бўлгувчи ҳодиса танда йўқдир. Бинобарин, муқобили бўлмаган ҳодиса маҳв бўлмайди. Ҳақ нурини зухур этгувчи қарши қудрат мавжуд эмас.

ШАРХ

Худонинг муқобили ва мисли йўқ. Оллоҳ нури зоҳирӣ ҳиссиётга бўйсунмайди. «Нур» сурасининг 35-оятда Оллоҳ таъоло буюради: «Оллоҳу нурус самавати вал арзи. Масалу нуриҳи камишқаватин фийҳа мисбаҳул мисбаҳу фий зуҷажатиз зуҷажату кааннаҳа кавқабун дуриййун йувқоду мин шажаротим мубарокатин зайтунатил ла шарқиййатин ва ла ғарбиййатин якаду зайтуҳа юзийу валоа лам тамсасху нурун нурун ала нурин. Яхдиллаҳу линуриҳи ман яшау ва язрибуллоҳул амсала линнаси. Валлоҳу бикулли шайъин алийм».

Маъоли: Оллоҳ таъоло осмонлар ва ернинг нуридир. Унга мансуб бўлган нурнинг сифати қандил қабидирки, ичинда ёник бир чироқ бордир. Ўша чироқ биллур қандил ичинда. Қандил порлоқ бир юлдуз қабӣ. Зеро, у муборак зайтун оғочининг ёғидан ёкилур. Бу оғоч на қуёш ботар ва на қуёш чиқар томонда эмас. Ҳақиқатда қандил шуъла бериши учун олов унга ёвуқ келмайди. (Мазкур қандилнинг зиёси ва чироқ нури) нур узра нур, ойдинлик узра ойдинликдир. Оллоҳ ўзи истаган кимсага бу нур ила йўл кўрсатур. Оллоҳ бундай мисолларни инсонларга ибрат олишлари учун келтиради. Оллоҳ ҳар бир нарсани билгувчидир.

Оятдаги нур, қандил, чироқ, зайтун, унинг мойи қабӣ таъбирлардан мурод бу ҳақиқатларни инсон зехнига равшан ва теран сингдирмоқдир. Нур — Раббоний ҳидоят; қандил — инсон вужуди; чироқ — ақл ва қалб; мой — илоҳий ишқ.

Ушбу оятнинг маънавий азамат ва қудрати шу қадар чексизки, дунё муфассирлари жамъ бўлиб, умрларини шу оятнигина шарҳлашга сарфласалар-да, унинг моҳиятини том маънода очибилмайдилар.

МАСНАВИЙ

*Ложарам абсору ма ла тудрикуҳ,
Ва ҳува йудрику байна ту аз Мусо ва куҳ.*

ТАРЖИМА

*Чашмимиз Оллоҳни идрок айламас,
У кўрар, Мусо ва Сийно баҳси, бас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бизнинг нигоҳимиз Оллоҳни кўриш иқтидорига эга эмас. Худойи таъоло эса барча-барчадан бийно. Ҳар бир амалимиз, хоҳ яширин, хоҳ ошкор, Унга аёну ошкор. Сен Мусо алайҳиссалом ва Тури Сийно можаросини ёдга ол.

ШАРХ

«Анъом» сурасининг 103-оятида Оллоҳ таъкид қилади: «Ла тудрикухул абсору ва ҳува йудрикул абсора. Ва ҳувал Латийфул Хобийр». (Оллоҳни дунёвий кўзлар идрок эта олмайди. У Зот пок зотлар нигоҳини кўриб туради. У Латиф ва Хабардордир).

Худонинг пок нурини кўрмакка инсон ғайри муктадир, ожиз ва қосирдир. Бироқ оқил зотлар Оллоҳни кўплаб аломатлари воситасида биладилар.

Оллоҳ ўз буюк Зотини буюк сир ва асрор пардалари билан пинҳон тутати. Оллоҳ ўз зотини кўзлардан яширади. Бутун борлиқ — оламни ғоят азиз бир меҳмонга ҳозирланган уйдек қилиб саранжом ва саришталаган Зот ношукр бу халифани эшик оғзида тавозеъ билан кутиб олмади. Борлиққа жуда осонликча ҳоким бўлган халифанинг кўнгли шундан дилгир. Нега уй соҳиби кўринмайди? Халифа чақиради. Фарёд чекади. Соҳиб йўқ. Аммо ҳамма нарсa бор. Соҳибини батамом йўқ, деб гумон қилган фаросатсиз халифа уйни бошига кўтаради. Гоҳ тўрга сапчийди, гоҳ пойгакка ётиб олади...

Соҳиб йўқ. Ҳамма-ҳамма нарсa бор. Халифа охир-оқибат бу тўкин ҳаётдан тўйди, маст бўлди, ҳамма нарсани эсдан чиқарди. Модомики, бу уйнинг соҳиби йўқ экан, соҳиб ўзимман, деб гумон қилди. Бора-бора у бу гумондан «ҳақиқат» ясади.

Бир куни Оллоҳ ўз дини, қудрати ва ниҳоят халифа соҳиблик қилаётган уйдан дарак берди: «Амма ятасаалувна. Анин набаил азийми. Аллазий хум фийҳи мухталифуна. Калла, сайъаламувна. Сумма, калла, сайъаламувна. Алам нажъалил арзо миҳадан. Вал жибала автадан. Вахолақнакум азважан. Важаъална навмакум субатан. Важаъална лайла либасан. Важаъална наҳаро маъашан. Ва банайна фавқокум сабъан шидадан. Важаъална сирожан ваҳҳажан. Ваанзална минал муъсироти маан сажжажан. Линухрижа биҳи ҳаббан ва набатан («Набаъ» сураси, 1—16-оятлар).

Маъноси: «Мушриклар бир-бирларидан нима ҳақда сўрамоқдалар?! Улар ўзлари ихтилоф қилгувчи бўлган — улуғ хабар ҳақида (яъни, қайта тирилиш тўғрисида савол-жавоб қилмоқдалар). Йўқ (уларнинг гумонлари беҳудадир)! Улар яқинда (бу хабарнинг ҳақ эканини билиб олажақлар! Яна бир бор йўқ! Улар яқинда билиб олажақлар! Биз ерни (барча жонзотлар маскан тутиб яшашлари учун) бир тўшак, тоғларни эса (ўша ерни тутиб тургувчи) қозиклар қилиб қўймадикми? Биз сизларни жуфт-жуфт қилиб яратдик. Уйқуларингизни (баданларингиз ва асабларингиз учун) ором қилдик. Кечани (ўз қоронғуси билан барча нарсани яшириб турадиган) либос қилдик. Кундузни эса тирикчилик (учун белгиланган вақт) қилдик. Устларингизда етти (қават) пишиқ-мустаҳкам (осмонни) бино қилдик. Ва доимо чарақлаб тургувчи чирокни (яъни, қуёшни пайдо) қилдик. Яна Биз ёмғирни сиқиб чиқаргувчи (булут)лардан — ўша (ёмғир) ёрдамида дон ва набо-

тотни ҳамда (калинлигидан дарахтлари) бир-бирига чирмашиб кетган боғларни ундириб чиқариш учун — мўл-кўл сув — ёмғир ёғдирдик... (Аълоудин Мансур таржимаси).

МАСНАВИЙ

*Суврат аз маънӣ чу шер аз беша дон,
Ё чу овозу сухан э-андеша дон.*

ТАРЖИМА

*Маънидан суврат — тўқайдан шер эрур,
Сўз ва овоз ақлу донишдан келур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Маъни (маънавият) сувратини, яъни маънавиятнинг зухур этишини ўрмондан чиққан шер деб тасаввур қил. Овоз ва сўз ҳам андиша, фикр мулоҳазалардан ҳосил бўлади.

ШАРҲ

Одатда арслон тўқайда яшайди. Ва табиийки, овлоқда уни кўрган киши ўрмондан чиқиб келганига шак-шубҳа қилмайди. Модомики, арслон тўқайнинг мавжудоти экан, бевосита у ўрмон суврати ҳамдир, яъни ўрмоннинг тимсолидир. Шунингдек, ҳар бир шакл ёки суврат муайян бир фикр ва маънонинг ҳосиласи бўлади. Чунончи, овоз ёхуд сўз ҳам маълум бир фикрнинг сувратини ўзида мужассам этади. Ҳатто, ҳеч қандай маънога эга эмас, деб ўйлаганимиз телбанинг валдирашида ҳам телбаликнинг суврати намоёндыр.

Бу бобда Афлотуннинг фикрлари бор. У дейди: «Коинотда ҳар қанча суврат ва жисм мавжуд бўлса, улар кўзгудаги инъикос кабидир. Асллари ғайри моддий, яъни асл маънавийдир». Бу навъдаги аслларга тасаввуф лисонида «аъёни собита» таъбироти қўлланилади. Бу фалотуний фикр қулай англашилмоғи учун қуйидаги манзарани тасаввур қилайлик. Бино қурилишидан бурун унинг тархи муҳандиснинг зехнида батамом шаклланади ёхуд сувратланади. Зехнда пайдо бўлган ушбу тарх ниҳоят моддий тус олади. Демак, хонанинг асли ибтидода муҳандис зехнида ғайри моддий тарзда хувайдо бўлди.

Бу ҳақиқатдан шу нарса собит бўладикки, коинот Азал Муҳандисининг тархи туфайли пайдо бўлди ва жамулжам маънавий инъикосидир.

МАСНАВИЙ

*Ин сухан в-овоз аз андеша хост,
Ту надонӣ баҳри андеша кўжост.*

ТАРЖИМА

*Сўзу овоз фикр донишдан келур,
Билмагайсан фикр баҳри қай эрур?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу сўз ва овоз фикр-андиша дарёсидан ҳосил бўлди. Фикр ва андиша дарёси қаердан ҳосил бўлишини билмайсан.

ШАРХ

Овоз ва сўзни эшитганимиз захот, унинг фикр-андишадан пайдо бўлганини англаймиз. Аммо фикр ва андиша қаердан пайдо бўлишини биламизми? Табиийки, билмаймиз.

Ҳазрат Навоий ўзининг инсоний андишаси билан Оллоҳ зотини буткул англашга жаҳд этган кишилар хусусида шундай ёзади:

*Ҳақ зотиға биравким хирад бирла фикр этар,
Отин эл ичра оқилу фарзона айлабон.
Миқдорини тенгсиз суйининг истар англамоқ,
Лекин ҳубоб жомини паймона айлабон.*

Ҳа, денгиз сувининг миқдорини ҳубобдан идиш ясаб ўлчаб бўлмайди.

Аммо, Оллоҳ зотини англамоққа тиришганларда-ку инсоф бордир, худолик даъво қилган баъзи бечораларга нима дейсиз. Икки соат уйкудан қолса эси хонасидан чикса, беш-олти соат таомланмаса, чувалчангдек сулайиб ётса, озгина иссик, бир оз совукка дош беролмаса-да, «Камина Худомиз!..» деб турса... Бу махлуқка нима дейсиз?

МАСНАВИЙ

*Лек, чун мавжи сухан дидӣ латийф,
Баҳри он донӣ, ки бошад ҳам шарийф.*

ТАРЖИМА

*Чун калом мавжини кўргайсан латиф,
Англагайсанким унинг баҳри шариф.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сўз мавжини гўзал ва жозибали кўрсанг, унинг денгизи ҳам буюк эканини ҳис қилгайсан.

ШАРҲ

Аччиқ ёхуд тотли сув таъми ориз бўшлиғидаёқ маълум бўлади. Демак, ҳамма гап сув манбаида. Манба тотли бўлса, сув ҳам тотли, манба аччиқ бўлса, сув ҳам аччиқ. Ҳикматли, оқилона пандомуз сўзлар шубҳасиз хирад ва дониши мукамал зотлардан зуҳур этади. Қабиҳ, чиркин ва фасод гапларнинг соҳиби ҳам қабиҳ, чиркин ва фосик бўлади.

Аммо бу нуктада яна нозик бир муаммо бор. Суврати қойилмақом, аммо тубида захру макри яширин сўзлар ҳам мўл. Сиз унинг манбаини ҳам баъзан билмайсиз. Аммо ҳар нечук шариф ёхуд қабиҳ сўз ва унинг соҳиби Ҳақ ҳузурида масъул. Бутун оламни лақиллатиш эҳтимол мумкин бўлар, аммо Худони ҳали ҳеч ким лақиллатган эмас. Биров юз йил, биров ундан кўпроқ ёлғон билан яшар, аммо абадий ёлғон бўлмайди. Умрида қуёшни қўрмаган одам топилиб қолса, уни ҳам тонг отгунча алдаш мумкин. Тонг ёришгач, алдаб бўлмайди. Дунёнинг ўз «сироти мустақийм»и бор. Бу «сироти мустақийм»нинг қошифи — Қошифул вужуднинг Ўзидир.

Ҳақ таъолони зоҳир қўзи билан қўриш мумкин эмас, шу боисдан башарият бир гуруҳ иблиснинг «Худо йўқ» деган чақирғига қарийб бир аср инонди. Гўё ҳамма туйқусдан ўз волидасига ёв бўлиб қолгандек, бани башар ҳам ўз Яратгувчисига душман бўлди. Нега? Буни ўзи ҳам билмайди. Дабдурустдан душман бўлиш мумкин экан. Бироқ, бутун башарият душман бўлгани билан Ҳақ таъоло мағлуб бўлармиди? Айтайлик, кимнингдир жаҳли чиқиб, ер қуррасини ютиб юборганда ҳам Ҳақ енгилармиди? Афсус...

500с

МУНДАРИЖА

Румийни англаш иштиёки. <i>Нажмиддин Комилов</i>	5
Покиза «Маснавий»га бир назар. <i>Муртазо Биҳиштой</i>	14
Таржимондан	16
Мавлоно Жалолиддин Румийнинг «Маснавий» китобига ёзган сўзи . . .	20
Подшоҳнинг канизакка ошиқ бўлиши ва уни сотиб олиши ҳақида хикоят	57
Ҳакимларнинг канизакни даволашда ожиз қолишлари, подшоҳнинг Худованд даргоҳига юз буриши ва бир валийуллоҳни туш кўриши . .	65
Шоҳнинг тушда башорат берилган илоҳий табиб билан мулоқоти	80
Шоҳнинг табибни бемор хузурига элтгани хусусида	82
Валийнинг шоҳдан изн сўраши ва бемор канизак билан хилватда қолиши	98
Валийнинг канизак дардини англамоғи ва уни подшоҳга билдирмоғи . .	111
Шоҳнинг Самарқанд шаҳрига элчи юбормоғи ва заргарни келтирмоғи .	112
Заргарнинг ҳавойи нафс ва фосидлик туфайли эмас, илоҳий ишорат билан захарланганлиги хусусида	124
Исмоил алайҳиссалом киссаси	127
Баққол, унинг тутиси ва тутининг дўконга мой тўкиб қўйиши ҳақида хикоят	135
Хорут ва Морут номли икки фариштанинг ўз исмат ва ифбатларига эътимод этиб, аҳли дунёга раёсат этмак даъволари ва фитнага гирифтор бўлганликлари баёнида	144
Од қавми тарихи	154
Жухуд шохининг таън ва инкори, ўз носихлари насихатини қабул этмаганлиги баёнида	181
Нахчйрларнинг шерни таваккул қилиб, жаҳдни тарк этмоғига даъват қилмоқлари хусусида хикоят	199
Арслоннинг хайвонларга жавоби ва жаҳду саъйнинг фойдаси ҳақида сўзлаганлари	202

Нахчийрларнинг саъй-касбга қарши ўларок таваккулга даъват этмоқла- ри баёнида	204
Нахчийрларнинг ижтиҳоддан таваккулни устун қўймаклари баёнида . .	
Арслон жаҳднинг таваккулга нисбатан устунлиги хусусида	219
Нахчийрлар яна таваккулнинг жаҳддан устунлиги ҳақида	229
Ҳазрат Азроил алайҳиссаломнинг бир инсонга назар айламаги, ул ин- соннинг ҳазрат Сулаймон алайҳиссалом саройига қочмаги баёнида	241
Яна шер жаҳднинг таваккулдан устунлиги ва унинг фойдалари ҳақида	
Жаҳд ва саъйнинг таваккулдан устун экани муқаррарлиги баёнида . . .	253
Нахчийрларнинг шерга лукма бўлмоқдан бош тортган қуёнга раддияла- ри	256
Қуённинг хайвонларга жавоби баёнида	258
Қуённинг сўзларига нахчийрларнинг эътирози	261
Қуённинг такрор хайвонларга жавоби баёни	263
Қуённинг билими, илмнинг фазилат ва фойдалари баёнида	273
Қуённинг макри ҳақида	292
Қуённинг кечикиши боисидан арслоннинг разаблангани баёнида	324
Қуённинг макри баёнида	335
Аноният уйин бузмок бобидаким, фано зовиясин тузмакдур ва ўзин кам килмоққа ўзин қўргузмок (<i>Алишер Навоидан</i>)	352

ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙ
МА'НАВИЙ МАСНАВИЙ

Биринчи китоб. Биринчи жилд

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни
Бош таҳририяти
Тошкент — 1999

Мухаррир: *Барнобек Эшпўлатов*
Бадний муҳаррир: *Музаффар Аъламов*
Компьютер таъминотчилари: *Таня Огай, Роза Баязитова*
Техникавий муҳаррир: *Елена Лукьянова*
Мусаххих: *Жамила Тоирова*

Териншга берилди 28.05.99. Босишга рухсат этилди 10.09.99. Бичими 60x90 ¹/₁₆ «Петербург» гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табоғи 23,0. Нашриёт хисоб табоғи 21,5. Адади 10000 нусха. Буюртма № 4238. Баҳоси шартнома асосида.

«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси,
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.